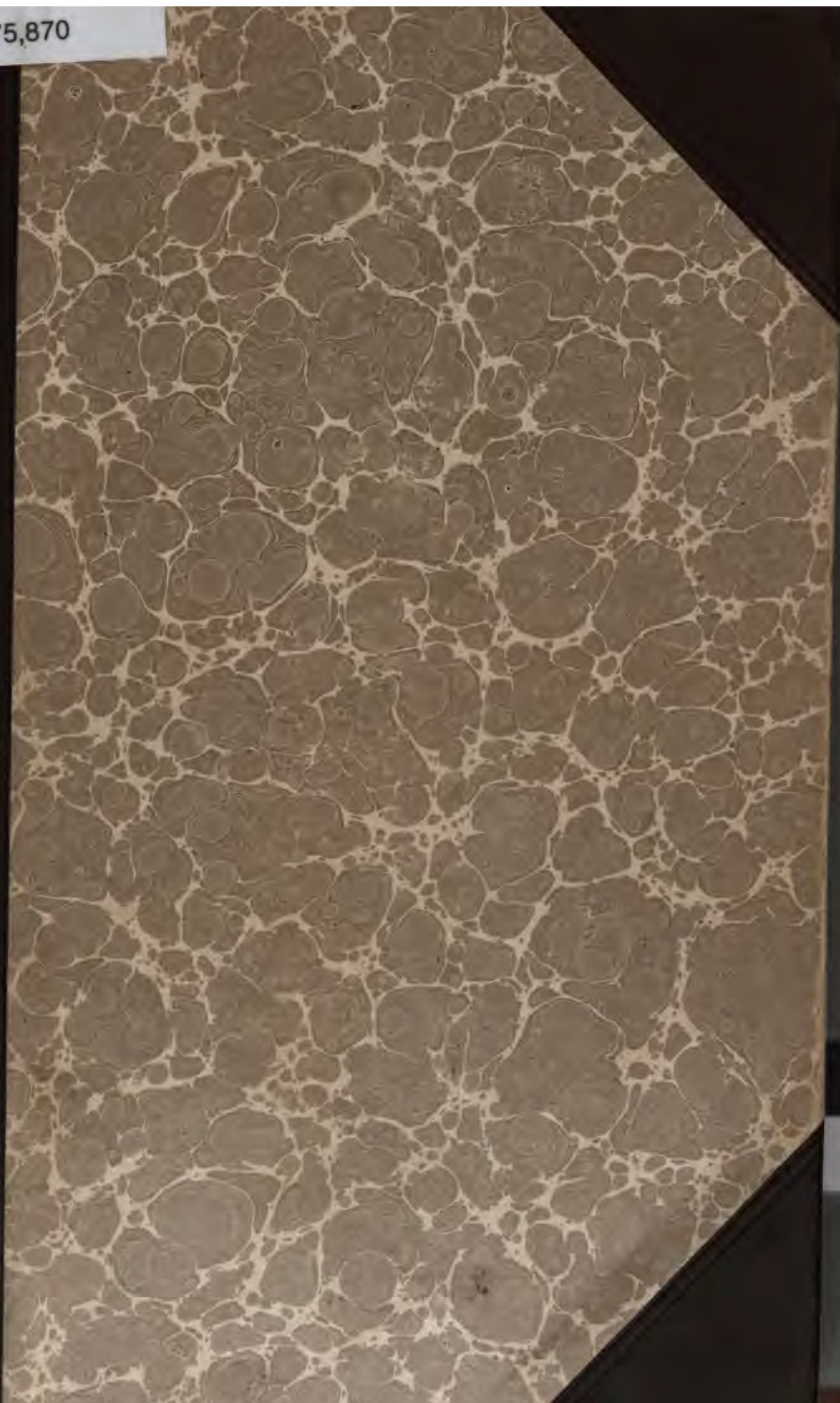
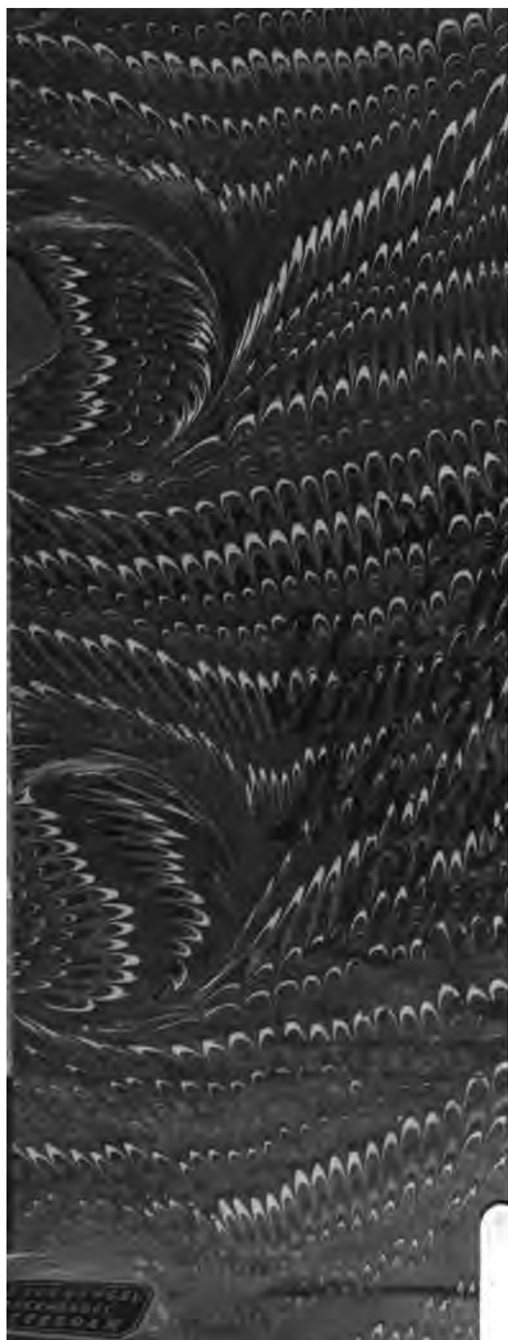

EX·LIBRIS
J.S.v.H.

HISTORISCHE BLADEN

HISTORISCHE BLADEN

DOOR

D[r]. THEOD. JORISSEN
IN LEVEN HOOGLEERAAR TE AMSTERDAM.

DERDE, GOEDKOOPE DRUK

I

JOHAN VAN OLDENBARNEVELT. — AMALIA VAN SOLMS EN MARIA STUART. — EEN VORSTELIJK ENGAGEMENT. — JOHAN DE WITT. — DE ZEESLAG BIJ KIJKDUIN. — WILLEM III.

HAARLEM
H. D. TJEENK WILLINK.
1892

EEN WOORD VOORAF
BIJ DEN EERSTEN DRUK.

Den 4den April van dit jaar overleed, na een smartelijk lijden, in de kracht zijns levens mijn hooggeschatte ambtgenoot en vriend, de Hoogleeraar Theodoor Jorissen.

Zijn heengaan is een groot verlies voor de wetenschap, in het bijzonder voor onze Universiteit.

Doch ook in ruimer kring zal het diep gevoeld worden. Want Jorissen was niet slechts een nauwgezet geschiedvorscher, maar ook een geliefd redenaar. Hij bezat in hooge mate het geheim der „historische lezingen". In menige plaats van ons land gaf hij de vruchten van zijne doorwrochte studiën jaren achtereen ten beste. Men gevoelde, hem hoorende, dat hier wetenschappelijke ernst, maar evenzeer een warm en rijk gemoed aan het woord was. Bovendien verstond Jorissen uitnemend de kunst om de drijfveeren van het menschelijk zieleleven bloot te leggen. Zoo wierpen zijne voordrachten vaak een verrassend licht op personen en toestanden, die te voren nooit in die mate onze belangstelling gewekt hadden. Het waren inderdaad „gouden appelen op zilveren schalen". Hoe droevig stemt de gedachte, dat de begaafde man ze ons nooit meer zal aanbieden!

Deze *Historische Bladen* trachten eenige vergoeding voor zooveel gemis te schenken. Wie Jorissen's arbeid waardeerde, zal hun verschijnen op hoogen prijs stellen. Het zijn voordrachten, in de voornaamste steden door hem gehouden en tot nog toe ongedrukt. Zijne weduwe belastte mij met de zorg voor de uitgave. Zij droeg mij daarmede eene weemoedige, maar tevens eervolle en dankbare taak op. Ik heb er door geleerd en genoten. Want ook van deze schetsen geldt wat de Gendsche Hoogleeraar in de Geschiedenis, Paul Frédericq, aangaande Jorissen's akademisch onderwijs getuigde: „Il y portait une vive clarté, traitant son sujet avec la gravité qu'il comporte, aimant à remuer des idées et à scruter des principes, énonçant des jugements nets dans une forme énergique".

Bij het nazien der proeven stond Dr. H. C. Rogge mij welwillend ter zijde. Ik zeg hem daarvoor hartelijk dank.

AMSTERDAM, September 1889. J. C. MATTHES.

BIJ DEN DERDEN DRUK.

De buitengewone ontvangst, die aan de *Historische Bladen* ten deele viel, maakte dat in 1890 de eerste en in 1891 de tweede druk uitverkocht waren. Thans wordt door een derden druk voldaan aan den wensch van talloos velen, die zich beklaagden, dat zij tot heden het boek niet machtig konden worden.

Met nog meer recht dan vroeger, bij den herdruk van 1890, mag ik dus nu schrijven: „Het is eene aangename ervaring dat zoo spoedig eene nieuwe uitgave noodig is. Zij bewijst, evenals het debiet van de *Studiën*" — die ook al uitverkocht zijn — „hoe de werken van mijn overleden ambtgenoot gewaardeerd worden."

Aan een woord van aanbeveling hebben ze dientengevolge minder dan ooit behoefte. Zulke boeken vinden de beste aanbeveling in hun inhoud. Zij banen zich zelven den weg.

Onwillekeurig schiet mij hierbij eene uitspraak van Jorissen te binnen, die dus luidt: „Ieder onzer meent, dat de voorwerpen zijner belangstelling, de onderwerpen, die hem ter harte gaan, de algemeene aandacht en belangstelling verdienen en ook trekken. Het is een zelfbedrog, dat telken dage wordt gelogenstraft, maar niettemin telken male zich herhaalt."

Ziedaar eene in het algemeen juiste opmerking, maar tevens een regel met uitzonderingen. Eene der schitterendste maakt de Schrijver zelf. Immers het blijkt nu, dat de voorwerpen zijner belangstelling en de onderwerpen, die hem ter harte gingen, wel degelijk de algemeene aandacht getrokken

hebben en blijven trekken. En daar het voortreffelijke dingen zijn, waarmede hij ons bezig houdt, is dit verschijnsel een gunstig teeken des tijds.

Wat de schikking der stof betreft, is de nieuwe uitgave niet geheel gelijk aan de twee vorige. Soort is nu bij soort gevoegd. De vaderlandsche en de buitenlandsche verhalen — om het kort zoo uit te drukken — zijn niet langer dooreengemengd, maar gescheiden. Men ontvangt dus eerst een bundel nationale herinneringen en later een bundel schetsen, die zich met de geschiedenis in den vreemde bezig houden.

Dit heeft voor, dat zoo met name langs de vaderlandsche tafereelen één draad loopt, die ze verbindt. De hoofdpersonen en hoofdzaken, op welke het licht valt, volgen elkander geregeld en onmiddellijk. Dus krijgt men een indruk van het geheel der Nederlandsche historie, sedert zich ons volk vrijvocht van de Spaansche heerschappij, totdat het het Fransche juk afwierp.

De geschiedenis van de Republiek en de stichting van het Koninkrijk der Nederlanden zijn hier van het begin tot het einde geschetst. Onze nationale deugden worden daarbij in het licht gesteld, maar onze nationale gebreken evenmin verbloemd. Het boek bevat namelijk niet slechts schoone verhalen, maar ook goede lessen, die wij bij de voortzetting van ons volksbestaan kunnen ter harte nemen.

„De geesten opwekken is voor mij hoofdzaak", zegt Ibsen. Dat is blijkbaar ook Jorissen's levensdoel geweest. Hij was zich van die taak volkomen bewust en heeft ze uitnemend vervuld.

AMSTERDAM, Februari 1892. J. C. MATTHES.

I

JOHAN VAN OLDENBARNEVELT.

JOHAN VAN OLDENBARNEVELT.

In den zomer van 1881 is een dag bijkans onopgemerkt voorbijgegaan, die rijk aan herinnering voor ons volk was. Het was de 26e Juli 1581: de gedenkdag van een der stoutste daden, die ooit een volk zich veroorloofd heeft. Geen ruw geweld, geen vorstenmoord kenmerkt hem; in de kalme rust der vastberadenheid zwoeren de Noord-nederlandsche gewesten Filips II van Spanje af.

Op den gewonen loop der zaken oefende die daad geen rechtstreekschen invloed. De strijd tegen de Spaansche macht was sedert lang aangevangen: hij werd morgen voortgezet, gelijk hij gisteren was gevoerd.

Maar het doel veranderde. Tot dusver was verzoening met Filips als mogelijk verondersteld; voortaan werd noch de mogelijkheid noch de wenschelijkheid meer aangenomen.

De opstand tegen het Spaansch gezag dankte zijn oorsprong aan de Hervorming, die in de Nederlanden was doorgedrongen. De burgerij, die zich van de heerschende kerk had afgescheiden, eischte vrijheid van bestaan en van geweten. De godsdienstkwestie was het bezielend element van den strijd en bleef het.

Maar nevens den godsdienstigen deed eerlang een staatkundige eisch zich gelden.

De Nederlandsche gewesten hadden in de laatste eeuwen aan Heeren gehoorzaamd, van wier staten en bezittingen zij slechts een deel uitmaakten. De vorsten uit het Bourgondische en het Oostenrijksche huis rekenden deze landen niet tot hun gewichtigste, wel tot hun rijkste bezittingen. Het zwaartepunt van hun politiek aanzien in Europa lag elders.

In den strijd tegen Spanje kwam de begeerte naar zelfstandigheid op. Toen de opgestane gewesten niets dan onvoldoenden steun van andere volken erlangden, waren zij tot eigen krachtsinspanning beperkt. Welnu — het bleek, dat die kracht grooter was dan zij zelven hadden vermoed: dat zij meer vermochten, dan zelfs de stoutste overmoed had durven gissen. Zij sloegen den vijand terug en hielden zijne legers in bedwang. Toen Leicester de Nederlanden had verlaten, namen de hoofden des volks zelven de leiding in handen, om het volk, dat zich aan hen toevertrouwde, tot onafhankelijkheid te brengen. Niet meer aan vreemde vorsten, maar aan zich zelven wilden zij toebehooren. De burgers, die zich vrij vochten, wilden geen nieuwe meesters aannemen; zij wilden vrij en onafhankelijk zijn. De strijd voor vrijheid van geweten heeft de Republiek der Vereenigde Nederlanden gegrondvest.

Indien de uitkomst ooit een streven kan rechtvaardigen, dan heeft de uitkomst van den worstelstrijd der Nederlandsche gewesten de rechtvaardigheid der zaak bewezen. Want de Nederlandsche Republiek heeft met eere hare plaats onder de staten van Europa ingenomen. Opgegroeid onder zwaren druk, is zij, toen zij de volheid der mannelijke kracht had bereikt, onder de groote mogendheden van dit werelddeel gerekend en, getrouw aan de beginselen van

haar oorsprong, een kampioen van vrijheid van geweten en volksonafhankelijkheid geweest. Zelfs toen de kracht van haar geweken was en andere staten haar in macht en aanzien evenaarden, ja overtroffen, heeft zij haar leven voortgezet tot een lengte van dagen, die nog de verbazing van het nageslacht wekt. Twee eeuwen heeft de Republiek in dezelfde staatsvormen, bijkans onveranderd, voortbestaan: en toen zij ophield te zijn, was het het uitgaan van een afgeleefde, die zijn laatste kracht heeft opgeteerd; zij zonk ineen, toen de staatsmachine was verlamd en stil stond.

Het geheim van dit lang leven ligt niet in de voortreffelijkheid van haren staatsvorm, maar in de eigenaardige plaats, die zij onder de staten van Europa innam. Zij representeerde de macht van den derden stand, die in de tweede helft der middeleeuwen was opgekomen, maar nergens elders zoo volledig had gezegevierd als hier. Deze staat was een burgerstaat: gesticht, geregeerd door burgers, d. i. door mannen, die aan eigen kracht, aan den arbeid van hoofd en van hand welvaart en rijkdom, politieken invloed en gezag hadden te danken. Hij vertegenwoordigde tegenover Europa het beginsel van gewetensvrijheid: een beginsel, dat elders niet werd gehuldigd, elders slechts langzaam veld won, maar zijn recht van bestaan bewees door de rijke en gezegende vruchten, die het droeg. Hoe groot de gebreken der staatsorde ook waren, tot welke willekeur en misbruiken zij ook aanleiding gaven, de mannen, die de macht in handen hadden, hebben nooit de afkomst of den oorsprong van den staat vergeten. De Republiek is tot haar einde een burgerstaat geweest, waarin vrijheid van geweten heerschte. Niet altijd is de vlag even krachtig gehandhaafd, maar geen bestuur is ze ooit ontrouw geworden. De godsdienstige en burgerlijke vrijheid zijn de ankers

geweest, waaraan de Republiek gedurende twee eeuwen haar behoud heeft te danken gehad.

Een staat, op zoodanige beginselen gebouwd, was in het statensysteem der 16ᵉ eeuw een nieuweling. Als onwillekeurig richten wij de oogen naar de mannen, die dezen hun geest aan hun werk hebben ingestort. Want denkbeelden en beginselen zegevieren niet door zich zelf: zij zegevieren door de krachtige persoonlijkheden, die door hen worden bezield. Deze storten hun geest uit over de menigte, schrijven ze neer in de wetten, maken ze heerschende in de gedachten van een volk. Het is de superioriteit van den leider, die den volgelingen den weg wijst.

Het is Oldenbarnevelt, die deze hooge plaats in de ontwikkelingshistorie van ons volk inneemt. Willem de Zwijger was de man, die de natie in den strijd had geleid en zijn leven opofferde voor vrijheid van geweten: maar hij achtte de zegepraal onmogelijk zonder aansluiting aan een buitenlandschen staat. Oldenbarnevelt is de staatsman, die het werk van den meester heeft voortgezet en voltooid. Hij deed de godsdienstvrijheid zegevieren door de volksonafhankelijkheid te verwerven. Met ineengeslagen handen treden deze twee mannen, de grondleggers van onzen staat, voor het nageslacht op.

Doch hoe verschillend was hun lot! De Zwijger viel op het bed van eer, getroffen door den vijand. Oldenbarnevelt besteeg het schavot, door den landgenoot voor hem opgericht.

Het was een sombere dag, toen de oude man, op zijn stokje geleund, het moede hoofd nederlegde; somber voor het geslacht, dat hem aanschouwde en voor hen, die de gevolgen zouden oogsten.

De beteekenis van dien man en zijn val wordt hier in groote trekken geschetst.

I

„Wie zorgt en waakt en slaaft en draaft en ploegt en zweet,
En tot 's lands oorbaar vast een lastig ampt bekleedt,
En waant de menschen aan zijn vroomheid te verbinden,
Hij zal zich jammerlijk in 't end bedrogen vinden
Van 't wispelturig volk, dat, veel te los van hoofd,
Genoten dienst vergeet, en, leider! 't kwaad gelooft."

Deze klacht, door den dichter van Palamedes aan Oldenbarnevelt in den mond gelegd, was in geen opzicht overdreven. Gezorgd, gewaakt, gesloofd heeft Oldenbarnevelt een leven lang; en hij heeft zich jammerlijk in 't end bedrogen gevonden. Het wispelturig volk heeft de genoten diensten vergeten, en leider! 't kwaad geloofd.

Een groot deel dier diensten is echter den tijdgenoot verborgen geweest. De dienaar der Staten mocht de ware vader hunner besluiten zijn, met zijn naam traden zij niet in 't licht. Buiten den kring der regenten kon niemand den vollen omvang zijner werkzaamheid overzien.

Meer dan veertig jaar heeft Oldenbarnevelt den lande gediend. Het meerendeel van hen, die zijn laatste werkzaamheid aanschouwden, wisten van zijn vroegere diensten niets, dan wat het algemeen gerucht wist te verhalen. Zij waren kinderen, toen hij reeds man was.

In 1572, op den eersten April, werd het kleine stedeken den Briel door de Geuzen ingenomen. Dit was het sein tot den opstand. De verdrukte bevolking greep naar het zwaard, dat de vrijheid moest brengen.

Wat het gehate bestuur bleef toegedaan, vluchtte. Uit den Haag vloden alle advokaten, op drie na. Eén dezer was Johan van Oldenbarnevelt. "Ik heb in denselven jare resolutie genomen — verklaarde hij langen tijd daar-

na — ten uitersten alles te doen, om mij onversoenlijk met de Spanjaarden en haar adhaerenten te maken." Die resolutie, dat besluit heeft hij gehouden.

Onvoorwaardelijk sloot hij zich aan de revolutie aan. Hij diende ze als vrijwilliger bij het beleg van Haarlem, hij diende ze nog beter met zijn woord en zijn pen. In oogenblikken, waarin personen legers gelden, stelde hij zijn werkkracht, zijn kennis, zijn rusteloozen ijver, zijn overredingskracht, zijn doortastendheid tot haar beschikking. Aan het ontwerpen der Unie van Utrecht had hij deel: met den Prins onderhandelde hij over de opdracht der grafelijkheid. Als pensionaris van Rotterdam deed hij zijne rijke gaven wegen in de vergadering der Hollandsche Staten, baande hij zich den weg tot de hooge plaats en bereidde hij zich voor tot den tijd, waarin hij in naam de dienaar, metterdaad het hoofd der regeering zou zijn.

Dat oogenblik kwam, toen Willem van Oranje was weggevallen. Zijn martelaarschap scheen zijn staatkunde te wijden; de souvereiniteit over deze landen werd aan vreemden aangeboden. De enkele stemmen, die het waagden uit te spreken, dat „bescherming met eigen middelen het heilzaamst was," vonden nog geen weerklank. De gedachte behoeft de bevruchting van tijd en ondervinding, om tot overtuiging te rijpen.

Elizabeth van Engeland sloot met de opgestane gewesten een verbond van hulp, en zond Leicester, haar schitterenden gunsteling, als landvoogd en hoofd des legers. Met zulk eene bondgenoote meenden de verweesde Staten den strijd te kunnen volhouden.

Maar zij vergisten zich. Want de Engelsche koningin wilde niet, wat zij begeerden. De trotsche dochter van Hendrik VIII had geen de minste sympathie voor de op-

roerlingen, die zij steunde; godsdienstige belangstelling in het Nederlandsch Calvinisme was de zwakste der drijfveeren, die haar bewogen. Zij hielp slechts, om Spanje te beletten, zich van de Nederlandsche havens tegen Engeland te bedienen: een nationaal bestuur, dat de beschikking over deze landen niet aan Filips overliet, was al wat zij begeerde. Zoo de Nederlanden onschadelijk voor haar rijk werden, was zij tevreden; op deze voorwaarden wenschte zij den koning en de opstandelingen te verzoenen, gelijktijdig Engeland's veiligheid en de eer der koninklijke waardigheid te verzekeren. Zij onderhandelde met Spanje over den vrede, terwijl zij aan deze gewesten hulp bood.

Van een dergelijke politiek was Leicester een ongeschikt werktuig. Want hij had zijn *eigen* inzichten, die verre van die van Elizabeth afweken. Hij wilde oprechtelijk de Nederlanden helpen vrij maken: aan hun hoofd wilde hij zich een plaats veroveren, zoo niet geheel onafhankelijk, dan toch zelfstandig. Hij wilde de dictator der Nederlandsche provinciën zijn, niet om ze van hun vrijheid te berooven, maar om ze daarbij te handhaven. Uit zijn handen, door zijn beleid moesten zij hun redding ontvangen.

De weg was aangewezen, dien Leicester had te volgen, zoo hij slagen wilde. Slechts vier gewesten, Holland, Zeeland, Utrecht en Friesland, waren bij zijn komst aan den vijand ontrukt. Gelderland en Overijsel waren het tooneel van den strijd. De kosten van den krijg werden door de vier vrije provinciën bestreden, maar in zeer ongelijke mate. Holland en Zeeland brachten te zamen *f* 80 van de *f* 100 op: in de zeeprovinciën lag dus de kern en de kracht van den tegenstand. Op hen moest Leicester steunen, om zijn doel te bereiken. Te kwader ure, voor hem en deze gewesten, liet hij zich op het dwaalspoor brengen.

Het overwicht van Holland lag niet in de groote kapitalen, waarover het beschikte, maar in de groote winsten, die de handel behaalde. De handel voerde het geld aan, dat de strijd behoefde; de handel bekostigde de oorlogsvloot en het landleger, Spanje en de Spaansche Nederlanden leverden hun aandeel in de winsten, die den oorlog voedden.

Maar die voordeelen en het overwicht, dat zij schonken, werden met leede oogen door de landprovinciën aangezien. „Holland drijft handel met Spanje; het levert wapenen aan de legers, die ons bespringen; het voert hun koren toe; de Spaansche legers zouden ondergaan, zoo Holland ze niet voedde, machteloos zijn, zoo Holland hun geen krijgsbehoeften leverde; Holland heult met den vijand." Zoo jammerden in hun kortzichtigheid de tegenstanders van Holland, en Leicester geloofde hen. Hij zag niet in, dat drukkende belastingen het beste middel waren, om de bevolking voor onderwerping aan Spanje te stemmen.

In dagen van verdeeldheid en twist staat geen enkel bezwaar op zich zelf, de handelsgrieve was tevens een staatkundige.

Ofschoon met de andere gewesten verbonden, had Holland steeds gepoogd, zijn zelfstandigheid te bewaren. Zich ten volle van zijne kracht bewust, had het bij elke onderhandeling afzonderlijke voorwaarden voor zich bedongen; het wilde zich niet blindelings overgeven, gelijk de andere gewesten moesten doen, aan een nieuwen meester. Slechts de kogel van Balthasar Gerards had de herleving van het graafschap Holland belet.

„Het is uw eerste en uw hoogste plicht, Holland te breidelen: den overmoed te breken van zijn regenten, die ook over de andere gewesten willen heerschen." Zoo riepen

de landprovinciën Leicester toe. En de hoveling van Elizabeth, die den onwil zijner vorstin tegen de kooplieden kende en zich gekwetst gevoelde over Maurits' verheffing tot gouverneur van Holland, geloofde dat het zijn taak was, het gewest te verlammen, dat den oorlog betaalde.

Het gevaarlijkst punt van verdeeldheid was het godsdienstige. Bij de Unie van Utrecht was de regeling dier kwestie aan de provinciën zelve gelaten. De Staten van Holland wilden, evenmin als de Zwijger, weten van een zelfstandige Nederlandsche kerk, die een macht in den staat zou zijn. Zij wilden vrijheid van geweten, ook tegenover een Protestantsche geestelijkheid, handhaven.

Ook in dit opzicht week Leicester van hen af. Hij duchtte geen nationale kerk, kende als Engelschman haar beteekenis voor de nationale eenheid, en was als geloovig Calvinist voor geen onverdraagzaamheid bevreesd. Wie de waarheid meent te bezitten, gevoelt spoedig de roeping, haar zegen aan anderen op te leggen.

Finantieel, politiek en kerkelijk liepen de inzichten van Leicester en van Holland uiteen. In plaats van zich met Holland te verbinden, sloot hij zich aan de landprovinciën aan. Hij werd het hoofd der partij, tegen Holland gekant.

In die worsteling is Oldenbarnevelt de tegenstander van Leicester en zijn overwinnaar geweest. Ofschoon geen Hollander van geboorte, deelde hij de Hollandsche inzichten volkomen. Om het overwicht der rijkste en machtigste provincie te verzekeren, had hij het bij de Unie van Utrecht meer stemmen willen toekennen. Medewerker en leerling van Oranje, wilde hij van geen heerschende kerk, van geen aanmatigende geestelijkheid weten. De handel moest den krijg voeden, niet een stelsel van belastingen de gemoederen tot vrede en onderwerping stemmen.

In Maart 1586 als advocaat van Holland opgetreden, is hij twee jaar lang, den geheelen duur van den kamp, de leidsman der Staten van Holland geweest. Onvermoeid in werkzaamheid, onuitputtelijk in hulpmiddelen, tot vermetelheid toe stoutmoedig in het weerstaan van Leicester, wist hij persoon tegen persoon, maatregel tegen maatregel te stellen. Zijn kracht, zijn vastheid, zijn vindingrijke en doortastende hand leidden de Staten, wier dienaar hij was.

Het was in deze worsteling tusschen Holland en den landvoogd, tusschen Oldenbarnevelt en Leicester een groot voordeel voor de eersten, dat de gunsteling van Elizabeth aan de verwachtingen, die zijn komst had verwekt, zoo weinig beantwoordde. Had hij het zwaard van den overwinnaar in de schaal kunnen werpen, de sympathie der geredde bevolking zou zijn eischen hebben gesteund. Doch het tegendeel had plaats: de krijg met Spanje werd onder zijn leiding niet slechts krachteloos, maar met nadeel gevoerd. De vijand behaalde voordeelen, Leicester niet. De zwakke ondersteuning van Elizabeth was een der oorzaken, maar zijn geringe militaire bekwaamheid de voornaamste. Hij schonk zijn vertrouwen aan personen, die het land verrieden, en ondermijnde daardoor het vertrouwen, dat de natie in hem zelf had gesteld.

Niettemin zouden zijn hooge rang, het gezag der Engelsche vorstin en de steun, dien hij bij de Protestantsche geestelijkheid vond, den ongunstigen indruk van zijn krijgsbeheer wellicht hebben uitgewischt, indien de gebreken van zijn karakter minder groot waren geweest. Zijn gebrek aan menschenkennis deed hem het oor leenen aan personen, die of vreemdelingen waren in de noordelijke gewesten, of zijn gunst en vertrouwen geheel onwaardig. Hij liet zich door hen tot handelingen verleiden, die zijn

bevoegdheid te buiten gingen en in strijd waren met de voorwaarden der landvoogdij. Om personen en maatregelen te handhaven, vergunde hij aan ondergeschikte volgelingen stappen, die hij niet wist te verdedigen, noch tegen Holland staande te houden. Dubbelhartig man in woord en daad, steunde hij zijne vrienden niet, maar verloochende ze, en de werktuigen, die hij voor zijn geheime plannen had gebruikt, liet hij onverdedigd vallen.

De kracht des karakters was geheel aan de zijde van Holland, waar Oldenbarnevelt zetelde. Zonder zich te bekommeren om den band van een Unie, die de andere gewesten niet weerhield, hun macht, waarvan de redding van den Staat afhing, te ondermijnen, organiseerden de Staten het bestuur en het krijgswezen van hun gewest op zelfstandige en krachtige wijze. De regentenaristocratie in Holland, door Oldenbarnevelt geleid, onderdrukte de kerkelijke democratie, die op staatkundig gebied ten gunste der Leicestersche plannen zich deed gelden. Zonder aanzien des persoons trof zij hare tegenstanders en steunde zij hare aanhangers. Het vertrouwen, dat kracht en vastberadenheid schenkt, sloot de partij van Holland aaneen, terwijl strijd van belangen en verschil van inzicht die van Leicester verdeelden.

Door zijn meesteresse gebrekkig ondersteund, door de fortuin op het oorlogstooneel verlaten, ondermijnd door de afkeuring, die Elizabeth aan vele zijner maatregelen schonk, en door de dubbelhartigheid van zijn eigen karakter, voerde Leicester, partijhoofd in plaats van het hoofd der natie, een strijd tegen het machtigste gewest, met behulp van landprovinciën, naijverig op Holland en gedreven door den kerkelijken ijver van Calvinistische geestelijken en geloovigen. Toen ook deze steun hem ontzonk, was hij geslagen.

Elizabeth zelve ontnam hem dien. De sluwheid der Spaansche diplomatie had haar verleid om naar vredesvoorslagen te luisteren, terwijl allerwegen in het gebied van Filips II de schepen werden getimmerd, die de Armada zouden vormen, bestemd om ook Engeland te onderwerpen. Leicester, hoe afkeerig zelf van den vrede, was gedwongen, namens zijne vorstin aan de Staten dezer landen de voorslagen der vredesonderhandeling te doen. Zij brachten aan zijn populariteit den nekslag toe. Zelfs de Calvinistische ijveraars moesten zich scharen aan de zijde der Hollandsche regenten, die, hoe libertijnsch en ongeloovig ook, van geen vrede met den vijand, den vijand van hun geloof, wilden hooren. Slachtoffer van eigen onverstand en van staatkundige inzichten, die hij niet deelde, vluchtte Leicester uit het land, dat hij twee jaar te voren met zoo grootsche vooruitzichten was binnengetreden. Hij werd door niemand meer begeerd, omdat hij allen had teleurgesteld.

II

Allen teleurgesteld — dat woord zou niet gelden van hem, die na 1588 gedurende tal van jaren de eerste plaats op het tooneel der gebeurtenissen ging innemen.

De advocaat van Holland had den strijd tegen Leicester geleid, de Staten waren, aarzelende somwijlen, hem gevolgd. Zijn overwinning was hun zege, het welslagen van zijn leiding werd de grondslag van hun macht en tevens van zijn blijvenden invloed.

1588 is het geboortejaar der Nederlandsche Republiek. In plaats van den vroegeren landsheer treden voortaan de Staten op. Elk denkbeeld om deze landen aan een nieuwen meester op te dragen, is voorgoed verlaten. De Staten

erkennen niemand boven zich, achten zich zelven de gelijken van buitenlandsche heerschers.

Aanvankelijk wordt het uitvoerend bewind aan een Staatsraad toevertrouwd. Maar reeds na vier jaar komt er verandering. De klem van het bestuur wordt overgebracht naar de Algemeene Staten, die na 1593 niet meer uiteengaan, maar permanent vergaderen.

In deze vergadering der Algemeene Staten, samengesteld uit gelastigden der verschillende gewesten, is, tot de laatste jaren van Oldenbarnevelt's bestier, de invloed van Holland overwegend. De staatseenheid zocht hij niet te verkrijgen door aan alle groote en kleine deelen der Unie gelijke rechten toe te kennen, maar door Holland, het eerste gewest door vermogen en welvaart, tot het heerschende in de Unie te maken.

Het is dit overwicht van Holland, dat na 1588 zich ontwikkelt. Oldenbarnevelt is de staatsman, die het geordend en geregeld heeft. Ten deele voortzetting van de politiek, die Willem I had gevolgd, ten deele met noodzakelijkheid voortgesproten uit den loop der gebeurtenissen, is deze staatsorde ingevoerd en aangenomen, zonder dat de bevolking zich verzet heeft. Hoe onhandelbaar de staatsmachine met haar samengesteld raderwerk ook schijnen mocht, het bleek dat de hand, die ze inéén had gezet, ook in staat was ze te besturen.

Er is dikwijls gevraagd, waaraan Oldenbarnevelt dien grooten en beslisten invloed gedurende zoo vele jaren heeft te danken gehad. Het belang der regentenaristocratie, die door hem tot heerschende macht in den staat werd verheven, heeft zeker persoonlijk velen aan hem gehecht. Maar hechter en duurzamer grondslagen van blijvenden, ja stijgenden invloed verzekerden hem zijn voorzichtig beleid, zijn veel-

zijdige kennis, zijn diep staatkundig inzicht en de rijke vruchten, die zijn arbeid voor den staat droeg.

De strijd met den Engelschen landvoogd had helderder dan te voren èn zijn veelzijdige bekwaamheid èn het doortastende van zijn karakter aan het licht gebracht. Zijn nauwkeurige kennis, die tot in kleinigheden afdaalde, in algemeene belangen zoowel als in eigen zaken, verschafte hem vanzelf overwicht in eene vergadering, wier leden telkens afwisselden. Hij bleef, en werd de vraagbaak van hen, die kwamen. Ofschoon heerschzuchtig en zijn wil aan anderen willende opleggen, bleef hij in de jaren zijner mannelijke kracht zich steeds meester. Aan het groot talent, om in de wijze van voorstellen het licht steeds te werpen op die zijde der kwestie die hij voor oogen wilde stellen, paarde hij een zeldzame overredingskracht, die zich wist te doen gelden en te wijzigen naar den aard van hem, dien hij zocht te winnen. „De heer O. wilde mij wijs maken, wit swart te zijn," vertelde eens Berck. Als advocaat van de Staten van Holland was niet alleen de leiding der bijeenkomst maar ook die van de zaken hem toevertrouwd. De voorbereiding van de werkzaamheden, de leiding hunner vergadering en de uitvoering van het door hen beslotene, het rustte alles in zijn hand. „Zijn manier van handelen," getuigde Hugo de Groot, „was verwonderlijk, zoo om den eerbied, dien hij den Staten bewees, als om de bescheidenheid en bedaardheid, waarmede hij de verschillende gevoelens aanhoorde, de redenen ter wederzijde wikte en woog en tot eenparigheid bracht." Hij bleef in den vorm de dienaar der vergadering, wier hoofd en ziel hij inderdaad was. Vergaderingen, evenals individuen, willen wel geleid worden, mits men in den vorm haar zelfstandigheid eerbiedige.

Met de vestiging der nieuwe staatsorde, ja onmiddellijk na 1588, breidde zijn invloed zich over ruimer kring uit, dan de vergaderzaal van Holland omvatte. In 1589 werd hij tot ordinair lid der Staten-Generaal aangewezen, en onmiddellijk was ook hier zijn overwicht zoo beslissend, dat het allen beheerschte. Reeds in 1589 verwijten de Engelsche ministers de Staten, dat de advocaat „alles gouverneert, dat niemand hem durft tegenspreken, nauwelijks adviseeren." Gelijk toen, was het twintig jaar later. In 1609 was Oldenbarnevelt eens ziek. Een der vreemde ministers berichtte zijn hof: „inmiddels vergaderen de Staten niet; alle zaken, hoe dringend ook, staan stil." De vreemdelingen waren goed ingelicht. Toen in later jaren aller handen zich tegen den gevallen staatsman verhieven, kon zelfs Hugo de Groot, om de overdrijving der tegenpartij te weerleggen, geen sterker verklaring afleggen dan deze: „zijn autoriteit is ook zoo groot niet geweest, of ik en anderen hebben dikwijls in de vergadering adviezen gegeven, die van de zijne verschilden." Men durfde in meening van hem verschillen — dat was alles.

Ongeveer dertig jaar lang heeft Oldenbarnevelt deze groote macht bezeten; omstreeks dertig jaar heeft zijn woord, als dat van geen ander, in de Republiek gegolden. Bij den eersten oogopslag bevreemdend, komt die lange duur bij nader bezien slechts begrijpelijk voor. Waar een staatkundig beleid vruchten draagt als het zijne, is het niet dan natuurlijk, dat de tijdgenoot het hoofd buigt.

Zelden is sneller en grooter verandering in het aanzien van een volk tot stand gekomen, dan in het eerste twaalftal jaren der Nederlandsche Republiek. Toen Oldenbarnevelt in de Staten-Generaal optrad, werd de staat van alle

kanten door een zegevierenden vijand bedreigd: verraad ondermijnde de veiligheid van vestingen en steden, en vertrouwen op een krachtig hoofd, hetzij persoon of college, werd niet aangetroffen. De advocaat van Holland greep het roer van staat, en alles veranderde: het verzet werd onderdrukt, de trouw der aanhangers beloond, vriend en vijand gedrongen tot de erkenning van een macht, die wist te heerschen. De beperkende maatregelen tegen handel en zeevaart vielen weg, en beide herleefden. Welk een ommekeer in luttele jaren tijds! Dank der krachtige energie, die van het hoofd tot de leden zich uitstrekte, namen beide, handel en zeevaart, een vlucht, die door geen andere handeldrijvende natie werd geëvenaard. De Hollandsche schepen werden in de haven van Archangel, zoo goed als in de Levant gezien: de waren van het noorden voerden zij naar het zuiden, die van het oosten naar het westen. Voor de Europeesche vrachtvaarders was geen zee te hol, geen land te ver, naar het scheen. Als de Portugeesche havens hun werden gesloten en hun schepen verbeurd verklaard, voeren zij naar de Kaapverdische eilanden om het zout te halen, dat de markt van Lissabon hun weigerde, en richtten zij den steven om de Oostindische specerijen te zoeken daar waar zij groeien. In 1602 verrees de Oostindische Compagnie: eene niet mindere bedreiging voor Spanje, naar de Admirant van Arragon zeide, dan de Unie van Utrecht. De handel bekostigde den krijg, en de krijg breidde den handel uit. De winsten, die ondernemingsgeest en handelsbeleid verschaften, stortten over dit kleine hoekje gronds een overmaat van welvaart en rijkdom uit, die de vreemdeling met naijverigen blik bewonderde. Holland en Zeeland alleen hadden meer schepen en bootsgezellen dan het ge-

heele koninkrijk van Engeland. Terwijl in het eertijds zoo bloeiende Vlaanderen de wolven rondzwierven en in Antwerpen geld werd toegegeven, mits de huizen bewoond wierden, vermeerderde door den vrijen handel, door de veiligheid van personen en de zekerheid van den eigendom, waarvoor de krachtige hand der Statenregeering waakte, de bevolking in Holland en Westvriesland tot zesmaal honderdduizend menschen: een vijfde deel van de bevolking, die vijftig jaar vroeger aan al de zeventien Nederlandsche gewesten was toegekend.

Met de welvaart en het vermogen der Republiek houdt de uitbreiding der grenzen gelijken tred. In den loop der weinige jaren is het grondgebied van den staat vermeerderd met de provinciën Overijsel, Gelderland, Groningen, Drente. Van een defensieven krijg is de oorlog een offensieve geworden; en als de nieuwe eeuw wordt binnengetreden, is de scheiding ook der Zuidelijke Nederlanden van Spanje tot stand gekomen en op het slagveld van Nieuwpoort de overwinning behaald, die den grooten veldheer en den staat, welken hij dient, met gelijken roem overlaadt.

Hulpeloos en krachteloos staat in 1588 de jonge Republiek tegenover de groote mogendheden van Europa. Na twaalf jaar neemt zij haar plaats naast hen in. In Oldenbarnevelt's hand rusten de draden der diplomatieke onderhandelingen, die den grooten omkeer hebben tot stand gebracht. Hij is het, die de beraadslagingen met de gezanten leidt, tot wien de vreemde diplomaten in den Haag zich wenden, die met de vorsten te Parijs en Londen schriftelijk en mondeling spreekt. Hij is het, die Engeland en Frankrijk met de Republiek verbindt tegen Spanje, en het Europeesch verzet tegen het huis van Habsburg

voorbereidt, dat de volgende eeuw zal zien slagen. Herhaaldelijk heeft hij zelf de gewichtigste zendingen vervuld, en persoonlijk de belangen van den staat bij Hendrik IV en Elizabeth bepleit en voorgestaan.

Het is de krachtige hand van den advocaat van Holland, die in het binnenland het nieuwe bestuur grondvest, door zijn voortreffelijke maatregelen de krachtige krijgvoering mogelijk maakt, en de erkenning der Republiek van de kabinetten van Europa afdwingt door de macht en den bloei, waartoe de staat onder zijn leiding zich verheft. Nooit heeft een staatsman het vertrouwen, dat hem werd geschonken, beter gerechtvaardigd dan hij. Tal van bekwame mannen staan naast hem, maar niet één is met hem te vergelijken; niet één, wiens gezag voor het zijne niet onderdeed.

Slechts één enkele is er, die er aan denken kan. Slechts één naam, die, zoo al niet in de raadzaal, daar buiten in de dankbare waardeering des volks met hem gelijk, ja menigmaal boven hem wordt genoemd.

Het is Maurits, de zoon van Willem den Zwijger: Maurits, wiens veldheerstalent de ijzeren arm is, waarmede de Republiek op het slagveld de plaats verovert, die aan haar macht en kracht toekomt. Hij is niet een dier geniale mannen, die reeds bij den aanvang verraden, wat zij zijn zullen. Hij is een dier vlijtige naturen, die door studie en oefening hun meesterschap verwerven. Toen hij als Stadhouder van Holland aan het hoofd des legers trad, was de krijgsdienst een onordelijk, ongebonden rooversbedrijf. Van krijgstucht was weinig sprake, van oefening der troepen nog minder. Door de voorlichting van Willem Lodewijk van Friesland leerde hij de geschriften der ouden over krijgswetenschap kennen. Aan hem dankte hij zijn

inzicht in de waarde van exercitiën, van oefening in het schieten, van vaardigheid in veldarbeid, het delven, het graven, het opwerpen van schansen. Hij hervormde het krijgswezen der Republiek en deed den uitslag van den krijg niet meer van het goed geluk afhangen, maar ook van beleid en wetenschap. Hij voerde den krijg, gelijk hij met Simon Stevin zijn schaakspel speelde. Als zijn tegenstander was verslagen, deed Maurits hem beleefdelijk uitgeleide; had hij gewonnen, dan mocht hij zijn eigen weg zoeken. Het was Maurits niet om de kunst, maar om het winnen te doen.

Nog in 1589 had Elizabeth spottende gevraagd: welken veldheer de Republiek had aan te wijzen? De volgende jaren gaven het antwoord. De veldtocht van 1591 werd de grondslag van Maurits' roem. Een aantal gewichtige plaatsen werden door hem vermeesterd; door stoute en snelle marschen werd den vijand het hoofd geboden. Zutphen, Deventer, Coevorden, Hulst en Nijmegen moesten de poorten voor hem openen. Zelfs Parma's roem werd door hem bedreigd; de ruiterbenden van den grooten tegenstander werden door hem verslagen en Parma zelf werd tot den aftocht gedwongen. De IJsel-linie en de sleutel van de Maas waren in één veldtocht door hem bemachtigd en de onderwerping van Groningen, die weinige jaren later volgde, voorbereid. Het was de eerste van een rij van campagnes, die de bevrijding van het grondgebied der Unie voltooiden. Schitterend bovenal was de veldtocht van 1597. In drie maanden veroverde hij negen steden en vijf kasteelen, en voegde hij het platteland van Zutphen en Twente, Drente en de Ommelanden aan den tuin der zeven provinciën toe.

Met elke overwinning steeg de roem van den zoon des

Zwijgers. Al zocht Maurits de gunst der menigte niet, zij kwam hem met toejuiching en bewondering te gemoet. Slechts de zege bij Nieuwpoort kon den luister zijner wapenfeiten verhoogen. Als de eerste veldheer zijns tijds stond hij naast Oldenbarnevelt aan het hoofd van den staat: de groote krijgsheld naast den genialen staatsman der Republiek.

III

Den 9den April 1609 werd te Antwerpen het Twaalfjarig Bestand gesloten. De Vereenigde Nederlanden werden door den koning van Spanje en de aartshertogen voor vrije landen erkend, van welke zij niets te eischen hadden.

Den vroegeren landheer en erfvijand tot zulk een erkentenis te hebben gedwongen, mocht een roem heeten voor de hoofden der Republiek. Het was de vrucht hunner gemeenschappelijke inspanning, der trouwe toewijding aller krachten aan het belang des lands.

Toch was dit schitterend resultaat geen stof van eenstemmige vreugde, maar de aanleiding tot jammerlijke twist en tweedracht. Het oppermachtige Holland had het Bestand doorgedreven tegen den zin eener krachtige partij, aan wier hoofd Maurits en Zeeland stonden. „Wij hebben den vrede noodig, de finantiën zijn uitgeput, de staat is verlaten door bondgenooten, wij kunnen den strijd niet voortzetten, verademing is onmisbaar." Zoo had Oldenbarnevelt gepleit, doch tevergeefs. Maurits was niet overtuigd. „Het Bestand maakt de landen Spaansch," had hij aan Hendrik IV geschreven. „Aan het einde zal de koning van Spanje machtiger, de bevolking den strijd ontwend, de Republiek door minder krachtige bondgenooten gesteund zijn." Slechts te elfder ure had hij toegegeven.

Maar de fiere krijgsman, die op geen slagveld was geslagen, kon het niet verdragen noch vergeten, dat hij door den staatsman was overwonnen.

Te minder, omdat het niet de eerste grief was, die hij tegen den advocaat van Holland koesterde. Onder de lauweren van den krijg was het zaad der verdeeldheid welig opgeschoten. Groot waren de verdiensten van Oldenbarnevelt jegens het huis van Oranje, zoo groot, dat, volgens het woord van Louise de Coligny, „zij hem wel mochten houden niet als hun vriend, maar als hun vader." De belangen van de weduwe des Zwijgers en van zijn kinderen had hij behartigd. Hij had, na Willem's dood, de grafelijke waardigheid aan Maurits willen overdragen; door hem was Maurits stadhouder, eerst van Holland en Zeeland, later ook van Gelderland, Utrecht en Overijsel geworden. De inkomsten van Maurits waren, vooral door zijn zorg, aanmerkelijk vermeerderd. Jarenlang had de staatsman den krijgsman wakker ondersteund en hem in staat gesteld zijne plannen tot bevrijding der Republiek uit te voeren. Jarenlang was Maurits gewillig hem ter zijde gegaan, had hij zijn raadgevingen ontvangen, zijn inmenging ook in krijgszaken verdragen, zonder van zijne zijde het staatkundig terrein, waar Oldenbarnevelt meester was, te betreden.

Maar de verhouding was veranderd. De onbekende zoon des Zwijgers was een beroemd veldheer geworden, onder wiens vanen vreemdelingen samenstroomden om de kunst des oorlogs te leeren. Zijn hofhouding was schitterend: een stoet van Fransche en Duitsche edellieden volgde hem, dagelijks stond zijn disch voor honderden bereid. Wat hij vroeger had verdragen, de voortdurende inmenging der Staten en van den advocaat in de zaken van den krijg, het begon hem te hinderen toen hij zich van zijne krach-

ten bewust was en het gewicht zijner diensten gevoelde. Militair en geen staatsman, gewend aan militaire tucht en niet naijverig op politieken invloed, kon hij niettemin jarenlang met Oldenbarnevelt samenwerken en, zij het ook morrende, buigen voor consideratiën, die hij gering achtte. Maar met het stijgen van zijn roem vermeerderde natuurlijk de ongeneigdheid tot het volgen van niet-militairen, en verdroeg hij onwilliger een invloed, die wettig mocht zijn en daarom gehoorzaamd werd, maar niettemin lijnrecht streed met zijn inzicht en hem dwong tot handelingen, die hij onverholen afkeurde.

Het is een dier militaire ondernemingen, die eindelijk tot een botsing leidde. De tocht tegen Duinkerken, in strijd met zijn advies door Oldenbarnevelt en de Staten hem opgedragen, verstoorde de eendracht. Zij werd nooit meer hersteld. Wantrouwen verwijderde de mannen, die beiden voor de Republiek onmisbaar waren. De veldheer zag persoonlijke vijandschap, waar zuinigheid hem belemmerde de vleugels krachtig uit te slaan: miskenning, als politieke overwegingen hem den weg voorschreven, waar hij zelfstandig wilde optreden. En Oldenbarnevelt? Hij heeft het bij een zijner verhooren bekend: „hij begon in dezen tijd te duchten, dat de Prins zich tot souverein wilde verheffen."

Niet altijd had Oldenbarnevelt voor een verheffing van Maurits vrees gekoesterd. In 1598 had Hendrik IV herhaaldelijk op de noodzakelijkheid gewezen, een verandering in den staatsvorm te maken. Hij wilde, dat Prins Maurits heer van Nederland werd: „onder de regeering van een vorst konden alle zwarigheden beter worden weerstaan, dan onder de regeering der Staten." Ook de Engelsche koningin sprak in gelijken geest. Oldenbarnevelt had die adviezen

trouw aan de Staten medegedeeld, wat zeker niet ware geschied, zoo hij er tegen was gekant geweest.

Hoe kon het ook ånders? Niemand kende de gebreken van den staatsvorm beter dan hij. Nog in 1607 sprak hij het uit: "Indien wij niet een regeering maecken met behoorlijke autoriteit om de landen te regeeren, zoo moeten wij verloren gaan: want geen Republiek kan bestaan, zonder goede orde in de generaele regeering."

Toch heeft hij toen noch later er de hand toe geleend, integendeel, de uitvoering tegengewerkt. Het kost aan jongen in leeftijd moeite afstand te doen van gezag, maar nog meer aan ouderen van dagen. Het gebouw, dat men heeft opgericht, sloopt niemand vrijwillig om zich onder de puinhoopen te begraven.

De verheffing van den Prins tot eminent hoofd van den staat, onder welken titel en in welke vormen ook, kon voor Oldenbarnevelt niets aantrekkelijks hebben, sinds de vriendschappelijke verhouding tot Maurits had opgehouden. Hij kon aan invloed slechts verliezen. Ook indien hem in de nieuwe staatsorde, naar hij verwachten mocht, een aanzienlijke plaats werd ingeruimd; Maurits als graaf of het hoofd van een raad der Unie — beide denkbeelden waren geopperd — zou niet bij voorkeur zich door den ouden staatsman laten leiden, wien hij niet meer vertrouwde. De verheffing van den Prins was een abdicatie van Oldenbarnevelt, ook al had hij ze zelf tot stand gebracht.

Doch niet persoonlijk belang alleen, ook het belang van den staat scheen hem verzet voor te schrijven. Onder de regenten waren er velen, die, als Hooft, burgemeester van Amsterdam, oordeelden, dat de opstand niet met de aanneming van een nieuwen meester, in plaats van den ouden, mocht eindigen. De Staten wilden de macht behouden,

die zij verworven hadden. Heftige verwijten waren er reeds gehoord tegen de eerzucht der Nassau's. Indien Oldenbarnevelt gewild had, zou hij zeker ook thans dien tegenstand hebben kunnen breken. Maar voor wien zou hij gewild hebben? In heftige bewoordingen had Maurits zich tegen de beperkende conditiën verklaard, waaronder zijn vader de grafelijkheid van Holland had aangenomen; liever dan deze aan te nemen, zou hij zich van den Haagschen toren te pletteren werpen. Kon Oldenbarnevelt de hand leenen, om een meer absoluut gezag aan den Prins op te dragen, hij, die de Statenregeering had gegrondvest, hij, die door Maurits niet meer werd vertrouwd?

En toch was een verandering noodzakelijk, zoowel voor den staat, als voor de personen. Het overwicht van Holland zou in vredestijd niet worden geëerbiedigd, en hoe dan de moeielijkheden, die met zekerheid te voorzien waren, te slechten, zoo er een krachtige centrale regeering ontbrak? De twee hoofden van den staat, het politieke en het militaire, waren beiden te groot, om in elkanders schaduw te staan. Een regeling der verhoudingen kon èn de eenheid in den staat èn den ongestoorden voortduur hunner diensten aan de Republiek verzekeren.

In 1602 openbaarde zich in Zeeland een beweging, die de verheffing van Maurits tot graaf bedoelde. Er hadden samenkomsten van Zeeuwsche en Hollandsche staatslieden plaats, waaraan ook Oldenbarnevelt deel nam. De voorzichtige advocaat streefde niet openlijk tegen, maar vereenigde zich met hen, die bezwaren opperden. Bij de vredesonderhandelingen in 1607 kwam het denkbeeld opnieuw ter sprake. Naar sommigen willen, zou zelfs Louise de Coligny er zich rechtstreeks in gemengd en Oldenbarnevelt er over gesproken hebben. De staatsman overreedde haar,

dat Maurits' verheffing voor dezen en zijn geslacht onnoodig, ja zelfs nadeelig was. Met een norsch stilzwijgen zou de Prins uit haar mond de mededeeling van het advies hebben ontvangen. Slechts een enkel koel woord bewees, dat hij anders oordeelde.

Was het te verwonderen? De overwinnaar van Turnhout en Nieuwpoort mocht, zonder zelfverheffing, gevoelen dat het zijn zwaard was, dat de Republiek had bevrijd. Zijn naam werd in de Indiën geëerd als van den souverein dezer landen. En wat was hij inderdaad? Niets dan de dienaar der Staten, van de vertegenwoordigers der vroedschappen. Geldelijke belooningen waren hem herhaaldelijk geschonken, maar zijn positie in den staat was een volkomen valsche. In de waardeering der natie en van Europa stond hij op de eerste, in de hierarchie der staatsorde op een ondergeschikte plaats.

Indien Maurits een politiek eerzuchtige ware geweest, de gewelddadige uitbarsting had veel vroeger plaats gegrepen. Had hij met geweld willen eischen, wat, ook op grond der vaderlijke aanspraken, hij zijn gerechtigd aandeel mocht achten, het leger zou hem, als Caesar en Cromwell, zijn gevolgd. Maar een staatsman was hij niet en een eerzuchtige evenmin. Reeds in 1598 had de Fransche gezant hem genoemd „uiterst traag in het aanleeren van de kunst, waarin zijn vader zoozeer had uitgemunt." Hij was stadhouder van vijf gewesten en veldheer der Unie en vroeg niets dan eerbiediging der rechten, die hij als zoodanig de zijne achtte. Het gevoel van miskenning mocht hem drukken, hij zou de man niet zijn, die met geweld zou nemen, wat het wantrouwen en het eigenbelang hem weigerde.

Heeft Oldenbarnevelt op die eerlijkheid en trouw van dit stuursche maar mannelijke karakter gerekend, toen hij

Maurits' verheffing tegenhield? Dan heeft hij zijn tegenstander billijk beoordeeld. Maar hij heeft in zijn berekening gefaald, als hij achtte, dat Maurits' militair plichtbesef en geringe ambitie aan hem en aan Holland het voortdurend overwicht in de Republiek verzekerden.

Holland's overwicht onder Oldenbarnevelt's leiding was den geheelen staat ten goede gekomen tijdens den krijg, maar in vredestijd had het geen recht van bestaan meer. De oude vijandschap der landprovinciën tegen Holland herleefde en was krachtiger dan in de dagen van Leicester, omdat zij geen hulp meer behoefden tegen den vijand. Zij waren vrij en onafhankelijk als Holland, en eischten thans een gelijk deel in de rechten, door de Unie haar verzekerd. Bij het sluiten van het Bestand ving de reactie, de worsteling, aan. De landprovinciën, als eertijds onder Leicester, begonnen den overwegenden invloed van Holland en Zeeland te betwisten.

Wel nooit zou die strijd den omvang en de beteekenis hebben gekregen, die hij erlangde, indien hij tot het staatkundig terrein ware beperkt. Maar de oude vijand van Holland en den advocaat, kerkelijke onverdraagzaamheid, blies het twistvuur aan, tot het in helle vlammen den vrede in staat en huisgezin verteerde.

In de Hervormde Kerk was verschil van gevoelen. Arminius en Gomarus bestreden elkander, nog heftiger hun aanhangers en volgelingen. Praedestinatie of vrije wil was het vraagstuk, dat dit geslacht, als zoo veel vroegere en latere, in beroering bracht. Men streed voor eigen meening en meende voor de eere Gods te kampen. Vooral in Holland stonden Remonstranten en Contra-remonstranten tegenover elkander. In Holland werd dan ook de beslissing gevraagd. De predikanten eischten een synode, een

nationale, omdat de waarheid niet een enkel gewest maar het geheele volk betrof.

Doch de Staten van Holland noch Oldenbarnevelt wilden van een synode weten, en wel het allerminst van een nationale. De religie was volgens de Unie een provinciale kwestie. Zij wilden nu, evenmin als voor twintig jaar, een nationale synode, omdat zij geen nationale kerk verlangden. De Statenregeering was bevreesd èn voor een onafhankelijkheid der kerk, die aan haar eigen gezag gevaarlijk zou zijn, èn voor een scheuring in de kerk, die voor den staat nadeelig zou wezen. Zij weigerden de eischen der kerkelijken en schreven verdraagzaamheid voor.

Doch een gezindheid des harten laat zich niet bevelen, niet voorschrijven. Elke bezielende overtuiging is proselytenmaakster van nature. Wie voor de eere Gods meent te strijden, kan niet vrijgevig zijn met de waarheid die hij belijdt. De Staten van Holland, die verdraagzaamheid eischten, stilzwijgen over de geschilpunten voorschreven en in dezelfde kerk wilden behouden mannen, die elkander verdoemden, schonden in de oogen van duizenden de vrijheid des gewetens, waarvoor de strijd tegen Spanje was aangevangen. „Gemoedsbezwaren" en „verdrukking der minderheid" zijn termen, die te allen tijde de groote menigte in beroering brengen.

Was de godsdienstkwestie een provinciale of een nationale? Was de waarheid alleen van belang voor de bewoners van Holland, of voor al de inwoners der Unie?

Het antwoord kon niet twijfelachtig zijn, en de Algemeene Staten schaarden zich aan de zijde der kerk, kozen partij tegen Holland.

Doch het fiere gewest en zijn leidsman bukten niet. Uit verdraagzaamheid werd het onverdraagzaam, vervolgziek. Wie

niet zwijgen wilde over de twistpunten, zag zich den kansel ontzegd. Godsdienstvervolging had plaats in Holland. Door den tegenstand geprikkeld, dreef Oldenbarnevelt maatregel op maatregel door, en schrikte voor geen dwang meer terug. Geweld van wapenen zou de onwilligen tot gehoorzaamheid, tot verdraagzaamheid dwingen.

Een tijdlang had Maurits den strijd aangezien, zonder er deel aan te nemen. Zijn godsdienstige overtuiging leidde hem tot de Contra-remonstranten, die hij de ware vrienden zijns vaders noemde. Toch duurde het lang, eer hij aan de twisten deel nam; hij hield zich onzijdig en vermaande tot bevrediging. Doch toen de Contra-remonstranten werden verdrukt, hun predikanten geweerd en vervolgd, kwam hij voor hen op en koos openlijk partij. Den eisch om tegen hen zijn militair gezag aan te wenden, sloeg hij af: „hij had gezworen de gereformeerde religie te beschermen; dien eed zou hij handhaven, zoolang hij leefde."

Die weigering was een crisis. Zou Holland, door zijn Stadhouder verlaten, voor de Algemeene Staten, den Stadhouder en de kerkelijken zwichten? Oldenbarnevelt dacht er niet aan. Den 4 Aug. 1617 werd, op zijn voorstel, de *Scherpe Resolutie* genomen. Zij schiep een krijgsmacht naast de bestaande onder den kapitein-generaal; zij bedreigde de soldaten der Unie met afdanking, zoo zij hun diensten weigerden; zij verbood aan hoven en rechtbanken, voor de vervolgden op te treden.

Van dat oogenblik af was elk uitzicht op vrede verdwenen. Slechts geweld kon beslissen wie heerschen zou: de Unie of Holland, Maurits of Oldenbarnevelt. De coup d'état van Augustus 1618 bracht die beslissing.

Zoo viel de groote staatsman, die geleefd en gestreden

had voor het overwicht van Holland, als slachtoffer van het beginsel waaraan hij zijn leven had gewijd. Zijn verwijdering was een noodzakelijkheid geworden; zijn terechtstelling een onrechtvaardigheid, een daad van schandelijken ondank. Toen hij op het schavot op het binnenhof was gekomen, sloeg hij de oogen ten hemel en riep hij de omstanders toe: „Mannen, gelooft niet, dat ik een landverrader ben; ik heb oprecht en vroom gehandeld als een goed patriot en die sterf ik." Dat woord was de volle waarheid. Hij was de dienaar van zijn vaderland geweest een geheel leven lang en viel als martelaar.

„Een man van grooten bedrijve, arbeidzaamheid, geheugen en beleid, ja, buitengewoon in alles. Die staat, zie toe dat hij niet valle: God zij zijner ziele genadig." Dit zijn de woorden, waarmede de Staten van Holland op den dag zijner terechtstelling hun ouden dienaar en leider gedachten.

IV

Het schavot, waarop de advocaat van Holland den dood had geleden, heeft slechts korten tijd gestaan. Maar noch de tijdgenoot, noch de volgende geslachten hebben het ooit vergeten. De dood van Oldenbarnevelt is nooit vergeven. Nog ten huidigen dage drukt hij de nagedachtenis van allen, die er toe medewerkten. De wereldgeschiedenis kent tal van politieke terechtstellingen, maar weinige, die zoo onverdedigbaar zijn als deze. Zelfs de heftigste tegenstander van zijn persoon en zijn staatkunde weet ze niet te rechtvaardigen.

In het vonnis, dat over den advocaat van Holland werd uitgesproken, werd hij aan tal van zaken schuldig verklaard. Hij had den stand der religie in verwarring ge-

bracht; zich zelf, tegenover het buitenland, de autoriteit van het land aangematigd; wantrouwen en tweedracht tusschen de gewesten verwekt; het krijgsvolk aan de gehoorzaamheid der Staten-Generaal onttrokken; hij had, in één woord, een staat in een staat, een regeering in een regeering opgericht.

Het is geheel onnoodig, al deze beschuldigingen in bijzonderheden na te gaan. Want de beoordeeling van de juistheid of onjuistheid is geheel afhankelijk van de éëne vraag: of Holland onder zijn leiding een enkelen stap heeft gedaan, waartoe het rechtens onbevoegd was? Waren de provinciën souverein of waren de Generale Staten de souvereinen des lands? Het antwoord kan geen oogenblik twijfelachtig zijn. Geen der geüniëerde gewesten had ooit zijn souvereiniteit aan een college van Generale Staten afgestaan. De Unie van Utrecht was een militair verbond tot verdediging tegen Spanje, geen grondwet van staat. De enkele punten, waaromtrent de leden afstand hadden gedaan van een deel hunner zelfstandige macht, waren uitdrukkelijk aangewezen. Het punt der religie was met name uitgezonderd.

In de kerkelijke kwestie hadden Oldenbarnevelt en zijn aanhangers bij uitstek onvoorzichtig, ja roekeloos gehandeld. Zij hadden in een zaak des gewetens geweld aangewend. De scherpe resolutie was geen misdaad, maar erger, naar Talleyrand's woord: zij was een politieke fout. Al deze bepalingen op éëne uitzondering na, hadden de Staten van Holland het *recht* om vast te stellen [1], maar geen enkele hadden zij behooren te maken. Het was een uittarting van de andere provinciën, die zich tegen Holland hadden verklaard; een bedreiging van het meerendeel der

[1] Fruin, *Gids* 1858, II 311.

bevolking, dat de contra-remonstrantsche gevoelens was toegedaan. Om hun aanhang in de stedelijke vroedschappen staande te houden, namen zij deze gevaarvolle resolutie. Zij wisten, dat de meerderheid des volks tegen haar was gestemd; de Staten wilden die meerderheid dwingen. Zij betraden den weg van overheersching en despotisme.

Dat de staatsman, die tot deze dingen had gedreven, verwijderd werd, was alleszins billijk en rechtvaardig. Niet, dat men hem tot schuld en misdaad rekende, wat noch het een, noch het ander was.

Oldenbarnevelt had geen staat in den staat, geen regeering in een regeering opgericht. Toen hij aan het bestuur kwam waren slechts vier gewesten vrij. Van deze was Holland het eenige, dat krachten tot den krijg bezat. Welnu, de leider van Holland had het vermogen van zijn gewest aangewend, om de andere gewesten te verlossen. Wat was er van Gelderland, Overijsel, Groningen geworden, indien hij het nagelaten had?

Een scherpe afbakening van grenzen tusschen Provinciale Staten en Algemeene Staten had nooit bestaan. De eenheid der Unie bestond slechts in naam. Oldenbarnevelt had ze in werkelijkheid gevestigd; onder hem had Holland geregeerd. Thans wilden de bevrijde gewesten Hollands overwicht, dat hun verlossing had gebracht, niet meer erkennen. Het recht kwam hun toe, om elken invloed te verbreken, die in strijd met hun belangen scheen. Maar niet, om den staatsman te dooden, die Hollands invloed niet ten eigen bate, maar ten dienste van hun vrijheid had gebezigd.

In een zijner verhooren verklaarde de advocaat: „Ik wil de rechters niet beschuldigen; ik kom in een tijd, waarin men andere regels van regeering volgt, dan men plag." Maurits, toen hij deze woorden hoorde, ant-

woordde: „De advocaat heeft die grondregels in den staat niet gevonden, maar zoeken in te voeren." Beiden hadden zij ongelijk. Er waren nooit grondregels van regeering in dit opzicht geweest. Het vraagstuk, welke de verhouding was van Provinciale en Algemeene Staten, was nooit geregeld. De Unie van Utrecht had de leden vereenigd „als ééne provincie," maar de verhouding der deelen tot het geheel was nooit vastgesteld. En zij is nooit later beslist. Vandaar de voortzetting van den strijd gedurende het geheele bestaan der Republiek.

In het drama van 1618 heeft het persoonlijk element zeer sterk gewogen. Oldenbarnevelt was geen beminnelijk man in den gewonen zin des woords; hij was een heerschzuchtig en hardnekkig heerscher. Toen hij viel, had hij zeventig jaar bereikt: een leeftijd, die zich niet door buigzaamheid kenmerkt. Hij had dertig jaar achter zich van steeds stijgenden invloed en zeldzame successen. Noch het een, noch het ander wordt verkregen zonder vijandschap op te wekken. Oldenbarnevelt had tal van persoonlijke vijanden. Aan zijn staatkunde had hij allen opgeofferd, wier verwijdering hem in het belang des lands noodig scheen. Zij wreekten zich door hem te ondermijnen, door hem te belasteren. Hij heulde met den vijand, hij had zich aan Spanje verkocht, zeide men. En Maurits en de goê gemeente geloofden het. Want de predikanten hadden geen woorden, genoeg om den tegenstander van hun invloed en aanmatiging te bezoedelen. Jarenlang had hij, uit afkeer van de geestelijkheid, zich van het Avondmaal onthouden. Met woord en daad had hij de kerkelijken neergedrukt en ondergehouden. Toen hij eindelijk het waagde, de dogmatische waarheid te onderdrukken, was de ure der vergelding, de ure van hun wraak gekomen.

In den laatsten nacht van zijn leven bracht Oldenbarnevelt eenigen tijd met dominé Walaeus door. Het bleek, dat de advocaat, zonder het zelf te weten, in het groote verschilpunt, de leer der praedestinatie, rechtzinnig contraremonstrantsch was. De staatsman had zijn partij gekozen uit politieke consideratiën. Niet als theologant, maar als advocaat van Holland had hij gehandeld. De dogmatische kwestie was hem onverschillig, het staatsbelang richtte zijn gedragslijn. De kerk mocht den staat niet overheeren.

In oogenblikken van partijstrijd zegeviert geen kalm overleg, geen rustig nadenken. Dat zijne vijanden den gevreesden advocaat schuldig verklaarden, hem ter dood veroordeelden, laat zich begrijpen. Maar de uitvoering van het vonnis wordt er niet mede verdedigd.

Er was geen enkele grond voor. De veroordeelde was een oud man, gebogen onder den last der jaren. Zijn val was de val zijner partij. De eminente mannen van zijn aanhang waren gevangen of voortvluchtig. Een zuivering der stedelijke regeeringen kon allen machteloos maken, die door talent of moed gevaarlijk voor de overwinnaars konden worden. De terechtstelling was geheel onnoodig. Men behoefde niet te twijfelen: de dood zou hem niet vergeten.

De uitvoering van het doodvonnis was onnoodig, ja meer dan dit. Zij was een daad van de snoodste ondankbaarheid.

Men mocht over de heerschzucht, de tirannie van den advocaat denken, zooals men wilde, ze veroordeelen in de hardste termen, die de taal verschafte. Maar ééne zaak hadden zijn vijanden niet moeten vergeten: hij had den staat geregeerd gedurende dertig jaar. Aan zijn staatsmansbeleid had de Republiek haar zelfstandigheid, haar bestaan, haar welvaart, haar aanzien te danken. Welke zijne feilen ook waren, hoe zwaar ook zijne misdrijven, in de weeg-

schaal van het recht hadden zij te licht moeten zijn tegenover de grootheid en het wicht zijner diensten.

Willem Lodewijk van Nassau, de Friesche Stadhouder, was een zuiver contra-remonstrant. Hij was een hardnekkig tegenstander der Hollandsche politiek. Aan zijn woord is voor geen klein deel het krachtig optreden van Maurits te danken. Welnu, na het doodvonnis verhief hij zijn stem om tot gematigdheid te manen. In een beroemden brief van 10 April 1618 wees hij Maurits op het onvoorzichtige en het ondankbare der terechtstelling. „De qualiteiten en diensten, eertijds gedaan, behooren in consideratie te komen." Louise de Coligny, de weduwe van den Zwijger, voegde haar vriendelijke stem bij die van den Frieschen Stadhouder. De Fransche gezant pleitte in naam van zijn meester. Andere raadslieden van Maurits, die gewoonlijk zijn vertrouwen genoten, smeekten in gelijken geest. Het was alles tevergeefs. „Als hij eens een opinie in zijn hoofd heeft, is het onmogelijk ze hem te ontnemen," had Louise de Coligny eens over haar stiefzoon geschreven. Het bleek thans, als dikwerf, hoe goed zij hem kende.

De tijd is voorbij, waarin aan persoonlijke heerschzucht en wraakzucht de houding van Maurits werd geweten. Wij erkennen, dat hij naar zijne overtuiging heeft gehandeld. Hij achtte zich geroepen, het geloof der vaderen te verdedigen en de Unie te handhaven. Wij zijn zelfs geneigd verder te gaan. „Het ongeluk van den advocaat is mij leed; ik heb hem altijd lief gehad en dikwijls vermaand, anders te doen. Dewijl hij een anderen vorm van regeering heeft zoeken in te voeren, die kerk en staat zou hebben ondergebracht, heb ik mij tegen hem moeten stellen; maar hetgeen hij tegen mij misdaan heeft, vergeef ik hem gaarne." Deze woorden sprak Maurits op den nood-

lottigen dag, waarop het vonnis werd voltrokken. Hij was volkomen oprecht en te goeder trouw in deze verklaring, maar hij had noch van zijn liefde jegens den advocaat, noch van zijn vergevingsgezindheid moeten spreken. Het gevoel zijner groote verplichtingen jegens den ouden man, dien hij het schavot liet betreden, had behooren te overheerschen. Maar daarvan was geen sprake.

In den nanacht van 12 Mei 1619 vernam Louise de Coligny, dat het vonnis in den vroegen morgen zou worden uitgevoerd. Zij ijlde naar 's Prinsen woning en verzocht toegang tot tweemaal toe. Tot tweemaal toe werd zij afgewezen. De weduwe zijns vaders kon bij den zoon geen gehoor verkrijgen, de deur bleef voor haar gesloten.

„Heeft hij niet van pardon gesproken?" vroeg Maurits dien morgen. „Neen," was het antwoord. De advocaat erkende zich overwonnen, maar niet schuldig.

Door derden had Maurits de vrouw en kinderen van den grijzen staatsman doen aansporen, om gratie te vragen. Zij weigerden. Waarom? Maria van Utrecht, de weduwe van den advocaat, zeide het hem vier jaar later. Toen boog de fiere vrouw de knie voor den Stadhouder, om gratie voor den misdadigen zoon te vragen. „Waarom hebt gij geen genade gevraagd voor uw man?" beet Maurits haar toe. „Mijn kind heeft misdaan, mijn man was onschuldig."

Slechts op de bede om gratie heeft Maurits gewacht, om ze te verleenen. Maar zonder ontrouw aan overtuiging en beginsel kon zij niet worden gevraagd.

Een groot krijgsman is de zoon des Zwijgers geweest, maar de adel des gemoeds heeft hem ontbroken; hij kon niet grootmoedig zijn. Hij was niet tevreden met zijn zegepraal, hij vroeg zelfvernedering van den overwonnene. God is genadiger voor menschenkinderen dan de mensch.

Het schavot van Oldenbarnevelt is door de tijdgenooten niet vergeten, door zijn aanhang niet vergeven. En het nageslacht kan niet gunstiger oordeelen, want het bloed van den grijsaard is zonder vrucht voor den lande vergoten.

Zelden heeft een volk zich in gunstiger omstandigheden bevonden, om een heilrijke staatsverandering tot stand te brengen, dan het onze in 1618. De Nederlandsche landaard is zeker rijk aan deugden, maar heeft toch eenige gebreken, die hinderlijk zijn. Zucht tot uitstel, langzaamheid van beraadslaging kenmerken ons. In 1618 was de macht in handen van enkele personen, die het vertrouwen van het meerendeel der bevolking genoten. De Prins van Oranje, populair door zijn afkomst en zijn eigen verdiensten, werd gesteund door de Hervormde kerk, die in haar eisch om als nationale kerk te gelden, door hem geholpen was. De eenheid op kerkelijk gebied zou de eenheid in het staatkundige bevorderd hebben. Bovendien, de strijd met Holland had het hoofdgebrek der Unie aan het licht gebracht. Ieder wist, waar de fout schuilde. Er was geen centrale regeering, er was feitelijk geen hoofd van den staat, geen persoon of college, dat zich boven de gewesten kon doen gelden. De oplossing was gemakkelijk en zou in deze oogenblikken op geen verzet zijn afgestuit. De Prins van Oranje moest als eminent hoofd, onder welken titel ook, aan de spits van den staat worden gesteld. Ware eenmaal deze hervorming tot stand gebracht, alle andere verbeteringen zouden geleidelijk gevolgd zijn. De Friesche Stadhouder had geen kinderen, voor wier belangen hij in de bres moest springen. Hij was bloedverwant, en, wat meer zegt, vriend en vereerder van Maurits. Tegen een verheffing van Maurits tot algemeen Stadhouder der Unie zou hij zich niet hebben

verzet. Zoo had 1618 een rijke en gezegende vrucht kunnen afwerpen. De eenheid van den staat had den val van Oldenbarnevelt dan ten minste politiek gerechtvaardigd.

Het is niet geschied. Naar de redenen kan men gissen. Maurits was geen eerzuchtige in den gewonen zin des woords. Hij was een man van strikte orde en regel, en geen revolutionnair. Zou men hem niet van lage baatzucht beschuldigen, indien zijn verheffing de vrucht zijner handelingen was? Voor het geloof en de Unie was hij opgekomen, niet voor zich zelf. De gezant van Engeland, Carleton, drong er bij hem op aan, maar zonder gevolg; hij wilde geen verandering in de staatsorde uitlokken.

Om eene nieuwe dynastie te grondvesten, moet, behalve staatkundige, ook persoonlijke ambitie zich doen gelden. En voor wie zou Maurits eerzuchtig zijn geweest? Hij had geen wettige kinderen. Geen zoon zou hem opvolgen in de waardigheid, die hij niet verwerven kon, zonder zijn vijanden tot de meest onteerende beschuldigingen, ten minste schijnbaar, te rechtigen.

Maurits stelde zich tevreden met het feitelijk bezit der oppermacht en liet de wettelijke beslissing achterwege. Onverantwoordelijk was het verzuim. Het schip van staat bleef dobberen op dèn oceaan van strijdende politieke meeningen, beurtelings gestuurd door vertegenwoordigers der staatkundige partijen, naarmate geboorte of geluk hun de macht in handen speelde. De vijandschap en tweedracht, die in de 17e eeuw zoo veel jammer verspreidden, waren de boete, die de natie voor 1618 betaalde. Wie de kracht tot regeeren mist, heeft het recht niet, het roer van staat in handen te nemen.

Naast deze zwakheid rijst de figuur van Oldenbarnevelt voor de oogen van het nageslacht in haar volle grootheid.

Hij had niet geaarzeld, niet geweifeld, noch waar het gold het land te bevrijden, noch waar het gold het te beheerschen. Het beginsel, dat hij had voorgestaan, viel tijdelijk met hem. Het werd veroordeeld als valsch, maar niet door een beter vervangen. De schuldige staatsregeling bleef, de weinig schuldige staatsman viel. De gebreken werden geëerbiedigd en slechts personen vervolgd en gestraft.

Tegenover het gepleegde verzuim springt te scherper de grootheid van den staatsman in het oog, die met deze gebrekkige staatsregeling de Republiek heeft gesticht.

II

AMALIA VAN SOLMS EN MARIA STUART.

AMALIA VAN SOLMS EN MARIA STUART.

1

Op den tweeden April 1641 werd in de koninklijke kapel van Whitehall, het paleis der Engelsche koningen, een huwelijk gesloten. Een kind van tien jaar, Maria geheeten, trad, gevolgd door een stoet van even jeugdige *ladies*, allen als zij in zilverlaken uitgedost, voor het altaar. Haar vader, koning Karel I van Engeland, legde haar kinderlijke hand in die van den zestienjarigen Willem van Oranje, dien zij voortaan als haar echtgenoot te erkennen en te volgen had. Een jaar later verliet zij haar vaderland, om in den vreemde nieuwe ouders en een nieuw te huis te vinden.

Het huwelijk dezer kinderen was geen huwelijk uit liefde, maar een zuiver staatkundige verbintenis. De dynastie der Stuarts trad in familiebetrekking met het geslacht van Oranje. Karel I, die zijne dochter schonk aan den zoon van Frederik Hendrik, beoogde er niets anders mede, dan zijn volk gerust te stellen omtrent zijne politieke en godsdienstige plannen. Frederik Hendrik verhoogde het aanzien van zijn huis door den echt van zijn zoon met een koningsdochter van Engeland.

De verbintenis met een regeerende dynastie was een voldoening voor zijn vorstelijken trots en sterkte den glans zijner positie in de Republiek.

Naar het uiterlijke te oordeelen, had de beroemde stedenbedwinger die versterking niet noodig. Toen er bij de onderhandelingen over het huwelijk in Engeland was opgemerkt, dat de Stadhouder der Nederlandsche Republiek slechts de eerste ambtenaar, niet het hoofd van den staat was, had Frederik Hendrik aan koning Karel doen zeggen, dat hij „niet den naam, maar het wezen der opperheerschappij" bezat. En weinigen, die na 1630 den Haag bezochten, zouden dat fiere woord hebben tegengesproken. Want feitelijk, naar den uitwendigen schijn te oordeelen, was er van den republikeinschen staatsvorm niets dan de naam over. Frederik Hendrik regeerde.

Als Kapitein-Generaal der Unie aan het hoofd van het leger geplaatst, had hij den overwegenden invloed van Maurits in het krijgswezen geërfd. Zijn recht erop had hij gestaafd door het geluk, dat zijne wapenen volgde. Èn persoonlijk èn als legerhoofd, genoot hij een vertrouwen, niet geringer dan Maurits had bezeten. Hij was bekend om de onversaagdheid van zijn moed; hij waagde zich op de gevaarlijkste punten, zonder ooit getroffen te worden. Zoowel de Staten als zijne vrouw smeekten hem voortdurend, zich niet zoo bloot te stellen. De bijgeloovige menigte hield hem voor onkwetsbaar. De stand der sterren bij zijn geboorte — hadden de horoscooptrekkers verklaard — was zoo gunstig, dat hij niet *kon* getroffen worden. Waarheid is het, dat herhaaldelijk personen, met wie hij stond te spreken, voor zijne oogen werden doodgeschoten, maar hij nooit werd gedeerd.

Frederik Hendrik was de stedenbedwinger. De veroverin-

gen van Grol, den Bosch, Breda e. a. hadden de eer der Republiek gehandhaafd, haar tuin uitgebreid en zijn roem gegrondvest. Hij was een beleidvol en omzichtig veldheer: veldslagen vermeed hij, vestingen veroveren was zijn kracht. Hij spaarde zijn leger, zoowel uit karakter als uit politiek overleg. Vandaar ook, dat hem meer zelfstandigheid in het krijgsbeheer werd geschonken, dan zelfs aan Maurits. Bij den aanvang van een nieuwen veldtocht wisten zelfs de Staten niet altijd, waarheen Frederik Hendrik het leger voeren zou.

Doch niet alleen de degen van Maurits, ook de mantel van Oldenbarnevelt was op hem gevallen. Zijn invloed op het binnenlandsch bestuur was jaren lang beslissend. Toen in 1630 een raadpensionaris van Holland optrad, die hem ongevallig was, wist hij hem tot aftreden te dwingen. In den onbeduidenden Jacob Cats vond hij een opvolger, die zich als was door hem liet kneden in welken vorm hij verkoos. Het geheele beheer der buitenlandsche zaken regelde hij met enkele vertrouwden. Met hem onderhandelden de diplomaten, tot hem wendden zich de vorsten, zijn voorschrift richtte de werkzaamheid van de gezanten der Republiek. Tegen den zin van een machtige partij verbond hij den staat aan de politiek van Richelieu. Dertien jaar lang was hij het militaire hoofd van den staat, ook zijn politieke leider tegenover Europa.

Doch dergelijke zaken, geheimen der kabinetten, zijn aan de groote menigte gewoonlijk niet bekend. Zij oordeelt uit hetgeen zij voor oogen ziet. Zij zag, hoe het buitenland den Stadhouder eerde en onderscheidde, en hoe in het binnenland alles voor hem scheen te buigen en om zijn gunst te dingen.

Toen Maurits op zijn sterfbed lag, had hij zijn jongeren

broeder bij zich ontboden en hem met militaire kortheid verklaard, dat hij hem onterven zou en zijn natuurlijke kinderen wettigen, indien hij niet onmiddellijk huwde. Frederik Hendrik had tot dusver gefladderd om allerlei bloemen, aan velen het hof gemaakt, maar tot een huwelijk was hij, die van overhaasting een afkeer had, niet gekomen. Op de bedreiging van Maurits kwam hij tot inkeer. IJlings trad hij nu in het huwelijk met Amalia van Solms, eene Duitsche gravin, die aan 't hof van den koning van Boheme vertoefde en sedert lang het voorwerp van 's Prinsen hoffelijkheden was.

Die echt was voor hem, voor het stadhouderschap en den staat van groot gewicht geworden. Voor de eerste maal, sedert het bestaan der Republiek, zag men in het vriendelijk 's Gravenhage al de schittering en den glans van een weelderig hofleven. Het groot vermogen van Maurits stelde Frederik Hendrik tot een hofhouding in staat, zooals in deze noordelijke gewesten wellicht nooit was aanschouwd. Beiden, de Prins en de Prinses, hadden praal en pronk lief, vermeiden en verlustigden zich in de feestgelagen en vermaken, die om hunne personen alles vereenigden, wat er aanzienlijks in de Republiek was of kwam. De kloeke, krachtvolle Amalia met hare levendige, zwarte oogen, die van levenslust en gezondheid tintelden, hechtte door haar ietwat grove maar sensueele schoonheid den ouderen echtgenoot niet alleen aan zich, maar maakte ook het prinsenkwartier, waar zij zetelde, tot het vereenigingspunt van vreemdelingen en landgenooten. Herhaaldelijk moest het uitbreiding ondergaan; herhaaldelijk door nieuwe versieringen geschikter worden gemaakt om den stoet, die er zich samendrong, waardiglijk te ontvangen. Hier, op het Prinsenhof, stroomden de Duitsche en Fransche edelen, die in

het leger der Republiek den krijgsdienst leerden — Turenne heeft er onder behoord — met de buitenlandsche diplomaten en de aanzienlijken des volks te zamen, om van de weelderige gastvrijheid van het schitterend vorstenpaar te genieten.

Na het einde van het Bestand, in 1621, was de strijd met Spanje hernieuwd. Van harte werd hij slechts door den prinsgezinden aanhang, de kerkelijke vijanden van Spanje en de militairen gevoerd. De koopmansstand beschouwde hem uitsluitend uit een mercantiel oogpunt. Toen Frederik Hendrik Antwerpen bedreigde, had hij ontdekt dat Amsterdamsche handelaars de vijandige stad van krijgsvoorraad voorzagen. Toen hij zich er over beklaagde, was hem door een hunner geantwoord: "Indien ik er winst kon behalen, zou ik naar de hel varen en er mijn zeilen aan wagen."

Doch, waarin ook verschillende, koopman en militair kwamen in een punt overeen. Ook bij den handelaar was de lust ontwaakt, om het leven te genieten. Met de zorg en onzekerheid van vroeger dagen was ook de angstige zelfbekrimping voorbij. Hier, in Holland, was rust en veiligheid, terwijl ginds, ver weg, in Limburg en Noord-Braband of op Belgisch grondgebied, de strijd met gehuurde troepen werd voortgezet. De welvaart, die de bloeiende handel over alle standen had verspreid; de kloeke ondernemingsgeest, die, niet tevreden met de winsten van Oost en West, binnen de grenzen van het eigen grondgebied op een ouderen vijand dan de Spanjaard veroveringen behaalde, even duurzaam van aard; die plas op plas, de Beemster, de Wormer enz. aan het water onttrok, om "goud uit schuim" te oogsten; het fiere gevoel van veiligheid, van zelfbewuste kracht, door de overwinningen te land en ter zee geboren — dit alles verhoogde den pols-

slag des publieken levens, deed het bloed sneller door de aderen stroomen, meer van het leven vragen. Levensgenietingen werden nagejaagd; weelde ontwikkelde de maatschappij en ontplooide zich. Het verkeer kreeg een andere kleur; beschaving en manieren heerschten naar Franschen smaak en Fransche zeden.

Voor het gekletter der wapenen waren de Muzen gevloden, thans keerden zij weer. Hooft zette zich aan het strand der Zuiderzee neder, om met klassieke pen den strijd der vaderen te beschrijven. Huygens spiegelde in zijne zangen, zoolang huiselijk leed en ambtelijke zorgen hem den lust niet roofden, het jong ontwaakte leven der maatschappij af. Cats, grijsaard reeds in de wieg, streek het vernis van eene conventioneele moraal over de wulpsche droomen van een levenslustig geslacht en predikte berusting en volgzaamheid aan de minder bedeelden bij het banket des levens. Vondel, schoon met smachtend heimwee en met het verholen leedgevoel van den renegaat op de oude heerschappij van zijn jong geloof nederziende, greep naar zijn lier om onsterfelijke tonen eraan te ontlokken, telken male als een nieuwe zege van den stedenbedwinger het uitzicht op vrede met het geloovige Spanje nader bracht.

Van dit nieuwe leven, deze nieuwe behoeften en deze nieuwe weelden was het vorstelijk paar het middelpunt en als 't ware de uitdrukking. Met fiere zelfvoldoening, met trotsche zelfgenoegzaamheid zagen de regenten der Republiek de hoofsche vormen en vermaken van het buitenland overgeplant in het Binnenhof en de dienaren van Frankrijk en Engeland antichambreeren bij den Stadhouder, hun dienaar. Zoowel door zijn krijgsmansgeluk en zijn diplomatiek beleid, als door zijn vorstelijke levenswijze was de Prins van Oranje de representant van den staat.

Doch niet alleen de vreemdelingen, ook de inwoners der Republiek, ja de regenten zelven schenen medegesleept, bedwelmd door den uitwendigen glans, die het stadhouderschap omgaf, en bukten voor het overwicht, dat toen, als nu en steeds, verdiensten, in weelde gehuld, deden gelden. De beroemde Drost van het Muiderslot zal wel niet de eenige geweest zijn, die zich den *onderdaan* van den Prins van Oranje teekende en gevoelde. Aan den zoon van Frederik Hendrik, den jongen Willem II, werd door de Staten de opvolging in de vaderlijke betrekkingen plechtig verzekerd. Daarmede werd de eerste stap gezet op den weg, die tot de erkenning der erfelijkheid, den grondslag voor de vestiging eener dynastie, leidde. Frankrijk schonk den Prins den titel van *Son Altesse*, die alleen aan prinsen van den bloede toekwam. De klove werd breeder, die den Prins van Oranje scheidde van de regenten der steden, bij wie de souvereiniteit berustte. In de erkenning van een dynastie aan het hoofd van den staat scheen de oplossing van den strijd tusschen de verschillende gewesten nabij.

Indien de jonge Maria Stuart, toen zij aan de hand harer moeder in de Nederlanden kwam, en in het Prinsenhof het kwartier betrok, dat haar werd aangewezen, zoo heeft geoordeeld, dan heeft zij zich, gelijk zoo velen, die het hoopten, deerlijk vergist. Want achter het uitwendig eerbetoon, dat ruimschoots werd geschonken, verborg zich, zonder weg te schuilen, de oude tegenstand der Statenpartij. Frederik Hendrik was de man niet, om met geweld te nemen, wat hem niet werd aangeboden. Gewaagd had hij nooit iets; door geduld, niet door dwang had hij de gunst der fortuin verworven. En thans, met een wankelende gezondheid, die het naderend einde deed voorzien, dacht hij meer aan behouden dan aan verwerven. In zijn

laatste levensjaren namen de kansen op een hoogeren rang in den staat steeds af, en toen hij de oogen sloot, liet hij zijn zoon wel titels en een traditioneelen invloed na, maar geen gezag, dat hem in staat stelde, over de krachten der Republiek naar zijn wil en wensch te beschikken.

De jonge Maria was weinig meer dan een kind, toen zij aan het hof van deze schoonouders werd ontvangen. Op het Binnenhof werd de opvoeding voortgezet, die in Engeland was aangevangen. Haar gouvernante, die als superintendante van haar huishouding optrad, ontving zoowel van koning Karel als van Frederik Hendrik hare instructiën. Die voorschriften van den Prins, die bewaard zijn, verraden zijn zorg voor zijn jonge schoondochter, maar tevens het respect, dat hij voor een koningsdochter gevoelde. Het moet een zonderlingen indruk in den Haag gemaakt hebben, wanneer men de dertienjarige gehuwde in het publiek verschijnen zag. Nam zij als gast aan een feestmaaltijd deel, niemand mocht aan dezelfde tafel met haar eten, dan personen van hoogen stand en rang. Reed zij in een koets uit, dan reden zij, die tot haar gevolg behoorden, in afzonderlijke rijtuigen voor haar uit. Werd zij in een draagstoel gedragen, dan volgden haar eeredames in een afzonderlijk rijtuig, maar haar stalmeester en de heeren van dienst wandelden te voet voor haar uit, terwijl haar eigen rijtuig ledig moest volgen, voor het geval dat het haar behaagde, er zich van te bedienen. Aan een dergelijk vorstelijk vertoon was men in de Republiek niet gewend. De Prinsen van Oranje traden tot dusver op eenvoudiger wijze in het publiek op, dan dit koningskind.

Doch eerbetoon, waar zij zonder opoffering geschiedt en

eigen hoogheid vleit, is de geringste der gaven, die te schenken zijn. De opneming van deze dochter der Stuarts zou aan het Oranjehuis duurder te staan komen.

Toen Maria door hare moeder naar de Nederlanden werd geleid, verkeerde koning Karel in moeielijke omstandigheden. Hij stond aan den aanvang van den strijd met zijn volk, die hem den troon en het leven zou kosten. De uitzet van zijn dochter droeg er de sporen van, want door de gebrekkige finantiëele middelen, waarover hij beschikken kon, was die zeer onvoldoende uitgevallen. Er zijn brieven van de jonge Prinses van Oranje, die bewijzen, dat de noodigste kleedingstukken haar dikwijls ontbraken. De rijke Frederik Hendrik was een schoonvader van hooge waarde voor zulk eene schoondochter.

Doch het waren niet *haar* behoeften, die het meeste eischten. De Engelsche koningin maakte van haar aanwezigheid in de Nederlanden gebruik, om eigen edelgesteenten en, naar men zegt, ook de juweelen der kroon te verpanden. Karel had geld noodig voor den burgerkrijg. Frederik Hendrik schijnt bij sommige dier contracten de tusschenpersoon geweest te zijn, wiens invloed de overeenkomst deed sluiten. Doch ook van hem zelf werden opofferingen gevraagd. Ondersteuning van koning Karel tegen zijn volk was een der voorwaarden, waarop de hand der jeugdige Maria voor zijn zoon was afgestaan. En het Engelsche vorstenhuis liet het beding niet varen. De Stadhouder betaalde de verbintenis met de Stuarts met grof geld. Op zijn naam werd een leening van drie tonnen gouds ten behoeve van Karel gesloten. Toen Henriette Maria in 1643 naar Engeland terugkeerde, nam zij o. a. van hem alleen een som van 20,000 pond sterling mede. En de aanvragen en verzoeken eindigden niet. „Er komt

geen einde aan de aanvragen van Engeland", schreef 's Prinsen secretaris aan Amalia van Solms.

Maar nog hooger eischen dan geld werden aan Frederik Hendrik gesteld. Zijn invloed moest de Republiek bewegen, openlijk partij te trekken voor Karel. Dat hij als borg optrad voor Engelsche leeningen, dat hij officieren naar Engeland zond, dat hij Karel krijgsvoorraad bezorgde — dit alles was onvoldoende. De Nederlandsche staat moest openlijk aan den strijd in zijn belang deel nemen. Een tweede huwelijk, een huwelijk zijner dochter met den kroonprins van Engeland, werd als lokaas hem voorgehouden.

Ook al ware het uitzicht zekerder geweest, kon hij het niet aannemen. De Republiek had sympathie voor Karel's vijanden, niet voor hem. Met iederen bode, die over zee kwam, werden de berichten ongunstiger. De parlementspartij zegevierde, de kroon waggelde op Karel's hoofd, de schepter ontzonk aan zijne handen.

Lijden ontwikkelt snel. De jonge Maria, die in de Nederlanden in veiligheid was, leefde met haar hart en haar gedachten in Engeland. Naarmate de uiterlijke glans van haar bestaan grooter was, gevoelde zij dieper de machteloosheid van het geslacht, waaraan zij was verbonden. De Stadhouder der Republiek kon haar vader niet bijstaan, omdat hij slechts Stadhouder was. Zij, dochter en kleindochter van koningen, was afhankelijk van de regenten eener republiek.

Zou dit ooit veranderen?

Toen zij in Februari 1647 bij het sterfbed van Frederik Hendrik stond, ging een schooner toekomst, naar zij meende, voor haar open. Alles zou beter worden.

II

De eerste maal, dat Willem II zijn aanstaande vrouw had gezien, was het onder omstandigheden, die zeldzaam zijn. Toen hij in 1641 te Londen kwam, was zij ongesteld. De jonge Willem, ongeduldig, had er op aangedrongen, dat hij bij haar toegelaten werd. Na veel wikken en wegen was het toegestaan.

Willem had de tienjarige jonge Maria het eerst gezien in haar bed, met een dik gezicht. Men zal opmerken, dat dit niet de geschiktste gelegenheid is, noch voor een vrouw om haar schoonheid te doen uitkomen, noch voor een man om ze waar te nemen. Maar Willem dacht er anders over; hij schreef aan Frederik Hendrik, dat hij zeer tevreden was, en haar veel mooier vond, dan het portret van Van Dijk deed verwachten.

Het past ons, voor dit getuigenis van hem, die er het meeste belang bij had, te bukken. Ook omdat andere tijdgenooten mede haar schoonheid roemen. Maar overigens, eerlijk gezegd, begrijpen wij het niet. Want de portretten van Maria, die wij kennen, getuigen van geen de minste schoonheid. Op het Trippenhuis vinden wij de afbeelding van haar door Van Dijk; zij vertoont ons een schraal, tenger meisje met vale gelaatskleur. Het portret, dat Honthorst van haar maakte, is opmerkelijk. Neem de krullen, die het gelaat omgeven, weg, trek die figuur mannekleederen aan, en gij ziet haar zoon, Willem III, voor u staan. Doch van schoonheid is ook hier geen spoor.

Toch is haar echt met Willem, voor zoo ver bekend is, niet ongelukkig geweest. Van haar kant was dit te begrijpen, want de jonge man, aan wien de politiek haar

gehuwd had, voldeed aan meer dan de gewone vrouwelijke eischen. Van kindsaf een toonbeeld van schoonheid, bezat hij voor vrouwen al de aantrekkelijkheid, die levendigheid, bevalligheid en krijgshaftigheid aan een man kunnen schenken. De onstuimigheid van zijn wezen en het overstroomende van zijne levenskracht deden zijne zeden verre van onberispelijk zijn. Doch het blijkt niet, dat de intieme verstandhouding der jeugdige echtgenooten er door geschokt is.

Maria Stuart was de kleindochter en naamgenoot van Maria de Medicis. Achter de koelheid en grenzelooze hoogheid der Engelsche koningsdochter verborg zij de berekening van haar moederlijk geslacht. Prinses van Oranje was zij in naam, Hollandsche is zij niet geworden. Haar hart hing steeds aan haar vaderland en de belangen van haar eigen geslacht.

Amalia van Solms had deze schoondochter, wier komst haar moederlijken trots en haar eerzucht streelde, hartelijk welkom geheeten. Maar de goede verstandhouding had een kort leven gehad.

Niet uitsluitend door haar schuld. In zijne laatste levensjaren verkeerde Frederik Hendrik met zijn zoon op niet zeer intiemen voet; de oude veldheer schijnt jaloersch geweest te zijn op den ontluikenden krijgsroem van Willem. Tusschen de moeder en den zoon bestond verschil van politiek inzicht. Voeg daarbij de koele, kwetsende hooghartigheid van Maria, die ook tegenover hare schoonmoeder, slechts een Duitsche gravin, niet vergeten kon of wilde, dat zij geboren was op de trappen van een troon, al geleidden die naar een schavot. Redenen genoeg, om de verwijdering dezer vrouwen, wier leeftijd zoo zeer uiteenliep, te begrijpen, zelfs al waren er geen andere geweest.

Doch er waren andere, van minder persoonlijken aard: deze vrouwen stonden strijdige belangen voor.

Amalia van Solms had groote gebreken, maar tevens hoog te waardeeren eigenschappen. Gelijk haar lichaamsbouw was haar geest, kloek, gezond, krachtig. Zij was in vroeger jaren zeer populair, maar verloor de volksgunst later. Minder gesloten dan haar schoondochter, verloor zij al te dikwijls haar zelfbeheersching, zeer ten koste van haar waardigheid; zij kon heftig, ruw, lomp in haar woorden en dikwerf ook in haar daden zijn. Zij had een zeer zorgvolle jeugd achter zich. Opgegroeid in een gezin, rijker aan kinderen dan aan inkomsten, was het een verlossing voor haar geweest, dat zij in het gevolg van de keurvorstin van de Paltz was opgenomen. Toen deze koningin van Boheme werd, had zij in de korte glorie en weelde gedeeld, die de Winterkoning en haar meesteres enkele maanden genoten. Met hen was zij gevlucht door Noord-Duitschland, van Praag naar den Haag, en had daar met hen geleefd in al de ontberingen, ja het gebrek, dat het vorstelijk paar te verduren had.

Haar huwelijk met den rijken Frederik Hendrik was eene uitkomst geweest, maar de herinnering aan het doorgestane leed werd nooit uitgewischt en oefende blijvenden invloed. Amalia van Solms was niet onbaatzuchtig; zij nam van buitenlandsche vorsten geschenken aan, die haar goeden naam ondermijnden en haar de publieke achting roofden. Bij den vrede van Munster erlangde zij persoonlijk heerlijkheden en inkomsten, waarop zij geen de minste aanspraak had. Het was de belooning, zeide men, voor den invloed, dien zij ten gunste van den vrede op Frederik Hendrik had uitgeoefend.

Groote deugden stonden tegenover deze grove karakterfouten.

Bij haar huwelijk had zij de woorden des psalmdichters: „wat zal ik den Heer vergelden voor zijne weldaden?" tot haar zinspreuk gekozen. De herinnering aan haar moeilijke jeugd spreekt uit die woorden, die voor onverwachte redding danken. Zij spreekt evenzeer uit haar geheele leven. Amalia van Solms is eene echte Prinses van Oranje geweest, die den roem en het belang van het geslacht, welks naam zij de eer had te dragen, tot haar levensdoel had gekozen. Zij had geleerd zuinig en ordelijk in haar huishouding te zijn. Zij was het, die het vorstelijk optreden van Frederik Hendrik in de Republiek mogelijk maakte door haar persoonlijkheid, haar smaak, haar orde. Hoe hoog en rijk ook die levenswijze was, hoe verkwistend zij ook scheen, het fortuin der Oranje's werd er niet door gedeerd. Na den dood van Frederik Hendrik wekte zij de verbazing, ook van vreemde gezanten, door den statigen overvloed waarin zij leefde, schoon zij niet meer dan 12,000 pond sterling inkomen had. Zij werd o. a. altijd in goud gediend. Zij beminde praal en weelde, doch niet bloot voor zich zelve, ook als Prinses van Oranje. De verheffing van dit vorstenhuis was haar dierste wensch; het staande te houden onder de ongunst der tijden haar blijvende zorg. Voor den echtgenoot, over wien zij nooit het rouwkleed heeft afgelegd, richtte zij èn het Huis in het Bosch èn de prachtige Oranjezaal op, beide monumenten van haar smaak en kunstzin. Het aanzienlijk vermogen der Oranje's ongeschonden te bewaren, was haar een dure plicht, omdat zij maar al te goed wist, hoe het aanzien der wereld, ook voor vorstelijke geslachten, van finantiëele zelfstandigheid en grootheid afhankelijk is.

In de laatste jaren van Frederik Hendrik was ongemeen veel van dat vermogen gevergd. Amalia van Solms had

er zich niet tegen verzet. Het huwelijk van haar zoon en het uitzicht op dat van haar dochter met den kroonprins van Engeland konden geldelijke opoffering ten gunste der ouders harer kinderen als een eerezaak doen beschouwen. Maar sedert was alles veranderd. Karel I was overwonnen en de gevangene van zijn volk, dat hem in Januari 1649 het schavot deed bestijgen. Uitgaven, vroeger verschoonbaar ter wille van de eer van het geslacht, werden thans onverdedigbaar, omdat zij tot geen uitkomst konden leiden. De ijzeren vuist van Cromwell hield Engeland omvat; de hand van den verwijfden Karel II was te zwak om den troon van den Protector omver te werpen.

De Princesse Douairière — zoo werd Amalia van Solms geheeten — zag het in, gelijk de Statenpartij in de Republiek. Maar de jonge Maria Stuart zag niets anders dan haar belang en dat van haar verwanten. Al haar invloed op Willem II werd gebezigd, om het groot fortuin der Oranje's ten gunste van haar broeders te gebruiken en de Republiek openlijk voor Karel II, den pretendent naar den Engelschen troon te doen partij trekken.

Met veel respect bejegende Willem zijne moeder. Hij raadpleegde veel met haar en luisterde naar haar voorstellingen. Maar hij deed en handelde naar zijn eigen inzicht. Hij ondersteunde zijne zwagers en hunne aanhangers op vorstelijke wijze. Zijn eigen vermogen werd ernstig aangesproken. In het Westland werden uitgebreide bezittingen verkocht, om van de opbrengst Karel II bij te staan. De onderneming der Stuarts in 1649, om uit Schotland het verloren rijk te heroveren, werd grootendeels door hem bekostigd. Zonder eenige vrucht werden schatten voor dit doel door hem weggeworpen. De schulden en finantiëele

moeielijkheden, die de jeugd van Willem III kenmerkten, vinden hun oorzaak in deze uitgaven.

"Zoo aan Willem II een langer leven ware vergund, zou hij de bekwaamste van zijn geheele geslacht zijn geworden," oordeelde Johan de Witt. Een jonge man van buitengewone gaven van geest en van lichaam was hij. Schrander en kundig, vijf talen machtig, bekend met staatszaken en krijgskunde, vereenigde hij in zijn persoon de traditiën en de ambitiën van een heldengeslacht, dat, als vertegenwoordiger van de behoefte naar staatseenheid, een krachtigen aanhang in de Republiek en een groot aanzien in Europa genoot.

Bij zijn optreden als Stadhouder was de vrede van Munster tot stand gekomen. "Ik brak gaarne den nek aan de onverlaten, die haar hebben gemaakt", barstte Willem eens uit. De heftigheid der woorden beantwoordde aan de heftigheid van zijn karakter. Zelfbeheersching is niet het gewone deel van den twintigjarigen leeftijd, zij is de vrucht van teleurstelling en levenservaring.

Verwondering kan zijn afkeer van den vrede niet wekken. Deze was voor hem èn als militair èn als politiek persoon het ergste, wat hem treffen kon. Zij verlamde hem en maakte hem machteloos. Zij veroordeelde hem tot de ondergeschikte rol van Stadhouder van vijf gewesten, wiens rechten en bevoegdheden zeer onbepaald, dus voor schending zeer vatbaar waren. Hij was de eerste van zijn huis, wien de gelegenheid werd ontnomen, om door de lauweren van den krijg zijn aanzien te vergrooten, zijn invloed onmisbaar en zijn overwicht heerschende te maken. De jonge adelaar zag zich de vleugelen niet geknot, maar gebonden. De vrede doemde hem tot een afhankelijke plaats, waar hij de eerste voor zich eischte. Ook indien Maria zijne eerzucht

niet geprikkeld had, was deze groot genoeg, om hem op haar wegen te leiden. De onstuimigheid van zijn karakter liet geen kalm wachten op een omkeer der fortuin toe.

Doch de omstandigheden kwamen hem te hulp. De fouten zijner politieke tegenstanders effenden hem den weg.

Onmiddellijk na den vrede brak verdeeldheid uit. Holland wilde het grootste deel des legers afdanken, om de hernieuwing van den krijg te voorkomen. De landprovinciën en de Stadhouder stonden tegen Holland over. Maar het overmoedige gewest bekreunde zich niet om de voorschriften der Unie, het tastte eigenmachtig door. Het dreigde zelfstandig over de troepen der Unie te beschikken en ze naar huis te zenden. In anderen vorm was het de herhaling van den strijd van 1618. Weer stond, als eertijds Maurits, de Stadhouder aan het hoofd der gewesten, die de Unie wilden handhaven en Holland aan den wil der meerderheid onderwerpen.

De feiten zijn bekend. In den Haag werden de leiders van Holland gevangen genomen en als staatsgevangenen naar Loevestein gevoerd. Over de Gooische heide trokken de troepen van den staat, op last des Stadhouders, naar Amsterdam, om het tot toegeven te dwingen. De aanslag op de groote handelsstad is mislukt, maar de *coup d'état* feitelijk geslaagd. Grooter dan te voren was het gezag van den Stadhouder, alles bukte voor hem.

Wij hebben geen brieven van Maria Stuart uit deze dagen, maar toch weten wij, wat zij zouden behelzen: een juichkreet over de vernedering der vijanden, de voorstanders van den vrede. De overwinning over Holland was de zegepraal der oorlogspartij.

Groote, veelomvattende plannen worden aan Willem toegeschreven. Laten zij waar of onwaar zijn, zij teekenen,

wat de ontwikkeling der gebeurtenissen mogelijk en waarschijnlijk deed achten. In verbond met Frankrijk, zouden de Zuidelijke Nederlanden worden veroverd en verdeeld. Een zelfstandig vorstendom op Belgisch grondgebied zou den Prins van Oranje den weg tot de souvereiniteit ook in de Noordelijke gewesten banen. De vereende krachten van Frankrijk en de Republiek zouden de Stuarts op den troon van Engeland herstellen.

Blijde zag de trotsche koningsdochter de toekomst te gemoet. De kroon, aan den vader door geweld ontnomen, zou aan den geliefden broeder worden hergeven. Het gevallen geslacht der Stuarts zou in eere en grootheid worden hersteld, de echtgenoot, dien zij geëerd had door haar hand, aan het hoofd van den staat, en zij niet langer de gade van der Staten ambtenaar zijn.

Het was October 1650. Maria was in den Haag, de geboorte van haar eerste kind verwachtende. Willem was te Dieren, de pas aangekochte bezitting, die hem zulk een uitnemende gelegenheid tot de jacht verschafte. Naar hartelust gaf hij er zich aan over, dagen, ja geheele nachten door de bosschen ronddwalende. Daar kwam — het was in de laatste dagen der maand — een booze tijding naar de hofstad: .de Prins was ziek geworden. De boerenhofstede te Dieren was geen geschikt ziekenleger voor den kranke. In zijn vorstelijk jacht werd hij over Rijn en Lek en Maas langs Rotterdam naar den Haag gevoerd. Daar bleek de koorts slechts de geleidster van een ernstige kwaal te zijn. De ziekte der eeuw — kinderpokken — openbaarde zich. Zorgvuldig werd de jonge vrouw, om haar en haar kind voor besmetting te bewaren, van het krankbed verwijderd gehouden. Trouwens er dreigde geen gevaar. De loop der krankheid was natuurlijk, het krachtig gestel van den jongen

man — hij was nog geen 25 jaar — deed op redding hopen, op herstel vertrouwen. Zoo heette het. Maar plotseling kwam er omkeer; de reeds genezende kranke stortte in, en het lichaam, door zooveel uitspanningen en uitspattingen afgemat, zonk ineen. Zondag avond, 6 November, was hij stervende. Haastig werd de Prinses-weduwe van het gevaar, dat zoo eensklaps ontstaan heette, onderricht. Des nachts om twaalf uur waren de twee vrouwen te zamen, in dezelfde woning, waar het sterfbed van dien jongen man lag gespreid, op wien zoo veel hope was gebouwd. „Niemand" — schreef een tijdgenoot — „heeft de zuchting, de „klachte, de tranen, de droevighe teekenen en de woorden, „die daar omgingen, kunnen sien, zonder dat zijn hart in „tranen versmolt. Want de eerste bedreef rouw over den „onrijpen dood van haar eenigen zoon, de kroon haars „ouderdoms. En de andere over het ontijdige wegrukken „van den eenigen steun van haar bebloede huis en den „doorluchtigen vader van dat lang verhoopte kind, dat zij „in haar schoot bewaard had, om het hem eerlang met „vroolijke dankbaarheid in de armen te geven." [1]

Wat is er gedurende die vreeselijke uren, toen haar alles ontzonk, in dat trotsche vrouwenhart omgegaan!

Nog weinige oogenblikken — en de doodstrijd was voorbij.

III

Het zou een schoon en vriendelijk tafereel zijn, indien ik u de beide vrouwen, in vriendschap en liefde vereenigd, om de wieg van het jonge kind mocht schetsen, dat, acht dagen na 's vaders dood geboren, de eenige stamhouder van het geslacht des Zwijgers was. Het zou schoon en liefelijk zijn, maar volkomen onwaar.

[1] Stermont bij Aitsema, XXX boek. 124.

Amalia van Solms had zich vereenzelvigd met het geslacht, welks naam zij droeg; de Princesse Royale, Maria Stuart, niet. Ofschoon sedert jaren in het land, was zij hier vreemd. Zij sprak de taal des volks niet en verstond ze ter nauwernood. Zij was Engelsche van hart en gezindheid, en bovenal eene koningsdochter. Opgevoed in de leer van de absolute koninklijke macht, had zij gezien, hoe een oproerig volk vermetel de hand tot verzet durfde opheffen, en hoe die godslasterlijke opstand was geslaagd. Haar vader was martelaar geworden, haar moeder en broeders waren bannelingen op vreemden grond, bedelaars aan vreemde hoven.

Wat een negentienjarig meisjeshart, rijker aan hartstocht dan aan ervaring, aan wrok en haat tegen denkbeelden en personen kon bevatten, dat gloeide in het hare. En met te heeter gloed, naarmate zij het meer verbergen moest. In de Nederlanden moest zij leven en ademen onder een volk van burgers, republikeinen, menschen van gelijken stand en van gelijke denkbeelden als ginds, in Engeland, over haar vader en de haren hadden gezegevierd. Te trotsch om te klagen, behandelde zij de Hollanders, allen Cromwellianen, naar zij zeide, met kwetsende minachting. „Wij maakten onze opwachting bij de Princesse Royale," schrijven een paar jonge Hollandsche edelen, die haar eens te Brugge bezochten; „zij ontving ons als gewoonlijk, d. i. koud, zonder een enkel woord te spreken. Zulk een houding voegt niet meer in onzen tijd, hoe groot de vorstelijke personen ook zijn." [1] En als het volk waren Willem's betrekkingen. Zij mochten deelen in haar smart, zij deelden haar wrok niet. Sympathie voor haar gevoelens vond zij noch bij de Douairière, noch bij de zusters van haar echtgenoot. Te minder, omdat de sympathie voor haar

[1] Faugère, *Voyage à Paris*, p. 12.

denkbeelden erkenning van haar eischen als Koninklijke Princesse van Engeland insloot. Zelfs met de edele, vrome dochter van Frederik Hendrik, de beroemde keurvorstin van Brandenburg, raakte zij over kwestiën van etiquette en voorrang in onmin. Dit burgerlijk geslacht — de schoonmoeder was niets dan een Duitsche gravin — stond te ver beneden haar, om met haar te sympathiseeren.

Slechts één kring was er, waarin zij zich te huis gevoelde: het was de kring van haar eigen verwanten. Haar broeders waren uit Engeland gevlucht, gelijk talrijke stroomen van aanhangers. De oudste der broeders, de prins van Wales, was na vaders dood het hoofd van haar geslacht. Aan hem voelde zij zich verbonden, niet alleen als minnende zuster, maar ook als jonger lid des gezins. Hem vereerde zij als haar koning en haar hoofd; hij nam voor haar de plaats van den vermoorden vader in. Hij regeerde haar en haar huis; naar zijn goeddunken vroeg zij, zijn wensch was haar wet. Slechts zelden, als haar eigen hart in het spel kwam, waagde zij verzet. Desniettemin zou Karel op meer tegenstand hebben gestooten, indien hij minder indolent en minder toegefelijk geweest was. Want Maria was luimig en koppig, als een onontwikkelde vrouw, die meer naar haar gevoel, naar haar sympathieën en antipathieën vraagt, dan naar verstandelijk overleg. Maar door tijdig toegeven en vieren behield Karel zijn overwegenden invloed en slaagde er in, al de jaren van zijn ballingschap van haar als Princesse van Oranje de grootst mogelijke voordeelen te trekken. Want niet de belangen van haar kind gingen haar in de eerste plaats of ook maar ernstig ter harte. De herstelling van haar geslacht op den troon van Engeland was haar eerste en laatste gedachte. Haar koning en broeder terug te voeren aan het hoofd van het

volk, dat de misdadige handen aan haars vaders leven had geslagen, dat was het ideaal van haar leven. Voor de verwezenlijking daarvan was geen opoffering, geen inspanning te groot. Alles moest er voor wijken, allés er voor bukken. Niet haar zoon, maar koning Karel II van Engeland, nam de eerste plaats in haar hart en leven in.

Acht dagen na den dood van haar echtgenoot werd zij moeder, en aanstonds bleek het, welk een geest haar bezielde. Zij wilde dat kind den naam van *haar* vader en broeder, niet dien van *zijn* vader schenken; het zou Karel, niet Willem heeten. Alsof een Karel van Oranje de erfgenaam der historische traditiën en der volksgehechtheid kon zijn! Slechts onwillig, gedwongen door de Oranje's, liet zij haar voornemen varen en gaf zij toe.

Maar een ernstiger geschil volgde, waarin zij niet toegaf. De Prinses Douairière, die haar schoondochter kende, begreep het gevaar, dat dreigde. Maria Stuart zou het vermogen van haar kind voor haar broeder gebruiken; in den bodemloozen put van het verkwistend geslacht zou het spoorloos verdwijnen. Om het te voorkomen, trad Amalia van Solms tegen de moeder op, die, pas negentien jaar oud, zelve nog onder voogdij zou staan, zoo zij niet gehuwd ware, en daarom, naar de oude Prinses beweerde, geen voogdesse over haar kind kon zijn. De bewering was stout, al te stout, maar zij was een voorwendsel om het ware doel te verbergen. Men wilde haar het beheer der prinsengoederen ontnemen en beletten, dat zij eigenmachtig er over beschikte. Na maandenlangen strijd en kamp voor het Hof van Holland en den Hoogen Raad werd eindelijk de zaak bij schikking uitgemaakt. Maria werd voogdesse, maar Amalia van Solms en de keurvorst van Brandenburg werden toeziende voogden. De handen der jonge prinses

werden gebonden, zoodat zij de goederen van haar zoon niet vervreemden kon. De aanzienlijke inkomsten alleen kon men haar niet ontnemen, zoodat zij nog altijd een zeer ruime gelegenheid had om haar broeders te bevoordeelen.

Amalia van Solms had in dezen strijd de ware belangen van het huis van Oranje voorgestaan. Jammer dat zij zich telkenmale door de heftigheid van haar karakter liet medesleepen tot hartstochtelijke woorden en daden, die weinig met haar hoogen rang in overeenstemming waren. De verachtende kalmte der Princesse Royale prikkelde haar drift, zoodat zij telkenmale zich vergat. Voor haar aanzien in de Republiek had meer zelfbeheersching niet geschaad.

Bij zulk een verhouding der hoofdpersonen was noch eenstemmig, noch krachtig handelen te verwachten. Hun verdeeldheid ontsloeg ook anderen van samenhouden. De Oranjepartij viel uiteen. De triomfeerende Staten zagen zich door de hovelingen des Prinsen het hof gemaakt. Waar de arenden vallen, komen de roofvogels te zamen. Een ieder, zelfs de eigen familieleden, poogden een deel van den buit te bekomen. Jacob Cats, die jaren achtereen de gedienstige en dienstwillige dienaar van Frederik Hendrik was geweest, rechtvaardigde de algemeene ontrouw. „De Prins van Oranje was een schoone luchter geweest in het paleis van staat. Maar hij kon gemist worden, omdat de pylaren, die het gebouw steunden, de Staten der provincien, niet ontbraken," meende hij.

Tegenover de machtige provincie Holland, geleid door de vaste hand van Johan de Witt, ware de Oranjepartij machteloos geweest, ook indien deze vrouwen steeds hadden samengewerkt. Maar dit vermindert de schuld van Maria Stuart niet, die, koel en koud voor de belangen van haar zoon, slechts zelden in zijn belang deed, wat zij doen

moest, en meer nog verzuimde dan handelde. Slechts zeer enkele malen, bijv. bij de acte van seclusie, heeft zij met Amalia van Solms één lijn getrokken en deel genomen aan de maatregelen, die ten bate van haar kind moesten komen. Maar zij bekreunde er zich weinig over en dacht en leefde slechts voor hare broeders. Terwijl Amalia van Solms al het mogelijke deed, ja zelfs zichzelve zocht te beheerschen, om met Johan de Witt en de machtige Hollandsche partij op redelijken voet te blijven en hun elk voorwendsel tot ongunstige besluiten te ontnemen, scheen Maria zich ten doel gesteld te hebben, om door haar tartende houding de Staten te verbitteren en door haar onverschilligheid de aanhangers van Oranje te vervreemden.

Na den eersten oorlog met Engeland had de Republiek erin bewilligd, dat de Stuarts niet hier te lande zouden verblijven. Cromwell en de Staten wilden niet, dat dit land hun tot arsenaal zou dienen, om de opstanden in Engeland te voeden. Maria deed, als ware zij boven alle bepalingen verheven. Zij ontving den Prins van Wales en de andere broeders op Teylingen, in den Haag en verscheen met hen in het publiek. Ballingen openbaren op vreemden bodem zelden de deugden, die zij te huis bezaten; met de martelaarskroon in eigen oogen gesierd, voelen zij zich boven de bewoners van het land, dat zij met hun tegenwoordigheid vereeren. De Stuarts en hun aanhang waren bij niemand hier te lande geliefd en verdienden het ook om hunne levenswijze niet. Slechts de Princesse Royale onderscheidde hen. Zij leefde met en onder de ballingen. Engelschen omgaven haar en haar zoon, als het eenig voegzaam gezelschap. En toen de samenkomsten met de broeders in Holland verboden werden, trok zij naar Breda, de heerlijkheid van de Oranje's, en maakte het tot het brandpunt

en broeinest van alle samenspanningen en opstanden in Engeland.

Onder de heerschappij van Johan de Witt en het drukkend overwicht van Holland, trouw te blijven aan het Oranjegeslacht, mocht verdienstelijk heeten. Maar op erkenning van de zijde van Maria, de moeder van den jongen Willem, mocht geen Oranjegezinde hopen. Om haar gunst te genieten, werd meer vereischt. Men moest haar voorliefde voor haar broeder deelen of voorwenden. Zij, die het deden, verkregen gemakkelijk invloed op haar. Gunstelingen regeerden haar jaren achtereen, en onderhielden in hun eigen belang de gespannen verhouding tot Amalia van Solms en de verwijdering van anderen, wier raad haar ten goede kon komen. „De Princesse Royale" — schreef Mazarin in 1658 — „kan door haar aard en haar Engelsche opvoeding er niet toe komen, om de invloedrijke mannen in den staat door hoffelijkheid en kleine vleierijen voor zich te winnen. Zij acht dat beneden haar waardigheid. Ook om de aanhangers van haar Huis bekommert zij zich niet; zij doen slechts hun plicht, als zij trouw blijven, zegt zij."

Er was niets, waar Maria zich om bekommerde, dan het belang der Stuarts. Met volle handen strooide zij het geld van haar zoon onder haar broeders en de Engelsche ballingen uit. Meer dan de helft van haar jaarlijksch inkomen, de renten van Willem's vermogen, schonk zij aan hen weg. Nu eens betaalde zij de onkosten van de oproerige bewegingen en onlusten, door de aanhangers van het gevallen vorstenhuis in Engeland verwekt. Dan was zij de rijke gastvrouw van haar broeder en zijn hof te Spa of bij rondreizen en bezoeken aan de keurvorsten aan den Rijn. Reeds in 1654 was het zoo ver gekomen, dat in haar eigen omgeving stemmen opgingen, dat zij haar eigen

kind zou bestelen, om de zaak van haar broeder te bevoordeelen. Ieder, die van Karel's wege tot haar kwam, vond haar bereid, zijn bede in te willigen, of hem te plaatsen in betrekkingen, waarover zij beschikken kon. De ergernis, die haar verkwistende vrijgevigheid met het fortuin der Oranje's wekte, leidde een korten tijd tot het bevel, dat de begenadigden het stilzwijgen over de ontvangen giften moesten bewaren. De trotsche prinses had de noodzakelijkheid er niet van ingezien. De republikeinen, die in Engeland en in de Nederlanden de macht in handen hadden, achtte zij onwaardig om tegenover hen haar gevoelens uit te spreken. Zij uitte ze door hare daden, en geen bedenkingen van voorzichtigheid golden voor haar. Toen zij met haar broeder Aken bezocht en het graf van Karel den Groote, zag men den Engelschen prins zijn degen meten met dien van Charlemagne en zijn zuster het doodshoofd van den grooten monarch kussen. De toon, die aan haar hof heerschte en de denkbeelden, die er openlijk werden uitgesproken, waren geheel in overeenstemming met haar monarchale gezindheid. Een van haar kapelaans sprak openlijk uit, dat het geen zonde was, den Protector van Engeland te dooden. Geen wonder, dat het hof en de omgeving van de Prinses-weduwe van Oranje zoowel door de regeering van Engeland als door die onzer Republiek nauwlettend werd gadegeslagen en bespionneerd.

Voor Amalia van Solms en de trouwe aanhangers van het nu zoo vernederd Oranjehuis was het een voortdurende ergernis, deze trotsche en onnadenkende lichtzinnigheid, verbonden met zooveel gebrek aan kieschheid en ontwikkeling, aan te zien. Maar verandering erin te brengen was onmogelijk. Een paar malen scheen de goede verstandhouding tusschen schoonmoeder en schoondochter hersteld,

maar steeds voor slechts korten tijd. Dat de Princesse Royale zich verlaagde, om in hare correspondentie met Karel de complimenten van een zijner maitressen, de moeder van den lateren hertog van Monmouth, over te brengen en gekheid over de ontrouw dier vrouw te maken, wist zeker Amalia niet en zou haar waarschijnlijk onverschillig zijn geweest. Maar des te beter wist zij, wat haar niet onverschillig was, dat geen vertoogen, van wien ook, Maria konden bewegen om haar wil of lusten prijs te geven ter wille van haar kind. In 1656 werd zij door haar moeder, de weduwe van Karel I, verlokt om naar Parijs te komen. Haar eigen hofhouding, mannen die zij gewoon was te vertrouwen en te volgen, ja Karel II zelf ontried het haar. Het belang van den jongen Willem III eischte gebiedend, dat zij in de Nederlanden bleef. Niets mocht baten. Haar moeder had haar het uitzicht geopend op de hand van den jongen Lodewijk XIV. Wat kon daartegen opwegen? Met een trein van zestig paarden en de opbrengst van de Oranje-goederen gedurende eenige der volgende jaren, die zij opgenomen had, om schitterend te kunnen optreden, vertrok zij. Tien maanden bracht zij er door, en zij keerde niet weder, dan versterkt in hare monarchale gevoelens en bezield met nieuwen afkeer en haat jegens de Republiek en de republikeinen.

En te midden van dit leven zijner moeder groeide de knaap op, die, evenbeeld van moeders gestalte en erfgenaam van 's vaders groote gaven, den naam van Oranje hooger zou verheffen, dan een zijner vaderen. Zoo zij voor haar broeder werkte, het was tevens voor hem, zeide zij. De herstelling van Karel II in Engeland zou de verheffing van haar zoon in de Nederlanden ten gevolge hebben. De republikeinen in Holland zouden het niet wagen,

haar broeder, als hij uit de volheid zijner koninklijke macht hun zijn wil deed verstaan, te weerstreven.

Zoo zij werkelijk deze meening, die tot verdediging van haar gedrag moest dienen, heeft gekoesterd, is zij bitter teleurgesteld. Want de uitkomst heeft haar volkomen gelogenstraft.

In 1658 stierf Cromwell en in het volgende jaar werd het gebannen vorstengeslacht der Stuart's op den troon van Engeland teruggeroepen. Te Breda, in het kasteel dat aan de Oranje's behoorde, ontving koning Karel II de afgezanten van het Parlement, die hem de onderwerping van land en volk kwam aankondigen. De natie, den burgerstrijd en het militair despotisme moede, riep hem op den troon zijner vaderen terug.

Het was een heerlijk oogenblik voor Maria, toen zij ook de afgevaardigden der Staten zag naderen, om haar broeder hun hulde aan te bieden. Zij, die hem verdreven hadden van hun grondgebied en haar lastig gevallen om de trouw aan haar geslacht, bedelden thans om zijn gunst en haar voorspraak. Het uur van haar zege scheen nabij. Gelijk Engeland voor den Stuart, zou de Nederlandsche Republiek het schuldige hoofd voor haar zoon, den Oranjetelg, buigen. Hoe zouden allen beschaamd staan, die haar wijs beleid hadden afgekeurd, haar waardige minachting der onwaardige republikeinen gelaakt!

Toen zij met haar broeder zijn intrede in den Haag had gedaan, scheen het oogenblik gekomen, om wenschen te uiten, die door Karel II op voorzichtige wijze werden gesteund.

Maar noch het een, noch het ander baatte. De statenpartij gaf schatten uit, om den Stuart feestelijk te onthalen. Aan wijn noch toosten was gebrek. Maar de aandrang ten gunste van haar zoon werd met woorden beant-

woord; verzekeringen van welwillendheid, beloften voor de toekomst, wissels op de eeuwigheid.

Toen alle pogingen vruchteloos bleken, besloot zij het gehate land te verlaten. Zij kon niet langer ademen in deze republikeinsche lucht: niet langer leven onder een volk, dat zij verachtte. Slechts het schitterende hof van Karel II was een haar waardig verblijf; te midden der weelde van de herstelde monarchie kon zij leven.

Den 20 September 1660 ging zij scheep. In den Briel nam zij afscheid van haar zoon, die gedoemd was hier te blijven, afscheid van het land, waarheen zij nimmer weer zou keeren. Zoo spraken zij, die haar vertrouwen genoten en haar geheime plannen kenden.

Zij spraken de waarheid, meer dan zij zelve wisten. Want Maria zou nooit dit land noch haar kind wederzien.

Schitterend in Engeland ontvangen, door hofdichters begroet, door haar broeders met warmte welkom geheeten, doorleefde zij tien weken van genot en geluk. In de tweede helft van December werd zij ziek. De kwaal, die Willem II ten grave had gesleept, sloopte ook haar. Den 24 December 1660 sloot zij de oogen.

Met lijkredenen en lijkzangen in alle talen der wereld werd zij betreurd. Het koninklijk huis, geheel Engeland treurde. "Haar teedere liefde voor den koning, haar zorgen voor hem in de dagen van rampspoed, verdienen met diamanten stift in onvergankelijk erts te worden gegraveerd." Zoo zongen de koningsgezinde schrijvers haar lof.

En toch werd zij door dat ondankbare hof vergeten. Na acht dagen schreef een hoveling: niemand denkt meer aan haar, niemand spreekt meer van haar.

In de Abdij van Westminster ligt zij begraven, in de kapel van Hendrik VII.

Geen zerk wijst de plaats aan, waar de vrouw rust, die het leven schonk aan een der grootste vorsten van Engeland. Willem III heeft wel een monument voor eene Maria Stuart opgericht, die hem lief had gehad, maar het was deze niet.

Zij was slechts Prinses van Engeland geweest, maar geen moeder.

IV

Slechts zelden is een politieke partij machteloozer geweest, dan de Oranjepartij in de Nederlandsche Republiek na 1650. Twintig jaar lang heeft zij geworsteld met een samenloop van omstandigheden, zoo ongunstig, als ooit aan het bereiken van een doel heeft in den weg gestaan.

Zij had in die jaren geen leider en geen hoofd. Hij, die het hoofd moest zijn, was een kind, zwak van gezondheid, opgroeiende onder invloeden van den meest tegenstrijdigen aard. Aan de eene zijde een jonge moeder, die voor niets oog had dan voor Engeland en het volk minachtte, waartoe hij behoorde, haar leven wijdende aan belangen, die met de zijne slechts zijdelings in verband stonden. Aan de andere zijde een bejaarde grootmoeder, heftig van aard, schijnbaar buigende voor hen, die hij als zijne vijanden moest beschouwen. Tusschen die twee vrouwen bracht hij de eerste tien jaren zijns levens door; en toen hij wees werd, moest hij eerbied betoonen aan de vijanden van zijn persoon en zijn huis, omdat het lot hun ook over hem macht had geschonken. Zoo deze knaap een man is geworden van de grootheid van Willem III, moet de fee, die aan zijn wieg stond, hem wel rijkelijk met haar beste gaven hebben bedeeld. Want wat hij werd, had hij niet aan zijn opvoeding te danken.

Toch mocht Amalia van Solms zich in later jaren met volle recht beroemen, dat zij alles gedaan had, wat in haar vermogen was, om haar kleinzoon den weg te banen.

Toen Maria Stuart in den vreemde overleed, had haar jeugdige zoon door haar schuld een zwaar verlies geleden. Het prinsdom Oranje, midden in Frankrijk gelegen, was door Lodewijk XIV bezet. De onnadenkende moeder was er de oorzaak van. Uit verbittering, dat de gouverneur van Oranje weigerde haar gezag te erkennen, had zij Frankrijks tusschenkomst ingeroepen, zonder te luisteren naar den raad van hen, die het gevaarlijke van dien stap haar voor oogen stelden. De leeuw, tot beslissing van een familietwist ingeroepen, had, als steeds in de fabel en in de werkelijkheid, zich het leeuwendeel toegekend. Hij had het prinsdom eenvoudig aan den wettigen eigenaar ontnomen. Rechtmatig was de toorn der Prinses Douairière geweest, en openbaar haar onwil tegen de Princesse Royale, die op zulk een wijze haar eigen kind benadeelde. Toen Maria in 1660 naar Engeland vertrok, liet Amalia van Solms haar gaan, zonder eenig afscheid van haar te nemen. Het viel de grootmoeder te zwaar, vriendschap te huichelen voor eene moeder, die haar eigen zoon beroofde.

Het prinsdom Oranje uit de handen van Frankrijk terug te winnen, werd thans haar vurigste streven. Doch wat zou de oude vrouw, zonder krachtigen steun, tegen een overmachtigen Lodewijk vermogen? De invloed van Engeland kwam haar te hulp. Maar niet alleen Engeland, ook de Staten-Generaal der Republiek. De staatkunde van Johan de Witt leende zich gewillig, om voor de rechten van den Prins van Oranje in den vreemde te pleiten.

Voor een deel was deze gewilligheid der Nederlandsche Republiek de vrucht van Engelands betoogen, voor een

ander deel van Amalia's beleid. Hoe zij ook dacht en oordeelde over de politieke partij, die na 1650 het roer van staat in handen had, de Prinses Douairière wist hare persoonlijke meeningen te onderdrukken, om alleen voor haar kleinzoon werkzaam te zijn.

Gedurende al de jaren van het bestuur van de Witt heeft Amalia met hem in betrekking gestaan. Tusschen die beiden heeft geen openbare vijandschap geheerscht. De machtige raadpensionaris bekommerde zich niet veel om de oude vrouw. Jaren gingen soms na 1650 voorbij, dat hij den drempel harer woning niet betrad. Maar het belette hem niet, tot haar te gaan, waar hij meende dat hij haar tegenkanting door persoonlijken invloed kon beheerschen. En naar zijne lofredenaars te oordeelen, is hij steeds geslaagd. Zij heeft telkens voor zijne meerderheid gebogen en zelfs in de vijandigste maatregelen berust.

Er is geen grond, om zich daarover te verwonderen. Amalia van Solms kon niet anders. Aan feitelijk verzet tegen Hollands overwicht was niet te denken. Wachten, geduldig wachten was de les, die het leven aan deze ongeduldige vrouw in haren ouderdom op de smartelijkste wijze leerde. Een mannelijk bondgenoot, in staat om aan het hoofd der Oranjepartij tegenover Johan de Witt op te treden, was er niet. Wat die schijnbare berusting haar kostte, bleek in sommige oogenblikken. Toen de acte van seclusie in 1654 haar alle uitzicht scheen te ontnemen, beduidde Johan de Witt haar, dat het zoo goed was. Zij bedwong zich, zelfs zoo verre, dat zij de Staten met den gesloten vrede deed gelukwenschen. Met een ziekte betaalde zij den dwang, dien zij zich had aangedaan.

Amalia van Solms stond in ontwikkeling vrij wat hooger dan haar schoondochter. Zij gaf zich helder rekenschap

van de geringheid harer krachten en stelde zich tevreden, te doen wat zij kon. De kwetsende overmoed, die Maria had gekenmerkt, was haar vreemd. Zij boog, om zich telkens weder op te heffen, en nooit verloor zij haar doel uit het oog. Zij wist dat zij alleen stond in de Republiek, zonder den raad en de hulp van eèn krachtig man. Zij bleef met de leiders van het machtige Holland op redelijken voet, om door hen stap voor stap langzamerhand te verkrijgen wat zij wenschte. Daaraan had zij de hulp der Republiek tegenover Frankrijk en Spanje te danken en de herstelling der jammerlijk verwaarloosde finantiëele belangen van het Oranjehuis.

Maar zij hoopte meer te verkrijgen. Na 1660, toen de taak der voogdij geheel op hare schouders werd gelegd, was het haar voortdurend streven, de Statenpartij voor den jongen Willem III belang in te boezemen. Zoo de Staten aan de opvoeding van haar kleinzoon, op welke wijze ook, deel namen, dan werd metterdaad de erkenning uitgesproken, dat het Oranjehuis iets anders in de Republiek was, iets meer voor haar beteekende, dan eenig ander geslacht. Het is jarenlang haar streven geweest, hen, die de vijanden der Oranje's waren, door beleefde verzoeken en vriendelijken aandrang tot het opnemen der voogdij te bewegen. De oude, beleidvolle Prinses rekende op den tijd als haar bondgenoot; op den jongen Willem III, die te midden van het volk opgroeide en aan wiens zeldzamen aanleg zelfs zijne tegenstanders hulde brachten; op de noodzakelijke reactie, die de druk van Holland op de andere provinciën moest in 't leven roepen; op de misslagen van het oligarchisch bewind, dat het volk tegen zich verbitterde; eindelijk op Johan de Witt zelven, wiens talenten, door haar ten volle erkend, te groot, wiens heerschappij te zwaar, te drukkend

was, om niet jaloezie, ja verzet wakker te roepen. De hoop op een betere toekomst is de troosteres der ongelukkigen en der minderheden.

„Gedenk aan Loevestein" had, naar de traditie zegt, de oude Jacob de Witt steeds aan zijne kinderen voorgehouden. Het is onverschillig, of het woord ooit uitgesproken is. De geniale staatsman, die achttien jaar de Republiek regeerde, heeft Loevestein nooit vergeten. Alles, wat vindingrijkheid en staatsbeleid aan de hand konden doen, heeft hij aangewend, om de opkomst van het Oranjegeslacht te beletten. Jaren achtereen werkte hij in die richting, zonder op verzet te stooten dan alleen bij zijne tegenstanders. Maar de tijd kwam, dat in de rijen zijner eigen aanhangers stemmen tegen hem opgingen. Hij was hun te machtig geworden. Hij eischte te blinde volgzaamheid ook van hen. De regenten-aristocratie, die aan hem haar heerschappij in de steden dankte, gevoelde zich vastgeworteld. Zij had zijn ijzeren hand, die zoo zwaar op haar drukte, niet meer noodig om staande te blijven. Ook indien hij viel, kon zij de heerschende zijn. Zij deelde zijn onverzoenlijken wrok niet tegen de Oranje's en sloot de oogen niet voor den aanwas der partij, die den jongen Willen III trouw was. Amalia, van wie een Fransch agent, uit boosheid over haar afkeer van Frankrijk, het getuigenis geeft, dat zij liever kwaad deed dan stil te zijn, gebruikte haar invloed voortdurend, om in Zeeland en de andere provinciën de aanhangers te bemoedigen, die op verheffing van haar kleinzoon aandrongen. Maar wie ook boog en toegaf, Johan de Witt niet. En de Douairière kende zijn macht te goed, om den boog te snel en te sterk te spannen. Toen in 1666 zich een krachtige beweging verhief, om den zestienjarigen knaap tot generaal der ruiterij te verheffen, wekte zij door

haar houding den toorn en allerlei booze vermoedens van de aanhangers van haar Huis op. Zij liet zich door de Witt bewegen, om bij de Staten een verzoekschrift in te dienen, dat de jeugdige Willem tot kind van staat werd aangenomen. Verraad! jammerden velen der Oranjepartij. Maar de oude vrouw had niet verraden, zij had slechts beter berekend dan de blinde menigte. Immers de invloed van de Witt was nog niet gebroken en de aanhang der Oranje's in Holland niet sterk genoeg. De uitkomst bewees, dat zij goed had gezien, toen na het eindigen van den krijg de Witt's politiek een laatste groote overwinning behaalde. Het Eeuwig Edict schafte het stadhouderschap in Holland af — op het papier.

Te midden van dien strijd der partijen, van die verdeeldheid in den eigen aanhang, van dat verschil van inzicht tusschen bloedverwanten en raadslieden, groeide de jonge man op, die den historischen eerenaam van Prins van Oranje droeg en ten volle zich van zijne rechten en aanspraken bewust was. Slechts onwillig had hij voor de grootmoederlijke autoriteit gebogen, die hem aan de curateele der Staten onderwierp. En zwijgende ontving hij het onderwijs van de Witt, de geslotenheid der moeder met de stoute vlucht des vaders in zijn karakter vereenigende. Zoo hij dien man heeft gehaat, die hem inleidde in het staatsrecht der Republiek, het was te vergeven. Met welke oogen moest hij den staatsman aanschouwen, die, terwijl hij heette hem te onderwijzen, om hem voor het bekleeden der hoogste betrekkingen geschikt te doen zijn, het Eeuwig Edict ontwierp, dat de kansen op die vaderlijke waardigheden hem ontnam?

Men verhaalt, dat, toen het stadhouderschap was vernietigd, de Dordsche pensionaris Vivien zich eens in de tegen-

woordigheid van de Witt vermeide, den leeren band van een boek met een pennemes aan reepjes te snijden. "Wat doet ge toch?" vroeg de raadpensionaris verwonderd. "Ik probeer", was het snijdende antwoord, "wat het perkament vermag tegen het staal."

Dat woord bewijst, wat er omging in de gemoederen, en hoe weinig zelfs zij, die tot de Witt's aanhang werden gerekend, aan den duur dezer heerschappij geloofden. Toch is hij niet gevallen door de macht zijner binnenlandsche tegenstanders. De oorlog met het buitenland, de krijg met Frankrijk, dat jaren lang hem gesteund had, heeft hem van het staatsbestuur verwijderd en Willem III op de plaats zijner vaderen gesteld. Tot het laatste oogenblik toe heeft de Witt gekampt voor zijne partij, en hij heeft de trouw aan zijne overtuiging en aan zijn haat met den dood betaald.

Er was niet een enkel persoon, die zich den roem kon toekennen, deze uitkomst door zijn staatkundig beleid te hebben bewerkt. De beweging van 1672 was de spontane uiting van volksliefde en volkshaat. De historische redder van het volk uit nood en ellende werd te hulp geroepen in dezen nood en ellende, waarin het door de Statenpartij was gestort.

Toch was deze uitkomst lang voorzien, ook door hen, die den raadpensionaris steeds getrouw waren geweest, tot zij het dalen van zijn invloed opmerkten. Toen lieten zij hem in den nood alleen en wendden zich tot de opgaande zon.

Amalia van Solms werd het geschonken, dezen omkeer nog te beleven. Toen haar de gruwelijke moord der de Witten werd bericht, hoorde men haar zeggen, dat het haar jammerde dat "zulk een edel verstand" op die wijze moest omkomen. Zij was de levensperiode ingetreden,

waarop waardeering en erkenning van den tegenstander geen overwinning meer kost.

Zeventig jaar was zij oud, toen zij de verheffing van den kleinzoon aanschouwde. Vijftig jaar was zij Prinses van Oranje geweest. Wat er groots en edels in de Republiek in die halve eeuw had geademd en gewerkt, het was voor hare oogen voorbij gegaan. Van 1625—1675 had zij, naar haar inzicht, voor het geslacht van Oranje gezorgd; van het sterfbed van Maurits, totdat zij den overwinnaar van Seneffe in de Oranjezaal mocht welkom heeten. Toen zij in September 1675 de oude oogen sloot, kon zij heengaan met de zekerheid, dat het edelst verstand en de felste haat machteloos waren geweest tegen den eisch der nationale ontwikkeling. De Republiek had de erfelijkheid der vaderlijke betrekkingen in het geslacht van de Oranje's aangenomen; de grondslag van een dynastie was gelegd. Zij mocht hopen, dat haar kleinzoon grooter zou zijn dan zijn vader.

De geschiedenis is daar, om te bewijzen dat haar hoop is vervuld. De kleinzoon van Amalia van Solms heeft zijn naam geschreven in de jaarboeken niet bloot van een enkel volk, maar in die der wereldhistorie.

III

EEN VORSTELIJK ENGAGEMENT.

EEN VORSTELIJK ENGAGEMENT.

Den 27sten December 1641 gaf Frederik Hendrik een groot festijn. De voornaamste zijner gasten was de Graaf van Oost-Friesland, Ulrich II. De koninginne van Boheme met hare kinderen, afgevaardigden van iedere Provincie en van de Staten-Generaal zaten met het Stadhouderlijk gezin aan. Frederik Hendrik vierde feest, een verlovingsfeest. Zijn jongste dochter, Henriette Catharina, werd heden de bruid van Enno Ludwig, den oudsten zoon van den Oostfrieschen Graaf.

De ouders van het jonge paar en de gasten zijn vermoedelijk opgewekter en blijder geweest dan de hoofdpersonen zelve. Want bruid en bruidegom hadden niet het genoegen elkander te kennen. En al ware dit ook het geval, dan nog zouden zij misschien niet bijzonder verliefd geweest zijn. En zoo al verliefd, het welbehagen kon niet anders dan een zeer kinderlijk karakter dragen. Want de bruidegom was negen, de bruid vijf jaar oud. Vermoedelijk heeft de laatste, op dezen plechtigen dag haars levens, een nieuw stuk speelgoed ontvangen, om zich bij gebreke van den toekomstigen heer en gemaal meê te vermaken.

Voor de ouders van weerszijden bestond er reden tot blijdschap. Voor het Oranjehuis, sedert weinige maanden met de Stuart's verbonden, opende zich opnieuw het uitzicht, om met een regeerend huis in verbintenis te treden. Een jongere dochter van den huize eenmaal als gravin in het naburige Oost-Friesland te zien optreden, kon den Stedenbedwinger, wien de grootheid van zijn geslacht warm ter harte ging, niet dan aanlachen. Het grafelijk huis der Cirkzena's was van de vroegere macht en aanzien wel zeer vervallen, maar de jongste dochter van den Stadhouder der Republiek kon moeilijk op eene hoogere verbintenis aanspraak maken. De Oranjespruit zou èn voor haar geslacht èn voor de Republiek een waarborg zijn, dat de Spaanschgezinde staatkunde van de Oost-Friesche graven eindelijk eens ophield de veiligheid der oostelijke provinciën te bedreigen. Daarom hadden ook de Staten-Generaal, toen in de vorige maand de heer van Sommelsdijk namens Frederik Hendrik hun goedvinden over dit huwelijk had gevraagd, geen oogenblik geaarzeld hun hooge ingenomenheid ermede uit te spreken, „ordelende deselve aan den lande seer dienstig ende considerabel te zijn."

Dat oordeel was Ulrich II, van zijne zijde, bereid geheel te onderschrijven. Hij had den voorslag van 't huwelijk gedaan, om den steun van den invloedrijken Stadhouder te winnen. Sedert een halve eeuw was het aanzien van zijn huis in Oost-Friesland zeer verminderd. Hij voerde den grafelijken titel, maar het gezag, waarop hij aanspraak maakte, werd hem, gelijk vroeger aan zijn vader en broeder, door zijne onderdanen ernstig betwist. Godsdienstverschil had het eerst het zaad van verdeeldheid gestrooid. Welig was het opgewassen en in politiek verschil van inzicht en bedoeling had het nieuw voedsel gevonden. De

stad Emden stond aan het hoofd van den tegenstand, en de invloed en macht van de voornaamste plaats van zijn gebied waren groot genoeg, om tegen die des graven op te wegen. Een groot deel van zijn land gehoorzaamde hem niet meer: allerlei partijen heerschten in Oost-Friesland. Evenmin als zijne voorgangers had hij zijn Spaanschgezinde politiek kunnen doorzetten. Toen de kansen het gunstigst voor zijn vader, Enno III, hadden gestaan, had de regeering van Emden een bezetting van de Staten-Generaal ingenomen, en sedert 1602 lag er in de hoofdstad van zijn land een garnizoen van de machtige Republiek. Zijn broeder Rudolph Christiaan had tevergeefs pogingen aangewend, om die hinderlijke troepen kwijt te worden; wat inzonderheid voor hem van waarde was, omdat de keizerlijke partij de houding aannam om hem als verbondene van de Staten te beschouwen, en hij dus gevaar liep van felonie beschuldigd te worden. Maar de Staten-Generaal hadden zich niet laten bewegen om Emden en Leeroort, die zij bezet hielden, te verlaten. Oost-Friesland was hun een voormuur tegen de Spaansche en keizerlijke macht, dien zij niet wilden noch konden loslaten. In dien toestand had Ulrich II, toen hij in 1628 de regeering aanvaardde, zijn land gevonden. En sinds was de staat van zaken niet verbeterd, maar verergerd. Toen Gustaaf Adolf Duitschland bedreigde, was Emden de wapenplaats en het vereenigingspunt geworden van Engelsche en Zweedsche rekruten. Ulrich's gezag gold in de stad niet meer, die, steunende op der Staten troepen, zich om hem niet bekommerde, en handelde, alsof zij een onafhankelijke rijksstad was. En na den dood van den Zweedschen koning, toen hij hopen mocht dat de keizerlijke partij hem verlossing zou brengen, had de voorzichtige en slimme staatkunde van de heeren Staten der Republiek het middel

gevonden hem voortdurend machteloos te maken. De landgraaf Wilhelm van Hessen-Kassel voerde in 1637, met medeweten der Staten-Generaal en van den Stadhouder, zijn leger ter inkwartiering in Oost-Friesland binnen. Zwaar had het land reeds geleden onder de invasie, eerst van de troepen van Mansfeldt en daarna van die der keizerlijke Ligue. Nu kwam de invasie der Hessen voltooien, wat de anderen hadden aangevangen, en wegrooven, wat zij hadden overgelaten. Het ongelukkige land werd uitgemergeld door de vreemde troepen, die geld en levensonderhoud vorderden, en het land afstroopten. Zelfs de dood van den landgraaf schonk geen verademing; zijn krachtige weduwe, Amalia, voerde met even sterke hand en even weinig geneigdheid om dit veilige toevluchtsoord te verlaten, het kommando. De graaf zag het eene deel zijns lands onder vreemden druk en het ander deel onwillig hem te erkennen, en evenzeer onwillig, om hem de middelen tot krachtig verzet tegen de Hessen te verschaffen, uit vrees dat hij zijn wapenen tegen Emden zou keeren. In dezen nood was eindelijk aan het trage verstand van Graaf Ulrich II de noodzakelijkheid duidelijk geworden, om zijn politiek te wijzigen en een andere gedragslijn te volgen. Hij moest een der twee partijen voor zich winnen. Een oogenblik had hij er over gedacht, zijn oudsten zoon met een Hessische prinses uit te huwelijken, en dan met de hulp van het vijandelijke leger het onwillige Emden tot onderwerping te brengen. Maar zijn raadslieden hadden hem bewogen, liever de verzoenende hand aan de Republiek toe te steken en het machtige Oranjehuis tot zijn belangen over te halen. Daarom was hij naar Den Haag gekomen, er op rekenende, dat de invloed van Frederik Hendrik een gunstigen invloed op de politiek der Staten zou uitoefenen,

en voortaan Hessen noch Emden ondersteuning van hen zouden verkrijgen. Zoo zou het huwelijk zijns zoons zijn land bevrijding aanbrengen, en zijn oproerige onderdanen dwingen zich aan zijn wettig gezag te onderwerpen.

Met welke strijdige gevoelens zaten deze feestvierenden aan den disch neder! Zoo Ulrich een ander man ware geweest, het zou hem moeite hebben gekost het gevoel van vernedering te onderdrukken. Want in waarheid zat hij hier als de verslagene. De politiek der Republiek, met taaie volharding veertig jaren volgehouden, had gezegevierd. De hand van den jongen Graaf, dien hij aan Frederik Hendrik en de Staten had aangeboden, was zijn acte van submissie.

Er is geen enkel blijk, dat er aan het geluk der jonge kinderen een oogenblik ernstig gedacht is, dat bezorgdheid daarover de ouders heeft bezig gehouden. Vorstelijke huwelijken zijn zelden alleen de vrucht van persoonlijke genegenheid. Gewoonlijk vormen zij een schakel in dezen of genen keten van politieke berekeningen. Zoo ook hier. Frederik Hendrik bovendien had in deze dagen meer dan genoeg met het podagra te stellen, dat hem duchtig beet had. Hij zal bij zijn diner zeker niet zonder een beetje jaloezie op zijn gezonden gast hebben neergezien, die de kunst van lekker eten en drinken als het ideaal des levens beschouwde, en niet gewoon was zich de weelde van zijn genietingen door zorgen, zelfs niet van politieken aard, te laten bederven. Graaf Ulrich, aan den schitterenden disch van den rijken Prins van Oranje gezeten, heeft zich zonder twijfel geheel gewijd aan de verplichtingen, die het onthaal hem oplegde, zonder de bizarre vraag bij zich te voelen opkomen, of zijn negenjarige jongen wel gelukkig zou zijn? De beide contractanten waren tevreden, omdat beiden groote voordeelen van hun schikking verwachtten. Wie de krachten

en personen der nu verbonden partijen kende, kon gemakkelijk nagaan, wiens berekeningen de meeste kans van slagen hadden.

Volgens een afspraak der ouders zou de jonge Enno Ludwig zijn verdere opvoeding in Den Haag ontvangen. Hij kwam ook eenige maanden later met een klein gevolg. Van zijn omgeving is weinig bekend. Genoeg intusschen, om de richting te begrijpen, waarin zijn opleiding plaats had. Toen hij naar Holland kwam, stond een Hes, Ovenberg geheeten, als hofmeester aan 't hoofd van zijn huishouding. Deze bracht eens een jong Luneburgsch edelman, Marenholz, tot Enno Ludwig om hem als cavalier te dienen. Marenholz had een knap voorkomen en een goed verstand, maar weinig kennis. Als hoveling zocht hij carrière te maken en hij slaagde er in. Zijn aangename vormen en zijn talent voor hofintrigues deed hem spoedig, sneller dan Ovenberg wenschen of vermoeden kon, de gunst van den kring winnen, waarin deze hem gebracht had. Amalia van Solms wist hij zoo geheel voor zich te winnen, dat door haar bewerking Ovenberg zijn betrekking verloor en hij in diens plaats als hofmeester optrad. Hij zou jaren later deze overwinning duur betalen. Voor 't oogenblik mocht hij zich in zijn succes verheugen, want van verzet was bij den knaap geen sprake. De jonge Enno Ludwig had in zijn vaderlijk huis niet de gelegenheid gehad om te leeren, dat er belangrijker zaken in de wereld zijn dan eten en drinken. Vader Ulrich had goede geestvermogens, maar haatte inspanning en werkzaamheid en liet alles op zijn raden en zijn vrouw aankomen, en was befaamd wegens zijn onmatig eten en het drinken van wijn en brandewijn. De gravin, Juliana van Hessen, hield ook het meest van pret maken, uit rijden gaan en dergelijke zaken. Van een

kind, onder dergelijke voorbeelden opgevoed, was 't niet te verwachten, dat hij eenigen afkeer zou gevoelen van Marenholz, die een weelderig en zorgeloos leven het hoogste achtte, wat de mensch bereiken kan. Honden dresseeren, paard rijden, jagen enz. waren de prettigste bezigheden, die hij kende. Weinig jongens, ook al zijn zij geen vorstenzonen, vinden zulke zaken niet amusant, en geven er niet de voorkeur aan boven studie. Onder zulk een leiding ontwikkelde zich de knaap juist zooals men verwachten kon. Op de vorming van zijn oordeel werd niet gelet, hoe goed de aanleg ook was; zijn natuurlijk goed verstand en zelfs een zekere snelheid van opvatting, die zich openbaarde, werden niet gevormd. Driftig en goedaardig tevens, groeiden in zijn karakter kruid en onkruid broederlijk naast elkander op, alsof men aan het toeval de beslissing wilde overlaten, wat van beide, het goede of het kwade, in dit menschenhart den boventoon zou voeren. Geen poging werd gedaan om eenige zelfstandigheid, eenige energie in hem op te wekken, hoe noodig juist het physieke van den knaap het maakte, dat op dit punt zorgvuldig het oog werd gehouden. Want de jonge Enno was traag en langzaam, dank zij de constitutie, die hij geërfd had, en de logheid van zijn lichaam, die hem tot een alles behalve aantrekkelijken type van een dikken jongen maakte.

Gedurende een jaar of drie bleef Marenholz bij hem. In 1646, toen vader Ulrich weder Den Haag bezocht, vond hij zijn zoon zoo dik en corpulent geworden, dat hij besloot hem naar Frankrijk te zenden, om te zien, zooals Leo von Aitzema vertelt, „of hij door exercitie wat dunner en disposter zoude worden." Hoe de reis in dit opzicht ten goede kon werken, is niet duidelijk. Wel, dat de jonge Enno er niets tegen zal gehad hebben.

Doch vooraf werd een bezoek aan de moeder te Aurich en het ouderlijk huis gebracht. Voor zijn hofmeester Marenholz had deze reis naar Oost-Friesland gewichtige gevolgen.

Aan het hof van gravin Juliana, in de intiemste vriendschap met haar levende, bevond zich de schoone Elizabeth von Ungnad. Zij was de jongere zuster van Eva von Ungnad, die met den overste Ehrentreuter, vroeger kommandant van Emden, nu sedert weinige jaren des graven vertrouwden vriend en raadsman, was gehuwd. Elizabeth was ongetrouwd gebleven, niet uit koelheid des harten, maar door een samenloop van omstandigheden. Zij was opgevoed aan het hof van Oldenburg en had reeds vroegtijdig door haar schoonheid zoo zeer de aandacht getrokken, dat de jonge graaf Anton Gunther er ernstig over gedacht had, haar te huwen. Hij had zich echter tevreden gesteld in de meest intieme betrekking met haar te treden. Als pand van haar liefde had zij hem een zoon geschonken, die later gelegitimeerd werd en den titel van Anton van Altenburg ontving [1]. Anton Gunther, ofschoon hij nooit de relatie met haar geheel verbrak, was eenige jaren later met een prinses van Holstein gehuwd, en Elizabeth had zich naar Oost-Friesland teruggetrokken. Hier was zij, door de betrekkingen van haar zuster, aan het hof gekomen en spoedig de intieme vriendin van Juliana geworden. Graaf Ulrich, die zich aan die vriendschap ergerde, had herhaaldelijk gepoogd er een einde aan te maken. Maar het was hem niet gelukt. De neigingen van Juliana en Elizabeth stemden te zeer overeen, dan dat zij zich scheiden lieten; en de zwakke vorst, die alle initiatief en zelfstandigheid miste, had steeds voor de intrigue der twee vrouwen moeten bukken. Deze schoone, maar gehate courtisane ontmoette Marenholz te Aurich. Zij wierp haar netten naar hem uit,

en spoedig was hij gevangen. Elizabeth werd zwanger van een kind, waarvan hij de vader was. Graaf Ulrich was woedend over dit schandaal aan zijn hof en ontsloeg Marenholz onmiddellijk uit zijn betrekking bij den jongen Enno. Doch toen de eerste uitbarsting voorbij was, bedaarde zijn toorn, en wist hij aan de voorspraak van zijn vrouw geen weerstand te bieden. Hij benoemde Marenholz tot drost te Berum, die daarop Elizabeth huwde en voortaan in officiëele betrekking aan het hof van den graaf verscheen, die hem onwaardig had verklaard om het huishouden van zijn zoon te besturen. Elizabeth von Ungnad had thans vasten voet gewonnen en een veilige plaats, naar het scheen, voor altijd ingenomen. Op haar raad wendde Marenholz eerlang al de voorrechten, door de natuur hem geschonken, aan, om de gunst der lichtzinnige gravin door steeds intiemer verstandhouding zich voor altijd te verzekeren.

Het is niet waarschijnlijk, dat de scheiding van Marenholz den jongen Enno veel moeite heeft gekost. Zijn later gedrag tegen den vroegeren hofmeester pleit er niet voor, dat hij ooit aan hem gehecht is geweest.

De opvolger van den ontslagene was Jacob van Wangenheim, vroeger ritmeester in dienst van Portugal. Aan de aanbeveling van den Prins van Oranje had hij zijn aanstelling te danken. Veel bijzonders weten wij evenmin van hem als aangaande deze eerste reis. Uit een reisjournaal, dat wij later even bespreken, blijkt, dat deze tocht van Enno zich ook tot Genève heeft uitgestrekt. Doch wij laten onzen reiziger een oogenblik aan zijn lot over, en keeren naar zijn vaderland terug.

De huwelijksverbintenis, door graaf Ulrich voorgeslagen, was, gelijk wij zagen, een speculatie geweest op de hulp

van het Huis van Oranje. Door Frederik Hendrik zouden de Staten-Generaal worden bewogen om Emden niet langer tegen hem te ondersteunen, en de Hessen gedwongen Oost-Friesland te verlaten. Slechts wat het eerste betrof, beantwoordde de uitkomst eenigermate aan zijn verwachting. De goede verstandhouding, die tot dusver tusschen de Republiek en Emden had bestaan, hield door de verloving langzamerhand op. De Oost-Friesche tegenstanders des graven vertrouwden de Staten-Generaal niet meer. Hun raad was voortaan verdacht, zij schenen meer dan vroeger de belangen van Ulrich te zijn toegedaan. Op verzoek van alle partijen sprongen zij voor Oost-Friesland bij de Hessische landgravin in de bres. Zij wezen er op, hoe de inlegering nu reeds veel langer duurde dan aanvankelijk was bepaald. Zij trachtten op het christelijk gemoed der vorstin te werken door haar op het arme Oost-Friesland, onlangs door groote watervloeden zwaar geteisterd, te wijzen. Maar niets mocht baten: noch godsdienstige vermaningen, noch wereldsche overwegingen konden haar tot toegeven bewegen. De slimme landgravin, die het kommando over haar troepen met mannenkracht voerde, wist maar al te goed, dat de bedreigingen der Republiek ongevaarlijke wapenen waren, omdat het belang van Zweden en Frankrijk medebracht, dat Oost-Friesland niet in handen der keizerlijken viel, die van daar de Zweedsche bezittingen zouden bedreigen. Graaf Ulrich besloot eindelijk zelf naar de wapenen te grijpen, ten einde de Hessen te verjagen. Zonder zich om den tegenstand van Emden te bekreunen, nam hij met medeweten van Frederik Hendrik eenige compagniën infanterie en kavalerie, toevalligerwijze juist door de Staten afgedankt, in zijn dienst, en droeg het bevel daarvan aan den kolonel Ehrentreuter op, die jaren lang, gelijk vroeger zijn vader, kommandant

van de Hollandsche bezetting binnen Emden was geweest. Deze Ehrentreuter, ofschoon in Staatschen dienst, had door zijn langdurig verblijf en het militair kommando, dat hij voerde, een zeer invloedrijke positie gekregen. Dien man te winnen kwam Ulrich van het hoogste gewicht voor. Na 1641, toen de verloving van zijn zoon met Henriette Catharina den omkeer in zijn politiek had verkondigd, was geen moeite door hem gespaard. In 1642 had hij Ehrentreuter met Loga en Logabierum beleend; nu — in 1644 — droeg hij hem het opperbevel over zijn leger op. De keus was een gelukkige te noemen, waar het de vraag naar militaire bekwaamheid gold. Maar als politieke daad schonk zij den graaf niet wat hij hoopte. Want de overste, die het bevel over Emden nederlegde om in zijn dienst te treden, werd door dien overgang in de oogen der tegenstanders van Ulrich een verrader van hun zaak. Zij zagen in zijn stap, zeker niet zonder medeweten en goedkeuring der Staten gedaan, een bewijs te meer, dat de Republiek den graaf tegen hen begunstigde. Vandaar dat de raadgevingen der Staten, zelfs de meest verzoenende, volstrekt geen ingang meer vonden bij de achterdochtige stadsregeering, die de rij harer vijanden met iederen dag zag toenemen. Het was intusschen een geluk voor haar, dat de politieke belangen van twee der mogendheden, tegen Oostenrijk gewapend, met de hare overeenstemde. Ook Frankrijk en Zweden wilden de wapening des graven niet toestaan, en na veel botsingen, meer op het papier nog dan te velde, zagen de Staten-Generaal zich door den invloed der diplomatie genoodzaakt, Ulrich los te laten. De arme graaf kwam jammerende en weeklagende in 1646 naar Den Haag. Aan den derden stand, die hem tegen den adel en de stedenaristocratie trouw had bijgestaan, had hij beloofd de

Hessen te verdrijven. De buitenlandsche mogendheden verboden het hem. In zijn wanhoop, dat hij zijn woord niet houden kon, ging hij zelfs zoo ver, dat hij de Staten-Generaal verzocht zijn graafschap in sequestratie te nemen. Maar die van Holland hielden het tegen. Zulk een uitbreiding van macht en gebied zou den vrede vertraagd, de Republiek in strijd met het Duitsche rijk gebracht, en aan de Prinsen van Oranje de gelegenheid hebben geschonken tot het innemen van een hooger en onafhankelijker positie, dan na den vrede hun deel zou zijn. Zoo ging door Holland de kans op een uitbreiding verloren, die voor de geheele verdere ontwikkeling der Republiek een beslisten en waarschijnlijk zeer gelukkigen invloed zou hebben gehad. Graaf Ulrich keerde, met woorden en beloften bemoedigd, naar zijn land terug. In Frederik Hendrik, die in 't volgende jaar stierf, verloor hij een grooten steun en voorspraak zijner belangen. De jonge Willem II kon, al wilde hij het ook, in den beginne weinig voor hem doen. De Hessen bleven in het land; de adel en de stad Emden stonden voortdurend vijandig tegen hem over. Anarchie heerschte in Oost-Friesland, en de Graaf wist niets beters te doen, dan zich met de genoegens van zijn tafel te troosten en de sombere overpeinzingen met volle bekers wijn of brandewijn weg te spoelen. Het ongelukkige land scheen veroordeeld om onder te gaan. Maar in 1648 kwam er verademing: Oost-Friesland werd in het vredestractaat van Munster begrepen. Nu zouden toch eindelijk de gehate Hessen het land verlaten, hoopte men. Toch duurde het nog twee jaren; niet voor Augustus 1650 trokken zij de grenzen over, na dertien jaar op kosten der Oost-Friezen te hebben geleefd. Graaf Ulrich II beleefde de verlossing van zijn land niet meer. Op zijn sterfbed ontving hij de

tijding van den vrede van Munster, en hij hief de bevende handen op om God te danken, dat er na den langen nacht een betere dag voor zijn land en zijn kinderen zou aanbreken.

Intusschen — wat de stervende niet wist noch vermoedde — was de waarheid: de dag, dien hij zag aanbreken, was de betere nog niet. Zijn sterfdag was slechts de aanvang van een nog schandelijker en onteerender tijdperk in de Oost-Friesche historie.

In het contract van 1641 was bepaald, dat Frederik Hendrik als medevoogd zou optreden, wanneer Enno Ludwig bij den dood zijns vaders nog minderjarig mocht zijn. Toen de Prins van Oranje in 1647 was overleden, had Ulrich II nieuwe bepalingen moeten maken. In zijn testament van 23 October 1648 droeg hij de voogdijschap over den onmondigen opvolger aan zijne weduwe, Juliana van Hessen, de hertogen van Brunswijk-Lüneburg en van Mecklenburg, en den Stadhouder Willem II op. De Staten-Generaal benoemde hij tot executeurs. Het was voornamelijk Marenholz, die den zwakken vorst tot dezen uitersten wil overhaalde. Door zulk een macht op te dragen aan buitenlandsche vorsten, stelde men de voogdij der moeder onder de bescherming van vreemde machten, tegenover en boven de Stenden des lands. Dat de vreemde heeren zich veel met deze curateele zouden bezighouden, was niet te verwachten. Des te onafhankelijker kon Juliana van Hessen met hare gunstelingen, waarvan Marenholz de intiemste was, heerschen. Op den 22sten December, ruim zeven weken na Ulrich's dood, werd op het slot te Aurich dit testament plechtiglijk geopend. De leden van den grafelijken raad, eenige afgevaardigden van de Stenden, de voornaamste rechterlijke ambtenaren, waren aanwezig. Voor den Prins van

Oranje was Constantijn Huygens, secretaris van Willem II, opgekomen. Na een breedvoerige toespraak van een der geheime raden, werd het testament, dat op een kussen van zwart fluweel lag, opgenomen, geopend en gelezen. Vooraf liet men de getuigen de echtheid van hun naamteekening verklaren. Trouwens, van den inhoud wisten zij niets af, daar de graaf hun alleen gezegd had, dat dit stuk zijn uitersten wil bevatte, waaronder hij in hun tegenwoordigheid zijn naam had geplaatst. Zulke voorzorgen hadden Marenholz en de partij der gravin noodig geacht, om de Stenden niet wakker te maken, en het Regentschap te vestigen, gelijktijdig met de bekendmaking van het testament, zoodat alle verzet en alle protest te laat zou komen. Dat het echter niet zou uitblijven, was gemakkelijk te voorzien.

De grafelijke weduwe trad als voogdesse op. De beide hertogen onttrokken zich de een na den ander aan de taak, die het testament hun had toevertrouwd. De Prins van Oranje, Willem II, was de eenige der vreemde vorsten, die de rechten, hem verleend, niet ongebruikt liet. De verloving van zijne jonge zuster met den minderjarigen graaf vergunde hem niet, er zich aan te onttrekken. De kolonel Ehrentreuter, de gunsteling van den overleden Ulrich, werd zijn vertegenwoordiger in de regeering. Nog meer invloed dan de volmacht van Willem II dezen schonk, verkreeg hij door de gunst, waarin Marenholz nu als eerste minister en geheimraad bij de voogdesse stond. De beide zwagers waren de hoofden van het nieuw bestuur, dat van het eerste oogenblik van zijn optreden af algemeen gehaat was en het dagelijks meer werd. Voor ieder hunner golden verschillende redenen. Ehrentreuter kon men noch bekwaamheid noch dapperheid ontzeggen, maar hij was gehaat, omdat hij indertijd tot de partij des graven was over-

geloopen, en nu uit zwakheid of baatzuchtige berekening dingen toeliet, die hij zelf niet kon goedkeuren. Baatzucht is het eenige verwijt, dat de tijdgenooten tegen hem inbrengen, en die hem de heerschappij van Marenholz en Elizabeth von Ungnad deed verdragen. Sterker dan te voren bukte Juliana van Hessen voor den invloed van haar onwaardige vriendin, die haar volkomen regeerde en even willekeurig over haar beschikte, als over het welzijn des lands. Elizabeth von Ungnad hield het roer der zaken in haar handen, bemoeide zich met alles, en liet de gravin doen en laten wat zij — Elizabeth — goedvond. Om de onafhankelijkheid der vorstin te bestendigen, wisten Marenholz en zijn aanhang zorgvuldig alle mannen te verwijderen, die invloed op haar konden oefenen of voor hen gevaarlijk worden. Wie zich aan deze camarilla niet onderwierp of weigerde zijn bekwaamheid tot ondersteuning van haar invloed te doen dienen, kon er zeker van zijn, dat haar wraak hem treffen zou. De gravin had in de laatste maanden van Ulrich's leven van hem het slot te Santhorst ten geschenke gekregen. Onder voorwendsel, dat zij daar vrijer was, minder belemmerd en bespied in hare handelingen, wisten Marenholz en zijn vrouw haar te bewegen, om de residentie Aurich te verlaten en zich te Santhorst te vestigen. Hier leefde zij waarlijk vrij, geheel onder de leiding van hare vrienden Marenholz, die al het mogelijke deden om haar den last des bestuurs van de schouders te nemen. Juliana was altijd de lichtzinnige vrouw geweest, die alles opofferde aan haar zucht tot vermaak. Hier, te Santhorst, kon zij haar neiging naar hartelust bot vieren. Elizabeth en Marenholz waren onuitputtelijk in het uitdenken van vermaken. Door allerlei verstrooiingen leidde men haar af van hetgeen eigenlijk haar plicht was. De

teugels van het bestuur gleden uit haar handen in die harer vrienden, die alles beslisten, zooals zij het verkozen. Juliana genoot in de ruste van Santhorst, vrij van lastige bespieders, het leven met ruime teugen. Slechts den omgang genietende van de vrienden van Marenholz, werden de banden steeds enger, die haar hielden omkneld. Juliana was een vrouw van een 42 jaar, die in haar jeugd zich in den roem van schoonheid had mogen verheugen. Marenholz was een schoon gebouwd man, een hoveling, die verstand genoeg had om door intriges zich omhoog te werken, en voor weinig terugschrikte, waar 't gold zich staande te houden. Een huwelijk met Elizabeth von Ungnad had hij niet beneden zich geacht: was het wonder, dat de lichtzinnige, de genotzieke Juliana, die dag en nacht onder den invloed, ja onder het oog van deze twee personen stond, eindelijk voor goed in de armen zonk van den man, die de vroegere geliefde van den hertog van Oldenburg, nu zijne eigene vrouw, vergunde nog altijd correspondentie met haar ouden minnaar te houden?

Bij zulke tooneelen had men niet veel getuigen noodig en sommige getuigen waren inzonderheid hinderlijk. De jongere zonen [2] van Juliana en Ulrich waren reeds op dien leeftijd, dat zij goed en kwaad konden onderscheiden. Zij werden daarom verwijderd. Onder toezicht van vertrouwde personen, die hunne betrekkingen slechts aan de leden der camarilla hadden te danken, en dus onvermijdelijk in haar val zouden medegesleept worden, vertrokken zij naar het Athenaeum te Breda. In het laatst van 1650 kwamen zij terug, maar waren nog minder welkom dan vroeger. Tot voltooiing van hun opvoeding werden zij naar Frankrijk gezonden.

Gemakkelijker was het, naar het scheen, den oudsten

zoon, Enno Ludwig, buiten het land te houden. Na zijn verloving met Henriette Catharina van Oranje was hij slechts eens, in 1646, te Aurich geweest. De redenen, waarom hij naar Holland was gezonden, de wenschelijkheid, dat hij daar zijn opvoeding ontving, als 't ware in de omgeving van zijn jonge bruid, konden nog altijd gelden. Waarheid was het, dat Enno Ludwig, die bij den dood zijns vaders zestien jaar was, zich toen machtig weinig om zijn land of om zijn bruid bekommerde. Het kind, waaraan hij verloofd was, trok hem niets aan. Hij hield zich met de 12-jarige nooit bezig. Trouwens hij was na 1646 niet geregeld in den Haag. Wij vinden ten minste, dat hij in deze jaren ook nog Engeland heeft bezocht. Mokkende tegen den band, waarmede men hem zoo vroeg en buiten zijn weten aan een meisje had verbonden, dat met zijn ruwen smaak al zeer weinig overeenkwam en in kinderlijke ondeugd en speelschheid zeker hem wel eens met zijn logheid en traagheid heeft geplaagd, zocht hij al zeer vroeg troost in de armen van grovere en oudere schoonen. Op nog jeugdigen leeftijd offerde Enno Ludwig zijn beste krachten op het altaar van Venus, en ondermijnde zijn gestel op zoodanige wijze, dat men reeds vroeg begon in te zien, dat een lang leven op dergelijke uitspattingen niet volgen kon. Weinig moeite moest het dus Marenholz kosten, die over de autoriteit der moeder-voogdes beschikte, om den minderjarigen Enno Ludwig voor geruimen tijd te verwijderen, zonder dat deze er zich tegen kantte. In 1648 vertrok hij naar Frankrijk, om van daar Zwitserland, Italië en Oostenrijk te bezoeken.

Het is op deze reis, dat een zoon van Constantijn Huygens den jongen graaf, dien hij uit den Haag kende, te Orleans aantrof, van waar hij een tijd lang in zijn

gevolg met hem reisde. Het onvolledige reisverhaal bevat weinig details, die iets beteekenen. Slechts een enkele aanteekening heeft waarde, omdat zij ons de verhouding van Enno Ludwig tot Wangenheim, den opvolger van Marenholz in 1646, doet kennen. "Quamen des avonts te Chambery", — schrijft de jonge Huygens — "onderwegen gourmandeerde en sloegh Wangenheim den Graef, en die wilde weder sijn pistolen teghen hem trecken; en dit all omdat hij wat voor uijt gegalopeert hadde."

Van Chambery werd de reis voortgezet naar Genève, van waar Enno Ludwig naar Italië en Weenen vertrok. Ruim drie jaar bracht hij met deze reizen door. Zijn logheid deed hem traag voortkomen, waartegen Marenholz en de zijnen geen het minste bezwaar hadden. Hoe langzamer en hoe langer hij reisde, des te minder kans bestond er op zijn spoedige terugkomst, en inmiddels bleef het Santhorstsche leventje rustig voortgaan. Toen in 1651 Enno Ludwig een tijd lang te Weenen had vertoefd, en hij dus de grens had bereikt van het toen bereisbaar Europa — men kon den jongen graaf toch niet voegzaam naar Rusland zenden! — wendde Marenholz alle moeite aan, om hem naar Parijs te doen wederkeeren. De opvoeding, die hij in de Fransche hoofdstad kon genieten, was nergens elders te vinden!

Maar Enno Ludwig, hoe log van lichaam en hoe traag ook in zijne bewegingen, had op reis wel iets geleerd, en zijn vaderland niet geheel uit het oog verloren. Vooral gedurende zijn verblijf te Weenen werd hij zorgvuldig op de hoogte gehouden van wat er te Aurich en te Santhorst geschiedde. En veel moeite kostte het hem niet, want, hoe groot de aanhang der gravin en van Marenholz ook was, het getal hunner vijanden was nog grooter. En even onvermoeid en vindingrijk als de eersten in de middelen

om zich staande te houden, waren de laatsten om hen te doen vallen.

De vele tegenstanders van het huis van Cirkzena hadden door den dood van graaf Ulrich een nieuwe gelegenheid verkregen, om het grafelijke gezag in de nietsbeduidendheid, waartoe zij het veroordeeld hadden, te laten. De stad Emden en de Stenden wilden niets van de voogdij der gravinne weten. Zij betwistten den gestorvene het recht tot het maken der schikkingen, die de voogdijschap betroffen, en iedere regeeringsdaad, die door of op naam der voogdes werd genomen, verklaarden zij onwettig. Tevergeefs wees de grafelijke partij er op, dat het testament eigenlijk geheel onverschillig was, omdat toch de moeder de natuurlijke en aangewezen voogdes van den minderjarigen graaf was. Geen antecedenten, ten bewijze aangevoerd, geen nadrukkelijke betoogen van de Staten-Generaal waren bij machte den onwil te breken. Emden, dat, als altijd, in het verzet voorging, toonde spoedig dat geen rechtsbeginsel, maar bloot eigenbelang hier de drijfveer was. Toen het vertrek der Hessen eindelijk was vastgesteld, weigerde de rijke koopstad haar aandeel in de verplegingskosten te betalen. Terwijl zij op die wijze zich onttrok aan de gemeene lasten, vorderde zij toelating in de Ridderschap des lands, op grond dat Emden eigenaar was van eenige heerlijkheden, vroeger in dat college vertegenwoordigd. De bedoeling was duidelijk: toegelaten in de Ridderschap, zou de machtige stad, die nu reeds nagenoeg zelfstandig tegenover het geheele land stond, haar invloed nog drukkender in de Stenden doen gelden.

Wanneer in deze jaren een krachtig en geacht hoofd de grafelijke partij had geleid, het ware wellicht mogelijk

geweest, ten gunste van het grafelijk gezag aan de voorbeeldelooze verwarring en anarchie een einde te maken. Want de stoute taal van hen, die de wettigheid van de voogdij ontkenden, deed de Staten-Generaal, onder invloed van Willem II, het besluit nemen, om als executeurs van het testament aan de voogdes de sterke hand te bieden (17 Maart 1650). Toen in Augustus daaraanvolgende de Hessen gereed stonden te vertrekken, besloten zij de vestingen aan de Oost-Friesche grenzen met hunne troepen te bezetten. In plaats van de Staten te steunen, vereenigde zich de gravin met de haar vijandige Stenden, om deze bezetting te weren. Dank zij dit gemeenschappelijk verzet, den tegenstand der provincie Holland en den loop der gebeurtenissen in de Republiek, bleven de Nederlandsche troepen beperkt tot de plaatsen, die zij reeds vroeger ingenomen hadden, en ging voor de gravin van Oost-Friesland de laatste kans verloren, om door het doen eindigen der rampzalige verdeeldheid haar bestuur te bevestigen en de persoonlijke grieven en haar omgeving, door den grooten dienst den lande bewezen, te doen vergeten.

Want de tegenstanders, aan wie zij zich ditmaal had aangesloten, werden door haar toegefelijkheid niet gewonnen of verzoend. De zwakheid der grafelijke partij, die door het uitblijven der Staatsche troepen vermeerderde, verminderde de moeielijkheden om het voogdijbestuur te doen vallen. Zonder achting of gezag in den lande, regeerden Marenholz en de gravin, terwijl het getal van openbare en geheime vijanden steeds toenam. Ook de leden van den grafelijken raad en de voornaamste rechterlijke ambtenaren werden steeds onwilliger een bestuur te steunen, dat geen de minste achting genoot of verdiende, en niet bij machte bleek, om aan de algemeene anarchie een einde te maken.

Den 6den November 1650 stierf onverwachts Willem II. Zijn dood was een beslissend feit voor de Nederlandsche Republiek, maar oefende ook directen invloed op het lot van het Oost-Friesche bewind uit. Onmiddellijk trad Ehrentreuter, die als zijn gevolmachtigde deel aan het bestuur had genomen, terug. Marenholz en zijn vrouw heerschten voortaan onbepaald, zonder zich om eenige tegenspraak, zelfs niet de zwakke van hun zwager, meer te bekreunen. Maar van den anderen kant vermeerderde Willem's dood de bezwaren der voogdij. De krachtige steun, dien zij tot dusver in den Prins van Oranje hadden bezeten, viel weg, en de invloed van Holland, domineerende in de binnenlandsche staatkunde der Republiek, deed zich ook in haar verhouding tot Oost-Friesland gelden. De tegenstanders van het grafelijk huis, dat een der leden van het Oranjegeslacht eerlang in zich zou opnemen, mochten voortaan op de hulp van Holland rekenen.

Het was slechts weinige weken na den dood van Willem II, dat een uitspraak van Hunne Hoogmogenden over de Oost-Friesche geschillen die veranderde staatkunde aan het licht bracht. Ofschoon het gezag der voogdesse hierin werd gehandhaafd, achtten de Stenden in menig opzicht dat stuk billijker en onpartijdiger, dan menige verklaring der laatste jaren. Eéne belofte vooral trok zeer de aandacht. De Staten-Generaal beloofden, dat zij in serieuse termen aan de Douairière van Oost-Friesland zouden schrijven en ten sterkste bij haar op den terugkeer van Enno Ludwig aandringen. Toen in het volgende voorjaar (1651) de zoogenaamde Sint-Petervloed op nieuw het arme land had geteisterd, richtten Heeren Staten zelve een nadrukkelijk schrijven aan den jongen vorst, die zich sedert een jaar te Weenen bevond. Zij stelden hem den jammerlijken toestand

van zijn vaderland voor oogen, dat door den dertigjarigen krijg zijn welvaart, door herhaalde overstroomingen de vruchtbaarheid en veiligheid van zijn grond en door onderlingen twist alle autoriteit ondermijnd zag.

De jonge Enno Ludwig, achttien jaar oud, had tot dusver alle officieele aansporingen om terug te keeren, met kalmte, naar het scheen, ontvangen en er niet aan voldaan. Zijn tijd had hij te Weenen goed gebruikt. Dadelijk na zijn aankomst had hij van den keizer de beleening met Oost-Friesland gevraagd en ze spoedig verkregen. De indruk over 't geheel, dien hij te Weenen maakte, was gunstig. Keizer Ferdinand III benoemde hem tot keizerlijk kamerheer en Rijkshofraad: benoemingen, wier waarde voor een groot deel in de schoone titels gelegen was, doch voor het andere deel reëele rechten schonken. Voor Enno Ludwig bleek zijn rijkshofraadschap later van groot gewicht te zijn. Doch de jonge vorst hield zich te Weenen met nog gewichtiger zaken dan deze bezig. Hij was volstrekt niet onbekend met hetgeen er in Oost-Friesland geschiedde, en had vrienden en wegen genoeg tot zijn beschikking, om te vernemen wat hij wilde. Een neef, Johan Friedrich Freese, de natuurlijke zoon van zijns vaders broeder en voorganger, stond in voortdurende briefwisseling met hem, en hield hem op de hoogte van wat er op het Santhorster slot voorviel.

Enno Ludwig schijnt die berichten niet maar zoo dadelijk te hebben aangenomen. Waarschijnlijk kwam de schildering hem wat al te hoog gekleurd voor. Wij zien hem ten minste in den winter van 1650/51 een man naar Oost-Friesland zenden, die, naar het weinige, dat wij van hem weten, ons al zeer ongeschikt voorkomt voor de rol van een spion. De driftige, kort aangebonden heer van Wangen-

heim, dien wij verlieten op den weg naar Chambery, bezig zijn leerling te slaan, omdat deze wat al te hard vooruitgereden was, vertrok op last van den nu 18-jarigen Enno naar Aurich. Vermoedelijk is de keus op hem gevallen, omdat hij bij de Oost-Friezen weinig bekend was. Zulk een opstuivende driftkop was anders een vreemd soort van spion, die meer kans had zich te verraden dan om onbekend te blijven. Hoe dit zij, hij nam onder een valschen naam zijn intrek in de herberg Zur Landskrone op de markt te Aurich en wierp daar zijn vischnet uit. De vangst was vooruit te berekenen. Aurich, vroeger de residentie der graven, was door het vertrek der gravin naar Santhorst van vele voordeelen, die een hof aanbrengt, verstoken. In Aurich kon ieder ontevredene onbevreesd zijn gevoelen uitspreken, omdat de ontevredenheid door de geheele stad gedeeld werd. De ambtenaren des bestuurs, de leden van den geheimen raad, van het hofgericht, staken het volstrekt niet onder stoelen of banken, dat zij het vervelend en ergerlijk vonden, steeds naar Santhorst te moeten trekken, om het welbehagen der gravin, of liever der Marenholzen te vernemen. Kortom — alles wat persoonlijke gevoeligheid en gekwetst eigenbelang kon aanvoeren tegen het bestuur, bevond zich in Aurich als het ware in deposito. Natuurlijk, dat de verhalen omtrent het ergerlijke leven op Santhorst niet tot de grenzen van het ware of waarschijnlijke zich beperkten. Wangenheim vond hier een zoo rijken voorraad van klachten, beschuldigingen en grieven, dat hij maar voor het grijpen had, om zijn jongen meester een niet al te kleine collectie als vruchten van zijne reis aan te bieden.

Of Wangenheim onbekend is gebleven of niet — dat heeft de historie niet opgeteekend. Zeker is het, dat

Enno's belangstelling door de vijanden van Marenholz volledig beantwoord werd. Het onhoudbare van den toestand, die voor een explosie deed vreezen, richtte als vanzelf de oogen naar Weenen, naar den jongen graaf. Zou hij wederkomen en een eind maken aan dit wanbestuur? Of zou Marenholz hem waarlijk belezen, gelijk hij beproefde, om maar weer naar Parijs te gaan en zijn opvoeding daar te voltooien? Van alle kanten werd Enno Ludwig getrokken: elke partij poogde hem een besluit te doen nemen, dat met haar oogmerken overeenkwam. In zijn eigen gevolg waren persoonlijke vijanden van Marenholz. Toen deze nog hofmeester was, had Enno een praeceptor gehad, Moriz Bonner geheeten. Hij behoorde nog altijd tot de omgeving van Enno en had door zijn jarenlang verblijf en omgang eenigen invloed op zijn leerling verkregen. Bonner haatte Marenholz om de trotsche en harde bejegening, die hij van den hooghartigen edelman had moeten verduren. Thans, nu het uitzicht op wraak zich opende, bleef hij niet achterwege, om zijn jongen meester den terugkeer naar Oost-Friesland aan te bevelen.

De eigenlijke beslissende stoot echter schijnt van een bloedverwante te zijn uitgegaan. De weduwe van den landgraaf van Hessen-Butzbach was een zuster van Ulrich, Enno's vader. Deze vrouw, Christina Sophie geheeten, had persoonlijke grieven tegen de gravin van Oost-Friesland, haar schoonzuster. Juliana had indertijd een tweede huwelijk, dat Christina zeer wenschte, tegengewerkt en tegengehouden. Christina Sophie had het niet vergeten noch vergeven. En zoo zij al tot vergeten en vergeven geneigd mocht zijn, er waren aan haar eigen hof mannen, die de oude wonde zorgvuldig openhielden. Hier, aan het Hessische hof, leefden een paar oude kennissen van Maren-

holz. Het was Ovenberg, wien hij voor jaren als hofmeester van Enno Ludwig in den Haag het voetje gelicht had. Ovenberg was niet ongelukkig in zijn carrière geweest: hij was nu Hessisch Ober-ambtmann en Raad. Maar hij was het gebeurde niet vergeten. De tweede was Philip Dudde, vroeger in dienst van graaf Ulrich, maar door invloed van Elizabeth von Ungnad ontslagen. Deze twee mannen onderhielden het vuur van den wrok bij Christina Sophie, die eindelijk er toe overging om Dudde naar Weenen tot Enno Ludwig te zenden, met vriendelijke uitnoodiging, dat hij zijn reis naar Oost-Friesland zoo spoedig mogelijk zou aanvangen en haar, zijn geliefde tante, onderweg te Butzbach opzoeken.

Na alles, wat Enno vernomen had en nu nog van Dudde er bij hoorde, begreep hij eindelijk, dat de tijd om op te treden voor hem gekomen was. Aan het verzoek van Christina Sophie voldeed hij gereedelijk. Aan haar hof werd alles beklonken, en de gedragslijn, die hij volgen moest, vastgesteld. Toen hij van Butzbach vertrok, gingen zoowel zijn tante als de vrienden Ovenberg en Dudde met hem mede. Hij kon hen noodig hebben, en zij hadden tevens de gelegenheid om op de goede uitvoering van het beraamde plan toe te zien.

Geen het minste gevaar vermoedende, brachten Marenholz en de beide vrouwen hun leven te Santhorst door, toen op eenmaal, te midden der kleine hofhouding, als een bom de tijding neerviel, dat de jonge graaf was teruggekeerd. Den 10den Mei 1651 kwam hij op het slot zijner moeder; den elfden deed hij, onder het rollen van den donder en het lichten van den bliksem, zijn intocht in Aurich. Het paard van Marenholz, die hem vergezelde. sprong, door het onweer verschrikt, ter zijde en naderde

bijna rakelings dat van den graaf. „Wees voorzichtig, mijn paard slaat u," riep Enno den geheimraad toe. Later, na Marenholz' val, meende de volksmenigte in deze woorden een bedreiging en zinspeling op het hem wachtende lot te moeten vinden.

Toen de eerste verrassing over de onverwachte tehuiskomst geweken was, zagen de gravin noch Marenholz iets verontrustends in de zaak. Enno Ludwig was nog geen 19 jaar; de voogdij zou dus voortduren. Eenige kleine schikkingen waren noodzakelijk, nu de jonge graaf zelf in het land was; maar in de hoofdzaak kon alles blijven zoo als het was. Om die enkele schikkingen te bespreken, hield de gravin met Marenholz en de andere raden den volgenden middag een raadsvergadering op het Santhorster slot.

Doch terwijl zij aldaar in volle gerustheid hunne beraadslagingen voerden, werd in een der nevenvertrekken de ontknooping van het drama voorbereid. Enno Ludwig had eenige leden van het hofgericht en den drost van Emden ontboden. Toen zij bijeen waren, trad hij in hun midden, verklaarde het bestuur des lands te aanvaarden en gelastte den drost om op staanden voet den geheimraad Marenholz in heehtenis te nemen. Toen de drost met dien last in de zaal der gravin verscheen en mededeeling deed, verwekte hij algemeene ontsteltenis. Marenholz stond als versteend, Elizabeth von Ungnad jammerde en beiden beriepen zich op de gravin, die als voogdesse alleen te bevelen had. Juliana verklaarde, dat de inhechtenisneming geheel onwettig was, als niet door haar bevolen, en protesteerde nadrukkelijk. Maar het baatte haar niet. Het koele antwoord klonk haar als een donderslag in de ooren, dat Enno Ludwig door zijn benoeming tot rijkshofraad vanzelf meerderjarig was en dus het recht had de regeering te aanvaarden. Dit hadden

zij niet bedacht of niet geweten. Geen tegenstand kon meer helpen. De gevangene werd weggevoerd.

Onmiddellijk na de gevangenneming van Marenholz trof de jonge graaf ook de hoofdschuldige der camarilla, Elizabeth von Ungnad. Hij verbande haar van het hof en verwees haar naar haar goederen. Zij vertrok, maar ook daar zich niet veilig achtende, vluchtte zij uit het land en vestigde zich te Groningen, waar zij al den invloed, dien zij had, aanwendde om de tusschenkomst van derden ten gunste van den man, wiens booze engel zij geweest was, in te roepen. De Staten van Groningen schreven een brief van voorspraak aan Enno Ludwig. Ook haar invloedrijke broeder, David von Ungnad, graaf van Weissenwolf, die vroeger edelman bij den Prins van Oranje was geweest, maar nu geheimraad en Hofkammerpresident te Weenen, wendde zich tot hem, om genade voor recht te vragen. Maar de jonge man, die dagelijks onder den invloed van een omgeving was, voor 't meerendeel uit persoonlijke vijanden van Marenholz en van zijn moeder bestaande, bleef onverzettelijk.

Met geheele terzijdestelling van de gewone rechtsvormen en de bestaande rechtbanken, benoemde hij een buitengewone commissie, om den gevangene te hooren en te vonnissen. Zij bestond uit drie leden: Ovenberg, Bonner en een onbekende. Enno Ludwig zelf presideerde. Tal van getuigen werden gehoord, wier meest ongunstige verklaringen tot een rij van bezwaarpunten aanleiding gaven. Marenholz werd beschuldigd, door allerlei intriges eerst het testament van Ulrich en daarna het zich onttrekken der beide hertogen aan de curateele bewerkt te hebben, om met de gravin en Ehrentreuter alleen te regeeren. Hij had opzettelijk Enno Ludwig verwijderd en gepoogd, door

het voorstel, dat hij naar Parijs zou gaan, hem nog langer buiten het land te houden. Hij had graaf Ulrich door gedichten en pamfletten gehaat en verachtelijk gemaakt, om zijn gezag te ondermijnen. Tusschen Ulrich en Juliana had hij verdeeldheid gezaaid: en het voor de laatste gunstige testament des eersten alleen bewerkt, om er zelf de voordeelen van te plukken. Hij had geheime correspondentie van zijn vrouw met den graaf van Oldenburg toegelaten, tot nadeel des lands. Hij had aanzienlijke geldsommen deels verduisterd, deels aan de gravin onttroggeld.

Op al deze beschuldigingen antwoordde Marenholz met geheele of gedeeltelijke ontkenning. De meeste, ook die waar waren, konden niet bewezen worden. Maar op geen van deze punten kwam het eigenlijk aan. De hoofdbeschuldiging was, dat hij jarenlang in ongeoorloofde gemeenschap met de gravin had geleefd. Met alle geweld wilde men hem doen bekennen, dat hij of zijn vrouw de vorstin door een minnedrank of door hekserij had verleid, om zich aan hem over te geven. Maar noch het eerste noch het laatste gaf hij toe. Ja, hij was wel eens 's avonds laat bij Juliana geweest, maar dan las hij haar uit den Bijbel voor! Slechts toen hij met de pijnbank werd bedreigd en de scherprechter zijn werktuigen gereed maakte en hem het gebruik vriendelijk had uitgelegd, kwam hij tot gedeeltelijke bekentenis. Ja, nu ja... er was wel een weinig intimiteit geweest, doch zij was van zelve, geheel natuurlijk, ontstaan. Graaf Ulrich hield niet van hem, en was ook van zijn eigen vrouw afkeerig: zij hadden medelijden met elkaar gehad, en treurende om de toegenegenheid des graven, waarop zij zoozeer gesteld waren, hadden zij elkander pogen te troosten en hun lijden samen te dragen! Toen eenmaal zulke eerste woorden waren gezegd, volgden

spoedig breeder bekentenissen. Vooral, nadat Enno Ludwig, om hem te bemoedigen en tot spreken te brengen, hem genade had toegezegd, zoo hij eerlijk schuld beleed. Marenholz ging toen verder en deelde bijzonderheden en anecdoten over zijn omgang met de gravin mede, die niet alleen zijn schuld boven allen twijfel verhieven, maar, bij de aanwezigheid van genoegzame getuigen ter bevestiging, den liederlijken aard van zijne relatiën tot Juliana bewezen.

Toen den 30sten Juni het onderzoek was afgeloopen, wilde men hem een advokaat geven, maar Marenholz, rekenende op het grafelijk woord, verklaarde van alle verdediging af te zien en zich geheel aan de genade van Enno Ludwig over te geven. Wat die genade beteekende, zou hij spoedig ontdekken. Den 18den Juli werd hem zijn vonnis voorgelezen. Wegens schending zijner eeden en plichten jegens het grafelijke huis, wegens allerlei boosaardige en ontrouwe handelingen, wegens gevaarlijke, schadelijke en nadeelige machinatiën werd Johan Marenholz, anderen ten voorbeeld, zichzelven tot straf, veroordeeld tot de straffe des doods door het zwaard, nadat vooraf hem de rechterhand zou zijn afgehouwen. „Doch op zijn smeekbede — zoo sluit het vonnis — en ter wille van de tusschenkomst en voorspraak van anderen hebben wij uit genade deze straf zooverre verzacht, dat hij van het afhouwen der hand zal verschoond blijven, en de doodstraf niet op de gewone openbare plaats, maar op ons slot zal ondergaan."

Zulk een vonnis had de ongelukkige niet verwacht. Hij had er niet aan gedacht, dat zijn leven gevaar liep. Nadrukkelijk beriep hij zich op de grafelijke belofte van genade. Maar Enno Ludwig liet hem antwoorden, dat hij daaronder nooit volle vergiffenis, maar slechts verzachting der straf had verstaan: en die ontving hij immers!

Toch was zelfs die verzachting, dat hij niet openlijk zou terechtgesteld worden, hem niet om zijnentwil geschonken. Het waren de Oost-Friesche raden, die er hardnekkig op hadden aangedrongen, ter wille van het grafelijk huis zelf, dat de minnaar van Juliana niet openlijk zou onthalsd worden. Want de bijl van den beul zou daar niet den verleider alleen, maar ook de verleide, de medeschuldige, de eigen moeder des graven treffen. Hoe weinig hij in deze geheele zaak ook haar had verschoond, met hoeveel onkieschheid hij, op aanstoken der Hessische landgravin, de bijzonderheden van haar geheimen omgang met Marenholz had nagespeurd, Enno Ludwig gevoelde het gevaar, dat er in gelegen was, en stond deze — genade aan zijn ouden hofmeester toe!

Nog ééne kans werd aan Marenholz geboden, om aan de bijl te ontsnappen. Men vroeg hem, of hij niet aan het drinken van vergif de voorkeur gaf. Ook tot dezen voorslag dreef de zucht om de zaak met de minste vertooning te eindigen. Een oogenblik dacht hij er over na, maar hij vreesde meer te zullen lijden en dankte voor het vriendelijk aanbod. Trouwens, het was gelukkig, dat hij weigerde; want een medicus en een geestelijke, wier advies men inwon, hadden bezwaren. De eerste uit het oogpunt der doeltreffendheid, de laatste uit dat der conscientie. Nu moest men wel tot onthoofding komen, want van genade schenken, in den waren zin des woords, was geen sprake. In den nacht van den 21sten Juli werd hij naar de burcht te Wittmund gevoerd en weinige uren later viel zijn hoofd op het blok.

De geheele rechtspleging, die hier gevolgd was, was een buitengewone en willekeurige. Zij, die in later tijden de acten der procedure hebben gezien, verklaren dat

Marenholz' terechtstelling niets dan een gerechtelijke moord was. Misdaden, voor den rechter met den dood strafbaar, had hij niet begaan. Toch zijn, naar het oordeel der nakomelingschap, er talloos velen door de handen der justitie gevallen, die minder schuldig waren dan hij.

Met den val van Marenholz was de partij der gravin Juliana uiteengeslagen. Zij zelve smachtte om het tooneel van haar schande en haar nederlaag te verlaten. Om daarin geen belemmering te ondervinden, had zij zich, nog voor de terechtstelling van 21 Juli, tot een vergelijk bereid verklaard, dat eenige finantieele punten regelde, en de moeder- en kinderliefde op het papier herstelde. Maar de zoon, die als het werktuig van haar vijanden zich had laten gebruiken, om haar oneer aan 't licht te brengen, was haar te onverschillig, zoo niet gehaat geworden, dan dat zij in zijn nabijheid leven kon. Zij verliet Oost-Friesland en bleef hardnekkig weigeren, hoe veel moeite hij ook later deed om haar tot terugkeeren te bewegen. De bijl, die Marenholz trof, scheidde hen. Te Westerhof leefde zij nog eenige jaren in stilte en stierf daar den 25sten Januari 1659.

Minder stil, meer rumoerig gedroeg zich de geslagene Elizabeth van Ungnad. Zij klaagde graaf Enno Ludwig van rechtsverkrachting bij den Duitschen keizer aan en wist te bewerken, dat hij tot verantwoording geroepen en de overlegging der stukken van hem geëischt werd. Doch: „avec le ciel il y a des accommodements!" hoe veel te meer met eene courtisane als deze. Enno Ludwig had, na haar vlucht, haar goederen in beslag genomen. Tegen teruggave van deze en die van Marenholz aan de wettige erven, de vergunning voor Elizabeth om in het graafschap

8

weer te keeren en het lijk van haar echtgenoot plechtig onder klokkengelui te Hage in de kerk bij te zetten, nam haar broeder, de graaf van Weissenwolf, op zich, de procedure, door den Rijkshofraad tegen graaf Enno aangevangen, te doen eindigen. En zoo geschiedde het. De douairière van Marenholz vestigde zich te Bremen, waar zij zeer teruggetrokken leefde en na 1659 opnieuw aanzienlijke geldsommen van het Oldenburgsche huis ontving. In 1666 eindigde haar afzondering, en trad zij weer te voorschijn, zij het ook op kleiner tooneel. Graaf Anton von Altenburg, haar zoon, was weduwnaar geworden, en noodigde haar uit, de opvoeding van zijn vijf kinderen op zich te nemen. Aan geschikter handen kon hij moeilijk die taak toevertrouwen! Hier leefde zij en stierf zij in een gezegenden ouderdom. Requiescat in pace!

De ongewone wijze, waarop de jonge graaf zijn bestuur had aanvaard, en de strengheid tegen zijn moeder had in de naburige landen algemeen opzien gewekt. Maar nergens trok zij meer de aandacht dan in de Nederlandsche Republiek en aan het hof der Douairière van Oranje. Met nieuwsgierigheid zag men in den Haag de komst van den jongen tiran, gelijk men hem noemde, te gemoet.

Gedurende vele maanden had Enno Ludwig den tijd niet, om aan zijn meer private belangen te denken. De moeielijkheden, waarin ook hij al spoedig met de stad Emden gewikkeld werd, deden hem eindelijk in 't najaar van 1651 een bezoek aan den Haag brengen. Het hoofddoel was om de hulp der Staten-Generaal in te roepen: maar *en passant* sprak hij ook een woordje met de Princesse-Douairière over zijn huwelijk. Amalia van Solms scheepte hem af, onder voorwendsel dat haar dochter, nauwelijks 15 jaar, nog veel

te jong was, om aan een huwelijk te denken. Enno Ludwig kon tegen het bezwaar niets inbrengen, ook als hij gewild had; maar de zaak ging hem niet sterk ter harte. Het was meer gevoel van voegzaamheid of misschien ook politieke berekening dan wel genegenheid voor de jonge Catharina, die hem de vervulling der huwelijksbelofte had doen vragen. Hij bekreunde zich niet om zijne jonge bruid, en nam volgaarne het uitstel aan, dat hem nog eenige jaren vrijheid beloofde. En van die vrijheid maakte hij dan ook ruimschoots gebruik, maar niet op eene wijze, die geschikt was om hem de liefde der dochter van Frederik Hendrik te verwerven.

Toen hij twee jaar later wederkwam, was de verhouding veranderd. Henriëtte was een meisje van 17 jaar, dat zich, als al de dochters van Frederik Hendrik, onderscheidde door haar geest en verstand. Enno Ludwig, log en lomp van lichaam, maakte een zonderlinge figuur in de hoofsche kringen, die zoowel door den invloed der Franschen als door de komst van de aanzienlijke Engelsche vluchtelingen beschaafde vormen en galanterie jegens dames als hoofdvereischten van een aanzienlijk man hadden aangenomen. Thans op grond van een oud contract een huwelijk te vragen, zonder op behoorlijke wijze zijn hof aan de schoone te maken, gaf niet veel kans op slagen. De Oost-Friesche graaf, al had hij verscheidene jaren in den Haag doorgebracht, was een ruw en lomp man gebleven. „Hij was meer Oost-Friesch dan Haagsch," zegt Aitzema. „Hij deed geen de minste moeite om Henriëtte Catharina te winnen. Als hij aan het hof kwam, sprak hij nauwelijks een woord met haar, en liet haar zitten."

Doch ook al ware hij een volmaakt cavalier geweest, het is zeer te betwijfelen, of hij ooit haar hand had gekregen.

De terechtstelling van Marenholz, de onwaardige wijze, waarop hij de eer zijner moeder op de straat had geworpen, had hem een reputatie bezorgd, die hem in de Republiek zeer impopulair maakte. Nauwkeurig was het gebeurde te Aurich hier te lande niet bekend, maar wat bekend was en geloofd werd, pleitte tegen den jongen graaf.

Toen Marenholz was gevangen genomen, was Ehrentreuter, ofschoon na Willem's dood buiten de zaken, naar den Haag gevlucht. Wat hij daar verteld heeft en verzwegen, is beide na te gaan. Verzwegen heeft hij natuurlijk, dat de gravin de bijzit van zijn zwager was. Veel daarentegen heeft hij te haren gunste verteld. Dit blijkt uit twee brieven, den 30sten en 19den Juni door Amalia van Solms en Constantijn Huygens gericht aan Enno Ludwig. Beide zwijgen van Marenholz: maar beide roemen Juliana van Hessen, vooral om haar groote zorg voor de finantieele belangen van haar huis. „Je ne sçaurois vous enseigner un meilleur exemple" — schrijft de Princesse-Douairière — „que celuy de Madame vostre Mère, de laquelle je puis tesmoigner que durant votre absence elle a prins à coeur vos affaires aveq tant de soing et d'affection que pour autant qu'il m'est possible d'en juger de loing, si ceste administration luy fust demeurée encor quelque temps, elle estoit capable et en fort beau train de désembarasser vostre maison des grandes charges que vous trouverez l'accabler pour une partie à présent." Ook Huygens drukt inzonderheid op dit punt. De gravin, schrijft hij, „s'est chargée d'un travail personel, pour restablir vos affaires en sorte, que, revenu de vos beaux voyages, vous vous trouvassiez en estat de vivre à vostre aise dans un domaine franc et dechargé de toutes difficultez."

Het is duidelijk, dat door zulk een voorstelling van

zaken de partij van Marenholz haar baan had trachten schoon te vegen. Dat Amalia van Solms en Huygens er dupe van werden, is vrij natuurlijk. Hetzelfde was hun sedert jaren gezegd, en van andere zijde kregen zij geen inlichtingen. Opmerkelijk is het, dat ook de tegenstanders van het Oranjehuis niet de juiste toedracht der zaken schijnen gekend te hebben. Zelfs Aitzema, die anders nog al in de gelegenheid was en er van hield, om het naadje van de kous te weten, was blijkbaar in 1662 nog niet op de hoogte van wat er toch eigenlijk gebeurd was. Na de onthoofding van Marenholz vermeld te hebben, trekt hij een geheimzinnig gezicht en maakt zich van de zaak af met de nuchtere opmerking: „van de oorsaecken wiert niet loffelijk, maer doncker gesproken."

De brieven van Amalia van Solms en Huygens drukken de denkbeelden van den hofkring uit. Staatslieden en eerzuchtige oude dames, die niet zichzelven hadden weg te geven, maar over anderen te beschikken, konden zich over het gebeurde heenzetten en een schoonzoon als Enno Ludwig nog dragelijk achten, — voor een jong meisje moest het denkbeeld, om haar levensgeluk toe te vertrouwen aan zulk een wreedaard, die zijn weldoeners vermoordde en zijne moeder mishandelde, onduldbaar zijn. De dochter van Amalia van Solms mocht zoo eerzuchtig zijn als de moeder, evenzeer als de moeder, was zij te trotsch om vrijwillig het hoofd te buigen voor zulk een ruw, lomp en gevoelloos man, als deze zoon van Juliana van Hessen.

Geen wonder, dat hij ook thans in zijn aanzoek, dat het huwelijk mocht worden voltrokken, niet slaagde. De geruchten van zijn dagelijksche amourettes voltooiden, wat noch te voltooien was. Het 17jarig meisje schrikte terug voor een man, die physiek haar een walg en moreel een

afschuw was. De heeren Andrée en Nijvelt, die namens den graaf het verzoek hadden gedaan, ontvingen de mededeeling, dat het huwelijk nog moest uitgesteld worden, omdat de prinses nog te jong was. Ofschoon Enno Ludwig zelf er niet om gaf, gevoelde hij zich door die bejegening gekwetst. Een meisje van 17 jaar te jong om te trouwen! Hij werd boos en gelastte, dat de prinses niet meer in de kerkelijke gebeden zou herdacht worden.

Het schijnt, dat Amalia van Solms niet dan hoogst ongaarne het afbreken van het huwelijk heeft gezien. Het is anders volkomen onbegrijpelijk, hoe na deze lompe handeling van Enno de verloving een dag langer geldende is geacht. Nog anderhalf jaar bleef de zaak slepen. Niet voor November 1655 ontving Enno een bericht, dat de opzegging der belofte voorbereidde. Hij had zijn raad Wiarda nog eens naar de prinses gezonden. Zij ontving hem slechts één enkele maal en gaf hem toen een generaal, maar beleefd bescheid: „dat haer het Huwelyk aengenaem, oock honorabel was, maer dat de genegenheid van haer Dochter niet kon worden gedwongen." Hoe kwam Amalia er toe, om deze duidelijke woorden te spreken? Karel II heeft aan Henriëtte een tijd lang het hof gemaakt. Was het misschien in dezen tijd?

Hoe dit zij — door deze verklaring waren de schepen verbrand. Eenige weken later, in het begin van 1656, liet de Douairière van Oranje door den president aan de Staten-Generaal mededeelen, „dat sij tot haer leedwezen dagelijks zag, dat de affectie en genegenheid van de toecomende conthoralen niet alleen niet was aangewassen, maer zelfs meer en meer afnam: ja alsoo, dat de Princesse liever geresolveert soude syn, om te sterven, als tot accomplissement van dit Huwelijck. Ende alsoo niet alleen naer rechte,

maer oock volgens belofte de hooge partijen, post annos pubertatis, moest vrij staen derselver consensus vel dissensus, soo wast dat haer Hoocheyt verklaerde niet te konnen, noch de Princesse haer Dochter tegen haer wil ende consent te doen trouwen: oock niet billyck te syn den Heer Prins van Oost-Vrieslandt langer op ende af te houden van ander party te soucken. Dat daerom geresolveerd was tegen seeckeren tydt ende dach opgemelde contract weder te dissolveren, met de selve solemniteyten als het gecolligeert was, versouckende dat haer Ho. Mog. met haer interventie over dese vrijstellinge geliefde mede present te syn, soo als sy waren tegenwoordich geweest op de sluytinge."

Indien tot "de selve solemniteyten", die herhaald moesten worden, ook het festijn van 1641 heeft behoord, denk ik, dat Henriëtte Catharina van Oranje met vroolijker en blijder harte het einde dan den aanvang van haar bruidschap heeft medegevierd.

Trouwens, aan meer galante en aan beminnelijker kandidaten naar haar hand dan de ruwe Oost-Friesche graaf heeft het haar niet ontbroken. In 1659 trad zij in het huwelijk met Johann George, vorst van Anhalt-Dessau [3]. Voor zooveel wij weten is zij met hem gelukkig geweest. Toen in 1693 haar echtgenoot haar ontviel, werd ook zij tot een voogdij geroepen. Op waardiger en ernstiger wijze heeft zij die taak vervuld, dan de vrouw, wie zij eenmaal gevaar had geloopen, den moedernaam te moeten schenken. Het is in haar nalatenschap, dat in het begin der 18de eeuw het handschrift werd gevonden, hetwelk, als Mémoires de Frédéric Henri in 't licht gegeven, een der bronnen voor de geschiedenis van haar beroemden vader uitmaakt.

IV

JOHAN DE WITT.

JOHAN DE WITT.

(EEN FRAGMENT)

In 1651, na den plotselingen dood van Prins Willem II, werd op de groote Ridderzaal in den Haag een vergadering van vertegenwoordigers der geunieerde provinciën gehouden. De besluiten, daar genomen, wijzigden den staatsvorm niet, maar het beginsel der provinciale souvereiniteit werd tot grondslag der staatsorde aangenomen. Met het stadhouderschap, dat onvervuld werd gelaten, verviel de autoriteit der Staten-Generaal. De gewestelijke staten, te zamen gekoppeld zonder dat een krachtige, centrale regeering voor aller rechten tegen allen waakte, gehoorzaamden willig of onwillig, maar als van zelf, aan de leiding des sterkeren. Door hunne onafhankelijkheid en zelfstandigheid op het papier, werden zij metterdaad in afhankelijkheid van Holland gebracht. De natuurlijke overmacht der machtiger provincie trad in de plaats van het stadhouderlijk gezag, dat, door vijf gewesten opgedragen en in vijf gewesten geldende, door zijn oorsprong en zijn uitgestrektheid het behoud van evenwicht en gelijkheid, zooveel het mogelijk

kon zijn, tusschen de deelen van het geheel moest beoogen. Den stadhouder gingen Geldersche belangen aan, omdat hij ook stadhouder van Gelderland was. Voor de Hollandsche staatslieden golden Hollandsche belangen bovenal, zoo niet uitsluitend.

En dit gezag, deze overwegende invloed werd uitgeoefend door een statenvergadering, die uit afgevaardigden van eenige steden nevens enkele edelen bestond. Het zwaartepunt der regeering lag geheel in de stedelijke besturen, zij werden na 1651 alvermogend. In stadhouderlijke tijden koos de stadhouder de leden der vroedschappen uit een voordracht. Thans werd aan de vroedschappen vergund, zich zelve te benoemen. De aristocratische regeering, reeds onder Frederik Hendrik bestaande, ontwikkelde zich welig en werd familieregeering. In iedere stad, groot of klein, was een klein getal van regentenfamiliën, die de betrekkingen onder zich deelden. Zij sloten contracten met elkander, waarin zij voor jaren, om twist te vermijden, de ambten verdeelden. Zorgvuldig waakten zij, dat niemand als vroedschap werd gekozen, dan wie bereidwillig tot deze schikkingen toetrad. Invloed op de samenstelling der besturen, burgemeesteren, schepenen en vroedschappen, had de burgerij niet. De oligarchie deelde alles onder zich en regeerde eigenmachtig. Wee, wie het waagde zich te verzetten! Ook indien de stedelijke politie en justitie hem ongedeerd liet, was hij tegen vervolging en straf niet verzekerd. De stedelijke overheid had het recht tot politieke uitzetting. Wie zij wilde verbande zij, eigenmachtig en zonder verantwoordelijkheid, uit stad, gewest, ja uit de zeven Provinciën.

Van dit oligarchisch bewind, de heerschappij der regenten-aristocratie, is Johan de Witt de leider en de ziel ge-

weest. Hij heeft haar verdedigd en gehandhaafd tegen binnen- en buitenlandsche vijanden.

Vijf oorlogen heeft de staat tijdens zijn bestuur te voeren gehad. Op hem, den raadpensionaris van Holland, die door de Staten van zijn gewest de anderen beheerschte, kwam soms zelfs de zorg voor de uitvoering, maar steeds de leiding aan. Èn als staatsman èn als administrateur heeft hij zich volkomen voor zijn zware taak berekend getoond. Waar het gold de voorbereiding tot den strijd of de herstelling der geleden schaden, heeft *zijn* beleid en *zijn* energie de kamp mogelijk gemaakt, zelfs als overmacht de Republiek aan den rand van den ondergang bracht. Zijn veerkracht en onverzettelijkheid liet moedeloosheid zelden opkomen en nooit veld winnen. Steeds vruchtbaar in redmiddelen, wist hij ook in den meest benarden toestand anderen met zijn moed te bezielen en vertrouwen in te boezemen. Onomkoopbaar en onwrikbaar in zijn overtuiging, had hij zijn leven veil, waar het heil des lands of de zegepraal zijner staatkunde het scheen te vorderen. Met het klimmen der jaren, met de groote successen, die zijn politiek vaster schenen te vestigen, verraden kleine trekken nu en dan het gevoel van zelfvoldoening, van eenige ijdelheid. Maar wie zal het euvel duiden? Was ooit bewustzijn van eigen kracht meer gerechtvaardigd? Was het niet volkomen natuurlijk?

Te meer, omdat aan dat gevoel van persoonlijke kracht een groot deel van zijn welslagen was te danken. Welk staatsman zou met de stroeve machine van een meer dan duizendtal regenten, die over de gewichtigste zaken rechtens moesten geraadpleegd worden, hebben tot stand gebracht wat hij deed, zoo hij niet, evenzeer als De Witt, eigenmachtig had ingegrepen? Toen, na den eersten oorlog

met Engeland, die de krachten des lands verteerde en de heerschappij der Statenpartij bedreigde, de vrede afstuitte op de weigering der Staten-Generaal, wist hij de Staten van Holland tot het bewilligen in de Acte van Seclusie, den eisch van Cromwell, te bewegen. Bij het uitbreken van den tweeden Engelschen krijg wist hij een last aan De Ruyter, door een kunstgreep, bij de Algemeene Staten geteekend te krijgen, buiten medeweten van de meeste leden, die aanwezig waren. Een tractaat met Denemarken liet hij door de provinciën ratificeeren, ofschoon hun de geheime artikelen werden onthouden. De Triple Alliantie sloot hij met William Temple, zonder ruggespraak met de Staten.

Men heeft in de laatste jaren gezegd, dat zijn invloed veel geringer is geweest, dan men tot dusver heeft gemeend. Maar de staatsman, die zulke dingen vermocht en durfde te doen, zonder gevallen te zijn, is iets meer dan dienaar geweest. Waarheid is het, dat hij nooit een absolute macht heeft bezeten; dat hij het overmoedige woord van den Franschen koning niet kon overnemen en zeggen: „de Staten ben ik." Maar even zeker, dat hij jaren lang zijn inzicht en wil tot inzicht en wil der Staten heeft verheven en, meer dan eenig stadhouder tot dien tijd, in binnen- en buitenlandsche zaken gelijktijdig heeft geheerscht.

Naijver en jaloezie op zijn grooten, zijn overwegenden invloed heeft onder zijn eigen partij nooit ontbroken. De regentenaristocratie heeft hem gesteund en gevolgd, ook toen het vertrouwen op zijn inzicht niet meer volkomen ongeschokt was gebleven. De man, die de Oranjepartij en haar aanhang met zoo onverbiddelijke gestrengheid, met zoo onbuigzame hardheid ten onder hield, die ook, waar hij

scheen een concessie te doen, door het Eeuwig Edict de hoop van haar volgelingen den bodem insloeg — die man had wel het recht, even groote getrouwheid aan hem, als hij aan zijn partij betoonde, te verwachten. Maar die heeft hem ontbroken.

Men zegt, dat in 1667, toen het stadhouderschap in Holland was vernietigd, de Dordsche pensionaris Vivien zich eens in De Witt's tegenwoordigheid vermeidde, het leer van een boek met een pennemes aan reepjes te snijden. „Wat doet ge toch?" vroeg de raadpensionaris verwonderd. „Ik probeer" — was het snijdende antwoord — „wat het perkament vermag tegen het staal" [4].

Dat woord openbaart, wat in de harten omging. Mannen, die jarenlang zijn aanhangers waren geweest, die hem ter zijde hadden gestaan in de kabinetten en in de raadzaal, verlieten hem, toen de nadering van een storm gevoeld werd. Johan de Witt had te lang geheerscht, om niet een rijken oogst van persoonlijken onwil en wrok te oogsten. Niet aller belangen waren bevredigd: onvoldane wenschen van aanhangers deden zich gelden. „Alle ambten en bedieningen werden naar het goedvinden van zijne familie verleend," zoo klaagde niet alleen de wangunst der teleurgestelden, maar ook het zelfstandig inzicht van hen, die het juk van den meester moede waren.

De regentenoligarchie had jarenlang hem gevolgd en was vastgeworteld. Zij gevoelde het: haar lot behoefde niet afhankelijk van het zijne te zijn. Ook indien hij viel, kon zij de heerschende blijven. Met elken dag werd de knaap, de jongeling grooter, die den historischen eernaam van Prins, van Oranje droeg. Met elken dag steeg zijn beteekenis in de oogen des volks. Hinderpaal op hinderpaal, beletsel op beletsel wierp Johan de Witt aan zijn ver-

heffing in den weg. En niettemin werd de schaduw, die hij wierp, steeds grooter, was de stroom steeds stijgende, die hem omhoog droeg. Die jonge man zag zijn pad geëffend door de aanhankelijkheid der natie aan zijn geslacht en de ontrouw der tegenstanders aan hun hoofd. Zij verlieten zijn zijde, om in de stralen der opgaande zon zich te koesteren.

Johan de Witt alleen bleef zich zelven getrouw. Toen de jeugdige Willem III in de vaderlijke waardigheden was hersteld, trad hij ter zijde. Hij legde het ambt neer, dat hij meer dan negentien jaar met de toewijding van al zijn krachten had bekleed. In den Hoogen Raad van Holland zou hij rusten van zijn arbeid.

Maar de haat schonk hem de ruste des doods.

De moord van den 20sten Augustus 1672 heeft het oordeel van het nageslacht gedrukt. Op het bebloed gelaat kost het moeite, de ware trekken te onderscheiden. De verachtelijkheid van den moord is het slachtoffer ten goede gekomen.

Nooit is de partij van Holland, de aanhang der Statenregeering, in gunstiger omstandigheden geweest, dan in het jaar 1650. De onverwachte dood van Willem II vernietigde als met een enkelen slag het werk, dat weinige maanden vroeger was verricht. De herinnering was nog te versch, dan dat het bitter gevoel van vernedering bij de overwonnenen verzwakt kon zijn: te versch, dan dat de overwinnaars van Juli niet weerwraak moesten duchten. Indien Holland van dit zeldzame oogenblik, deze zeldzame gunst der omstandigheden partij had getrokken, niemand had het euvel kunnen duiden en het nageslacht zou er Holland dankbaar voor geweest zijn.

De Republiek bestond uit zeven souvereine gewesten. Te zamen bezaten zij de zoogenaamde Generaliteitslanden, d. i. landen, die zij als veroverd land, als wingewest beschouwden. Herhaaldelijk heeft Noordbrabant bijv. moeite gedaan, om in de Unie als lid opgenomen te worden. Dit is steeds geweigerd. Waarom? Om godsdienstige redenen, zegt men. En het is de waarheid, doch niet de eenige. Politiek overleg was de hoofdreden. Holland wilde niet, door de toevoeging van nieuwe leden aan de Unie, de moeielijkheid vermeerderen om het staatslichaam te beheerschen.

De souvereiniteit der andere gewesten was voor Holland een belemmering. Het is er steeds op uit geweest, om ze te vernietigen. In 1674 heeft Holland gepoogd Gelderland, Utrecht en Overijsel, die door de Fransche legers waren overheerd, in de ondergeschikte positie van Noord-Brabant, in de afhankelijkheid van wingewesten te brengen. Die wensch is toen, als steeds, afgestuit op het stadhouderlijk gezag.

In het jaar 1650, bij den dood van Willem II, deed zich een gelegenheid voor, zooals de fortuin zelden aanbiedt. Indien Holland stoutweg verklaard had, dat het zich aan de Unie onttrok, tenzij het blijvender waarborgen voor zijn invloed verkreeg, de andere gewesten zouden verplicht zijn geweest, het hoofd te buigen. De Friesche stadhouder was niet populair genoeg, en ook de geschikte persoon niet, om aan het hoofd der landprovinciën een krachtig verzet te bieden.

Men zegge niet, dat dit een revolutionaire daad zou geweest zijn, want men zou zich volkomen bedriegen. De Unie was een verbond, voor den oorlog gesloten. Sedert 1648 was er vrede: zoo deze gewesten blijvend wilden ver-

bonden zijn, behoorde die bond geregeld te worden. Er moest een grondwet, een bondsacte, of hoe men het noemen wil, tot stand komen. In plaats van revolutionair, zou Holland's handeling volkomen regelmatig geweest zijn.

Dadelijk na den vrede had de herziening der Unie moeten plaats grijpen. De geringe invloed, dien Willem II tot weinige maanden voor zijn dood bezat, verklaart, dat van hem het initiatief niet is uitgegaan. Maar bij langer leven ware zeker de staatsorde, onder de Unie van Utrecht bestaande, niet ongewijzigd gebleven. Door zijn dood was Holland in de gelegenheid te herstellen, wat verzuimd was, en wel in eigen geest. Elke oplossing, in welke richting ook, was beter dan het voortleven der wanorde. Waarom heeft Holland het nagelaten? Waarom heeft Holland voortdurend verklaard de souvereiniteit der provinciën te eerbiedigen, die het nooit geëerbiedigd heeft? Waarom heeft het de gebrekkigste staatsmachine verschoond, op het oogenblik, dat het in staat was ze te verbeteren?

Het antwoord kan geen ander zijn dan dit: omdat bij Holland het mercantiel belang boven het staatkundig ging. Het is de vloek, die op een politieken toestand rust, welke de deelneming van staatszaken slechts aan een beperkt getal individuen schenkt, dat het persoonlijk belang boven het algemeen, gewestelijk voordeel boven nationale eischen gaan. De handel van Holland, de bron van welvaart en weelde, was het hoogste in de waardeering der Hollandsche regenten. Daarom moest het zeewezen worden beschermd, opdat de handelsvloten konden verdedigd worden, als het noodig was; daarom was het landleger hun onverschillig, waarvan de veiligheid der landprovinciën afhing. Dat er bij een volk nog andere bronnen van welvaart vloeien, die veiligheid en maatschappelijke orde eischen,

zagen zij niet in. Het is bijv. geen toeval, maar een noodzakelijk gevolg van het overheerschen der handelsinzichten geweest, dat de landbouw in de Nederlandsche Republiek steeds op ongehoorde wijze verwaarloosd is. Pieter de la Court, de publicist naar het hart van de Witt, prijst o. a. de boeren gelukkig, dat zij voor al hunne producten een markt hier te lande vonden en niet behoefden uit te voeren.

Welnu — dit overwicht van mercantiele belangen heeft de politieke hervormingen tegengehouden. Publiek leven, een publieke opinie deed zich slechts in enkele oogenblikken gelden. De burgerij, van alle deelneming in staatszaken uitgesloten, zonder invloed op de besturen der steden, mocht hare sympathieën en wenschen hebben, zij bukte voor de regenten-aristocratie, die alle macht in handen had.

Ook Oldenbarnevelt had met de aristocratie geregeerd, maar in zijn dagen waren de regenten niet zoo aaneengesloten als thans. De wijze hunner aanstelling sloot toen de mogelijkheid niet buiten, dat nieuw bloed werd opgenomen. Wat Cats reeds in zijn tijd verhaalde, dat men als Raadpensionaris machteloos was, indien men niet vele familiebetrekkingen in de stedelijke besturen had, gold in later dagen in nog sterker mate. „De Heeren, die het weten moesten", zooals het volk in de 18de eeuw gewoon was te zeggen, kozen na 1651 zich zelven, vulden de vacaturen in hunne collegiën aan, door zonen, vrienden en bloedverwanten er in op te nemen. Johan de Witt, de zoon van den Dordschen burgemeester, trouwde Wendela Bicker, de dochter van den Amsterdamschen burgervader, en het is hem steeds tot wijsheid gerekend. De staatsman heeft geheerscht door deze oligarchie, en te haren gunste.

Oldenbarnevelt had den invloed der regenten gebezigd,

om de middelen en de krachten tot zijn beschikking te verkrijgen, die het grondgebied der Unie moesten bevrijden. Johan de Witt heeft ze gebezigd, om Holland's wil aan de andere gewesten op te leggen, zonder dat hij voor het verlies van die zelfstandigheid hun eenige vergoeding bood. Vrijheid bezorgde Oldenbarnevelt, en de ondankbare landprovinciën hebben het vergeten. Wat heeft Johan de Witt aan die landprovinciën, die hij aan Holland onderwierp, geschonken? Niets.

De staatsgezinde partij heeft onder dit eminent hoofd de oplossing van het politiek vraagstuk der nationale, der staatseenheid, niet beproefd. Indien het overwicht van Holland aan die gewesten iets had aangebracht, wat zij, dank zij hunne eigen souvereiniteit, niet verwerven konden, misschien ware langs dezen weg in verloop van tijden de eenheid zonder schokken tot stand gekomen. Maar juist het eenige, wat zij behoefden, werd hun onthouden. Door Holland's tegenwerking was het landleger onvoldoende om ze te beschermen, en vielen zij telken male iederen vijand, die de grenzen overtrok, ten prooi.

Het verzuim, door Maurits na 1618 begaan, geen verandering in de staatsorde tot stand te brengen, is na 1650 de fout van de Statenpartij. Beiden hebben zich tevreden gesteld met het feitelijk bezit van een macht, die niet op wettelijke erkenning was gebouwd. De gelegenheid, om door een staatsverandering de bron van veel verdeeldheid en twist te dempen en een vasten grondslag te leggen voor de nationale ontwikkeling is èn in 1618 èn in 1651 op onverantwoordelijke wijze verzuimd.

Maar de schuld moet zwaarder drukken op hen, die in 1650 de macht in handen hadden, dan op Maurits. Elk voorstel van den laatste tot hervorming der Unie was een

revolutionaire daad. De Statenpartij in 1650 zou slechts haar plicht hebben gedaan, wanneer zij het verbond *voor den krijg* door een verbond *voor den vrede* had vervangen. Zij heeft er de voorkeur aan gegeven, in naam een Unie te behouden, die metterdaad niet meer te handhaven was en daarom straffeloos kon geschonden worden.

„Gedenk aan Loevestein!" dat woord heeft, zegt men, de oude Jacob de Witt, de gevangene op Loevestein, zijne kinderen voortdurend voorgehouden. Ook indien het verhaal onjuist is, doet het niets ter zake, want het hoofddenkbeeld is juist. Onwil en wrok jegens het Oranjehuis heeft de Hollandsche oligarchie en haar leider steeds bezield. Wat ware de geschiedenis der 17de eeuw schooner en rijker geworden, wat zou onze volkshistorie een tal van eervolle bladzijden meer tellen, indien er in 1650 een staatsman ware opgestaan, die, met de bezieling en het overwicht zijner superioriteit, de worstelende partijen had weten te verzoenen! Slechts door samenwerking van Holland en de Oranjepartij kon, wat beiden wenschten, zijn tot stand gebracht. Holland zou geheerscht hebben in de Unie, maar door den prins van Oranje als hoofd van den staat. Doch geen stap in die richting is gedaan en integendeel alles aangewend, om de ontwikkeling des volks te belemmeren.

Wanneer het waarheid is, dat slechts hij den naam van staatsman verdient te dragen, die „zijn staatkundig doel goed weet te kiezen", dan wordt het oordeel over Johan de Witt niet gemakkelijk. Men kan den persoon, zijne geestesgaven en zijn karakter bewonderen zooveel men wil, — niet de rijkdom van zijn uitrusting, zelfs niet de uitkomst van zijn daden, maar alleen de strekking zijner politiek moest de beslissing geven. Voor wien en waarvoor

heeft Johan de Witt gewerkt? Geen enkel staatsbelang was er, dat de bittere vervolging en tegenwerking der Oranjepartij vereischte; alleen het belang der Hollandsche oligarchie richtte zijn hand.

Daar is geen belachelijker traditie dan die, welke de partij der Staten de partij der vrijheid noemt en den kamp tusschen Holland en Oranje als een worsteling voorstelt van vrijheid en despotisme. Er is nooit eenige oligarchie geweest, die eerbied voor rechten en vrijheid van anderen heeft gehad. Zoo de druk in de Nederlanden minder is geweest, dan dikwerf elders, het is meer aan de personen, dan aan de instellingen te danken. En de volksbewegingen, die telkenmale, in 1672 en in 1747, de heerschappij der anti-stadhouderlijke aristocratie met geweld deden eindigen, bewijzen, dat het Oranjehuis waarborgen aan het volk schonk, die de regentenregeering hun roofde.

Een zijner medewerkers op diplomatiek gebied, een der vereerders van Johan de Witt, zelf een staatsman, wiens naam in Engeland's politieke geschiedenis staat opgeschreven, William Temple, heeft omtrent hem dit getuigenis nagelaten: „hij was een groot man, maar een factiehoofd."

Oldenbarnevelt was een staatsman, Johan de Witt een partijhoofd: geniaal, eerlijk en kundig bovenmate — maar een partijhoofd.

V

DE ZEESLAG BIJ KIJKDUIN.

DE ZEESLAG BIJ KIJKDUIN.

Het jaar 1672 was eindelijk voorbijgegaan. In minder dan eene maand hadden de troepen van den keurvorst van Keulen en den bisschop van Munster het grootste gedeelte van Overijsel, Friesland en Groningen ingenomen en de vestingen in die provinciën bezet, waaruit zij naar welgevallen het omliggende land plunderden en op brandschatting stelden. Het talrijke leger van Lodewijk XIV, koning van Frankrijk, had, onder het beleid der beroemdste veldheeren dier eeuw, Gelderland en Utrecht bijna zonder wederstand veroverd. De binnenlandsche tweedracht, de strijd voor, en tegen den Prins van Oranje, die, hoewel twee en twintig jaar oud, buiten alle bewind werd gehouden, had de veerkracht der vóór weinige maanden nog zoo machtige Republiek der Vereenigde Provinciën verlamd. Hoewel de regeering het dreigend onweder zag naderen en onderricht was geworden van het verbond, tusschen Engeland, Frankrijk, Keulen en Munster gesloten, om de Republiek der Vereenigde Provinciën te vernietigen, verspilde zij met onvruchtbaar twisten over de verheffing van Willem Hendrik van Oranje tot het Kapitein- en Admiraal-Generaalschap

den kostbaren tijd, zoodat de tweeëntwintigjarige prins, toen hij ten laatste zich de hooge ambten zijner voorvaderen zag opgedragen, met een nietig leger den machtigen vijand moest tegentrekken.

Ter zee echter handhaafde de Ruyter den ouden roem der Republiek. Machtiger vloten, dan de zijne was, trok hij onverschrokken tegen, en bij Soulsbaai was het hem gelukt de verbonden Engelsche en Fransche vloten op de vlucht te drijven. Wat baatte evenwel de overwinning ter zee, indien de twee laatste provinciën, Holland en Zeeland, te land aangetast en veroverd werden? Men had er dan ook reeds van gesproken, om voor de overmacht te buigen en de harde en onteerende voorwaarden aan te nemen, die de vijand stelde. Bij de plotselinge verovering der meeste provinciën, bij den ongunstigen staat der geldmiddelen, bij den wrevel der burgerijen tegen de regeering, die van verraad werd beschuldigd, kon het niet bevreemden, dat onze krachtige voorvaderen, die slechts een duimbreed gronds aan een uithoek van Europa bewoonden en toch de zee beheerschten en aan de koningen van Europa ontzag inboezemden, wederstand voor onmogelijk hielden en bij den blik om zich heen moesten uitroepen: „dat de Staten radeloos waren, de steden redeloos en het land reddeloos."

Maar — het kan de inborst van ons volk doen kennen — toen door het onderwaterzetten van de toegangen tot Holland en het regelen der defensie-lijnen het voortdringen van den vijand werd vertraagd, scheen de verschrikte volksgeest zich te herstellen. Andere volken hadden den vijand niet zoo ver laten komen, maar zouden ook, indien zij het niet na vele krachtsinspanning hadden kunnen verhinderen, het hoofd hebben gebogen. Ons volk deed het niet. Men mag zeggen dat het niet deed wat het kon, toen het de

tijd daarvoor was, maar ook dat het bijna meer deed dan het kon, toen de tijd daarvoor voorbij scheen.

Van alle zijden begon een oorlog in het klein, eene geuzenschermutseling, waarop ons volk zich zoo meesterlijk verstaat. Hollander en Fries wisten zich het water en het moeras goed ten nutte te maken. Beter bestand tegen het gure klimaat dan de kleumsche Franschman, bekend met de smalle wegen door het deinende dras, bespiedde de Hollander den naderenden vijand, legde het musket aan tusschen bies- en rietpol, waarachter de loerende soldaat was verscholen, en plantte het kanon als op de golven van de over het land gestroomde binnenwateren, om de paden te bestrijken, langs welke de vijand moest optrekken.

Maar de natuur, de gewone bondgenoote van ons Nederlanders, dreigde de Republiek te verraden. De vorst viel in, bevloerde de derrie en deed het water verstijven. Wat ongenaakbaar scheen voor den vijand, die het hoofdkwartier in Utrecht had opgeslagen, bleek maar al te veel toegankelijk, toen de Fransche veldheer Luxembourg, tegen Kerstmis van 1672, Abcoude, Weesp, Ankeveen, 's Graveland en Hilversum grootendeels verbrandde; toen hij van eene andere zijde Holland wilde binnendringen en de vroegere legerplaats van den Prins van Oranje, Bodegraven, alsmede Zwammerdam, te vuur en te zwaard verwoestte. Mogen de gruwelen, daar geschied, niet zóó barbaarsch zijn geweest als sommige geschiedschrijvers berichten, de verwoesting dier dorpen was toch volkomen en het gevaar voor Amsterdam en Den Haag dreigender dan ooit. De Prins was aan het hoofd van zooveel macht als hij verzamelen kon, eensklaps en zonder dat iemand het vermoedde, de grenzen der Republiek overgerukt, om den vijand in den rug te bestoken, en tevens — de macht was te ge-

ring om veel uit te richten — aan Europa te toonen, dat de Republiek nog niet was gestorven, maar integendeel nog wel verdiende door hare bondgenooten te worden bijgestaan. Een aardige trek, die ons bij gelegenheid van dezen tocht wordt verhaald, leert ons de inborst van den jongen Prins kennen. Toen hij aan een zijner officieren bevel gaf om eenige regimenten voet- en paardenvolk naar Rozendaal, in Noord-Brabant, in allerijl bijeen te trekken, vroeg deze den Prins, wat Zijne Hoogheid met dien tocht voorhad? De Prins hernam, terwijl hij vriendschappelijk de hand op den schouder van den vrager leî: „Kunt gij zwijgen?" waarop het antwoord luidde: „O zeker, Uwe Hoogheid!" — „Welnu, mijn vriend!" zoo besloot de Prins met een fijn glimlachje, „ook ik kan het."

Keeren wij echter tot ons verhaal terug. De koude drong den Prins weldra terug te keeren. Het geschiedde bijtijds, want de Generaal der Franschen was juist gereed den voorgenomen aanval op Holland over de ijsvelden te ondernemen. Hoe dapper ook de verdediging des Prinsen was, de provincie Holland dankte haar behoud minder daaraan dan aan den ingevallen dooi, die den vijand met den meesten spoed naar zijn hoofdkwartier terug deed keeren. Holland scheen voor een oogenblik gered en mocht zelfs het jaar 1673 beginnen met klokgelui en het houden van een dankdag, daar in de eerste dagen van dat jaar de tijding aankwam van de verovering der vesting Koevorden.

Kort was echter de rust. De Fransche koning en zijne bondgenooten: Engeland, Keulen en Munster, maakten de geduchtste aanstalten om den oorlog in het jaar 1673 met kracht voort te zetten. Frankrijk wierf een leger van 140,000 man voetvolk en 40,000 man te paard; Engeland

hielp met eenige militie, maar vooral met een ontzaglijke vloot, die, met de Fransche vereenigd, vier en tachtig schepen van linie telde.

Maar de Republiek zat van hare zijde niet stil: waar Lodewijk XIV zijne gezanten ook heenzond, hij vond er de zendelingen der Republiek, die zich naar buiten door bondgenooten zocht te versterken en in den keizer van Duitschland en den koning van Spanje trouwe helpers vond. Zijne oorlogstoerustingen werden door die der Republiek gevolgd. De Prins van Oranje was overal, in het vrijgevochten Friesland zoowel als in het vrijgebleven Holland en Zeeland. De wervingen deden in de maand Mei een leger bijeen zijn van 76,900 voetknechten, 13,942 ruiters en 2,000 dragonders. De verbetering van verschillende vestingwerken, de oprichting van nieuwe schansen werden aanbesteed, zoodat Holland als met een muur van forten was omgeven van de Zuiderzee af tot over de rivier de Waal heen.

Bij de versterking van het leger was de Prins ook op die der vloot bedacht. Hij ontmoette bij 's Lands regeering de grootste medewerking, zoodat tot de uitrusting werd besloten van 50 schepen van linie, 20 fregatten, 25 branders en zinkers, 12 adviesjachten en vijf galjooten. Tot Luitenant-Admiraal-Generaal werd de Ruyter aangesteld en onder hem Cornelis Tromp, met toestemming en goedvinden van de Ruyter, die den driftigen en dapperen vlootvoogd eens van plichtverzuim had moeten beschuldigen, maar bij het dringen van den nood en door tusschenkomst van den Prins weder volkomen met hem verzoend was.

Het is niet onbelangrijk te weten, op welke wijze men in die dagen, toen er nog geene ridderlinten bestonden, de wonden onzer dapperen zocht te heelen. Onder de

publicatiën, die de Prins van Oranje bij de uitrusting der vloot uitvaardigde, was er eene: „tot soulagement van verminkten en gekwetsten." Het daarbij aangenomen tarief was:

1°.	Voor het verlies van beide oogen. . .	*f*	1500.—
2°.	〃 〃 〃 〃 〃 armen. . .	〃	1500.—
3°.	〃 〃 〃 〃 〃 handen . .	〃	1200.—
4°.	〃 〃 〃 〃 〃 beenen . .	〃	700.—
5°.	〃 〃 〃 〃 〃 voeten. . .	〃	450.—

terwijl voor het verlies van één oog, arm, hand, been of voet een evenredig mindere belooning werd toegekend.

Het heropenen van den krijg, in het voorjaar van 1673, mocht door de Republiek, die tevens tijding ontving van het oprukken harer bondgenooten, met eenige meerdere gerustheid worden te gemoet gezien. De eendracht was hersteld, de eenheid aan 's lands bestuur hergeven. Toch was het gevaar nog dreigend, toch zou er een oogenblik van de hoogste spanning komen, een oogenblik, waarin het behoud van het Vaderland, dat men wellicht liever had dan ooit, juist om de opofferingen, die het gevorderd had, op het spel zou staan; een oogenblik, waarin uit aller harten een bede tot den Allerhoogste zou opstijgen, terwijl de donder van het kanon de duinen deed trillen en de bedehuizen op hunne grondvesten daveren.

Wat men ter zee te wachten had, wist ieder, die de woorden kende waarmee de lord kanselier van Engeland, namens den koning, van het Parlement de noodige gelden voor de uitrusting der vloot had gevraagd. „*Carthago delenda est*", Carthago moet verdelgd worden, zoo liet hij zich hooren, en het was duidelijk, dat hij met Carthago Nederland bedoelde. Nederland, door zoo vele banden aan

Engeland verbonden, maar de geduchtste mededingster in handel en zeevaart, moest vernietigd worden! Men had het tot dusverre tevergeefs getracht, maar wenschte de poging krachtiger te herhalen.

De Ruyter kreeg in last, de kust van Holland en Zeeland te dekken. Hij kwam in den loop der maand Mei op Schoonevelt, in de nabijheid der Zeeuwsche kust, ten anker, om daar de nog ontbrekende, maar hem toegezegde Zeeuwsche schepen af te wachten.

Toen hij vernam, dat hij ze niet spoedig verwachten kon, besloot hij met de schepen, die hij bijeen had, naar de Engelsche kust te zeilen, de rivier de Teems door de medegenomen zinkschepen te versperren en alzoo het uitloopen der vijandelijke vloten te beletten.

Hij slaagde niet in zijn voornemen, daar er een zware mist opkwam, zoodat de vloot op de ankerplaats terugkeerde. Ettelijke dagen bleef zij daar; want eerst den 2den Juni kreeg men den vijand in het gezicht. Den 4den werd op de Ruyter's schip het Avondmaal gehouden, met den vijand in het gezicht, hetgeen, volgens hem, den moed zou doen stijgen. Niet vóór den 7den raakten de beide vloten aan elkander. Het was juist dezelfde dag, waarop men het vorige jaar den vijand bij Soulsbaai versloeg. De herinnering verhoogde het verlangen naar den strijd en deed de overmacht der vijandelijke vloten niet rekenen, die de zee, zoo ver men zien kon, bedekten. Men telde honderd vijftig zeilen van 's vijands zijde, terwijl 's Lands vloot er even honderd had, de adviesjachten zelfs medegerekend. Het was "een klein hoopken", zooals Janmaat zich uitdrukte (hetgeen lang een spreekwoord gebleven is), maar Janmaat was daarom niet mismoedig; hij hield het oog geslagen op de admiraalsvlag en hunkerde naar den strijd.

De Ruyter had den moed des geloofs en de kracht der Christelijke hope, want een ooggetuige verhaalt, dat hij bij het naderen van den vijand, zeî: „omdat onze vloot klein schijnt te zijn, heb ik te grooter vertrouwen van een goede uitkomst: niet op onze macht, maar op Gods almachtigen arm." Dat vertrouwen werd niet beschaamd. Met felheid werd er gestreden, en niet het minst door de Ruyter zelven, die de Engelschen zag wijken, zoodra zijn schip „de Zeven Provinciën" naderde, hetgeen hem onder het gevecht glimlachend deed zeggen: „De vijanden hebben nog ontzag voor de Zeven Provinciën."

Hij en de luitenant-admiraal Bankert brachten het eskader, waarmede zij slaags waren, aan het wijken, en het zou hun buit zijn geweest, als de Ruyter, die Tromp in gevaar zag, niet, om dezen te hulp te snellen, de bijna zekere prooi had vrij gegeven. Hij kwam te rechter tijd aan, om den dappere, die geen vijand telde, en reeds van het derde schip zijn admiraalsvlag liet waaien, te ontzetten. Toen Tromp hem zag aankomen, was hij uitgelaten: „Mannen!" riep hij uit, „daar is Bestevaâr; die komt ons helpen. Ik zal hem ook niet verlaten, zoolang als ik adem kan scheppen." Woorden vol beteekenis van *die* lippen. Èn de Ruyter's daad èn Tromp's woorden stemmen ons tot eerbied voor de helden, die elkaâr een oogenblik vijandig zijn geweest, maar in de ure des gevaars het leven voor elkaâr waagden, wetende, wat schat het lieve vaderland verliezen zou, zoo het een van beiden moest missen.

De nacht deed den strijd ophouden. De Engelsche en Fransche vloten deinsden met groot verlies af; de Hollanders ankerden op de plaats van het gevecht en telden slechts weinige dooden en gekwetsten. Hoewel de verbon-

denen zich de eere der overwinning toeëigenden, weken zij naar de Engelsche kust. De vreugde was in Holland en Zeeland algemeen. De brief van de Ruyter, waarbij de uitslag van het gevecht werd gemeld, werd 's avonds te tien uren in de vergadering der Staten-Generaal gelezen en prikkelde den ijver en verhoogde, zoo mogelijk, den moed.

Had men vroeger den vijand afgewacht, thans zocht men hem op. Na eenig ongemak van het ongestadig weêr verduurd te hebben, kreeg men den vijand den 14den Juni weder in het gezicht. Hij week, maar werd eindelijk ten 5 ure na den middag ingehaald en toen gedwongen, een Engelsche haven binnen te loopen en de zee te verlaten. Het gevaar, dat het vaderland van de zeezijde gedreigd had, was alzoo voor eenigen tijd verdwenen.

Te land werd eerlang een volkomen verlossing te gemoet gezien. Het Hollandsche leger had, na de inneming van Naarden, zich met de legers van den keizer van Duitschland en den koning van Spanje verbonden, en bestookte de Franschen, Keulschen en Munsterschen in den rug, zoodat deze, voor een afsnijding beducht, de bezette plaatsen in de Republiek na het heffen eener laatste brandschatting verlieten. De Republiek herademde en dacht er reeds aan, met al de macht die haar nog overbleef, den vijand op eigen grondgebied aan te vallen. Maar nog ééne beproeving moest zij doorstaan; eene beproeving te bitterder, omdat zij de redding, die men aanstaande dacht, wederom twijfelachtig maakte en het vaderland aan den rand van den afgrond bracht.

Na den tweeden zeeslag kwam de vloot weder op de gewone plaats — op Schoonevelt — ten anker, waar de Ruyter de gekwetsten aan land zond, nieuwe krijgsbehoeften en versterking ontving en door de Gedeputeerden Hunner

Hoogmogenden, de Algemeene Staten, bezocht werd. Den derden Juli weder onder zeil gegaan naar de Engelsche kust, ten einde de vereenigde vloten des vijands op te sluiten of bij gunstige gelegenheid aan te tasten, moest de Ruyter het voornemen opgeven, wegens de pestziekten, die aan boord van zijne schepen begonnen te heerschen en honderden deden sterven. Het deed hem te meer leed dat hij wenden en weêr op de gewone plaats ankeren moest, daar hij van den raadpensionaris Fagel de mededeeling ontvangen had, dat men „in Engeland zeer preste om de vloot weer in zee te brengen." De heer Fagel voegde er als zijn gevoelen bij, dat „de vijanden nog een *effort* zouden zoeken te doen, hetwelk alsdan wel het laatste zou zijn." Weldra ontving de Ruyter dan ook de tijding van het uitloopen der vijandelijke vloten, en wel, „dat zij met honderd vijf en twintig oorlogsschepen in zee kwamen, met eenige duizenden landsoldaten in koolschepen, en dat zij iets groots in den zin hadden."

Den 30sten Juli kwamen de vijanden in het gezicht. Daar zij, hoewel naderende, hun streek niet boven 's lands vloot om den Noord, maar integendeel om den Zuid hielden, begon de Ruyter eenig geheim opzet te vermoeden. Hij volgde hen eenigen tijd zoo dicht mogelijk, en meende menigmaal hen tot het gevecht gereed te zullen vinden, maar vond zich telkens bedrogen. Hij vernam dat de koolschepen met landmilitie nog altoos op de rivier de Teems lagen, gereed om op het eerste sein het ruime sop te kiezen. De wendingen der vijandelijke vloten konden dus wel het doel hebben om de Nederlandsche vloot te misleiden en van de kust te lokken, ten einde gelegenheid te hebben de koolschepen naar de Zeeuwsche kust te brengen en daar de soldaten te doen landen. De krijgsraad

deelde in het gevoelen van de Ruyter en nam diens voorslag aan, om naar de oude ankerplaats terug te keeren. Men had reden om zich daarmeê geluk te wenschen, want van een gevangen genomen predikant verstond men in het begin van Augustus, dat de koolschepen volgepropt waren met welgeoefende soldaten, ten getale van 8000; dat daar ook gereed stonden drie troepen ruiterij; dat de vloot bestond uit 80 Engelsche en 28 Fransche schepen van oorlog, te zamen 108, zoo schepen als fregatten, mitsgaders 22 of 24 branders en met jachten en kitsen wel 108 zeilen sterk. Men droeg te land mede kennis van het voornemen der vijanden en van de macht waarover zij te gebieden hadden. Eene landing was te vreezen, en om die te beletten had men slechts ééne vloot van minder sterkte dan die des vijands. Zoo men slechts wist of gissen kon waar die landing zou worden beproefd, daar men nu de gansche uitgestrekte kusten van Holland en Zeeland ter zee te dekken, te land te bezetten had! Daarbij had men te land slechts over weinig troepen te beschikken, daar de Prins met het gros van het leger naar de Spaansche Nederlanden was getrokken. Geen wonder alzoo dat de ontsteltenis algemeen was. In die benarde ure schreven de Algemeene Staten der Vereenigde Nederlanden aan de Ruyter, als hoofd der vloot, een brief, waarvan de lezing elk Nederlander de borst doet zwellen, en waarbij men niet weet wat meer te bewonderen, de kalme vastberadenheid of het vertrouwend geloof.

Na in het kort den loop van den krijg nagegaan en de onrechtvaardigheid der beide verbonden mogendheden in het licht te hebben gesteld, tellen de Staten op, wat er bij de overwinning gewonnen, bij een nederlaag verloren zal worden, waarom zij allen, van den vlootvoogd tot den

geringsten matroos, aanspoorden hun burgerplicht te betrachten. Zij besloten aandoenlijk en verheven: "Wij weten wel dat een goede uitkomst in zoo zwaren toestand van zaken van den goddelijken zegen dependeert; maar wij weten ook dat God de Heer Almachtig door middelen Zijn zegen uitwerken wil, en gelijk wij dit laatste uwe goede conduite, mitsgaders de onverschrokken moed, courage, goede wille, en genegenheid der andere hoofden en officieren, mitsgaders soldaten en matrozen om u daarin te seconderen, aanbevolen laten, zoo willen wij niet nalaten God den Heer Almachtig vuriglijk te bidden; en is al bereids bezorgd, dat de dienaren des Goddelijken Woords in hunne predikatiën en bedestonden zullen bidden en de gemeente opwekken van denzelven God te zoeken, dat zijne Goddelijke Majesteit U, de andere hoofden van 's lands vloot en officieren, mitsgaders soldaten en matrozen, vaderlijk en genadelijk wil bijstaan, in leven en gezondheid sparen, met mannelijke dapperheid en Zijnen goeden geest aandoen, tegen de machten der vijanden laten bestaan en eene eerlijke victorie en overwinning laten wegdragen tot grootmaking van zijnen Heiligen Naam en welvaren van ons lieve Vaderland."

Deze brief, door de Ruyters predikant Westhovius na de predikatie aan boord voorgelezen, wekte de gemoederen tot plichtsbetrachting. Hieven de oogen zich op tot den Allerhoogste, de handen bleven evenwel niet slap liggen in den schoot.

Den 2den Augustus kreeg men te 's Hage het bericht, dat de vijandelijke vloten op de kust van Holland werden gezien en met een groot aantal kleine vaartuigen de stranden naderden, voornemens, zoo het scheen, om te landen. Burgers en huisluiden werden opontboden om de gevaarlijke

en zwakste punten te bezetten, Zijne Hoogheid werd uitgenoodigd terstond naar 's Hage te keeren en op de verdediging van het dierbaarste order te stellen, terwijl men langs de geheele kust bakens oprichtte, die door het ontsteken van vuren bij nacht of het hijschen van manden bij dag de noodige seinen gaven.

Van een en ander kreeg de Ruyter kennis, die van den Prins bevel verzocht om de vijandelijke vloten, waar hij ze vond, aan te vallen, ten einde de gevreesde landing te beletten. Vastberadener maar tevens voorzichtiger is de Ruyter nooit geweest dan in deze beslissende dagen. Hij wist dat 's lands redding van de vloot afhing, en daarom wilde hij alle kansen berekenen, zijn krachten zoo voordeelig mogelijk aanwenden en, kon het zijn, verdubbelen. Met het bewustzijn dat het vaderland geen andere vloot te geven had, wilde hij haar zelfs niet in de waagschaal stellen dan op bepaalden last zijner overheid, terwijl deze van haar zijde huiverig was dien last te geven. De Prins maakte echter aan alle weifeling een einde, door zelf op de vloot te komen, die den 12^{den} Augustus voor Scheveningen lag. De krijgsraad werd aan boord van de Ruyter's schip gehouden, waarna de Prins den last, door de vlootvoogden reeds verscheiden dagen vroeger verzocht, uitvaardigde en tot den aanval machtigde, om de landing te beletten en de schepen, die uit Oost-Indië verwacht werden, veilig te doen binnenvallen. Toen sprak de drieëntwintigjarige de leden van den krijgsraad plechtig aan en ging vervolgens naar het halfdek, ten einde zich aan de matrozen, die boven geroepen waren, te vertoonen. De Ruyter sprak hun toe, zooals *hij* dit kon doen, zonder praal van woorden, eenvoudig zoo als *zij* waren tot wie hij sprak, maar warm, zooals het onder het wollen baaitjen van Jan-

maat op dit oogenblik was. Toen hij hun afvroeg: "Zijt gij niet allen in het gemeen en elk in het bijzonder, hoofd voor hoofd, gezind om eer en eed als eerlijke luiden tot den dood toe te betrachten?" galmde hem van alle kanten een kloek en moedig "ja" tegen, onder het zwaaien der mutsen.

Den volgenden morgen (13 Augustus) ging de vloot onder zeil. Een storm overviel haar, zoodat men eerst vier dagen later den vijand, die bij Texel lag, kon naderen. De Prins volgde, zooals de raadpensionaris Fagel schreef, 's lands vloot niet alleen met zijn hart, maar ook met zijn oog. De bevolking evenzeer; want de geheele kust van West-Friesland wemelde van landgenooten, die de vaderlandsche vlag langs de baren met de oogen begeleidden.

Na vele wendingen, door tij en storm noodzakelijk geworden, bevond zich de luitenant-admiraal-generaal de Ruyter met 's lands vloot, vroeg in den morgen van den 21sten Augustus, in het gezicht van de Hollandsche kust, tusschen Petten en Kamperduin, nauwelijks twee mijlen van land, waar hij de vijanden in lij voor zich liggen zag, "zoodat hij," gelijk een der zake kundige zich uitdrukte, "met een gelukkige voorzichtigheid en zeemansstreek de loef van hen had gewonnen." Ook een Engelsch schrijver vermeldt, "dat de Ruyter, volgens zijn gewoon beleid, zich dienende van het behulp der duisternis, zich dicht hield aan de kust, en dien koers houdende tot den volgenden morgen, den wind won van de Engelschen."

De verbonden vloten waren evenals de Nederlanders in drie eskaders verdeeld. Het eerste, voerende de roode vlag, onder Prins Robbert, het tweede, de blauwe vlag, onder Spragh, het derde, zijnde het Fransche eskader, voerende de witte vlag, onder d'Estrée. Toen de Nederlanders op

het voorbeeld van den vijand wendden, werd admiraal Bankert met zijn eskader de voor-, de Ruyter de midden-, en Tromp de achterhoede. Te half negen ure viel Bankert op het eskader van d'Estrée in, vervolgens de Ruyter op dat van Prins Robbert en Tromp op dat van Spragh. Het Fransche eskader hield zich van den beginne af achterlijk en scheen, misschien op hoog bevel, een scherp gevecht te mijden. De Ruyter had echter met zijn eskader een fel gevecht met Prins Robbert en de zijnen. Men sloeg ettelijke malen door elkander heen. De Nederlanders schoten met hun kanon zoo snel als met musketten: driemaal tegen de vijanden eens. De Ruyter wilde het schip van Prins Robbert naderen, maar het was ongenaakbaar door drie of vier branders die het omringden. Toch wist hij den vijand eenigermate in wanorde te brengen en hem enkele branders af te nemen of te noodzaken er zelf den brand in te steken. Ook de luitenant-admiraal van Nes raakte met Prins Robbert en nog zes of zeven Engelsche schepen slaags. Zijne bezaansroede werd midden doorgeschoten en zijn rondhout zoo beschadigd, dat hij bijna reddeloos werd. Hij seinde drie der meest nabijzijnde schepen ter hulpe, maar slechts één gehoorzaamde en kwam aan bakboord van hem liggen, hoewel van Nes den vijand te stuurboord van zich had.

Terwijl hij bezig was zijn gehavend want te herstellen, zag hij Prins Robbert met nog eenige andere Engelsche schepen hem voorbijschieten, de blinden voor den boeg zetten en voor hem heen loopen. Bankert, die de Franschen geen stand zag houden, wendde zich toen naar de Ruyter's eskader, om Prins Robbert met te meer kracht aan te vallen. Men gaf van alle zijden vreeselijk vuur op hem en de zijnen. Het werd hem te zwaar en zij be-

gonnen te wijken. Daar Tromp, slaags geraakt met Spragh, in het noorden uit het gezicht was geraakt, staakte de Ruyter zijne jacht op het eskader van Prins Robbert en wendde zich derwaarts. Hij werd echter door dezen achtervolgd, die even bekommerd was voor Spragh als gene voor Tromp. De ontrouwe d'Estrée volgde de Engelschen, maar van verre.

Tromp's eskader was te negen uren tegen dat van Spragh — de achterhoede der vijandelijke vloot — omgewend. Hij werd door dezen met het topzeil op den mast kloekmoedig ingewacht. De vice-admiraal Sweers was met zijn smaldeel de eerste, die met de voorste schepen den strijd begon. Sweers, vóór korten tijd door Tromp van lafhartigheid beschuldigd, maar door den krijgsraad vrijgesproken, vocht als een leeuw onder de oogen zijns admiraals. Hij drong zoo sterk op den schout-bij-nacht der Engelschen aan, dat deze met verscheiden schepen begon te wijken. Tromp en Spragh bleven echter elkander gedurende drie en een half uur op zij liggen, zonder ophouden elkaar beschietende met musket en geschut. Eindelijk werd het schip van Spragh zoodanig getroffen, dat het de wijk moest nemen. Tromp volgde het, maar zag zich weldra door vijftien of zestien Engelsche schepen omsingeld. Zijn schip, de Gouden Leeuw, werd zoo doornageld, dat de masten buiten boord dreigden te vallen. Hij moest op een ander schip overgaan, evenals zijn vijand Spragh. Deze ging in een sloep om zich te doen overzetten, maar een kogel, die dwars door zijn pasverlaten schip heen vloog, trof de sloep waarin hij zich bevond, deed haar middendoor splijten en zinken. De dappere Engelsche admiraal kwam daarbij jammerlijk om. Middelerwijl kwamen de Ruyter en Bankert, die, zooals wij verhaalden, Tromp waren gaan

zoeken, met hun eskader aan. Eveneens repte zich Prins Robbert met de zijnen om het eskader van den gestorven admiraal Spragh bij te staan. Tromp rangschikte zich onder de Ruyter's vlag, en met vereenigde kracht ging het thans op elkaar in. Nu scheen de kamp eerst te beginnen. De worsteling was vreeselijk. De geheele zee stond in vuur en vlam, die, te midden van den donkeren rook, als bliksemstralen uit een donkere lucht uitbarstten. Ieder verging hooren en zien door de donderslagen van zooveel duizenden kanonnen en door den buskruitdamp, die de vloten als in een nevel verborg. Kogels, bouten, schroot en splinters vlogen aan alle zijden met een ijselijk gekraak en geknars. Het bloed dampte uit de spuigaten en kleurde het verdek. De zee werd met lichamen bezaaid. Sommigen moesten door de kogels, anderen door splinters, anderen door het vuur, anderen in het water sterven. Het gekrijt en gejammer der gekwetsten en stervenden vervulde de schepen en paarde zich aan den donder van het geschut en het gekraak van rondhout en gebinte.

Eerst te zeven uren nam de strijd een einde. De Engelschen weken, gevolgd door de Franschen, die geen of weinig deel aan het gevecht genomen hadden, terwijl de Nederlanders hen tot zonsondergang najoegen. De verliezen waren aan beide zijden vreeselijk, maar de Engelschen verloren toch het meest. De Ruyter was, als altoos, nederig na de behaalde overwinning. Toen hij werd geluk gewenscht met het behoud van zijn leven, zeide hij: „Mijn leven is niets; 't is ten dienste van het vaderland. Doch ik zou wel zoo lang wenschen te leven, dat ik het mocht hersteld zien en daar het mijne toe doen. Dan, zoo 't God niet belieft, ik ben oud en des levens en der moeite zat." Christelijk gelaten toonde hij zich bij het sneuvelen

van zijn geliefden schoonzoon Van Gelder. „Ik weet," zoo sprak hij geroerd, „dat dit de vruchten van den oorlog zijn, dat ik mij zelve aan Gods wil moet onderwerpen en daarin tevreden zijn. Heden was het zijn beurt, morgen zal het misschien de mijne zijn."

De man, zoo kloekmoedig in het gevaar, zoo nederig na de zegepraal, zoo gelaten bij grievende verliezen, gaf weinige dagen later een blijk van zoo groote belangloosheid en billijkheid als maar zelden gegeven wordt. De krijgsraad benoemde, in plaats van een gesneuvelden schout-bij-nacht, den zoon van de Ruyter, Jonker Engel, voorloopig tot dien post. De Ruyter meldde dit den Prins, maar voegde er bij, dat oudere kapiteins, die even ervaren waren, daardoor zouden worden voorbijgegaan, hetgeen niet billijk zou zijn. Groot vlootvoogd, ootmoedig Christen, uitnemend mensch!

De behaalde overwinning was niet twijfelachtig, daar de vijand de zee verlaten had. Het gevaar eener landing was voor goed verdwenen en de Nederlandsche vloot viel de haven binnen.

De angst op den dag van den zeeslag was onbeschrijfelijk groot geweest. Men had den ganschen dag in de kerken tot God gebeden, terwijl 's lands matrozen en admiralen het vaderland met hun leven verdedigden en het donderen van het geschut hier en daar boven het kerkgezang der gemeente werd gehoord. Een ooggetuige vermeldt eene bijzonderheid. De duinen waren bij Kijkduin met menschen gedekt, die angstig naar het gevecht zagen, dat het lot van het vaderland beslissen zou. Onder de aanwezigen werd een predikant herkend. Men drong bij hem aan, om het woord voor allen te nemen en daar aan het strand eene bede tot God op te zenden. Hij gaf daaraan gehoor. Aller hoofden ontblootten zich, en de predikant, op een

der duintoppen staande, het gelaat naar den zeekant gekeerd, droeg het benauwde vaderland aan den God van hemel en aarde op. De bede verkeerde weldra in dank, toën de tijding der overwinning aankwam en de Ruyter, de redder des vaderlands, met zijn gehavende, maar toch bijna nog voltallige vloot, Texel en de Maas binnenliep.

Het vaderland was gered. Als wij het gebeurde beschouwen, dan worden we gedrongen aan een wonder te gelooven. De Republiek der Vereenigde Nederlanden, verscheurd door binnenlandsche twisten, aangevallen door de machtigste vorsten, vernietigd tot op twee gewesten: Holland en Zeeland, heeft zich niet alleen verdedigd en de vijanden van het grondgebied verdreven, maar is machtiger dan ooit te voren uit den strijd te voorschijn getreden. Voorwaar, het was een wonder, maar een wonder, zooals wij er nog dikwijls kunnen zien gebeuren; want, vergeten wij, Nederlanders, het vooral niet, waar een volk *eendrachtig* strijdt voor zijn behoud, daar is het onverwinnelijk. Partijen, die van elkaâr verschillen in het beoordeelen van feiten en personen, moeten er in een land als het onze zijn; want hetzelfde voorwerp, door verschillende oogen beschouwd, kan nimmer dezelfde gedaante hebben. De berg b. v., van den top gezien, is geheel anders, dan van den voet of uit de wolken, en toch is het dezelfde berg. Partijen moeten er zijn; zij geven wrijving en leven; maar bij veel verschil moeten zij *iets* gemeen hebben, even als de boomen, onderling oneindig verscheiden, toch alle wortelen in de aarde. *Wat* de partijen gemeen moeten hebben, het is het *vaderland*, en als dat vaderland gevaar loopt, moeten zij hare verschillen vergeten, zich vereenigen en *een* geheel uitmaken. Het jaar 1672 en 1673 leert ons veel, indien we maar willen leeren.

VI
WILLEM III.

WILLEM III.

De man, wiens naam aan het hoofd van dit opstel staat, is een van die weinige personen der geschiedenis, die niet aan een enkel volk behooren. Wanneer ons oog terugziet op verleden tijden, dan rust het als vanzelf op niet weinigen, die hun invloed buiten het land, welks zonen zij zijn, hebben doen gelden. Maar weinigen zijn er, die, als Willem III, in de geschiedenis van twee volken een zelfstandige plaats innemen, omdat hun optreden een nieuwe periode van ontwikkeling opent. Zelfs zijn groote tegenstander, Lodewijk XIV, mag in dit opzicht niet aan zijne zijde staan. De poging van den Franschen koning om Europa te onderwerpen, heeft geheel dit werelddeel in beroering gebracht, maar het is de beroering van den wind, die den bovenstroom des waters sneller doet vlieten, doch de richting der golven onveranderd laat. Het tijdperk van Willem III in de Republiek der Vereenigde Nederlanden wijst op een invloed van het Stadhouderschap, grooter dan ooit te voren, die voor een aanzienlijk deel zijn oorsprong dankt aan den persoon, maar voor een ander, zij het ook kleiner, verklaring vindt in de hoogere plaats, die in de

staatsorde der Republiek het Stadhouderschap inneemt. Onder hem wordt het in de mannelijke lijn erfelijk verklaard, en daarmede den tegenstanders het recht ontnomen, om de aanhangers van het Oranjehuis van verzet tegen de wettig gevestigde orde van zaken te beschuldigen, zoo zij de verheffing van een Oranje vragen. Zeker ontnam de kinderloosheid van Willem III aan deze erkenning voor jaren haar beteekenis, maar de achttiende eeuw zou bewijzen, dat een politiek beginsel, hetwelk eenmaal is aangenomen, zijn kracht niet verliest, al rust het een tijdlang, zoo het in overeenstemming is met de ontwikkeling der natie.

Belangrijker, èn voor Engeland èn in de gevolgen voor geheel Europa, is de verheffing van Willem op den Engelschen troon geweest. Het is de aanvang van het constitutioneele staatsleven, dat in het eilandenrijk de plaats inneemt der willekeurige monarchie, die door geen andere belangen dan persoonlijke of dynastieke zich leiden laat. Sedert 1688 is Engeland de staat geweest, waarop twee eeuwen lang de oogen van allen in dit werelddeel zijn gericht, die in een staatsregeling nog iets anders zien dan een werktuig in de hand van regeerders, en van haar waarborgen voor rechten en vrijheden alsmede voor de bevordering van politieke zelfstandigheid en volksontwikkeling vragen.

Er is slechts één man in de nieuwe geschiedenis, die in dit opzicht met Willem III kan wedijveren, ja hem overtreft. Er is geen enkel land van Europa, behalve misschien Turkije, dat van de Napoleontische periode niet een nieuwe historie aanvangt. Maar de invloed van Napoleon is meer nog de invloed van de denkbeelden der revolutie, die hij in Europa vertegenwoordigt en waaraan hij

met zijn geweldig zwaard, door de ontworteling van oude toestanden, in de toekomst de heerschappij verzekert. Zijn persoon is kleiner dan de taak die hij volvoert; revolutionair, valt hij door de beginselen, die hij verspreidt. Het juk van zijn persoonlijk overwicht is zoo drukkend en knellend, dat de natiën, die door hem van de oude meesters waren vrijgemaakt, het zoo spoedig mogelijk afwerpen. Napoleon valt door de revolutie, die hij zelve in het leven der volken heeft tot stand gebracht.

Niet alzoo Willem III. Hij daalt niet, maar stijgt met het veldwinnen der beginselen, die hij vertegenwoordigt. Hij heeft het beginsel der wet in de plaats van de persoonlijke willekeur doen zegevieren. Telkenmale ondervindt hij de belemmeringen, die er het gevolg van zijn. Maar hij is de eerste dienaar van den staat, hij geeft het voorbeeld van onderwerping. En ofschoon omgeven van verraad en verraders, houdt hij zich niet alleen op den vreemden troon staande, terwijl een Napoleon valt, maar vermeerdert zijn persoonlijk gewicht, het loon van het vertrouwen, dat hij heeft ingeboezemd en dat hem wederkeerig steunt. Het beginsel draagt den persoon omhoog en maakt hem machtiger dan zijne voorgangers. Willem III is de representant van het beginsel der legaliteit in de Republiek der Vereenigde Nederlanden en op den troon van Engeland.

I

In Januari 1675 kwamen de Staten van Gelderland bijeen. Zij besloten den Prins van Oranje, uit erkenning zijner uitstekende diensten, de Hooge Regeering aan te bieden, als hertog van Gelder en graaf van Zutfen.

De uitnemende diensten, waarvan het besluit gewaagde, golden nog anderen dan Gelderland. De zeven geüniëerde gewesten dankten aan den man, die in 1672 in de moeilijkste omstandigheden was opgetreden, hun redding. Èn op militair èn op diplomatiek gebied had hij van den eersten dag zijner verheffing af zich gewijd aan wat zijn levenstaak zou zijn: de bestrijding van Frankrijk. Hij had Karel II van Lodewijk pogen af te trekken, om de macht van Frankrijk te breken. Toen zijn pogingen waren mislukt, had hij door zijne betrekkingen in het Engelsche parlement de regeering tot den afzonderlijken vrede gedwongen. Den Keizer, Spanje, Brandenburg en Denemarken had hij tegen de eerzucht van Lodewijk XIV te wapen geroepen en vereenigd. Tot herinnering zijner veroveringen in de Republiek liet de Fransche koning in zijne hoofdstad een eereboog, met trotsche zinnebeelden en opschriften versierd, oprichten. Voordat de Porte St. Denis was voltooid, was de Republiek ontruimd. De krijg duurde voort, maar op Frankrijk's grenzen.

Ondankbaar was de natie niet geweest. Zij had, sedert de mannen van 1650 de leiding der zaken verloren, hem een groot vertrouwen geschonken. Tot de vaderlijke waardigheden was hij verheven: te niet gedaan was, althans naar het uiterlijke te oordeelen, wat de statenpartij in de laatste twintig jaar had opgebouwd. De Prins van Oranje scheen meer dan ooit het hoofd van den staat en het gewichtig besluit der Geldersche Staten de eerste stap tot de vestiging van een eenhoofdig bestuur. Te Dieren, waar hij vertoefde, werd niet alleen de gezondheid van den hertog van Gelder met warmte gedronken, maar die van den graaf van Holland ingesteld.

De rampspoedige jeugd, die aan Willem III was ten

deel gevallen, had haar sporen nagelaten. Ofschoon noch van eerzucht noch van hartstocht vrij, en in menig oogenblik zoowel in heftigheid van taal als in doortastendheid van handelen den echten zoon zijns vaders verradende, bezat hij meer zelfbeheersching en meer scherp inzicht en juiste waardeering van de moeilijkheid zijner positie, dan de meeste vier-en-twintig-jarigen. Hij had de kracht zijner politieke tegenstanders leeren kennen. Hij had over hen gezegevierd. Maar hij liet zich daarom niet verleiden, hen gering te schatten. Hij wist, dat een groot deel der mannen, die hem thans omgaven, vroeger tot de staatsgezinden hadden behoord. Hij kende de macht, die zij nog altijd in den staat bezaten en gaf er zich helder rekenschap van, dat hij met hen voortdurend te rekenen had.

De aanbieding der Staten van Gelderland werd niet dadelijk door hem beantwoord. Hij moest eerst de andere gewesten raadplegen, verklaarde hij. Zeer uiteenloopende adviezen ontving hij, maar de hoofdstemming was ongunstig. Kenmerkend, ook voor de economische inzichten des tijds, waren vele der gronden, waarop hem de aanneming werd ontraden. Door een eenhoofdige regeering zou „den koophandel de rug worden ingereeden, de wisselbanken hun crediet verliezen, en de Oost- en Westindische compagniën onveilig worden.” De Zeeuwen, die zoo oordeelden, rieden hem aan, het aanbod van Gelderland af te slaan, naar het voorbeeld van Gideon, wien Israël, dat door hem uit de slavernij der Midianieten verlost was, een dergelijke aanbieding gedaan had.

Niet voor zulke argumenten, maar voor den ongunstigen indruk, dien Gelderland's voorslag maakte, bukte Willem III. Hij wees de hertogskroon af. Aan geen der

ontradende steden of provinciën toonde hij eenige gevoeligheid, dan aan Zeeland. Allen bedankte hij voor de oprechtheid van hun advies, maar Zeeland ontving een krachtig, heftig schrijven, waarin hij zich bitter beklaagde, dat men hem met hatelijke vermoedens bij 's lands goede ingezetenen bezwaard had. En, wat den waardigen Gideon betrof, de prins schroomde niet zijne vrees uit te spreken, dat eens zou kunnen bewaarheid worden, wat Gods Woord verhaalde, dat „de kinderen Isrels niet dagten aan den Heer hunnen God, en geen weldadigheid deden bij den huize Gideons, naar al het goed, dat hij aan Isrel gedaan had."

Voor een man van alledaagsche eerzucht moest de teleurstelling groot zijn; voor een Willem III zelfs kan zij niet gering zijn geweest. Hij gaf toe, na kalm en nuchter beraad en overleg. Ware het voorstel van Holland gekomen, hij zou, naar ik meen, geen oogenblik geaarzeld hebben; maar de hertog van Gelderland zou in Holland machteloozer zijn, dan nu de Stadhouder was. Zeker zou de bedwelming van het hertogelijke hof zich in den Haag hebben doen gelden, maar ook in afstootende, niet bloot in aantrekkende richting. Meer dan anders, zou de regentenaristocratie hem tegengewerkt hebben, om zelfs den schijn te vermijden, voor den hertog te bukken.

Een dynastie te vestigen in een Republiek is niet, wat Willem III zijn levenstaak heeft geacht. Er zijn weinig menschen geweest, die gedurende den geheelen duur van hun openbaar leven zoo trouw aan één beginsel, aan één hoofdgedachte waren. Hij gevoelt zich den geroepen tegenstander van Frankrijk's heerschzucht en onverdraagzaamheid; den aangewezen leider van Europa's verzet tegen de macht der middeleeuwsche traditie, die de eenheid van kerk en

staat, ondanks de lessen der laatste 150 jaren, als een dwangjuk aan het geheele werelddeel wil opleggen. Het is niet de keus, niet het sluw overleg van persoonlijke eerzucht, die hem deze plaats doet innemen, het is het bewustzijn zijner roeping, dat hem van den eersten dag af bezielt en leidt. Aan deze roeping heeft hij alles ondergeschikt geacht.

Een geheel andere rol zou de zijne zijn geweest, indien hij met gewone berekening naar zijn belang had gevraagd. De vriendschap van Lodewijk XIV beloofde hem grooter voordeelen, dan de vijandschap hem leveren kon. Als Stadhouder in de Republiek mocht hij zich vleien, hooger macht en titels te verwerven, indien hij de volksgunst en volksdriften, die hem in 1672 hadden verheven, als grondslag tot hooger verheffing bezigde, dan door eerbiediging van bestaande toestanden en verhoudingen. Maar een souvereiniteit, verworven langs onwettigen weg, zou de Republiek hebben verzwakt, daar, waar hij haar sterk wenschte. Niet in strijd, maar samen met de heerschende standen in den staat zou hij zijne taak vervullen.

De geschiedenis van het stadhouderschap van Willem III is niet geschreven. Jaren zullen verloopen, voordat zij te schrijven zal zijn. Het gemis van bronnen is een der redenen. Er zijn, om een enkel voorbeeld te geven, veel brieven van Willem III bekend, maar minder dan bewaard zijn, en over vele perioden zijns levens ligt nog een dikke duisternis. In het Koninklijk huisarchief komt betrekkelijk zeer weinig voor; genoegzaam geen enkele brief van koningin Maria. Bij den dood van Willem III zijn alle papieren, voor de eigenlijke, voor de interne geschiedenis van belang, in Engeland gebleven. Het Engelsche vorstenhuis acht ze te behooren tot de historie der regeerende dynastie.

Doch, hoeveel details ook licht behoeven, de hoofdlijnen zijn duidelijk.

Er zijn twee hoofdpunten in de geschiedenis van zijn bestuur, die tot ernstige verwijten hebben aanleiding gegeven.

Toen het grondgebied der Unie van de overheersching der vijanden was bevrijd, maakten Gelderland, Utrecht en Overijsel zich gereed, op den ouden voet in den bond der gewesten terug te keeren. Maar Holland maakte ernstig bezwaar; het wees op de lafhartigheid, die èn de verdediging der vestingen èn het gedrag der meeste regenten in de gevaarvolle dagen had gekenmerkt. Het wilde de drie oostelijke gewesten tot den ondergeschikten rang van de Generaliteitslanden vernederen, wingewesten, die aan de Unie gemeenschappelijk behoorden en door haar werden bestuurd. Men ziet, Holland poogde van de ongunstige tijdsomstandigheden partij te trekken, om het vraagstuk der staatseenheid op te lossen ten nadeele van Utrecht, Gelderland en Overijsel.

De bedreigden werden gered door de Oranjepartij en het stadhouderlijk gezag. Willem III wees Holland's eischen af met de verklaring: „in Holland waren ook wel steden, die zich, op de aankomst van den vijand, niet ten beste verdedigd zouden hebben."

Utrecht, Overijsel en Gelderland werden weder in de Unie opgenomen, naar ouden rang en met gelijke rechten. Toch kwam er een verandering tot stand. De prins, daartoe gemachtigd, regelde de regeering door nieuwe reglementen. Het stadhouderlijk gezag won, wat Holland voor zich had begeerd. De Stadhouder werd feitelijk, schoon niet in naam, de regeerende macht. Hij stelde voortaan, zonder aan een voordracht gebonden te zijn,

burgemeesteren, schepenen en vroedschappen aan; ook de afgevaardigden der gewesten naar de generaliteitscollegiën behoefden zijn goedkeuring. Het was een merkwaardige stap in de richting der monarchale eenheid. Met het staatsrecht, dat tot dusver in de Republiek had gegolden, was het in lijnrechten strijd. De Stadhouder was rechtens de dienaar der Staten, die hem kozen, het hoofd van hun uitvoerend gezag. In deze drie gewesten stelde voortaan de dienaar zijne meesters, de ambtenaar zijne superieuren aan. Honderd jaar later, te midden der patriottische twisten, werden deze regeeringsreglementen berucht. Zij golden als bewijzen van de grenzenlooze eer- en heerschzucht van het huis van Oranje. Zij, die deze klacht nu aanhieven en zij, die ze in onze dagen herhalen, vergeten geheel, dat deze meerdere invloed van den Prins van Oranje het redmiddel is geweest, waardoor Utrecht, Overijsel en Gelderland voor het verlies van al hunne rechten zijn bewaard. Het was beter voor hen, aan het souverein gezag van een Stadhouder te gehoorzamen, dan als wingewesten van het mercantiele Holland te worden bestuurd en verwaarloosd.

Toen Willem III aan het bestuur kwam, was de regentenoligarchie vast geworteld. De families, die het bestuur in handen hadden, waren door *contracten van correspondentiën*, gelijk de overeenkomsten genoemd werden, nauw verbonden. Zij deelden de betrekkingen onderling of aan hunne bloedverwanten en gunstelingen uit. In enkele plaatsen gingen stemmen op, die een geheele verandering eischten en den val der locale heerschers. Willem III werd gemachtigd de tegenstanders te verwijderen en door betergezinden te vervangen.

Doch hij heeft de macht der oligarchen niet gebroken.

Waarom niet? Men heeft het hem tot streng verwijt gerekend, en zeker zou de dienst groot zijn geweest, indien hij van de macht, die hij bezat, gebruik had gemaakt, om den politieken invloed der burgerijen te vermeerderen en den druk der plaatselijke autocraten te vernietigen. Maar zonder geweld en een geheele omkeering van zaken was het onmogelijk. Er is geen enkel blijk, dat de verzoeking bij hem is opgekomen. Het is zelfs onwaarschijnlijk, dat het denkbeeld voor hem iets aantrekkelijks kon hebben. Hij had zijn oog op grooter belangen gericht, dan die van een enkele gemeente of zelfs van een enkelen staat. Hij heeft zijne aanhangers, de Oranje-regenten, zich doen aansluiten aan hunne tegenstanders, de staatsgezinden. Hij heeft het kwaad laten bestaan en er zich van bediend, om zijn hooger doel te bereiken.

Men heeft gezegd: het doel rechtvaardigt de middelen niet. De waarheid is onbetwistbaar, maar de toepassing op Willem III meer dan twijfelachtig. Indien hij het euvel had willen uitroeien, jammerlijke strijd en verdeeldheid in den staat zouden er het gevolg van geweest zijn. Door de oneenigheden binnenslands zou de Republiek buitenslands machteloos zijn geweest om de groote taak te volvoeren, die hij haar voorschreef. Niet aan den strijd voor nationale en godsdienstige vrijheid in Europa zou zijn naam en die des lands verbonden zijn; maar hij zou slechts bekend zijn als het hoofd van eene staatspartij, die, te midden van den strijd met hare vijanden, de regenten, de vrijheid zag verloren gaan. Voor het kleiner belang ware het grooter opgeofferd. Want in het huishouden der menschheid zijn de natiën slechts, wat de individuën zijn in den staat: de deelen van het geheel, die slechts door den bloei van het geheel tot welvaart en ontwikkeling

kunnen geraken. Het mindere moet voor het meerdere bukken.

De groote staatsman achtte zich geroepen en door de Voorzienigheid bestemd, om de onafhankelijkheid van Nederland en het evenwicht van Europa tegen het overwicht van Frankrijk te handhaven. Aan deze bestemming kon hij niet beantwoorden, dit doel kon hij niet bereiken, als hij bij iederen maatregel, dien hij noodig achtte, beginnen moest met de flauwhartige regenten, die zijne souvereinen heetten, van die noodzakelijkheid te overtuigen. Hij wist, dat bij de meeste menschenkinderen de ideale goederen van vrijheid en geweten minder wegen, dan het handelsvoordeel en het persoonlijk belang. Zijne politiek vorderde groote opofferingen; zij stoorde den handel en vorderde onmetelijke sommen. Tegenover eene Fransche diplomatie staande, die voor niets terugdeinsde, die òf met zoete woorden òf met klinkende munt de regenten zocht om te koopen en maar al te dikwerf slaagde, bleef er voor hem niets over, dan die regenten voor zich te winnen, door ze aan zijn invloed te onderwerpen. Hij had werktuigen en volgelingen noodig, waar hij geen zelfstandige medewerkers vond. Zijn groote autoriteit heeft ze hem verschaft.

Doch neen — dit woord is onjuist. De regenten der Republiek, die na 1688, behalve in Amsterdam een enkele maal, zijn politiek hebben gesteund, zijn geen werktuigen van zijn persoon, maar van zijn groot staatkundig doel, de handhaving van Europa's vrijheid, geweest. Zoo de Stadhouder, die met zooveel wijze matiging den hertogstitel, welke slechts achterdocht en verzet kon wekken, had afgewezen, over de schatten en krachten van den Nederlandschen staat genoegzaam oppermachtig heeft be-

schikt, het is niet voor de grootheid van zijn persoon geweest, maar voor de zegepraal en handhaving van beginselen, die de Republiek hadden gegrondvest, haar het recht van bestaan onder de volken van Europa verzekerden, en de voorwaarden van haar inwendigen bloei en uitwendige grootheid waren en zijn — thans, als toen en steeds.

II

„Ik wil geen vrouw hebben, die het mij lastig maakt in huis, ik heb zorgen genoeg," sprak Willem III in 't voorjaar van 1677 tot Sir William Temple, den Engelschen gezant. Het was in een onderhoud van eenige uren over allerlei politieke zaken. En niet de minst politieke der besproken kwestiën was deze huwelijkskwestie.

Reeds twee jaar te voren was de zaak ter sprake gekomen. Karel II had de oudste dochter zijns broeders aan Willem doen aanbevelen. Koud en koel had de Stadhouder geantwoord, dat hij niet in een positie was om aan trouwen te denken.

Twee jaar later was de stemming veranderd. Willem hoopte, door een verbintenis met de Stuart's Engeland op zijne zijde en tot een oorlogsverklaring aan Frankrijk te brengen. Karel II wenschte den echt, om de dalende populariteit zijner dynastie bij zijn volk te herstellen.

Maar Willem wilde geen vrouw hebben, die het hem lastig maakte in zijn huis. De goede berichten, die de Engelsche gezant hem in dit opzicht geven kon, stelden hem gerust, en de huwelijksaanvraag werd gedaan, die te Londen met ingenomenheid werd ontvangen. Niet door den hertog van York, den vader der prinses, maar door de regeering.

In September 1677 kwam de prins te Londen aan. Hij maakte zijn toekomstige bruid zijn opwachting en was volkomen tevreden. Het vijftienjarige meisje wekte geen zorg bij hem op. Zij zou hem niet aftrekken van zijn taak. Toch rezen er ter elfder ure bezwaren. Karel II wilde de politieke afspraken doen voorafgaan aan het huwelijk. Willem weigerde, liet zich heftig uit, dreigde te vertrekken. William Temple, die hem beter kende dan zijne verwanten, waarschuwde den koning. Karel II liet zich overhalen. „Ik heb mij nooit in een gelaat bedrogen. Willem is een eerlijk man, hij zal zijn vrouw hebben", verklaarde hij. En Willem kreeg zijn vrouw, voordat de politieke onderandelingen aanvingen.

Staatkundige berekeningen hadden van weerskanten tot dezen echt geleid. Van sympathie tusschen de hoofdpersonen kon geen sprake zijn, zij kenden elkander niet. Zij verschilden in leeftijd, in levensbeschouwing, voor zoover van deze laatste bij een kind van vijftien jaar sprake kan zijn, in landaard. De arme Mary weende bitter. De koningin, eene Portugeesche, trachtte haar te troosten. „Ik heb ook mijn land moeten verlaten, om naar den vreemde te gaan," zeide zij. — „Ja," was het antwoord, „maar u kwaamt in Engeland."

Zoo verliet de koninklijke prinses haar vaderland, aan de hand van den vreemden man, dien zij voortaan als haar echtgenoot had te eeren, om naar een land te gaan, dat zij niet kende. Elf jaar later, toen zij terugkeerde naar Engeland, zag zij met diepen weemoed op het rustig, gelukkig leven terug, dat haar was ten deele gevallen. Want zij is gelukkig geweest in Holland, hoewel niet dadelijk en niet altijd. Zij is gelukkig geweest en heeft gelukkig gemaakt.

Wij hebben over de eerste jaren van haar huwelijk verschillende berichten. De eerste harer kapelaans, zekere Dr. Hooker, heeft korte aanteekeningen over zijn verblijf aan haar hof nagelaten. Hij dweept met haar en volstrekt niet met Willem, wat zeer goed te begrijpen is. Want de Anglikaansche geestelijke zag met schrik, dat de prinses in de Nederlanden verdraagzamer begrippen opdeed jegens de dissenters. Levende te midden van presbyterianen, kon zij moeilijk de hooghartige minachting en den kerkelijken haat blijven koesteren, die de discipelen der staatskerk als godsdienst beschouwden. Willem, de oprechte presbyteriaan, die ook op den Engelschen troon zoo veel moeite had om zich te schikken naar kerkgebruiken, die lijnrecht streden met zijn overtuiging, was in deze jaren in Holland niet gewoon zijne meening te verbergen. Hij behandelde den Engelschen geestelijke met geringschatting, zoo niet met minachting. Niettemin bevatten Hooker's aanteekeningen niets ongunstigs over hem, dan dat hij zoo zuinig was. Voor Maria was hij goed en vriendelijk, maar zij at bijna altijd alleen. Willem ontving gewoonlijk leden der Staten, politieke personen aan zijn tafel, en dat gezelschap scheen hij voor zijn jonge vrouw niet het meest geschikte te achten.

Met grooten ernst vatte Maria haar taak op. Kind, toen zij in de Nederlanden kwam, voltooide zij haar opvoeding door een uitgebreide lectuur. Zij las en werkte veel; Willem vond haar eens lezende in de kerkgeschiedenis van Eusebius. Hij keurde het af. Ten onrechte, want de ontwikkeling der vrouw is den man ten goede gekomen. Maria heeft hem leeren begrijpen, hoogachten en liefhebben. Het geluk van zijn leven heeft hij te danken gehad aan haar inspanning om zijner waard te zijn. Het plichtsbesef van de vrouw heeft haar verhoogd, zonder dat het den

adel van haar vrouwelijk karakter heeft verzwakt. Door haar innemende beminnelijkheid, haar weldadigheid, haar zachtheid van karakter, haar schranderheid in het gevoelen, waar en wanneer hij door hoekigheid van vormen of onbuigzaamheid kwetste, en haar beleid in het heelen der wonden, die hij bewust of onbewust sloeg, is zij de weldoende engel aan zijn zijde geweest, die het vervullen zijner levensroeping wel niet mogelijk, maar zeker vrij wat gemakkelijker heeft gemaakt.

Het heeft langen tijd geduurd, voordat deze karakters elkander hebben gevonden en begrepen. Haar Engelsche bloedverwanten zijn er volkomen onschuldig aan, want koning Jacobus heeft alles gedaan, om het huwelijk van zijn kind ongelukkig te maken. Aan opstokingen, aan verdachtmakingen heeft het niet ontbroken. Nog in 1685 werden Engelsche hofdames en kapelaans weggezonden, omdat zij de prinses op de gemeenste wijze belasterden. Willem was in het gewone leven stil, teruggetrokken, sprak weinig, hield niet van het hofleven. De jacht was hem het liefst, hartstochtelijk gaf hij er zich aan over. Burnet, die geruimen tijd aan zijn hof in den Haag vertoefde, schrijft: „Ik heb het er altijd voor gehouden, dat hij er zich aan overgaf, om zich aan de zaken te onttrekken en gezelschappen te ontgaan." Het eerste is een zonderlinge beschouwing over een man, wiens werkzaamheid geheel Europa heeft vervuld. Dat de alledaagsche bestuurszaken hem verveelden, is van een staatsman als hij te begrijpen. Zijn afkeer van gezelschappen was gegrond in zijn wantrouwen jegens menschen: wie de herinneringen van zijne jeugd met zich voerde, kon moeilijk lichtgeloovig zijn aan menschelijke eerlijkheid. Hij was gesloten en gaf zich niet licht. Hij had één ondeugd, schrijft Burnet,

die hij zorgvuldig verborg. Er is naar die eene ondeugd veel gegist. Het schijnt, uit stukken, in de laatste jaren bekend geworden, dat hij veel, te veel dronk, vooral des avonds in zijn eigen vertrekken.

Toch heeft deze man de liefde van de uitnemende vrouw, die het geluk in zijn armen had gevoerd, verworven, en hij heeft ze behouden, ongestoord en onwankelbaar.

Maar slechts langzaam heeft hij haar in de volle diepte van haar zielenadel gepeild. Negen jaar was hij met Maria getrouwd, zonder dat hij een enkel woord met haar had gesproken over een zaak, die met ieder jaar belangrijker werd, omdat de beslissing naderde. Wat zou zij doen, indien haar vader Jacobus stierf en zij tot den Engelschen troon werd geroepen? Welke plaats zou zij dan aan haar echtgenoot aanwijzen? De gedachte ontrustte hem, maar hij was te kiesch en te gesloten om de zaak te bespreken.

De eenvoudige Maria had zich die vraag nooit gesteld. Burnet had tegen de vervolging van den Engelschen koning een wijkplaats bij den Prins van Oranje gezocht en gevonden. Hij beloonde de bescherming, hem geschonken, met eene indiscretie; doch indiscrete menschen doen soms wel iets goeds. Eens, pratende met Maria, stelde hij plompweg haar de vraag voor. De prinses was verbaasd, zij had daar nooit over gedacht; het sprak vanzelf, dat haar man koning werd. Neen — verklaarde Burnet — dat sprak niet vanzelf. De Engelsche wet erkende, zoo Jacobus stierf, haar als wettige koningin, maar niet haar echtgenoot als koning. Ernstig verklaarde de edele vrouw, dat zij zich geen oogenblik behoefde te beraden. Zij verzocht hem, den prins te roepen. Willem III was op de jacht, maar den volgenden morgen kwam hij met Burnet in haar kamer. Maria zeide toen, hoe zij pas gisteren

vernomen had, dat de wet van Engeland zoo in strijd was met de wet Gods. Zij dacht er niet aan, dat ooit haar echtgenoot haar onderdanig zou zijn, hij zou altijd haar heer zijn. Slechts ééne zaak verzocht zij hem; hij mocht altijd het bevel gehoorzamen: „gij mannen, hebt uwe vrouwen lief!" gelijk zij altijd het voorschrift zou opvolgen: „gij vrouwen, weest onderdanig aan uwe mannen in alle dingen."

Van dit oogenblik af was het ijs gebroken. „Zoo groot was de koelheid van den prins," voegt Burnet er bij, „dat hij mij geen enkel woord zei, hetwelk op een dankbetuiging geleek, maar hij betoonde mij na dien tijd een onwrikbaar vertrouwen."

De tijd kwam, dat de gelukkige onbescheidenheid van Burnet vrucht zou dragen. De toestand in Engeland werd met den dag meer onhoudbaar. Men heeft Maria bitter hard gevallen over den moreelen steun, dien zij aan Willem in zijne onderneming tegen haar vader heeft geschonken. Er is geen enkele grond voor. Het leven dankte zij aan Jacobus, maar veel meer niet. Zoo zij niet diep ongelukkig was, het was zijn schuld niet. Hij had alles gedaan, wat hij kon, om het haar te maken. Hij had gepoogd de rust van haar gezin te verstoren, den goeden naam van zijn kind straffeloos laten bezwalken. Uit de archieven van het grafelijk huis Bentinck is voor weinige jaren een kleine verzameling brieven van haar in 't licht gegeven. Zij bevat haar correspondentie met haar vader, die haar tot het Katholiek geloof wilde overhalen. Zij wees zijne raadgevingen af met een kennis van de dogmatische verschilpunten, die de zijne overtreft, maar tevens met een eerbied in toon en waardeering, die voor haar hart getuigt. Het verschil van geloof groef voor Jacobus

een klove tusschen hem en zijn kind. Hij onthield aan Maria den finantiëelen steun, dien zijne andere kinderen genoten. Toen in 1688 zijn tweede vrouw hem een zoon schonk, werd in den aanvang door het Prinselijk Hof in den Haag de geboorte van den toekomstigen troonopvolger met de gebruikelijke ceremoniën erkend. Maar alras verspreidden zich ook hier de geruchten, die Londen vervulden, dat het een ondergeschoven kind was. Willem en Maria hebben, op grond der berichten, die zij van hun zuster uit Engeland ontvingen, de geruchten geloofd, gelijk de natie ze geloofde. Zij hebben in die overtuiging gehandeld, gelijk het Engelsche volk, dat Willem's hulp eischte ter wille van het Protestantsch geloof dat de Engelsche natie beleed, maar door Jacobus, in strijd met de wetten des lands en zijn herhaalde eeden, werd onderdrukt en vervolgd.

De revolutie van 1688 is zonder wederga in de geschiedenis der volken. Zij is een revolutie zonder revolutionairen. Zij is geen omverwerping van een wettig bestaanden staat van zaken, maar eene handhaving van de constitutie des lands. De koning wordt verwijderd, die deze constitutie heeft geschonden en het geloof des volks verdrukt. Koning Jacobus had de herhaaldelijk bezworen wetten eenvoudig ter zijde gezet, om zijn persoonlijke meening in zake des geloofs en van den staat als richtsnoer hunner godsdienstige overtuiging aan zijn volk op te leggen. „De volken zijn niet om de vorsten, maar de laatsten om de eersten": dat beginsel hadden de Staten uitgesproken, toen zij in 1581 Filips II afzwoeren. Dat beginsel, de heerschappij van de wet boven de willekeur van een persoon, heeft de ontwikkeling der Europeesche staten na 1500 geleid. Dat beginsel heeft Willem van Oranje gehandhaafd, toen hij

in 1688 aan de oproeping der Engelsche lords voldeed, om de wet te handhaven.

Met kloppend hart zag Maria de verwarring in Engeland toenemen, en het oogenblik komen, waarop de man, dien zij liefhad, verplicht zou zijn, de wapenen op te nemen tegen den vader, wien zij het leven dankte. Dat het zijn plicht was, betwijfelde zij geen oogenblik, hoeveel tranen het haar kostte. Willem begreep volkomen, welke strijdige aandoeningen in haar hart woelden en troostte haar met al de macht zijner liefde. Eindelijk, in 't laatst van October, waren de toebereidselen gemaakt en de Prins stond gereed te vertrekken. Den dag te voren zaten zij bijeen, maakte Willem haar met eenige beschikkingen voor den duur zijner afwezigheid bekend en wees haar de personen aan, met wie zij alles moest beraden. Gereed zich in de gevaarvolle onderneming te storten, die wellicht tot het schavot van Monmouth zou voeren, bezweek in den krachtigen man niet het plichtsbesef maar het zelfbedwang. „Indien het Gods wil was," sprak hij met fluisterende stem, terwijl de tranen hem over de wangen rolden, „dat wij elkander niet terugzien, dan is het om der religie wil uw plicht te hertrouwen". Op deze woorden, die, naar zij zelve schrijft, haar het hart doorboorden, barstte zij los met een uitstorting van teederheid en een hartstochtelijke vervoering, als haar in 't gewone leven geheel vreemd waren. „Zij had nooit een ander liefgehad en zou nooit een ander dan hem beminnen. Zij vroeg niets van God, dan dat zij hem niet overleven mocht; moest zij hem overleven, dan wilde zij geen moedervreugde aan een ander, al ware 't ook een engel van den hemel, danken, nu zij haar aan zijn zijde was ontzegd." Een oogenblik daarna voelde zij eenige schaamte over de hevigheid der uitdrukkingen, schoon zij

zich bekennen moest, niets dan de waarheid te hebben gezegd.

Den volgenden dag geleidde zij den Prins naar het schip, dat hem naar den Briel zou overbrengen. Daar namen zij afscheid. „Daar zag ik hem voor de laatste maal, en God weet, of ik hem ooit terug zal zien. Ik bleef als verlamd in mijn koets zitten, zoolang ik hem nog uit de verte zien kon. Toen keerde ik naar den Haag terug in een toestand, dien ik niet beschrijven kan."

Maar nog zwaarder strijd wachtte haar. De vloot werd door een stormwind uiteengejaagd en verplicht, de havens der Republiek weer op te zoeken. In Engeland juichte men, dat de aanslag was mislukt en de Heer de schepen des vijands had verstrooid. Willem III echter was niet ontmoedigd en zijn ijzeren geloof verliet hem geen oogenblik. „Al zijne brieven" — in die woorden bevestigt Maria het getuigenis van anderen — „betoonden volle onderwerping aan den goddelijken wil; de Prins wachtte af, wanneer het de tijd des Heeren zou zijn, terwijl hij inmiddels alles gereed maakte voor den nieuwen tocht."

Van dit oponthoud maakte Maria gebruik om naar den Briel te gaan, waar Willem voor een paar uur bij haar kwam. Het was een herhaling van het droevig afscheid van vroeger, maar zwaarder. De angst, de vrees voor den afloop was door de korte scheiding gestegen. „Het was mij veel pijnlijker dan de eerste maal; toen hij mij verliet was het, alsof men mij het hart uit het lijf scheurde. Anderhalf uur, nadat hij mij verlaten had, bleef ik, zonder tot mij zelf te komen, in de kamer, waar hij mij had achtergelaten. Hoorende, dat er gepreekt werd, ging ik naar de kerk, als de plaats, die voor mij het meest geschikt was in dit oogenblik. Den volgenden morgen moest

ik den vloed afwachten, om te vertrekken. Om tien uur werden er openbare gebeden opgezonden; ik woonde ze bij. Toen de godsdienstoefening was afgeloopen, besteeg ik den toren, in de hoop, iets van de vloot te ontdekken, maar, ofschoon hij 315 trappen hoog was, kon ik niets meer dan de masten zien."

Bange dagen van spanning en onzekerheid wachtten haar in den Haag: zij bracht ze in stilte en afzondering door. Eindelijk kwamen de goede berichten, bevestigd door brieven des Prinsen, die het wondervol geluk staafden. „De hand Gods is blijkbaar in alles", schreef Maria in haar dagboek. In de laatste dagen van December riep Willem haar naar Londen. Den 15den Februari deed zij haar intrede in Londen, haar intrede in Whitehall, het paleis harer vaderen.

De nobele vrouw gaf in dit uur een bewijs van zelfverloochening, dat moeilijk te overtreffen was. De aanhangers van Jacobus hadden uitgestrooid, dat er verdeeldheid tusschen haar en Willem heerschte. De Prins, om het te logenstraffen, had haar gesmeekt, een blijmoedig voorkomen aan te nemen. Maria, uit liefde tot hem ditmaal eene rol spelende, die geheel streed met haar gevoel, overdreef. Zij toonde een blijdschap, die onnatuurlijk was en ergernis gaf. „Het was niet in mijn hart, maar ik heb mijn best gedaan," zei zij later tegen Burnet. Zij offerde zich, ook in de waardeering des volks, op voor den man, dien zij eerde en liefhad om zijn groote en rijke gaven en de taak, die God hem op had gelegd.

Nog voor haar komst te Londen was de vraag beslist, hoe de ledige troon zou worden vervuld. Aan een der invloedrijkste leden van het Parlement had Maria schriftelijk herhaald, wat zij mondeling aan Willem had verklaard.

Zij wilde de kroon niet dragen, waar hij onderdaan zou zijn; de zwaarste beleediging, die men haar kon aandoen, was, haar als zijn mededingster voor te stellen. Het parlement gehoorzaamde aan haar wil en droeg de kroon van Engeland aan Willem en Maria, als regeerende koning en koningin, op.

„De omwenteling van 1688 is de weldadigste en de laatste onzer omwentelingen geweest," zegt Macaulay. Terecht. Zij heeft de vrijheid gered, door de wet te handhaven. Die omwenteling verwijderde een persoon, die zich boven de wetten des lands stelde, en verdedigde en bevestigde voor eeuwen de historische rechten en de nationale vrijheden van Engeland.

III

De verheffing van Willem III op den Engelschen troon heeft groote en langdurige gevolgen gehad voor de personen en voor de verbonden staten.

Vermeerdering van persoonlijk geluk heeft de kroon van Engeland hem niet aangebracht. Hij was Hollander, volbloed, in gewoonten, in symphatieën; te midden der weelde van Hamptoncourt zag hij met smachtend heimwee naar de bosschen in Gelderland, naar de kermis in den Haag terug. Zijn scherp oog had hem reeds na weinige weken den toestand in Engeland doen peilen; de politieke mannen des lands, door de weelde en het hofleven der Stuart's ontzenuwd, kon hij niet vertrouwen. Op eenige uitzonderingen na, waren zij door den stroom der publieke opinie geleid, maar was deze niet door hen gestuurd. Hun persoonlijk belang zou hun gedrag bepalen. Zij zouden hem getrouw blijven, zoolang de meerderheid des volks hem

volgde en steunde; hem verlaten, als zij hem verliet; wanneer zij wankelde en weifelde, hem verraden.

En die meerderheid des volks — kon Willem op haar rekenen? Reeds in Januari 1689 zei hij aan Witsen: „Nu is het nog Hosanna! maar wellicht morgen: Kruist hem!"

Een geschikt persoon om de volksgunst, de liefde van een groote menigte voor zich te winnen, was Willem niet. De gesloten en teruggetrokken staatsman beminde de uiterlijke pracht en weelde te weinig, om daarmede de oogen te verblinden, was te weinig gemeenzaam, te weinig toeschietelijk, om met vriendelijke woordjes en groeten te verlokken. Tusschen de eenvoudige levenswijze van den Hollandschen koning, die zijne Hollandsche zeden ook in Engeland getrouw bleef en aan de oude Hollandsche vrienden de voorkeur gaf boven de pas toegetreden Engelsche staatslieden, en tusschen de zeden, de levenswijze, de vrienden der Stuart's was een breede klove.

De laatsten hadden groote gebreken gehad, maar het waren de gebreken van den landaard, de zeden van den tijd. Deze zouden hen niet ten val hebben gebracht. De Stuart was gevallen ter wille der religie.

En ook deze band scheen den nieuwen koning niet met zijn volk te verbinden. De Engelsche natie beleed het Anglikaansch geloof, Willem was van harte Presbyteriaan. Zoolang het Protestantisme bedreigd scheen, was het verschil der kerkgenootschappen op den achtergrond getreden, maar toen het gemeenschappelijk gevaar overwonnen was, herleefde de strijd. Volkomen vrijheid van godsdienst, zooals hij wenschte, kon Willem in Engeland niet vestigen. Des te grooter is zijn roem, dat hij alle geloofsvervolgingen heeft belet. Getrouw aan de traditie van zijn geslacht, is hij de eerste der Engelsche koningen

onder wie vrijheid van geweten heeft gehcerscht. Niettemin beschouwde hem de Anglikaansche kerk niet als een harer zonen en schroomde zij geenszins hem ook op politiek terrein tegen te treden.

Want het parlement en de politieke mannen, die hem in het land hadden geroepen en hem de kroon op het hoofd geplaatst, achtten zich niet verplicht, hem steeds te volgen. In de wittebroodsjaren van het constitutioneele staatsleven in Europa scheen de hoofdeisch verlamming der regeering. Als ware er geen hooger belang, streefde het parlement er naar, zijn invloed uit te breiden en dien des konings bij voortduring te beperken. Willem had menig pijnlijk oogenblik, menig bitter uur te doorleven, als de overmoed der jeugdige politieke vrijheid hem de handen bond om goed te doen. Herhaaldelijk heeft hij zijn ernstig voornemen uitgesproken, om Engeland te verlaten en naar Holland weer te keeren, waar het vertrouwen in zijn beleid en zijn inzicht grooter was dan ooit te voren.

De geschiedenis van het laatste tiental jaren der 17^{e} eeuw is de geschiedenis van Willem III. In zijn staatkunde, in de lotgevallen van zijn militair beleid trekt zich de politieke historie van een werelddeel samen. Hij staat aan 't hoofd van het Europeesch verzet tegen Frankrijk, hij is de ziel ervan. In de Nederlandsche Republiek volgt de meerderheid der staatslieden, door Heinsius geleid, hem onbepaald; de burgerijen zijn trotsch op den Stadhouder-Koning, die Europa leidt. Jaloezie, ginds in Friesland, in de raadzaal van den Stadhouder; Fransche invloed en Fransch goud hier in Holland, in menige vroedschap, werpt hem hinderpaal op hinderpaal in den weg. Maar het is alles vergeefs, de Republiek volgt hem met onwrikbare trouw. Willem heerscht in de Nederlanden als

souverein vorst. Het schijnt landverraad — klagen de oude staatsgezinden — als men van den Stadhouder waagt te verschillen. En in de oogen van Willem is het landverraad; want de zaak, die hij voorstaat, waarvoor hij strijd en leeft, is de zaak des lands: 's lands eer, 's lands vrijheid, 's lands godsdienst.

Een welsprekend redenaar der 18e eeuw, Massillon, heeft in een enkelen trek zijn hulde aan Willem III samengetrokken: „een groot man, zoo hij nooit koning had willen zijn." Het verwijt van persoonlijke eerzucht, dat dit woord bevat, geldt niemand minder dan hem. Want de kroon van Engeland heeft nooit voor hem waarde gehad, dan als het middel om zijn levenstaak te volbrengen. Zonder Engeland kon de Europeesche statenmaatschappij niet bewaard worden voor de overheersching, het overwicht van één enkel lid. In de groote gemeenschap der volkeren, die hun vrijheid door Frankrijk bedreigd zagen, moest Engeland de eerste plaats innemen, om eigen en aller onafhankelijkheid te handhaven. De man die, kinderloos, zijn geliefd Holland verliet, om al de bezwaren, al de lasten, al het verdriet van een Engelsche kroon te torsen, werd door een hooger beginsel geleid, dan die het persoonlijk leven richten.

En dat hooger beginsel heeft zijn trouwen dienaar beloond. Want Willem III is geslaagd.

Geslaagd niet alleen in de erkenning en heerschappij zijner overtuiging in de Republiek, maar ook in Engeland.

Hij heeft het ondervonden in de smartvolste ure van zijn leven.

Met de grootste trouw en liefde had Maria hem als koningin ter zijde gestaan. Haar lieftalligheid, haar beminlijkheid had menig bezwaar overwonnen, menigmaal de

donkere wolken op het voorhoofd van hen verdreven, die door Willem's stuurschheid en stilzwijgen zich gekwetst gevoelden. Anglikaansche, was zij de trait d'union, die de geestelijkheid der staatskerk hechtte aan den koning van 1688. De liefhebbende vrouw had al de liefde van haar hart, al de toewijding van haar verstandelijk inzicht gewijd aan de ondersteuning van den zwijgenden man, dien zij met afgodische vereering aanbad.

In December 1694 werd zij ziek. Na weinige dagen bleek het, dat zij de kinderpokken had. Met kalmte vernam zij het bericht, dat haar doodvonnis was. Willem week niet van haar bed, dan toen zij stervende was. Haar brekende oogen rustten op hem, toen hij bewusteloos werd weggedragen.

Het was de zwaarste slag, die hem treffen kon; en een tijdlang scheen het, dat hij hem niet te boven zou komen. Een oogenblik zelfs vreesde men voor zijn verstand.

Maar de ijzeren man overwon alles, hij beheerschte zijne smart, om zijn werk te volbrengen.

Toen Maria's dood bekend werd, juichten de Jacobieten. De overweldiger zou nu spoedig vallen; slechts de gehechtheid aan Maria had hem staande gehouden. Zoo sprak men te Parijs, zoo voorspelde men te St. Germain.

Maar men bedroog zich. Samenzwering op samenzwering werd gesmeed, doch geen enkele gelukte. De natie sloot zich bij elk gevaar, voor hem en voor haar, enger aan den man, dien zij niet liefhad, die vreemdeling voor haar was, gelijk zij vreemd was aan zijn hart; maar dien zij bewonderde en dien zij vertrouwde. Zij boog, gelijk Europa, voor de meerderheid van zijn geest. Zij steunde hem tot zijn dood, en treurde om zijn heengaan, omdat zijn krachtvolle hand en zijn trouw hart, dat nooit een

gegeven woord brak, gelijktijdig den staat en de vrijheid had gered.

Toen hij in Maart 1702 de oogen sloot, mocht hij heengaan met de overtuiging, dat zoowel in Nederland als in Engeland de beginselen zijns levens werden beleden en algemeen als de juiste erkend. Het individu ging henen, zijne overtuiging zegevierde ook na zijn dood.

Deze man was geslaagd in zijne taak, hij had niet tevergeefs geleefd.

IV

Wie op den veertienden April 1702 in de kapel van Hendrik VII te Westminster aanwezig was, kon getuige zijn van de plechtigheid, waarmede Willem III ten grave werd geleid. Engeland nam hem op onder zijne groote koningen, wien het een rustplaats op zijn bodem schonk. Vreemdeling was hij geweest, te midden der Engelsche natie, maar in den dood behoorde hij aan haar.

Aan weinig mannen had de natie meer te danken dan aan hem. Hij had het gezag van de wet in Engeland gevestigd en, ook met opoffering van eigen wil en geluk, het gehandhaafd. Onder koningin Elizabeth was het eilandenrijk uit zijne afzondering te voorschijn getreden: maar schroomvallig, gelijk het eene maagdelijke koningin paste. Toch was de invloed groot, dien het verwief; zijn stem had gegolden in de kabinetten van Europa. Maar nooit was zijn gezag grooter geweest, dan onder den Hollandschen koning. Engeland was het hoofd der Europeesche diplomatie geworden; zijne stem besliste ook over de lotgevallen van het vasteland. Niet alleen in het binnenland, maar ook tegenover het buitenland is de revolutie van 1688

een keerpunt in de geschiedenis des Engelschen volks. Slechts aan het staatsmansgenie van Willem III had de natie het te danken.

Doch de beteekenis van dezen man rijst nog hooger in de oogen van het nageslacht door de geringheid der krachten, die hem ter beschikking stonden. Een zwak en teer lichaam, altijd ziekelijk, altijd bedreigd; ondersteuning van hen, voor wie hij werkte, onwillig en nooit naar de volheid zijner wenschen verleend; tegenkanting en verzet, ja verraad van hen, voor wie hij zich opofferde; bezwaren en belemmeringen van persoonlijken en politieken aard, hij heeft ze alle overwonnen door de veerkracht van zijn wil, door de meerderheid zijner gedachte. De fortuin, heeft men gezegd, ondersteunde hem, zonder hem ooit toe te lachen. Overwinningen heeft hij als veldheer slechts zelden behaald, niet door gemis van krijgsmansgenie, maar door de fout zijner bondgenooten. Populair is hij niet geweest en zijn hart nooit met vreugde vervuld. Zijn genie was koel en zijne toewijding zwijgend. Slechts na zijn dood behaalde hij zijne grootste zegepralen, toen de toepassing zijner denkbeelden Frankrijk en Lodewijk XIV aan den rand van den ondergang, ja tot de diepste vernedering bracht.

Die zegepraal was ook een overwinning van het land, dat hem het eerst had verheven. Want reeds vóór 1688 was Willem III de stadhouder der kleine Republiek, het hoofd en de ziel van Europa's verzet tegen Lodewijk XIV. De Fransche koning mocht zijn prinsdom Oranje hem ontnemen, de beroofde prins ontnam den overweldiger meer: de heerschappij over Europa. Persoonlijk betaalde Willem III ze met de opoffering van wat allen menschenkinderen het dierst is: de zekerheid, dat de vruchten van hun werk ook

voor hun geslacht niet verloren zullen gaan. Toen hij stierf, liet hij geen opvolger na, die hem verving.

Meer dan honderd jaar waren verloopen sedert de Republiek was ontstaan. Met zijn bloed had de Zwijger de grondlegging betaald. Zijne kinderen en kleinkinderen hadden zijn werk een eeuw voortgezet en het voltooid. Wat ware de Republiek geworden zonder de Oranje's!

Zelden heeft een vorstenhuis in honderd jaren tijds zulk een opvolging van talenten en gaven, hoe verschillend ook, aan de publieke zaak gegeven, als deze. Macaulay heeft het ergens uitgesproken, dat er geen dynastie in Europa is, aan welke de zaak der beschaving, de zaak der vrijheid van geweten grooter en duurzamer verplichting heeft. En de 17de eeuw drukt op dat oordeel het zegel. De vestiging der Nederlandsche Republiek is hun werk, hare opneming in den Europeeschen statenbond de vrucht van hun arbeid.

Persoonlijk zijn zij er niet door gebaat. De stadhouders hebben een positie ingenomen, die in elk opzicht valsch was. Feitelijk de hoofden, waren zij staatsrechtelijk de dienaren van den staat. Slechts hun persoonlijke verdiensten hebben hen verheven boven de valsche stelling, die zij innamen en hun een invloed verschaft, die in de allereerste plaats den staat is ten goede gekomen. In de 17de eeuw, de eeuw die de hoogste ontwikkeling der monarchie aanschouwt, blijft dit stadhouderlijk geslacht in de ondergeschikte plaats vertoeven, die de omstandigheden het bij de stichting der republikeinsche staatsorde in 1588 hebben aangewezen. Geen dezer mannen heeft van de gelegenheden, die het lot hun aanbood, gebruik gemaakt om zich te verheffen. De hoogste erkenning van hun macht en aanzien, de erkenning van de erfelijkheid der betrekkingen in de mannelijke lijn valt aan Willem III

ten deel, maar als hij de toepassing vraagt voor zijn erfgenaam, den zoon des Frieschen stadhouders, wordt zij geweigerd.

Geweigerd — door wie? Door de regentenaristocratie, die de geheele eeuw door zijn tegenstander is. De worsteling van het monarchaal en het aristocratisch beginsel, van de Oranjepartij en de Statenoligarchie is de draad, die de lotgevallen des volks in de 17[de] eeuw aaneen hecht.

Op groote mannen mag de Statenpartij in de 17[de] eeuw roemen. In de breede schaduw van Johan van Oldenbarnevelt nemen wij een reeks van eminente persoonlijkheden waar, mannen, wier kennis, wier rijke geestesgaven, wier karakter elk volk tot eere zoude zijn. Schitterende talenten, die hun roem tot het nageslacht hebben gedragen, onderscheidden zich in het rijk der kunsten en der letteren. Rembrandt en Vondel traden voor allen op, om de erkenning te vragen van de hooge geestesontwikkeling, die hunne generatie heeft bereikt.

Maar op staatkundig gebied is het slechts een deel der natie, dat leeft. De strijd tegen Spanje, voor allen gevoerd, waaraan alle standen hebben deel genomen, eindigt met de overheersching van een enkele klasse der maatschappij. De regenten maken zich meester van het monopolie der regeering, en bezitten en handhaven het als een privilegie voor zich en de hunnen. Het volk, dat de wet niet kent, is hun speelbal en hun werktuig, welks belangen hun ter harte gaan zoolang het eigenbelang de verwaarloozing en opoffering hun niet voorschrijft.

Driemaal wordt de macht dier aristocratie bedreigd. In 1618, als Maurits Holland tot onderwerping aan de Unie dwingt; maar gemis van persoonlijke eerzucht en gebrek aan staatsmanszin treedt reddend tusschenbeide. In 1650,

als Willem II opnieuw het gezag der Staten-generaal handhaaft. Ditmaal is het gevaar grooter, maar de dood wendt het af. In 1672, als de grootste der Oranje's door de overweldigende stem des volks tot de vaderlijke betrekkingen geroepen wordt. Maar Willem III heeft een hooger roeping dan de vestiging van een dynastie. Beginselen gaan hem boven belangen; waar is de staatsgezinde, die het hem na kan zeggen? Hij wijdt zich niet aan een enkel geslacht, niet aan een enkel land; hij offert zijn rust en de krachten van zijn leven voor de vrijheid en de toekomst van Europa op.

Zegevierend staat de regentenoligarchie bij zijn doodbed; ook deze heeft niet vermocht haar te vernietigen. Maar achter zijn stervenssponde rijst de bleeke schim der democratie op, en legt de hand op de eeuw, die volgt, haar roof en haar buit. Nog honderd jaar, — wat zijn ze in het leven van een volk? — en de ure van haar zege zal slaan.

Doch geen hunner, die het op dit oogenblik voorziet. Als Willem III is ingeslapen, strekt de oligarchie zich rustig en gemakkelijk in de regeeringszetels uit, om te genieten.

Men heeft gezegd en geklaagd, dat de geschiedenis der verleden eeuwen steeds als een historie van personen werd beschouwd. Hun daden en lotgevallen vormen den gewonen inhoud. Waar is het volk, over hetwelk zij hebben geheerscht, en dat zij hebben bestuurd?

Het volk is op de straten, in zijne woningen, in zijne graven. Het leeft den strijd der politieke beginselen niet mede; het gaat onder in de zorgen van het dagelijksch bestaan, in de genietingen der kleine of groote weelden, die welvaart verschaft of gebrek onthoudt. Uitgesloten van

deelneming aan algemeene belangen, treedt het slechts in enkele oogenblikken den beperkten kring zijns levens uit, om zijne eischen te doen hooren. Het is dan, wanneer in het bijzonder leven en lotgeval de gevolgen blijken van beginselen, die de staatsorde beheerschen.

Slechts zelden heeft de 17de eeuw een dergelijk optreden des volks gezien. De volgende zal rijker zijn aan tooneelen van dien aard. Zij zullen de vruchten aan den dag brengen, die het regeeringsbeleid der vaderen heeft gedragen. Een volk, onkundig van den weg, dien het heeft te bewandelen, zal de oude maatschappij eerst ondermijnen, dan sloopen. Onder de leiding der Prinsen van Oranje, als de staatseenheid haar uitdrukking vond in persoonlijkheden, gedragen door hooger belangen dan die van een stand, had de Republiek haar vrijheid en onafhankelijkheid gewonnen, de vrijheid aan Engeland gegeven en Frankrijk vernederd. In 1795 zal de Republiek vallen, verlaten door Engeland, onteerd door machteloosheid, zonder verzet tegen den overwonnene van honderd jaar vroeger.

Aan wie de schuld? Aan de oligarchie, die, door geen staatkundige beginselen geleid, slechts haar egoïsme tot staatkunde heeft gestempeld. Aan de bevoorrechte standen, die de taak niet vervulden, welke op alle hooger geplaatsten rust: opvoeders der lagere tot vrijheid en zelfstandigheid te zijn. Elke politiek, die het oog niet heeft op de toekomst, maar slechts op den dag van heden, leidt tot ondergang.

De 18de eeuw zou het bewijzen door de vernietiging van alles, wat de zeventiende goeds en groots had opgebouwd.

AANTEEKENINGEN VAN DEN SCHRIJVER.

---

1. Aan dezen Anton van Altenburg schonk Anton Gunther de heerlijkheid Inund Kniphausen. Door het huwelijk van de eene dochter van Anton kwam deze heerlijkheid in het geslacht Bentinck.

2. George Christiaan en Edzard Ferdinand.

3. Weinige maanden later, April 1660, stierf Enno Ludwig.

4. Zie blz. 78. — Wat daar slechts werd aangestipt over de politiek van J. de Witt, is hier uitgewerkt.

HISTORISCHE BLADEN

HISTORISCHE BLADEN

DOOR

D^R^. THEOD. JORISSEN
IN LEVEN HOOGLEERAAR TE AMSTERDAM.

DERDE, GOEDKOOPE DRUK

II

MARIJKEN-MEU. — DE REPUBLIEK IN DE EERSTE HELFT DER 18^e^ EEUW. — HET TIJDPERK DER PATRIOTTEN. — WILLEM V. — DOGGERSBANK. — DE FRANSCHE TIJD.

HAARLEM
H. D. TJEENK WILLINK.
1892

I
MARIJKEN-MEU.

MARIJKEN-MEU.

Ziedaar den naam eener vrouw, die voor anderhalve eeuw aan niemand in de Republiek der Vereenigde Nederlanden onbekend was. Zij was geen dochter van deze landen. Duitsche Prinses, dankte zij aan haar huwelijk met een Prins van Oranje, die Stadhouder van Friesland was, haar vestiging in deze gewesten. Vervuld met blijde verwachtingen, die jeugd, schoonheid, levensmoed wekken, trad zij de Republiek binnen, waar zij een langen levensweg ten einde zou afloopen, door eenzaamheid gekenmerkt. Moederlijke zorg en moederlijk lijden zijn ruimschoots haar deel geweest. In den ruimen kring der Republiek heeft zij de achting geoogst, die haar toekwam; in den engeren van haar omgeving liefde genoten, gelijk zij liefde schonk. In de volksherinnering van het gewest, waarin zij vijftig jaar heeft geleefd, is haar naam nog niet vergeten. Marijken-Meu kent iedere Fries.

De overlevering heeft de moeder van Willem IV meer met huiselijke dan met openbare deugden versierd en het beeld der eenvoudige vrouw ons geteekend met trekken,

die alle vertoon van praal of uiterlijken pronk buitensluiten. En volkomen te recht. De reeks van onuitgegeven bescheiden, een tal van meer dan twee duizend brieven, bevestigt in hoofdzaak de aangenomen voorstelling. Menigen nieuwen trek voegen die stukken aan het oude beeld toe, maar de welbekende lijnen worden niet uitgewischt, slechts gewijzigd.

De moeder van Willem IV was eene prinses van Hessen-Kassel, en heette Maria Louise. Haar vader, de landgraaf van Hessen-Kassel, nam een eerste plaats in onder de vorsten, die de Fransche leer van de absolute macht der vorsten tegen keizer en onderdanen op Duitschen bodem toepasten. In de geschiedenis van zijn land staat hij bekend als de kazernen- en kerkenbouwer en tevens als de eerste, die zijne onderdanen onder den naam van hulptroepen tegen grof geld aan vreemde staten verkocht. Een man van veel en velerlei liefhebberijen, niet zonder kennis, niet zonder smaak. De waterwerken op de latere Wilhelmshöhe bij Kassel zijn door hem aangelegd. Militair, voerde hij zelf de troepen aan, die hij in den Oostenrijkschen successieoorlog aan de zeemogendheden leverde. Zijn familieleven schijnt door dit militaire en monarchale streven weinig te zijn aangedaan. Hij had veel kinderen; de zoons trokken in den oorlog, de dochters werden door de moeder opgevoed. Maria van Koerland, de landgravin, schijnt eene eenvoudige, vrome vrouw geweest te zijn, die stille huiselijkheid en kalme plichtsbetrachting zich en de haren tot hoogsten eisch stelde. Maria Louise vertelde later, dat zij nooit wijn had geproefd, voordat zij in de Nederlanden kwam. Zij werd door die moeder met nauwgezetten ernst en piëteit opgevoed. Als jong meisje zag zij zoo zeer tegen een huwelijk op, uit vrees dat het haar gemoedsleven

schokken en schaden zou, dat zij wenschte ongehuwd te blijven.

Jonge prinsessen kunnen zelden aan zoodanige neigingen toegeven. Vooral wanneer het gezin zoo groot is als dat haars vaders. Maria Louise was één van de veertien. Hare broeders traden in dienst van vreemde mogendheden; haar zuster huwde. En ook voor haar kwam de dag, dat zij zich schikken moest in haar lot en, naar het oud-testamentisch gebod, een man volgen.

Wij gelooven niet, dat het haar een langen strijd of groote zelfverloochening heeft gekost. Want Johan Willem Friso, de jonge stadhouder van Friesland, was een innemende verschijning. De schitterende oogen, de levendigheid van zijn woord, de vurige onstuimigheid van zijn moed, de geestdriftvolle opgewektheid, die uit taal en optreden sprak, verhoogden den indruk der schoone, ridderlijke figuur, die door de lange, prachtige lokken, over de schouders van het zware harnas golvende, de oogen van mannen zoowel als van vrouwen tot zich trok. Het innemend, vriendelijk woord, dat steeds op zijn lippen was, steeg in waarde door den roem, die hem van het slagveld volgde. De bescheiden Maria Louise was ras gewonnen en gaf zich over aan den man, dien staatkundige berekening aan hare ouders welkom deed zijn, met den eenvoud der onschuld, die, zich haar zwakheid bewust, wegschuilt onder de krachtige armen van eenen, dien zij liefhebben, maar tevens als haar meerdere vereeren kan.

I

Johan Willem Friso, prins van Nassau-Dietz, nam onder de Duitsche vorsten slechts een zeer bescheiden plaats

in. Maar hij was, als zijne vaderen, stadhouder van Friesland, Groningen en Drente, en daarbij erfgenaam van den machtigen Engelschen Koning Willem III. Deze erfenis werd hem betwist door zijn oom, den koning van Pruisen, die hem van een aanzienlijk deel der goederen en inkomsten dreigde te berooven. Maar dit verlies kon hem de zedelijke aanspraken niet ontnemen, die hij op een ander deel van Willem's erfenis deed gelden. De Engelsche koning was stadhouder van Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland en Overijsel geweest. Vóór zijn dood had hij gewenscht, dat de jonge Friso als zijn opvolger werd aangenomen. De Hollandsche regenten-aristocratie had het geweigerd. Maar het volk en het leger begeerden het. De oude aanhang der Oranje's, die in dezen dapperen en schitterenden jongen vorst zulk een uitnemend middelpunt van vereeniging vond, zag met vertrouwen de toekomst te gemoet. Johan Willem Friso mocht zonder overdrijving zijne jonge bruid een toekomst voorspiegelen, waarin zij als de gade van den Stadhouder der Vereenigde Nederlanden een rang zou innemen, niet geringer, wat politieke beteekenis betrof, dan die van hare zuster, de hertogin van Mecklenburg-Schwerin. Al zou zij geen souvereine zijn, haar eerzucht als vrouw zou bevredigd worden door de hooge plaats, die aan het militaire en politieke hoofd der Republiek in de kabinetten van Europa werd toegekend.

Toch had Johan Willem Friso zijn jonge vrouw veel te vergoeden. Zij verliet Kassel, dat met ieder jaar door de zorg der regeering werd verfraaid en door de opname van Fransche refugiés, die nevens de oude een nieuwe stad deden verrijzen, in levendigheid en omvang het stille en kleine Leeuwarden verre overtrof. Zij verliet een ouderlijke woning, voor een zoo gemoedelijk hart als het hare dubbel

gewijd, en eene moeder, aan wie zij alles, het hoogste wat zij liefhad, dankte. Aan de hand van den man, die haar wegvoerde uit haar eigen land en haar ouderlijk huis, trad zij een vreemd land en een vreemde woning binnen.

Nog leefde in Leeuwarden de moeder van Johan Willem Friso met hare zes dochteren. Wij weten niet, hoe de verhouding der jonge vrouw tot deze was; in elk geval kan de intieme omgang niet van langen duur zijn geweest, daar Friso's moeder eerlang Friesland en de Republiek verliet, om naar haar geboorteland Dessau weder te keeren.

Met des te inniger liefde sloot Maria Louise zich aan den echtgenoot aan, die, slechts weinige maanden ouder, in levendigheid en opgewektheid haar verre overtrof. Met benauwende teêrheid klemde zij zich aan den man, op wiens bijzijn zij wist niet geregeld te mogen rekenen. Om den krijg had Friso zijn huwelijk maanden lang uitgesteld, en zelfs in Mei 1709, toen het gesloten was, zijne echtgenoote ijlings verlaten. Toen zij den 2den Januari 1710 aan zijn zijde haar intrede te Leeuwarden deed, wist zij, dat geen rustig en gezellig huiselijk leven haar wachtte, vóórdat de vrede zou gesloten zijn.

Friso kon het schetteren der krijgsklaroenen niet hooren, zonder tot volgen zich op te maken. Drie maanden bracht hij met haar door: toen ijlde hij naar het oorlogsterrein, om er tot laat in het jaar te vertoeven. In zijn afwezigheid schonk Maria Louise hem eene dochter, die niet dan weken later de eerste kussen van haar krijgslustigen vader ontving. Opnieuw bracht hij de wintermaanden met haar door, en opnieuw deed April hem zijn rustig huis tegen de onrust van het kamp verwisselen. Vergoeding, doch een schamele, schonken haar zijne brieven, al deelde hij in alles, wat haar belang inboezemde, en al hielden ook

in zijn legertent hare wenschen hem bezig. Geen schriftelijk medeleven kon voor het gemis van zijn tegenwoordigheid in de plaats treden, en wel het minst in dagen, als zorgen van anderen aard, dan die van den dag, haar verontrustten. Uit Kassel waren ongunstige berichten tot haar gekomen. Haar moeder was sukkelende, en haar toestand wekte bezorgdheid. Zij zou genezing in een badplaats zoeken. De landgravin van Hessen vertrok naar Schlangenbad, maar bereikte het niet. Onderweg werd zij door een beroerte getroffen, die haar wegnam. „Ik hoop" — schreef Friso aan Maria Louise — „dat het treurig bericht u geen kwaad gedaan heeft, in de positie waarin gij zijt. Ik bid u, geef niet toe aan uw droefheid, en denk er aan, dat er geen geneesmiddel tegen den dood is. Wij moeten ons in alles onderwerpen aan den wil van den Heer. Daar gij een goede christin zijt, hoop en verwacht ik, dat gij kracht genoeg zult hebben om u zelve te overwinnen. Ik smeek er u om, mijn lieve vrouw, om mijnentwil en ter wille van ons kind."

Het was den 29sten Juni 1711, dat Johan Willem Friso deze woorden tot zijn vrouw richtte. Weinig kon de gezonde en levenslustige man vermoeden, binnen hoe korten tijd zij de berusting, waartoe hij haar vermaande, in nog hooger mate zou behoeven, als hij zelf haar ontzonken was.

Het testament van Willem III had hem tot erfgenaam aangesteld. Reeds herhaaldelijk waren pogingen aangewend om de verschillen met den Pruisischen koning te regelen. In den zomer van dit jaar 1711 kwam koning Frederik zelf naar den Haag, en de Algemeene Staten drongen er bij Friso op aan, dat hij uit het leger zou overkomen, om de zaak tot een einde te brengen. Hij had er niet veel lust in, omdat hij er niets van verwachtte. „Ik weet

nog niet, of ik naar den Haag zal gaan", schreef hij den 18den Juni, „maar als ik ga, zal ik mijn best doen, om u in Friesland te komen omhelzen." Maria Louise zag smachtende naar de vervulling der belofte uit, die nog een en andermaal herhaald werd. Toen tot de reis besloten was, sprak hij er van, dat zij elkander te Amsterdam zouden ontmoeten. „Ik bid u", verzocht hij haar den 9den Juli, „ik bid u, niet ongeduldig te worden en rustig te Leeuwarden te blijven, tot ik u uit den Haag schrijven zal."

Het was de laatste brief, dien zij van hem ontving. Twee dagen later verliet hij met een klein gevolg het leger. Den 14den Juli was hij aan de Moerdijk. Het was ruw en stormachtig weder. De regen viel kletterend neder en de wind huilde over de golven. Met de pont zouden Friso en de zijnen oversteken. Hij bleef in het rijtuig zitten, tot dicht aan de overzijde. Toen werd de schuit teruggeslagen, en scheen het veiliger achter de koets plaats te nemen. Friso stelde zich ter zijde en hield zich aan het portier vast. Maar een zware golfslag deed de schuit kantelen en wierp hem met eenige anderen in de golven. Een tijdlang hielden zij zich vast aan toegeworpen touwen. Maar het water liet zijn prooi niet los: Friso werd afgerukt en verdween in de diepte.

Weinige dagen later ontving Maria Louise het verpletterend bericht. Een meisje van nauwelijks acht maanden, dat zich aan haar vastklemde, en een kind, dat zij onder het harte droeg, hielden haar staande.

„De Heer doe, wat recht is in zijn oogen," stamelden mond en hart.

II

Weinig langer dan anderhalf jaar was Maria Louise in het vreemde land, toen de geboorte van haar zoon haar voorgoed aan de Republiek ketende. Zij, een drie-en-twintigjarige, werd geroepen, den toekomstigen Stadhouder van Friesland op te voeden en voor belangen en rechten te waken, die dit kind had geërfd, nog voordat hij het levenslicht aanschouwde. Wat had die jonge vrouw, die Hessische prinses, in de luttele maanden van haar samenzijn met Friso van deze dingen vernomen? Wat had zij, meer gewoon over haar godsdienstige belangen dan over wereldsche te peinzen, er van begrepen? Wat er van onthouden?

Het zal niet veel geweest zijn. Doch men mag verder gaan dan een bloote gissing. Wanneer wij zien, dat de jonge Willem IV reeds op zeer jeugdigen leeftijd zijne belangen zelf ter hand neemt en behartigt, dan ligt het vermoeden voor de hand, dat de eerste raadslieden die hem ter zijde staan, ook vroeger zijne moeder hebben voorgelicht. Als eenmaal de afstammelingen der Friesche edelen, die het hof van Friso en Maria Louise hebben vervuld, hunne familie-archieven voor het onderzoek der wetenschap zullen openen, zal er licht in deze duisternis opgaan.

De afstammelingen der Burmania's zullen stellig hun voorvader geen oneer aandoen, door zijn rol in deze jaren bloot te leggen. Toch hebben die raadslieden niet alles gedaan, en heeft ook Maria Louise door hare uitgebreide relatiën de maatregelen gesteund, wier doelmatigheid zij zeker niet beoordeelen, maar wier strekking zij waardeeren kon. De invloedrijke betrekkingen, zoowel van haar zelve als van de Oranje's, de koningen van Pruisen, Engeland

en Zweden en de landgraaf van Hessen-Kassel hebben, ieder naar de mate van zijn invloed, in Holland en Zeeland de Oranjepartij gesteund en de regenten-aristocratie weerhouden van stappen, die strijdig met het belang van haar zoon werden geacht. Zelfs scheen het in de eerste tien jaar na den dood van Friso, dat de voorstanders van het stadhouderschap zouden slagen in het bereiken van hun doel. Maar na 1721 werd die partij in Holland onderdrukt en zegevierde de regenten-oligarchie. Slechts een schamele vergoeding mocht het heeten, toen haar zoon in 1722 in Gelderland tot de stadhouderlijke waardigheid werd verheven. De voorwaarden, die werden opgelegd, waren even zoo vele belemmeringen voor het uitoefenen van invloed. Zijn naam en zijn titel moest den Gelderschen regenten tot een schild zijn.

Voor Maria Louise waren deze belangen ondergeschikt. De eenvoudige vrouw, die nooit roemde op hare hooge verwanten, maar wier oog gloeide, als zij hoorde gewagen van de diensten harer vaderen in de dagen der Hervorming, schonk haar zoon het hoogste, wat zij zelve had ontvangen, een godsdienstige opvoeding. Dit kind, naar het vriendelijk gelaat te oordeelen, het evenbeeld zijns vaders, moest haar vergoeden, wat zij verloren had. Zij klemde zich aan hem vast met dezelfde benauwende teederheid, die haar liefde tot Friso had gekenmerkt. Zij voedde hem op, gelijk zij hem liefhad. Godsdienstig onderwijs, waarbij later het latijn en nog later nieuwe talen werden gevoegd, waren het geestelijk voedsel, dat hij ontving. Men klaagde, dat de jonge Willem niet de opvoeding genoot, die aan een toekomstigen Vorst toekwam; dat vrouwen hem te lang omgaven, en dat het onderwijs te zeer een theologische kleur droeg. De moeder schonk hem, wat haar hart het

hoogste voor hem achtte. Toen Willem IV in later jaren zijn geloofsbelijdenis te Utrecht aflegde, scheen het meer de belijdenis van een aanstaanden theologant, een dienaar der kerk, dan van een gewoon lidmaat der gemeente. Doch deze klachten, ook indien zij juist zijn, hebben door later onderricht en door eigen studie, naar het schijnt, hun beteekenis verloren. Het is niet onmogelijk, dat de herinnering aan Friso's militairen geest invloed op de moeder heeft gehad. Iedere liefde, ook de reinste, heeft een trek van zelfzucht in zich. Maria Louise wenschte den zoon voor zich te behouden, die, vrucht van haar kortstondig geluk, haar het beeld van den verlorene vertoonde en dien het ongeluk, dat hem als kind trof, haar nog dierbaarder deed zijn. Op vijfjarigen leeftijd deed hij een val, die voor zijn leven deed vreezen, maar slechts zijn gestalte verwrong. Daar geneeskundige hulp te kort schoot, groeide de ruggegraat uit. Een hooge rug, zoo niet een bult, schuilde kwalijk weg onder de golvingen der zware pruik, die hem als man dekte. De figuur was leelijk, maar het gelaat, schoon minder regelmatig en schoon dan dat des vaders, vriendelijk en innemend. De onstuimigheid, die Friso had gekenmerkt, openbaarde zich in den zoon, opgevoed onder vrouwen aan het stille hof te Leeuwarden (slechts afgewisseld door uitstapjes naar Dieren of Soestdijk) in heftige buien van drift, die even spoedig week als zij plotseling uitbrak. Matiging en gematigdheid was de les, die Maria Louise den jongen Willem steeds inprentte, en die ook door zijn zwakke gezondheid, welke zelfbeheersching hem tot plicht maakte, werd voorgeschreven.

In 1726 hield de dagelijksche moederzorg op. De jonge Willem vertrok naar Franeker, om door een akademische opleiding zijn opvoeding te voltooien. Hij was nu op dien

leeftijd, waarop het menschelijk kuiken uit den dop komt, de wereld om zich heen begint aan te gluren, en, verrast door zoo veel fraais en nieuws, meent, dat het alleen voor zijn genoegen bestaat, en in den regel aanvangt hard te kraaien, om zijn goed- of afkeuring te betoonen. Dat de jonge Willem aan den regel is ontsnapt, laat zich kwalijk beweren. Er is in de eerste brieven aan zijne moeder hier en daar een toon, die aan hooger leeftijd dan de zijne was, zou doen denken.

Doch dit zij zoo 't wil — zeker is het, dat het verblijf te Franeker hem goed heeft gedaan, en dat daar voornamelijk de leemten in zijn opleiding schijnen aangevuld. Aan juridische studiën, waarvan het Duitsche rijksrecht voor hem, den Duitschen rijksvorst, vooral van waarde was, paarde zich het onderricht in mathematische wetenschappen, met toepassing op de krijgskunde en de vestingbouwkunst. Natuurwetenschappen, in die dagen artikelen van mode en van smaak, werden èn hier èn later te Utrecht, waarheen hij in 1729 vertrok, beoefend. En niet zonder vrucht; want Willem IV, waar en wanneer hij ze ook verworven hebbe, heeft van zijn eerste optreden in het publiek af, gelijk steeds, den indruk gemaakt, dat noch kennis, noch veelzijdige belangstelling op velerlei gebied van menschelijke wetenschap hem ontbrak. De grootmeester van den goeden toon en de wellevendheid in de eerste helft der 18de eeuw, lord Chesterfield, heeft een getuigenis van hem afgelegd, dat voor moeder en zoon beiden een lofspraak is. Hij leerde hem in 1729 in den Haag kennen en schreef toen naar Londen: "Hij heeft blijkbaar een goede opvoeding genoten en een vrijheid en gemakkelijkheid in den omgang, die men niet krijgt dan door veel in de wereld te verkeeren. Hij heeft een goed, knap gezicht,

maar zijn gestalte is niet zoo gunstig als men zou wenschen, ofschoon niet zoo leelijk als ik gehoord had. Hij heeft niet de minste stijve statigheid, maar is vriendelijk en innemend, zooals het iemand past, die zich in een gouvernement als dit wil verheffen." Lord Hervey, de kamerheer der Engelsche koningin, die hem een paar jaar later te Londen sprak, en zijne redenen had om weinig met hem ingenomen te zijn, moest toch erkennen: „hij schijnt zelf zijn figuur geheel te vergeten, en heeft het talent, ze ook anderen te doen vergeten."

Maria Louise heeft de voldoening niet gehad, deze goede getuigenissen te kennen. Ook al had zij geen andere vernomen, haar hart legde ze van den eenigen zoon af. Zelfvertrouwen, dagelijks voorkomende bij hen, die de voorwerpen van overteedere liefde en van overspannen verwachting zijn; niet onnatuurlijk in den erfgenaam van hooge titels en nog hooger aanspraken; een gewoon verschijnsel bij hen, die weten dat zij, om physieke redenen, meer dan anderen de oogen tot zich trekken, vindt ten allen tijde verschooning in de liefde van een moederhart. Willem herinnerde haar, niet het minst door zijn gebreken, aan den verloren echtgenoot, en hij vergoedde ze door zijn onberispelijk levensgedrag en den hartelijken toon, dien hij in den regel tegenover haar voerde. Wel meende zij soms warmer en gevoeliger uitdrukking van hem te mogen vragen en over koelheid te mogen klagen; maar de zelfstandigheid en beslistheid, die hem eigen waren, deden de goede moeder, in haar gedachten gewoon de mindere van allen te zijn, met niet minder trots en vereering tot hem opzien, naarmate zij hem meer miste. Hij vervulde haar hart en gedachten nog meer, sinds haar eigen leven en woning armer en lediger waren. Slechts een jaar was er

na Willem's vertrek naar Franeker verloopen, of zij was alleen op het Prinsenhof. Hare dochter, Anna Charlotte Amalia, van wier jeugd of karakter wij eenvoudig niets weten, verloofde zich met den erfprins van Baden-Durlach. In Mei 1727 volgde zij hem naar zijn erfland. Maria Louise, van kinderen beroofd, bleef alleen achter. Die beide voorwerpen van haar zorg en liefde kon zij slechts volgen in den geest; in de stilte van haar leven haar gedachten alleen laten weiden van het kasteel van Durlach naar de verblijfplaats van Willem. Dat was het eenige, wat de nauw veertigjarige restte.

III

In 1729 aanvaardde Willem het stadhouderschap over Groningen en Drente, twee jaar later ook dat over Friesland. Het laatste had Maria Louise gedurende de minderjarigheid waargenomen. Zij legde haar taak neder, gelukkig, dat haar zoon ze mocht opnemen.

Met het ophouden van haar officieele werkzaamheid ging een geheele wijziging in haar levenswijze gepaard. Zij bewoonde tot nu toe het stadhouderlijk Hof, waar sedert 1587 de graven van Nassau hadden gehuisd en voor meer dan twintig jaar Friso haar had binnengeleid. In de laatste jaren had zij een buitenverblijf aangelegd, Mariënburg geheeten. Het bestond uit twee hoofdgebouwen en was groot en ruim genoeg om voor een enkelen dag of enkele dagen in den zomer haar tot woning te dienen; maar niet van dien aard dat zij er blijvend haar intrek kon nemen, als zij het Hof zou verlaten. In 1728 had zij daarom in de Groote Kerkstraat een aanzienlijk huis

aangekocht, destijds bekend onder den naam van het Liauckama-huis.

Voor een Gouvernante in ruste was de woning rijk te noemen. Toch kon zij met het verlaten stadhouderlijk Hof niet vergeleken worden. De aanzienlijke vermindering van inkomsten, die zij door de meerderjarigheid van Willem leed, eischte deze beperking. Tijdens zijne minderjarigheid had zij over *f* 150,000 jaarlijks mogen beschikken: thans moest zij zich verminderen, om met *f* 50,000 toe te komen. Nog was de som, schoon niet te hoog, voldoende om in overeenstemming met haar stand te leven, vooral voor eene vrouw, die persoonlijk weinig behoeften had en zich in een kleinen kring van vrienden bewoog, welke zij aan haar disch vereenigde, gelijk ook zij zich aan den hunnen nederzette. Zwak van lichaam, met een zeer zenuwachtig gestel, altijd sukkelende aan allerlei kleine kwalen, bezorgd voor haar gezondheid, gelijk menschen die weinig werkzaamheid of afleiding hebben, gewoonlijk zijn, had Maria Louise behoefte aan vriendschap en liefde. Deelneming van anderen was haar een behoefte, naarmate de kring om haar heen enger werd en zij minder aan hare kinderen had. In 1734 trof haar een zware slag, de zwaarste na den dood van Friso. Haar dochter in Durlach verloor haar echtgenoot, den erfprins van Baden-Durlach. In Juni daarop schonk zij het leven aan een tweeden zoon, maar ten koste van haar eigen gezondheid. Haar gestel kon den dubbelen schok niet verduren. Anna van Baden-Durlach werd krankzinnig en is nooit hersteld, schoon zij haar rampzalig leven tot 1776 heeft voortgesleept. Men kan zich voorstellen, hoe zeer deze slag de arme moeder trof: dit kind was voor haar geheel verloren. Vaster dan ooit hechtte zij zich aan het eenig kind, dat

haar overbleef, haar eenigen troost. Overstroomend, tot benauwens toe, zijn de betuigingen van liefde, waarmede zij Willem overlaadde. En gevoeliger, zoo het mogelijk ware, dan ooit te voren, is zij voor den geringsten schijn van veronachtzaming van zijne zijde. Bijkans van den eersten dag der briefwisseling af moet Willem zich verontschuldigen, dat hij er niet aan denkt om haar te verwaarloozen. In den aanvang is zijn toon wel eens wat geprikkeld, maar langzamerhand buigt hij voor de vurigheid van haar moederlijke liefde, die, al is zij wat veeleischend en wat teer van uitdrukking, in den grond der zaak even toegefelijk en zelfverloochenend is als elke moedertrouw. Hij geeft zich rekenschap van de verlatenheid van een leven, waarin hij alleen vervulling kan brengen.

De stadhouder Willem IV, gelijk de meesten zijner voorgangers, is weinig anders dan in zijne officieele waardigheid bekend. De rol, die hij als zoodanig heeft gespeeld, is niet schitterend genoeg geweest om zijn naam met roem bij het nageslacht te doen voortleven. Des te verrassender is de gunstige indruk, dien zijne briefwisseling met Maria Louise maakt. Hij is in den vollen zin des woords een man geweest. In de moeilijke verhouding tegenover zijn moeder, die aan den eenen kant hem hoog, te hoog vereerde, ja tegen hem opzag en van den anderen kant hem bezwaarde met al de eischen van een zenuwachtige teederheid, heeft hij met omzichtig beleid en liefderijke verschooning zich gedragen. In hem leeft de vaderlijke eerzucht, om zich en zijn geslacht te verheffen en zich te onderscheiden; maar ook een diep plichtbesef, dat hem tot onvermoeide werkzaamheid prikkelt. Beide, eerzucht en plichtbesef, sterken hem tegen den moederlijken drang, dat hij zich van alle gevaren verwijderd houde. Hij laat zich

door haar onrust en tranen niet weerhouden om deel te nemen aan de veldtochten aan den Rijn; maar poogt haar gerust te stellen met vriendelijke woorden en door geregelde briefwisseling. Ook in het keizerlijk legerkamp schrijft hij haar met iedere post, of laat haar door anderen berichten zenden. Steeds houdt hij haar met korte woorden op de hoogte van zijne belangen, roept haar invloed in met vriendelijken drang, die voor haar als een bevel geldt, en doet wat hij kan, om haar genoegen te doen. „Al het mijne is het uwe, beschik er over, zoo gij wilt," is het gewone antwoord, als zij zijn jacht, zijn hof of zijn meubelen te leen vraagt. Als hij in Dieren of Soestdijk is, vraagt hij haar te gast, en dankt haar na het vertrek voor de groote gunst, hem bewezen. Als hij in den Haag of te Brussel vertoeft, belast hij zich met haar commissiën: hij koopt linten en kragen voor haar, of laat vrouwelijke bekenden kanten, waarop zij verliefd is, voor haar koopen, terwijl hij zelf den koop van waaiers op zich neemt, omdat hij daar even goed verstand van heeft als de dames. Hij antwoordt niet op elke uitstorting van haar teederheid, die steeds terugkomt en dientengevolge ophoudt den begeerden indruk te maken. Een enkele maal, als haar klachten over koelheid hem hinderen, doet hij een beroep op haar gevoel van billijkheid en handhaaft met kalme waardigheid de plaats, die hij inneemt.

Zoolang hij alleen was en ongehuwd, was deze niet lichte taak betrekkelijk gemakkelijk: de moeder was in vele opzichten zijn eenige vertrouwde, en zij wist, dat niemand hem nader aan het hart lag. Maar toen hij een ander leven aan het zijne verbond, werd de last zwaarder. Het kwam niet in haar op, dat zij niet meer de hoogste rechten op hem had: bleef hij dan niet haar eenig kind,

haar eenige troost, al voerde hij een vrouw naar zijn huwelijksbed?

Het is voor alle menschenkinderen goed, dat zij niet alles weten, wat anderen van hen en de hunnen zeggen. Maria Louise zou bitter geleden hebben, indien zij de gesprekken gehoord had, die in het koninklijk paleis van St. James over haar zoon werden gehouden. De meest schrikwekkende voorstellingen kreeg Anna van Hannover van haar toekomstigen echtgenoot Willem IV. „Het is een monster! het is een aap!" verklaarde de liefdevolle George II aan zijne dochter. Maar Anna van Hannover liet er zich niet door afschrikken en huwde den aap.

Trouwens, zij ontdekte spoedig, dat hij meer gold dan het uiterlijk scheen te verkondigen. Hij mocht een hoogen rug of kleinen bult hebben, wie hem ontmoette vergat het spoedig. Willem had moeders goedaardigheid, zonder haar smeltende teederheid; hij sprak levendig, gemakkelijk en opgewekt. Daarbij had hij een eigenschap, waarvoor jonge vrouwen gewoonlijk veel eerbied hebben. „Caustique" noemde hem Frederik de Groote, een kenner in dit opzicht. Hij had een open oog voor het komische in de *Vanity fair* dezer wereld, en geest en opgewektheid in overvloed om er zich zelven en anderen mede te vermaken. Hij kon bijtend spottend zijn, als het hem behaagde. Daar is niets, dat jonge vrouwen, die niet geleerd hebben de bitsheid en overmoed van hun physiek te beheerschen, sneller voor een man doet bukken, dan het gevoel van hun minderheid in geestigheid, die in spotten over anderen bestaat. Willem's zelfbewustzijn was daarbij te hoog, dan dat hij zich niet haar meerdere zou gevoeld hebben. Anna gaf zich volkomen en voor altijd aan hem over.

Maar al bukte zij voor den zoon, zij deed het niet voor de moeder. Zij was koninklijke prinses van Engeland en gevoelde het. Bij het huwelijk was uitdrukkelijk bepaald, dat zij de hooger hand op haar schoonmoeder zou hebben, die slechts de dochter van een landgraaf was. Ook al golden niet tal van antecedenten, die zelfs den schijn van vernedering er aan ontnamen, de nederige Maria Louise zou er geen bezwaar tegen hebben gehad. Zij won er echter geen kind, geen dochter mede. De karakters dezer vrouwen verschilden; haar smaak liep uiteen, verder nog haar leeftijd. De hooge en luimige Anna, die heel lief kon zijn, als zij het goedvond en voor hen, die zij liefhad, werd niet aangetrokken door de eenvoudige vrouw, wier liefde zoo breedsprakig was, zoo zenuwachtig teeder en veeleischend. Aan het weelderige en speelsche hof te Londen, waar de ouders met de kinderen en de kinderen met de ouders steeds kibbelden, zoo zij niet openlijk in vijandschap leefden, was het orgaan in haar niet ontwikkeld, om het stille, gemoedelijke huiselijke leven van de schoonmoeder, die niet van kwaadspreken hield, te genieten. Maria Louise sprak het liefst over godsdienst en theologie, bezocht trouw de openbare godsdienstoefeningen, woonde de kerkelijke redevoeringen bij de opening der provinciale synode, ja zelfs de openbare catechisatiën bij. Anna dankte voor dergelijke uitspanningen en kon de goed gemeende, maar verkeerd aangebrachte teerhartigheden van Maria Louise niet verdragen, die in de naïveteit van haar gemoed dacht, dat zij te koel voor de vrouw van haar zoon was en daarom haar teederheid verdubbelde, zonder te begrijpen dat zij niets deed dan Anna steeds meer van zich verwijderen. De schoondochter stond niet hoog genoeg, was niet rijk genoeg ontwikkeld van hoofd en van hart, om

ook in hinderlijke vormen de trouw van een moederhart te voelen kloppen. En zij, die haar zoon, haar eenigen troost vertrouwelijk, ja gelukkig zag met eene, die haar met koelheid en bitsheid afstiet, kon het gevoel niet onderdrukken, dat deze liefde, aan een andere geschonken, inbreuk, zoo niet diefstal was op hetgeen haar van Godswege toekwam.

Het heeft zeker veel beleid van de zijde van Willem gekost, om botsing tusschen deze vrouwen, die beiden hem lief en dierbaar waren, te voorkomen. Dat het hem altijd gelukte, is niet waarschijnlijk. Anna moest nog geduld en onderwerping van het leven leeren. „Ik houd niet van complimenten," beet zij eens Maria Louise toe. Willem vertoefde veel buiten Leeuwarden, en dan kon hij de verhouding gemakkelijker draaglijk maken. Maria Louise schreef een enkele maal aan Anna, maar kreeg zelden en dan nog een kort antwoord. Hare brieven waren niet welkom, dat wist zij wel. „Ik heb de vrijheid genomen, aan de prinses te schrijven. Ik verzoek u haar mijn brief te geven, zoo gij meent, dat het haar schikt. Wil hem anders in het vuur werpen," zoo luidt het een en andermaal. Willem, van zijn zijde, doet wat hij kan. Menige kleine trek komt in zijne brieven voor, die bewijst, hoe hij de goede verhouding tracht te bewaren. Nu eens komt Anna de kamer binnen juist als hij aan zijn moeder schrijft; zij verzoekt hem dan, haar hartelijke groeten over te brengen. Dan eens is het een los, onbeteekenend woord of een vraag van Anna over Maria Louise, die de zoon, in betere lezing, haar tot verkwikking aanbiedt. De oude prinses doet van haar kant veel, om de intimiteit te versterken: zij meent oprecht dat er misverstand is. „Anna meent, dat zij niet van haar houdt; juist het tegendeel

is waar." Zij zendt haar geschenken, kleine attenties. Zij beroept zich tegen Willem op het oordeel van Anna, dat voor hem wel overwegend zal zijn. Zij roemt zijn huiselijk geluk en toont zich gelukkig, dat anderen Anna zoo lief vinden. Zij doet alles, wat zij meent dat baten zal, natuurlijk zonder te slagen.

Op de verhouding van Willem tot zijne moeder oefende deze verwijdering der vrouwen geen invloed uit. Integendeel, het is alsof hij met meer zorgvuldigheid waakt tegen alles, wat haar onaangenaam kan zijn. Hij schrijft haar geregeld elken Zaterdag. Nagenoeg iedere brief vangt aan met zijn wenschen voor haar gezondheid, die altijd wankelende is. Hij montert haar op, spreekt haar moed in; zij is nog niet oud genoeg, om de kwalen van den ouden dag te ondervinden. Lichaamsbeweging heeft zij dringend noodig; frissche lucht zal haar goed doen. Maar Maria Louise, die altijd wordt ader gelaten, wordt steeds bloedeloozer en overgevoeliger. Zij schrijft en spreekt steeds alsof haar einde naderende is, en bereidt zich voor tot den dood. Zelden verlaat Willem haar bij 't einde van den winter, of zij neemt afscheid, als ware het voor het leven. „Nu zal zij hem wel niet meer terugzien." Om haar te logenstraffen, komt hij dan den volgenden morgen vroegtijdig aan haar bed, opdat zij hem voor zijn vertrek nog eens zie. Willem heeft geduld met de eigenaardigheden der goede moeder en behandelt haar met eerbied. Haar klachten verdraagt hij, omdat hij er aan gewoon is en hij den grond kent, waaruit zij opwellen. Over anderen is zijn toon dikwerf vrij sarcastisch, maar geen onvoegzaam woord ontvalt hem tegenover haar. „Ik weet, dat de wereld haar strikken spant, om mij uw vriendschap te rooven," jammert Maria Louise, „maar ik hoop, dat uw

goed hart onbewogen zal blijven en niet bezwijken. Ik hoop dat de band, die ons bindt, niet verbroken zal worden dan met den dood." Hij leest klacht en wensch, gelijk hij ze aanhoort, zonder zich tot onvriendelijk antwoorden te laten verleiden. Evenmin een andere maal, als zij op het bericht van zijn aanstaande komst schrijft: „dit zal mij geheel herstellen, vooral als ik dan mag ervaren, dat gij nog liefde hebt voor een moeder, die u vereert." Hij draagt en verdraagt de onbillijkheid dezer liefde, omdat het die eener moeder is. Kan hij een enkele maal hare wenschen niet vervullen, dan betuigt hij in warme bewoordingen hoe zeer het hem leed doet; de teedere eerbied, dien hij haar toedraagt, en het onberispelijk gedrag, dat hij altijd tegen haar heeft in acht genomen, zullen er haar van overtuigen. Een enkele maal veroorlooft hij zich, haar tot kalmte te vermanen. De ongelukkige, krankzinnige Anna te Durlach wordt door de kinderpokken aangetast. Op het bericht barst Maria Louise, die op zooveel mijlen afstands van haar kinderen haar eenzaam leven slijt, in de hartstochtelijke bede uit: „O mijn geliefde zoon! heb toch zooveel medelijden met uw ongelukkige moeder, dat gij haar deze nieuwe smart verzacht door uw liefde, als mijn eenig kind." Met volkomen zelfbeheersching, zonder op de onbillijkheid der klacht te letten, wijst Willem de diep bedroefde op den hoogeren troost, dien het geloof aan een goddelijke Voorzienigheid geeft. „Uwe Hoogheid bezit te veel vroomheid en berusting, om niet haar volle vertrouwen te stellen op den heiligen wil des Heeren, wiens wegen niet onze wegen zijn." Maria Louise neemt niet altijd, maar toch gewoonlijk, zijn zachte vermaningen nederig aan, en roemt in haar omgeving op de liefde van haar zoon, wiens brieven zij zorgvuldig bewaart.

Ook indien Anna van Hannover van een anderen geest ware geweest en Maria Louise minder drukkend hare moederlijke teederheid had opgelegd, zoude de verhouding tusschen haar beiden wel niet intiem zijn geworden. Want er was eene, die ouder en natuurlijker rechten op het vertrouwen van Anna had, en deze, gelijk elke andere, deed gelden. De begaafde, beleidvolle gade van koning George II werd haar dochter in de Republiek niet vreemd; ook uit het paleis van St. James bleef zij de raadsvrouw der Prinses van Oranje. De meest intieme zaken werden tusschen moeder en dochter besproken en geregeld. Zij zorgde voor den accoucheur, als Anna bevallen moest; Maria Louise wenschte de eerste maal, dat het te Leeuwarden mocht geschieden, maar Willem meldde haar, dat koningin Caroline den Haag geschikter oordeelde. De Engelsche vorstin kon wel niet overkomen, om hare dochter bij te staan, maar de hulp van Maria Louise, schoon aangeboden, werd daarom niet aangenomen. Willem schoof het op het jaargetijde, dat de reis ongeraden deed zijn. Maria Louise had takt genoeg om te begrijpen, en waardigheid tevens om zich niet op te dringen. En toch zou zij de voldoening smaken, die zij wenschte. Tweemaal werd aller hoop teleurgesteld, maar toen het eerste kind, dat in het leven bleef, geboren werd, was het te Leeuwarden.

Welk een danktoon zal de gelukkige grootmoeder hebben aangeslagen! Wel was het een dochter, en geen zoon die het geslacht kon voortzetten. Doch *Renascetur firmior:* een sterkere zal in de plaats treden, had de Haagsche schutterij in 1736, na Anna's eerste bevalling, op den Meiboom voor het stadhouderlijk kwartier geschreven. *Renascetur firmior*, dachten in 1743, bij de geboorte van Caroline, ouders en

grootmoeder. En de tijd zou komen dat hun hoop zou worden vervuld, en een jonge Willem de belofte van voortduur van den Oranjestam aan de oude, verwelkende takken brengen!

Het zou onder omstandigheden zijn, gunstiger dan zich thans lieten voorzien. Toen de stamhouder geboren werd, was Willem IV Erfstadhouder der Republiek.

„Ik hoop, dat gij over al uwe vijanden zult zegevieren door de wapenen der christelijke deugd", had Maria Louise eens aan haar zoon geschreven. Of deze geene andere heeft gebezigd, zullen wij onbesproken laten. Hij was in elk geval de man niet, om als een pretendent der 19de eeuw zijne aanspraken met geweld te doen gelden. Hij wachtte af, welke vrucht de ontwikkeling der gebeurtenissen en de invloed zijner vrienden voor hem afwerpen zouden. In April 1747 was zij rijp en viel zij hem in den schoot.

De fortuin had hem de laatste zeven jaren rijkelijk begunstigd. De Duitsche zijliniën der Nassau's waren uitgestorven, en bij zijn eigen bezitting van Dietz waren die van Hadamar, Siegen en Dillenburg gevoegd. De nieuwe bezittingen verhoogden zijn aanzien in het Duitsche rijk, en vermeerderden op niet onaanzienlijke wijze zijne inkomsten. Zelden is dit laatste onaangenaam, maar Willem IV inzonderheid had er groote behoefte aan. Hij leefde rijkelijk en deed het gaarne; hij was geen zuinig man, schoon het geld hem niet onverschillig liet. Een der enkele malen dat zijn toon jegens zijne moeder een weinig stroef is, is het naar aanleiding van haar verzoek, dat hij haar financieel te hulp zal komen. Door de geringe opbrengst der landerijen is haar inkomen verminderd. Hij voldoet aan haar verzoek, maar aan alles is het te zien dat het hem

moeite kost en hij het zeer onwillig doet. Moest zij minder gul zijn met haar geld voor armen en hulpbehoevenden? Was dat zijn geheime gedachte, die hij niet waagde uit te spreken? Wij weten het niet, maar wel, dat hij veel behoefde, veel uitgaf, op grooten en verkwistenden voet leefde, en bij zijn dood zijn vermogen zeer aangetast achterliet.

De aanwinst der Duitsche landen dwong hem, eenige jaren achtereen, tot een meer of minder lang verblijf te Dillenburg of te Dietz. Daar zag hij de jammeren van den Oostenrijkschen successieoorlog zich uitgieten over de naburige landen en ook over de zijne. Willem is warm Oostenrijkschgezind, en, ondanks zijn betrekking tot Frederik den Groote, zeer op hem gebeten. Vooral de inmenging der Franschen verbittert hem: „het Duitsche rijk wankelt aan den rand van een afgrond, en staat gereed, al zijn vrijheid te verliezen.” Maria Louise, die in de Groote Kerkstraat te Leeuwarden door Willem's zorg de nouvelles van staat ontvangt en door hem trouw op de hoogte wordt gehouden, deelt zijn zienswijze geheel en volgt met angstigen blik den loop van den krijg. Ook haar sympathieën zijn voor Maria Theresia, niet het minst om de ellende, die de Fransche legers over Hessen, haar geboorteland, uitstorten. De onwaardige rol, die zijn schoonvader, de koning van Engeland, speelt, is een grief te meer voor Willem tegen den man, met wien hij om finantieele aangelegenheden in onmin is geraakt. Als koning George in deze jaren over het grondgebied der Republiek naar Hannover reist, gebeurt het, dat hij in een gewone herberg te Apeldoorn moet overnachten. Anna komt van het Loo haar vader bezoeken en Willem zendt hem zijn wacht om hem te eeren, maar hij zelf neemt niet de moeite, tot hem te gaan.

En toch werd deze oorlog, die hem zoo zeer ontstemde, de aanleiding tot zijn verheffing in de Republiek. Zelf nam hij aan de veldtochten geen deel, omdat hem een militaire rang was aangeboden, lager dan hem, den Kapitein-Generaal van Friesland, scheen toe te komen. Op zijn kasteel te Breda ontving hij de officieren, die hem kwamen bezoeken, en hoorde hij al de klachten aan, die zij over de ellendige leiding en de werkeloosheid des legers uitten. Aanhooren en aanzien was alles wat hij kon; van rechtstreeksch ingrijpen moest hij zich onthouden. Hij mocht zich driftig maken over hetgeen geschiedde en niet geschiedde, verder gaan vermocht hij niet. Hij kon hopen, dat de loop der gebeurtenissen de rijen zijner vrienden en aanhangers zou vermeerderen en verbreeden. Daaraan liet hij het over, om voor hem te werken, in het stil vertrouwen dat de macht der traditie en de gehechtheid des volks aan zijn geslacht den weg tot zijn herstelling zouden banen.

In April 1747 werd dat vertrouwen beloond. Toen de vijand voor de poorten stond en de Republiek haar ondergang nabij scheen, eischte het volk zijn verheffing. Met een Oranje kon Nederland niet ondergaan!

In den vroegen morgen van den 10den Mei verliet het stadhouderlijk gezin Leeuwarden, waar het voortaan niet dan bij uitzondering zou komen. Maria Louise gaf zich volkomen rekenschap, wat ditmaal het afscheid beteekende.

Zij gaf den geliefden zoon haar zegen als 't ware voor zijn volgend leven mede. „De scheiding van heden morgen", schreef zij hem aan den avond van dien dag, „deed mij zoo gevoelig aan, dat ik door mijn tranen niet in staat was, u de gevoelens van mijn hart te uiten. Ik ben

nog diep geschokt door uw vertrek, ofschoon de hooge glorie uwer roeping voldoende is om mij te doen berusten. Ik bid den Heer, dat Hij mij de noodige kracht geve om lichaam en ziel staande te houden, maar mijn vurigste bede is, dat Hij Uwe Hoogheid nabij zij en Uw leven en gezondheid voor lange jaren spare; dat Hij U in Zijn hoede neme en U beware in elke onderneming en op elke plaats."

Toen Willem dezen brief ontving, zag hij, dat zij hem *Uwe Hoogheid* had betiteld. Dit opmerkende, schreef hij: „Ik hoop, dat U mij met dezelfde goedheid en familiariteit als vroeger zult bejegenen." Maria Louise antwoordde: „Ik meende u te kort te doen, als ik uw titel niet veranderde. Maar daar gij het niet wilt, zal ik mij schikken naar uw wensch; het is zeker, dat familiariteit noodig is om zijne gevoelens naar waarheid uit te drukken."

Er behoefde voor haar geen vrees te bestaan. Willem veranderde in den Haag niet; hij bleef dezelfde voor haar als vroeger. Zelfs zou men zeggen, dat zijn toon hartelijker, de inhoud zijner brieven rijker is. Is het, omdat zijn leven belangrijker is? Of is, met het klimmen der jaren, zijn waardeering der moederliefde ook gestegen? Wij weten het niet, maar wel, dat hij nog vertrouwelijker is, blijkbaar meer nog dan vroeger, en er op uit, haar prettige brieven te schrijven. Hoe druk hij het ook heeft, bijna altijd heeft hij tijd voor haar. De kleine Carolien, die veel over *olde maman* en haar tuin in Leeuwarden keuvelt en dikwijls bij hem zit, als hij aan zijn moeder schrijft, werkt mede om zijne brieven aantrekkelijker voor de zestigjarige te maken. Hij vertelt haar dingen, die Anna niet mag weten dat hij haar schrijft. Hij vraagt haar, slechts weinige weken na zijn vertrek, om naar den Haag te komen, houdt met vriendelijken drang er op aan,

en wil van geen excuses weten. „Waarom zoudt u na zestig jaar niet meer reizen, en waarom zou dit uw eenig bezoek moeten zijn? Wij hopen u nog meermalen hier te zien." Doch zij bedankt vriendelijk, omdat haar gezondheid te slecht is en zij te midden zijner drukten hem toch zoo weinig zien zal. Doch al deze bezwaren wijken, als den 8sten Maart des volgenden jaars de jonge Willem wordt geboren. Dan biedt zij zich zelfs aan, om bij den doop te komen, maar blijkbaar is Anna in die eerste dagen niet op haar bezoek gesteld, en zij stelt het uit tot den zomer. Zij heeft het eenigszins verlegen schrijven van Willem, ditmaal zonder eenigen drang, zeer goed begrepen, en de tijd is voorbij, dat zij hem zijn liefde verwijt. Het is alsof moeder en zoon voor hun laatste scheiding hun hart voor elkander hebben uitgestort; alsof de nevel is weggevaagd, die soms tusschen hen opprees! Zij twijfelt niet meer aan Willem, al heeft hij zijn vrouw lief, die haar niet beminnen kan. Zij is verzoend met het leven en zeker van de liefde van haar kind.

In den zomer komt zij in den Haag en geniet zij dankbaar van de hartelijkheid des zoons, die er op uit schijnt te zijn om haar openlijk te erkennen en haar te doen deelen in de eere, die de zijne is. Anna moge verlegen zijn met de oude, eenvoudige vrouw, die nooit heeft geschitterd aan een hof en wier manieren en denkbeelden vreemd zijn aan praal en vertooning, het hart der oude moeder gevoelt, dat in hem geen zweem van schaamte over haar eenvoud is. En dankbaar roemt zij hem als een kind, dat haar niet alleen met beleefdheid, maar met oprechte bewijzen van vriendschap en liefde overlaadt.

Daar komt in deze jaren in de weinige brieven van Maria Louise, die bewaard bleven, herhaaldelijk ééne ver-

maning voor: „Spaar uw krachten, doe niet te veel.” Ditmaal was het geen overdreven zorg, want Willem deed inderdaad te veel. Hij is de eerste van het drietal vorsten uit den Frieschen tak der Nassau's, die uitgemunt hebben in overdreven werkzaamheid. Alles wat tegen Willem V en van koning Willem I is aangevoerd, dat zij als commiezen van een ministerie zich met alle onderdeelen bemoeiden; dat zij zelve zaken deden, die zij aan ondergeschikten moesten overlaten; dat zij een kostbaren tijd doorbrachten met verleenen van audienties, dit alles geldt van Willem IV. Hij heeft deze eigenschappen zijn zoon en kleinzoon doen erven. Hun gezondheid is er niet door geschokt, al is hun levensrust er juist niet door bevorderd. Maar de zwakke gezondheid van Willem IV was tegen dezen onmatigen arbeid niet bestand. Hij is aanhoudend ongesteld; reeds in Januari 1748 schrijft hij aan zijn moeder: „Indien ik bezwijk, zal ik de voldoening hebben, naar mijn vermogen mij van mijn plicht gekweten te hebben.”

Het ingetreden jaar, evenmin als het volgende, schonk hem rust. Hij werkte onvermoeid en matte zich af. „Het is vandaag de 215e maal, dat ik bij het teekenen van dezen brief mijn naam zet”, schreef hij haar eens. „Van heden morgen acht uur af heb ik vergaderd, commissiën ontvangen, audiëntie gegeven; niet voor zoo even, tien uur, kon ik dineeren. En nu komt, om mij op te frisschen, de raadpensionaris mij over finantiën spreken.” Zijn opgeruimdheid leed er niet onder. „Ik ben verrukt, goede rapporten van het gedrag van Uwe Hoogheid te hooren (vergeef mij dezen gouverneursstijl) want ik ben onderricht, dat zij goed voortgaat, lichaamsbeweging te nemen en elken dag uit te gaan. Uwe Hoogheid zal nog

meer lachen over dezen gouverneursstijl, als zij hoort, van wien ik deze rapporten heb. Het is baas Evert de Haas, die mij gezegd heeft: ma die rijdt alle dag uit en zij is magnifiq in orde. Het schijnt, dat hij hier rendez-vous gegeven heeft aan allerlei groote heeren; ten minste in den loop van deze week hebben wij hier drie of vier prinsessen gekregen en ik wacht er nog een. Al die vorstenkinderen zijn een beetje vervelend."

In October 1750 bezocht Maria Louise den Stadhouder op het Loo. Het was de laatste maal dat zij hem zag. Ofschoon niets den ongunstigen afloop deed voorzien, was hij voortdurend sukkelende. Zijn opgewektheid en zijn werklust schenen te stijgen met zijn lichaamszwakte. Maar noch hij, noch Anna gaven zich rekenschap van zijn toestand. Toen Bentinck haar in 't voorjaar van 1751 over de mogelijkheid van zijn dood sprak, wilde zij niet naar hem hooren en joeg hem weg. Willem zelf dacht er zoo weinig aan, dat hij, met het oog op de gezondheid zijner moeder, den eersten Januari haar schreef: "Dit is de eerste brief, dien ik in dit jaar schrijf; ik hoop, dat de goedheid des hemels het mij vergunnen zal, nog vele jaren er een aan u te adresseeren."

In de Augustusmaand kreeg hij een heftigen aanval van rhumatische pijnen, die hem reeds dikwerf hadden gemarteld. "Over veertien dagen," schreef hij aan zijn moeder, "ga ik op raad van de doctoren naar Aken. Vóór September hoop ik terug te zijn en u mijn hof te maken."

Doch hij werd opgehouden en kwam niet vóór 4 September te Aken aan. Hij ving aan met het drinken van zes glazen water per dag en moest opklimmen tot tien, het eerste bovendien met Engelsch zout. Na tien dagen

mocht hij beginnen te baden. Zoo was het voorschrift en hij zelf verklaarde: „Ik ben voorbeeldig gehoorzaam aan de faculteit." Zij mocht zich dan ook beroemen op zijn radicale genezing.

Den elfden October kwam hij in de hofstad terug. Anna was hem op den weg van Rotterdam naar Delft te gemoet gereden, en de kinderen sprongen van blijdschap. „Ik ken geen aandoenlijker vreugde," schreef hij aan Maria Louise. „Wij hadden gehoopt u te zien, hetzij in Friesland, hetzij op het Loo. Maar na vijf weken afzijn is er te veel te doen. Wij moeten het dus uitstellen, om u de kinderen te vertoonen, tot de lente. In Maart hoop ik met mijn gezin naar Friesland te komen en eenige weken te blijven. Mijn verkoudheid is beterende, maar als de keel vrij is, is het hoofd geattaqueerd, en omgekeerd. Ik heb alle reden om God te danken voor de uitkomst van mijn kuur, en mijn slaap is beter dan in langen tijd." Met deze woorden eindigde de laatste brief dien zijne moeder ontving. Hij was den 16den October geschreven.

Weinige dagen daarna wierp de koorts hem neder. Het uitgeputte lichaam had geen kracht tot verzet.

Den 22sten October sliep Willem IV in; het was de eeuwige slaap, die hem de oogen sloot.

IV

Indien de teekening, boven gegeven, haar doel niet heeft gemist, dan is het niet noodig, met breede trekken te schetsen, wat de dood van Willem IV voor Maria Louise is geweest. „Haar eenige troost" in 't leven was haar ontzonken.

„Ik ben tegenwoordig geweest," verklaarde later haar

lijkredenaar, „als elk vreesde dat deze boodschap nadeelige gevolgen zou hebben voor haar gezondheid. De Vorstin was diep bedroefd, maar geen onbetamelijk of onlijdzaam woord kwam uit den mond; zij zweeg Gode en was gebogen onder Zijn hand."

Wij hebben geen brieven van haar hand uit deze en de volgende jaren, die over haar gemoedsstemming ons voorlichten. Met Willem was de eenige correspondent haar ontvallen, tegenover wien zij zich ongedwongen uitliet. De enkele correspondentie, die wij nu kennen, is een officieele.

Anna trad op als Gouvernante van haar zoon. In de koele verhouding, die er steeds tusschen haar en Maria Louise bestaan had, bracht de dood van Willem weinig of geen verandering. De belangen van den jeugdigen Willem V mochten haar beiden ter harte gaan, de moeder volgde de raadslieden, in wie zij vertrouwen had, of haar eigen inzicht. Zij is met hare kinderen een enkele maal in deze jaren te Leeuwarden geweest, maar van vertrouwelijkheid is al even weinig sprake als vroeger.

Maria Louise leefde haar stil en rustig leven in de Groote Kerkstraat. Zij zag achtereenvolgens al hare naaste betrekkingen haar voorgaan. Met het klimmen der jaren werd het meer en meer eenzaam om haar heen. Godsdienstige overpeinzingen en de openbare godsdienstoefeningen namen steeds hooger plaats in haar levenswijze in. Hare hofhouding was klein en eenvoudig en gaf weinig afleiding.

In 1731, toen Willem IV meerderjarig werd, had zij haar hof zeer ingekrompen. Er is een reglement bewaard, dat zij in dat jaar vaststelde. Het geheele personeel van haar hof beliep niet meer dan 34 personen. Een kamerjonker, twee freules, een huishofmeester en een page waren

de voornaamste beambten. De opperstalmeester, dien zij vroeger gehad heeft, werd gepensioneerd en geen nieuwe trad in de plaats. Tweemaal per dag werden drie tafels aangericht, 's middags om twaalf en 's avonds te acht uur precies. Aan de eerste nam zij zelve deel met de twee freules en den kamerjonker Robert Hendrik van Hambrouck. Zorgvuldig wordt in dit reglement de taak van ieder vastgesteld, die tot dit kleine hof behoort; aan allen zuinigheid, goede orde, vredelievendheid en eerbaarheid voorgeschreven. Het is niet geoorloofd met kaarten of teerlingen te spelen. 's Avonds om 10 uur wordt het Hof gesloten; de hellebardier moet dan met den turfdrager met een lantaarn de ronde doen, „boven op de linnenzolder, op de gangen, in alle domestique kamers en verder het geheele huis door; ergens bevindende dat er nog vuren op de haarden zijn of kaarsen brandende, zal hij ze vrij mogen uitdoen, en niet gedoogen dat na 10 uur vuren of kaarsen weder worden aangestoken." Deze hellebardier is een man van gewicht, want van de gave des oordeels, die hem eigen is, hangt het eenigszins af, hoe de bezoekers ontvangen worden. Zijn het lieden van distinctie, dan mag hij ze in de voorkamer laten gaan, maar als het vreemdelingen zijn, die hem onbekend zijn of suspect voorkomen, zal hij ze in het voorhuis laten blijven; eindelijk zal hij ook alle smousen en marsdragers en dergelijk volk niet inlaten, maar aan de deur afwijzen.

Het schijnt, dat al die zorgvuldige economische voorschriften niet hebben gebaat. Eenige jaren later moest Maria Louise, wier uitgaven haar inkomsten te boven gingen, maatregelen van nog meer bezuiniging nemen. Er werd toen maar *één* tafel buiten die van Hare Hoogheid vergund. Stiptelijk werd bepaald, hoe veel wijn er

mocht gedronken worden, en er werden strenge bevelen gegeven tegen het brengen van wijn en levensmiddelen buiten het Hof.

Maria Louise bevond zich bij den dood van haar echtgenoot niet in gunstige finantieele omstandigheden: hij stak zwaar in schulden. Zij deed in de jaren der minderjarigheid nog al wat af, maar alles aanzuiveren kon zij niet. De tijdgenooten zeggen, dat zij stipt haar leveranciers betaalde; indien dat waar is, moet zij na 1740 zeer zuinig geleefd hebben. De staat van haar boedel en haar testament is onbekend, maar wij weten dat in de laatste levensjaren haar hofhouding met een paar personen is vermeerderd, die wel kleine, maar toch eenige bezoldiging ontvingen. Doch misschien heeft ook zij eenig profijt getrokken, voor haar eigen fortuin, van het beter finantieel beheer, dat aan het vermogen der Oranje's na 1751 ten deel viel. Willem V dankte bij zijn meerderjarigheid aan de goede zorg, die voor zijn finantiën was gedragen, dat hij een aanzienlijk inkomen uit eigen middelen had. Men begrootte het op niet minder dan een millioen.

In de weinige brieven, die tusschen Maria Louise en Anna van Hannover in deze jaren zijn gewisseld, vinden wij niets over deze zaken. Zij handelen over andere punten. Anna van Hannover regelde de voogdij over haar zoon, ingeval zij kwam te overlijden. Onder de voogden nam zij ook de grootmoeder op. Maria Louise dankte voor het deel, haar toegekend, maar sprak tevens haar hoop uit, dat de Voorzienigheid haar deze nieuwe taak niet mocht opleggen, maar het leven der moeder voor lange jaren sparen.

Die bede werd niet verhoord. In 1759 stierf Anna van Hannover, en de grootmoeder moest opnieuw in Friesland

het Stadhouderschap waarnemen. De eigenlijke taak der opvoeding was aan anderen toevertrouwd.

Het was Lodewijk, hertog van Brunswijk-Wolfenbuttel, die als voogd over Willem V optrad. Hoe hij die taak vervuld heeft, kan in deze schets niet worden nagegaan. Wij hebben ditmaal alleen met Maria Louise te maken.

Zij kende Brunswijk een weinig, en wist hoe zeer Willem IV met hem was ingenomen geweest. Het duurde niet heel lang, of zij deelde diens oordeel geheel en dweepte met Brunswijk.

Het is te begrijpen, want hij deed alles om haar te winnen. Hij correspondeerde geregeld met haar, hield haar van alles wat de kleinkinderen betrof op de hoogte, en betoonde haar de grootste attentie. Wij spreken in deze woorden haar eigen gevoelen uit, want de brieven van Brunswijk zijn niet meer hier te lande. Slechts de minuten der antwoorden van Maria Louise staan ons ten dienste. Aanvankelijk is haar toon een weinig terughoudend, maar spoedig geeft zij zich geheel over. Deze vreemdeling bejegent haar met een respekt, dat de oude vrouw streelt, terwijl de zorg, die hij voor haar kleinkinderen heeft, blijkens zijn brieven, haar het hart verwarmt. Het is zeer te betreuren, dat de brieven van Brunswijk zelve naar Duitschland zijn verhuisd, want zij bevatten blijkbaar tallooze détails, die voor Willem V, diens jeugd en opvoeding van belang zijn te achten.

In den aanvang schreef Maria Louise altijd zelf, maar het duurde niet heel lang of zij verontschuldigde zich. Haar gezondheid belette haar de pen te voeren. Haar edelman, de jonge Hambrouck, schijnt de secretaris geweest te zijn, wat niet tot schade der briefwisseling was, want, welke deugden Maria Louise ook onderscheidden,

nauwkeurige bekendheid met de spelling der Fransche woorden was haar *fort* niet. Niettemin waren er zaken, waarin zij liever anderen geen blik vergunde. Herhaaldelijk komt het voor, dat de secretaris op de minuut aanteekende: "Hare Hoogheid heeft zelve dezen brief vervolgd, en daarvan geen kopij gehouden." In den regel teekende zij hem slechts.

Toen Anna van Hannover stierf, was de oudste der kinderen, Caroline, een meisje van zestien jaar, verloofd met den prins van Nassau-Weilburg. De regenten-aristocratie belemmerde om politieke redenen dat huwelijk, onder voorwendsel dat de bruidegom niet tot de Hervormde kerk behoorde, maar Luthersch was. Brunswijk deed alles om die gemoedsbezwaren, die niet in overtuiging, maar alleen in eigenbaat gegrond waren, te overwinnen, en hij slaagde er in. Maria Louise dankte hem innig voor de zorg en ijver, waarmede hij de belangen van het Oranjehuis behartigde. Zij hield zich overtuigd, dat ook haar kleinkinderen van dezelfde gevoelens vervuld waren. De jong gehuwde Caroline schreef aan haar grootmoeder den dag van haar huwelijk een hartelijk woord; Maria Louise was er zeer getroffen door, en zag er de gunstige werking van zijn invloed in, die de kleinkinderen den band met haar zoo eng deed vasthouden.

Er ligt over het tijdperk van Willem's jeugd in menig opzicht een sluier. Het is zeker, dat de voogdijschap van den hertog van Brunswijk bestrijding heeft uitgelokt. Er was een partij, die de jonge Caroline in zijne plaats tot Gouvernante over Willem V wilde verheffen. Brunswijk riep den steun in van Maria Louise, die hem gewillig werd gegeven. In 1762 had er een samenkomst op het Loo plaats, waar Brunswijk de oude vrouw nog verder

voor zich innam. Zij wees zelfs het aanzoek van Caroline, om haar te komen bezoeken, af met een schrijven, dat eerst aan de goedkeuring van den hertog werd onderworpen. Welke de rol van Caroline zelve is geweest, weten wij niet. Wel, dat de verhouding van haar tot haar grootmoeder niet intiemer werd, maar verkoelde. Een brief van de prinses van Nassau-Weilburg werd later een zeldzaamheid.

Des te enger was de verhouding tot den jongen Willem. Hoe zwak en sukkelend zij ook was, de oude Prinses bezocht in deze jaren tweemaal den Haag, om haar kleinzoon te ontmoeten en getuige te zijn, gelijk zij schreef, van de gehechtheid, die Brunswijk hem betoonde. Met uitnemenden takt wist de hertog de oude vrouw te vatten. Hij eerde haar in haar waardigheid en kende haar juist in die zaken, die haar het meest ter harte gingen. Bij haar bezoek in Holland vertoefde zij ook eenige dagen te Soestdijk. Hij bood haar een wacht aan, tijdens haar verblijf aldaar. Kenmerkend voor den tijd en de persoon is haar antwoord. „Uwe Hoogheid biedt mij een wacht aan te Soestdijk. Ik zou er heel gaarne voor bedanken, maar daar ik vernomen heb, dat het noodig is om de vele dieven en vagebonden, die er rondzwerven, neem ik het aan en verzoek u, alleen een paar soldaten met een sergeant, maar geen officier te zenden." Als de jonge Willem zijn belijdenis moet afleggen, raadpleegt haar Brunswijk, die weet, hoe deze dingen haar ter harte gaan. „Ik ben ten hoogste ingenomen met uw denkbeeld, om hem in een zoo gewichtige zaak niet te dwingen, maar hem te laten handelen naar zijn eigen geweten en zijn eigen wensch", schrijft zij.

Maria Louise was ruim zeventig jaar, toen zij voor de tweede maal als Gouvernante van Friesland optrad. In

Maart 1765 werd in het kwartier van Zevenwouden een voorstel gedaan, dat voor haar een zeer onaangename tint had. Er werd gewezen op den achttienjarigen leeftijd, door den jongen Willem V eerlang te bereiken, en voorgeslagen, hem bij den aanvang, niet bij het einde van dat jaar, bevoegd te verklaren om het stadhouderschap te aanvaarden. Maria Louise gevoelde zich gekwetst, maar handelde niet, zonder Brunswijk en Willem V te raadplegen. Indien de laatste begeerde den termijn vervroegd te zien, zou zij bereid zijn, aan zijn wensch te voldoen. Maar de jonge Willem wilde het niet, en Brunswijk, die op zijne zienswijze en neigingen invloed oefende, had geen moeite om hem te overtuigen dat het ondankbaar zou zijn, zoo hij dit blijk van geringschatting aan zijn grootmoeder gaf. Op nadrukkelijken toon wendde Maria Louise zich tot de Staten van Friesland, om op de toewijding te wijzen waarmede zij nu en vroeger haar taak had waargenomen, en namens den jeugdigen prins de stellige verwachting uit te spreken, dat het voorstel niet in overweging zou genomen worden.

De gevoeligheid, die Maria Louise liet blijken, maakte te meer indruk, omdat, naar het schijnt, men minder aan haar dan aan Willem had gedacht De voorstellers zelve ontkenden elke bedoeling haar te kwetsen, en de zaak werd spoedig, door ze te begraven, in orde gebracht. „Ik wensch er den Prins hartelijk geluk mede, en wensch niets zoo zeer, dan dat hij alle moeielijkheden, die zich in de toekomst zullen opdoen, even gemakkelijk naar zijn wensch oplosse.” Deze naïeve woorden der oude Gouvernante getuigden meer voor den eenvoud van haar hart, dan voor haar scherp inzicht. Zij begreep niet, dat de wensch om Willem V meerderjarig te doen verklaren nog voordat de

voogdijschap eindigde, niet tegen hem, maar tegen de raadslieden, die hem leidden, gericht was. Het was het eerste opsteken van den storm, die in later jaren hem het leven zou verbitteren en de Republiek ten ondergang voeren.

Doch ook al had zij het begrepen, zij zou niet anders gehandeld hebben. Brunswijk was voor haar de raadsman, die aan haar kleinzoon vaderlijke zorgen, neen, meer dan vaderlijke zorgen schonk. „Ik hoop," zeide zij, „in den grond van mijn hart, dat de Prins gedurende zijn geheele leven de weldaden van Uwe Hoogheid indachtig zij, en dat hij geen gelegenheid verzuime, openlijk zijn dankbaarheid te betoonen."

Voor Willem V en de Republiek ware het te wenschen geweest, indien hij aan dien raad wat minder getrouw gehoor had gegeven.

Zij voor zich had de overtuiging, dat zij den dag niet meer beleven zou, waarop zij het stadhouderschap in handen van Willem zou nederleggen. Als haar omgeving haar ermede vleide, wees zij het denkbeeld af. Zij was er te zwak voor: zij verminderde met iedere maand. Ditmaal waren hare sombere beschouwingen juist. Herhaaldelijk had zij aanvallen van beroerte, zoodat in het laatste jaar zelfs de rechterhand de gewone diensten weigerde. Zij bereidde rustig en kalm haar huis, want haar tijd tot heengaan naderde. Zij beval aan Brunswijk verschillende personen uit haar gevolg aan, opdat zij niet van alle betrekking ontbloot zouden zijn, als zij er niet meer was. Steeds had zij voor hare ondergeschikten gezorgd, gelijk zij over het algemeen weldadig en goedgeefsch was. Toen zij de laatste maal aan de Avondmaalstafel had deel genomen, verwijderde zij zich uit het kerkgebouw vriendelijk groetende, als

wilde zij afscheid nemen ook van hen, die zij niet anders kende dan als deelgenooten aan de openbare godsdienstoefeningen. Het viel de aanwezigen op, dat de oude vrouw blijkbaar moeite deed, allen toe te knikken.

Zaterdags voor Paschen werd zij ziek. Zij wilde, dat haar ongesteldheid geheim gehouden werd, opdat de openbare godsdienstoefeningen ongestoord zouden voortgaan. Den tweeden Paaschdag sliep zij in.

„Zij was een Tabitha in goede werken: ootmoedig, nederig, klein in eigen oogen. Mij ontbreekt niets dan dankbaarheid, was zij gewoon te zeggen. Wij hebben reden Gode te danken, dat wij dezen schat hier hebben gehad, zoo veel jaren onder ons, meer dan een halve eeuw, over de 55 jaren."

Dit getuigenis legde haar lijkredenaar, de hoogleeraar Schrader, door Gedeputeerde Staten daartoe uitgenoodigd, van haar af.

Maria Louise van Hessen-Kassel is geen grootsche figuur geweest, maar een eenvoudige, nederige ziel, wier dwalingen uit liefde voortsproten. Zoolang de menschheid behoefte zal hebben aan de deugden van een ootmoedig menschenhart, aan de plichtsvervulling van een nauwgezet geweten, zullen deze kleine, schijnbaar onopgemerkte figuren den historischen achtergrond van een volksleven blijven versieren en de oogen der onderzoekers trekken, omdat zij in den stroom van het voorbijgaande de macht van het blijvende en eeuwige vertegenwoordigen.

II

DE REPUBLIEK IN DE EERSTE HELFT DER ACHTTIENDE EEUW.

DE REPUBLIEK IN DE EERSTE HELFT DER ACHTTIENDE EEUW.

I

In de geschiedenis des Nederlandschen volks is de dag van 12 April 1713 een merkwaardige dag. Voor het stadhuis te Utrecht waren in den vroegen morgen een paar veldstukjes geplaatst: klokke tien uur werden zij afgeschoten. Het was het sein, dat de vrede was gesloten, de vrede, die een eind maakte aan den Spaanschen successieoorlog en de Republiek met de barrière in de Oostenrijksche Nederlanden verrijkte. Die 12de April 1713 was de laatste dag, waarop de Nederlandsche Republiek onder de groote mogendheden van Europa werd gerekend.

Vrees voor Frankrijk en de staatkunde van Willem III hadden haar aan den krijg doen deelnemen. Heinsius, de vriend en leerling van den grooten koning, had na zijn dood tien jaar lang zijn politiek voorgestaan en doen zegevieren. Toen het barrière-traktaat was gesloten, trok de Republiek zich achter dit papieren bolwerk van haar onafhankelijkheid terug. De Nederlandsche diplomatie zou voortaan zich ten doel stellen, allen strijd te vermijden.

De Republiek had rust en vrede noodig. Zij was uitgeput door overspanning en door nalatigheid. De oorlog was lang en kostbaar geweest. 's Lands kas was leeg, het krediet verminderd, de schuld drukkende. In de laatste jaren hadden de Admiraliteiten geen vloot kunnen uitrusten. Nooit zou deze toestand ontstaan zijn, indien de gewesten hun aandeel in de gemeene uitgaven hadden betaald. Maar zij hadden zich onttrokken en den last uitsluitend op Holland en Zeeland doen drukken.

Zoo de vrede redding zou brengen, moesten groote maatregelen worden genomen. Bezuiniging was onvoldoende. Slechts nieuwe inspanning en ingrijpende hervorming konden baten. De schuld lag niet bij personen, maar in het staatsorganisme. Waar geen stadhouder de deelen der Unie verbond en geen hoofd als Johan de Witt zijn aanhang in tucht en orde hield, ontbrak elk algemeen bestuur. Er was geen hoofd in den staat, geen regeerend persoon of college, die de deelen tot samenwerking kon dwingen. De leden van den staat waren zelfstandig en onafhankelijk.

Niemand ontkende dit. Maar wat den een een grief was, scheen den ander een lofspraak. Deze zelfstandigheid der deelen was in veler oog de ware vrijheid. Honderd jaar hadden de regenten gekampt met het Oranjehuis, om ze te verkrijgen. Eindelijk hadden zij ze verworven. De decentralisatie van den staat was het hoogste geluk. Geen dwingende macht boven de regenten, de erfgenamen van het grafelijk gezag. Iedere stad moest zelfstandig, in iedere stad de regeering onafhankelijk zijn.

Dadelijk na den dood van Willem III was in de vijf provinciën, die hem als stadhouder hadden erkend, besloten, geen opvolger aan te stellen. De bepalingen van 1651 waren opnieuw van kracht verklaard, de regeerings-

bestellingen, evenals na den dood van Willem II, gedeeltelijk aan de Staten, gedeeltelijk aan de steden zelve opgedragen. Hier en ginds, in Zeeland en Gelderland vooral, waren onlusten ontstaan. Het volk had deelneming aan de verkiezing geëischt. Met geweld waren die onlusten onderdrukt. Zij bewezen, — zoo spraken de regenten, — hoe zorgvuldig men waken moest, hoe zeer de staat rust behoefde. Geen veranderingen, die tot nieuwe bewegingen konden leiden. Behoud en bevestiging van het bestaande, rust en orde, dat waren de grondslagen, waarop de nieuwe staatsorde moest steunen. Niet hervorming, maar stilstand, onthouding van alle gevaarlijke proefnemingen, zou de kwalen des tijds genezen.

Waar een leer zoovele jaren achtereen verkondigd wordt, en in het eigenbelang van duizenden een zoo krachtigen bondgenoot heeft, kan het niet verwonderen, dat zij heerschende wordt. Wie zou weerstand bieden? Zij omvatte het belang van allen, ook van hen, die tegenstanders schenen. De onbepaalde heerschappij der locale regenten was aan allen welkom, onverschillig of zij aan Johan de Witt of aan Willem III hun zetels dankten. En gelijk hun vaderen in de 17de eeuw zich aaneengesloten hadden, om staande te blijven tegen het Oranje-huis, zoo sloten zij zich thans aaneen tegen allen, die verandering der staatsorde wenschten. Geen tijdperk is rijker aan regentencontracten, dan de eerste helft der 18de eeuw.

Hun inhoud stemt in hoofdtrekken gewoonlijk overeen. Een meerderheid van vroedschappen komt te zamen en verbindt zich bij eede om alle betrekkingen onder elkander te verdeelen. Er worden roosters van de opvolging in de verschillende posten opgemaakt, zoodat ieder op zijn beurt de voordeelige en onvoordeelige krijgt.

Deze verdeeling geldt de betrekkingen in de steden, en ook het lidmaatschap der groote Generaliteitscollegiën. Zij vallen beurtelings allen leden ten deel, namelijk al de leden, die verbonden zijn. De vroedschappen hebben het recht tot aanstelling van burgemeesteren en schepenen. Zij die geen leden der conventie zijn, worden steeds overstemd.

Het is langs dezen weg, dat zich overal de zoogenaamde familieregeeringen hebben gevormd. In iedere stad is er een klein getal familiën, wier leden alle betrekkingen bekleeden. Daar de keuren sommige zaken verbieden, zijn jongere leden dikwijls uitgesloten, Maar voor dezen is een uitweg. De regentenfamiliën van verschillende steden verbinden zich, om elkander voort te helpen. Eén voorbeeld. In Delft regeert de familie Van Bleiswijk; een der jongere leden gaat naar Gorinchem en wordt daar in de regeering gebracht.

Het is deze regentenaristocratie, die in de 18de eeuw regeert, behoudens de kleine pauze van 1747—1751. Haar heerschappij eindigt niet, voordat de storm der revolutie de geslachten van den troon werpt. Want zij zetelen op tronen: „wij zijn de koningen van dit land," verklaren zij zelve. En met volle recht. Boven hen is niemand, onder hen slechts dienaren. Soms komen zij als Staten der provincie of als Staten-Generaal te zamen, maar dit is het eigenlijk tooneel hunner grootheid niet. Wie hen kennen wil in hun volle macht, moet hen gadeslaan in hun eigen gebied, in hun eigen rijk, in de steden. Daar zetelen zij. De staat is opgelost in even zoo vele staatjes als er steden zijn. En iedere staat heeft zoo veel koningen, als hij regenten telt.

Welk een oogenblik, als op den eersten Januari een nieuwe burgemeester van Gorinchem optreedt! In plech-

tigen optocht wordt hij naar zijn woning geleid door ambtgenooten, schepenen, vroedschappen en gevolg, aangestaard en bewonderd door de menigte op de straat. De procureurs en de boden komen hem zegen toewenschen en ontvangen genadige vergunning, om hun ambt nog voor het volgende jaar waar te nemen. Het is om een menschenhoofd te doen duizelen, zoo veel grootheid!

En wat beteekent deze kleine koning van Gorinchem, vergeleken met den grooten ambtgenoot in het machtige Amsterdam? Wie in de groote handelsstad niet tot de regentenfamiliën behoort, staat even goed als in Gorinchem, met het gemeen gelijk. De koopman en de man van wetenschap, de advocaat en de winkelier, zij allen dragen één naam voor de mannen des bestuurs. „Kerel", zoo worden zij aangesproken. Maatschappelijk aanzien, eer en recht, het berust alles in handen der regenten. Zij zijn de uitdeelers er van, als van alle goede gaven.

Is het te verwonderen, dat deze patriciërs — zoo noemen zij zich met klassieke herinnering — van alle verandering afkeerig zijn? Tot zelfmoord is niemand gehouden, noch individu noch stand. En deze stand van regenten gevoelt te minder zich tot opoffering verplicht, omdat hij van zijn goed recht overtuigd is en het geëerbiedigd ziet. Het is onbestreden, jaren lang. Wanneer men de politieke pamfletten van de eerste helft der 18de eeuw leest, dan vindt men scherpe critiek over de regenten. Doch wie zijn het, die ze uitoefenden? De regenten zelve. Uit het volk, uit de kringen van hen, die niet bevoorrecht zijn, zullen later de aanklachten opgaan en in de straten zullen zij weergalmen. Maar vóór 1747 zijn het de leden der patricische geslachten zelve, die hun eigen gebreken aan de kaak stellen. Zij kunnen zich dat genot veroorloven, want het is zonder gevaar.

Neem ten bewijze den Spectator van Justus van Effen ter hand: gij zult in al de deelen geen woord over den staatkundigen toestand vinden. Over alles spreekt hij: over Fransche manieren, over het geven van fooien, over de brutaliteit der dienstboden, over weelde en verkwisting. Alles wordt gemeten en beoordeeld naar de conventioneele moraal des tijds, naar hetgeen het heerschend fatsoen voor zedelijkheid wil aannemen. Zeker zijn er zaken, die hij, schoon aarzelend, afkeurt. De vreemde gewoonten, die inkankeren, b. v. dat ieder uit zijn eigen glas drinkt; dat men met den lepel, die in den mond geweest is, niet meer in den schotel tast; dat men de spijzen met een vork opneemt, worden in strijd geacht met de mannelijke onverschilligheid, die omtrent het eten betaamt. Voor zulke zaken heeft hij oog, over de staatkundige toestanden geen woord.

Te Amsterdam, op de Prinsengracht, woont de schilder Cornelis Troost, een geestig opmerker. Zijn beroemde teekeningen, onder den naam van N.E.L.R.I. bekend, ziet gij op het Mauritshuis in den Haag. Het is een schets van een vroolijk heerenpartijtje; kalm aangevangen, eindigt het als een dronkenmansspel. Het nageslacht lacht om de geestige teekening, maar ook de tijdgenooten ergeren er zich niet aan, al is het een schets naar hun leven. De teekenaar is geen Hogarth, die verbetering heeft bedoeld, amusement was zijn eenig wit. En dit heeft hij getroffen: de regenten lachen mede, en de teekenaar blijft de gewilde regentenschilder.

Van publieken geest is in de Republiek geen spoor. Hoe zou het ook mogelijk kunnen zijn! De gezichteinder is begrensd binnen de wallen der stad, waarin men woont. Wegen en vervoermiddelen zijn er betrekkelijk weinige, en algemeene belangen nog minder. In de oorlogstijden der

vorige eeuw is het volk door het gevaar des lands soms in beweging gebracht. Maar het gevaar heeft opgehouden, men leeft in vrede met geheel Europa, veertig jaren lang. Slechts de regenten en de kooplieden reizen, komen in aanraking met vreemde personen en vreemde zeden. De burgerij verplaatste zich niet; men leeft en sterft met den Bijbel en met Jacob Cats. De heeren regeeren, zij twisten onder elkander en leveren genoeg stof, in de landsteden en op de campagne, voor de chronique scandaleuse, die een levensbehoefte voor het dagelijksch gesprek is.

In de groote handelssteden gaat meer om. De meeste regenten zijn tevens in zaken en blijven daardoor in aanraking met allerlei standen. Hun jongere zonen, voor wie in de plaats der inwoning geen gelegenheid is om regent te worden, worden elders ingeschoven. Gaat ook dit niet, dan studeeren zij, vooral in de medicijnen. In het allerergste geval worden zij dominé. De grootere steden geven meer gelegenheid tot vermaak, dus ook tot afleiding. De komedie wordt druk bezocht en ook die alleraardigste nieuwigheid, die men koffiehuizen noemt. Zij zullen in later jaren gevaarlijk worden, maar zij zijn het nog niet. Integendeel, nu zijn zij nuttig. Een jong dokter, die praktijk wil krijgen, moet ze trouw bezoeken. Daar vestigt hij zijn reputatie. Wie er niet van houdt, behoeft niet verlegen te zijn met zijn vrijen tijd. De vereenigingen, de literarische clubs, ontstaan. Daar oefent men zich en elkander in het houden van redevoeringen en in poëzie. De geestelijke behoeften van het intellectueele deel des volks worden er afgeleid van het publiek terrein. Mannen van wetenschap houden zich met natuurkundige proeven bezig; de ontdekkingen van Newton, Boerhave, enz. worden besproken. Ook de kerkelijke twisten leveren een onuit-

puttelijk onderwerp van bespreking. De scherpe overtuigingen worden afgeveild; personen van uiteenloopend inzicht en meening komen tot elkander. Zoo houdt deze maatschappij zich bezig en laat de regenten regeeren. Zoolang zij het land in vrede houden, bekommert het publiek er zich niet om. De welvaart is algemeen; er is een zeker aandeel aan de genietingen des levens, dat ieder ten deel valt. Armen zijn er, gelijk zij er steeds waren; maar ook de liefdadigheid is groot. En de regenten, brave vaderen van het volk die zij zijn, blijven niet achter. Zij stichten hofjes en weeshuizen.

Doch elke medaille heeft hare keerzijde, ook deze. De jarenlange heerschappij heeft van den eersten aanvang af haar bestrijders. De vijand, die haar eens zal neerwerpen, is de maatschappij, die zich nog niet om haar bekommert, maar haar eigen weg gaat; die kennis vergaart, straks tegen haar te gebruiken. Maar haar bestrijders van den aanvang af zijn anderen. Het zijn zelve regenten, die in al de voorrechten deelen, leden der oligarchie, maar daarom niet blind voor de groote fouten van het heerschend regime. Het is een kleine groep van mannen, die inzien, dat een volk nog iets anders te doen heeft dan te leven en te sterven.

Hun hoofd is Simon van Slingeland, secretaris van den raad van State, thesaurier-generaal, raadpensionaris. Hij heeft onder Willem III gewerkt, naast Heinsius gestaan, en bestuurt in de laatste jaren met een paar vrienden de Republiek. Besturen, dat is: de machinerie van staat laten werken, zoo goed zij kon. Dit is het kunststuk, dat hij volbrengt, en in dezen arbeid verteert hij zijn krachten en zijn rijke gaven. Want meer wordt hem niet vergund.

Simon van Slingeland is een geleerd man en een zeldzaam helder hoofd. Hij geniet mede de voordeelen der staatsinrichting, maar sluit daarom de oogen niet voor de gebreken. Integendeel, hij lijdt er onder. De oligarchie heerscht oppermachtig in de steden, maar aan de belangen des lands denkt zij niet. Het leger wordt verwaarloosd: de provinciën verzuimen hunne quota's te voldoen. De staat maakt bankroet; negen maanden lang is het kantoor van staat gesloten en wordt de rente der schuld niet betaald. Er is eenvoudig geen landsregeering, want er ontbreekt elke macht, in staat om de leden tot onderwerping te dwingen. Groningen, Gelderland, Utrecht, al de geünieerde provinciën doen alles wat zij goedvinden; maar dat zij te zamen de Republiek, een staat vormen, daaraan denkt niemand. Anarchie heerscht; er is geen regeering en geen wet, die gehoorzaamd wordt. „Het is een wonder, dat de Republiek nog bestaat!" roept Slingeland uit. „Stel een stadhouder aan het hoofd van den staat, of een regeeringsraad. Breek de almacht der locale regenten: laten zij niet in staat zijn, om elk algemeen belang onafgedaan of onverzorgd te laten. Dat is de bedoeling van de stichters der Republiek geweest: de staat gaat onder door deze regeeringloosheid."

Mondeling en schriftelijk, door een reeks van uitnemende vertoogen, verspreidt hij zijn meening. Hij heeft aanhangers, onder jongeren, die nog hun carrière hebben te maken, onder ouderen, die een stadhouder een geschikt werktuig vinden om het volk in toom te houden. Een oogenblik schijnt het, dat hij slagen zal. Er komt in den Haag een groote vergadering bijeen. Maar de heeren praten veel, drinken een glas, en laten de zaak zooals zij was. Zoo spot het deuntje, en het is de waarheid. Slinge-

land is hoog geëerd en gevreesd tevens, want de man, die zijn meerderheid gevoelt, is hooghartig en scherp; de koningen des lands moeten menig bitter woord van hem hooren. Maar zij kunnen hem niet missen, want hij is de staatsman, die alleen nog de eer der Republiek ophoudt, de diplomaat, die den vrede weet te bewaren. De koningen van Engeland, George I en George II, staan als peters bij den doop zijner kleinkinderen. Den man, die zoo zeer wordt onderscheiden, kunnen de regenten niet ontberen. Maar zij binden hem de handen: als hij Raadpensionaris wordt, moet hij beloven, zijn invloed niet voor een stadhouder aan te wenden. En Slingeland is een eerlijk man, die zijn eed houdt, zelfs zoo trouw, dat Chesterfield hem verdenkt, zijn vroegere overtuiging verloochend te hebben. Hij werkt in de laatste levensjaren den Prins van Oranje tegen. Naar het schijnt, heeft het leven ook hem gebogen en neemt ook hij zijn plaats in onder die breede rij van mannen, wie teleurstelling en physiek lijden doet breken met de idealen van hun jeugd, die leeren berusten in het onvermijdelijke.

Waar een Slingeland het hoofd buigt, konden zwakker krachten geen tegenstand bieden. De lagere standen der maatschappij mochten vloeken telken male als zij het slachtoffer van willekeur waren, zij vonden nog geen leiders, die hun armen en driften gebruikten voor eigen doeleinden. De middelklassen mochten met ergernis en jaloezie staren op de regenten, die, met heerlijke titels en rechten verrijkt, eigendunkelijk en eigenmachtig over de eigendommen van steden en dorpen beschikten, zij onderwierpen zich aan de van God verordende machten en zochten vergoeding in de finantiëele onafhankelijkheid, die de bloei van handel en fabrieken hun verschafte. De leer

der volkssouvereiniteit was wel in de boeken geschreven, maar nog niet in de harten gedrongen. En trouw steunden de verbonden regenten elkander tegen oproerige onderzaten. Wie verzet waagde of op oude rechten zich beriep, liep gevaar door heeren schepenen vervolgd, gevangen gezet, aan den lijve gestraft of uit stad en land gebannen te worden. Slechts de ontwikkeling der misbruiken, die de gevolgen der oligarchie openbaarde, zou een algemeen verzet in het leven roepen, als een aanleiding van buiten er den stoot toe gaf.

En deze ophooping van misbruiken, deze ontwikkeling kon niet uitblijven, omdat elk gezag tot misbruik en willekeur vervalt, dat geen breidel vindt in de rechten van anderen. De regeeringsposten heetten eerambten en onbezoldigd, maar feitelijk wierpen zij groote voordeelen af. Wie aan de waarde van het geld voor honderd vijftig jaar denkt, zal het niet onbeduidend vinden, dat een burgemeester van Gorinchem een inkomen van *f* 600 had, een Gecommitteerde Raad gemiddeld jaarlijks *f* 3000 maakte en een lid der Admiraliteit *f* 2500. Voeg hierbij de opbrengst der betrekkingen, die dikwerf ten geschenke werden gegeven, maar ook dikwerf onder de hand verkocht. Niemand vond er iets in, want allen en alle partijen deden het. Slingeland zelf betaalde 50,000 gulden voor het Drostambt van Breda, dat hij van de bestuurders der Oranjegoederen voor zijn zoon kocht. Natuurlijk, dat de onderdanen de koopprijzen in den een of anderen vorm moesten vergoeden. Iedere stadregeering had tal van kleine betrekkingen te vergeven, die tot geschenken dienden voor vrienden en bloedverwanten. Stovenzetster in de kerk, turftonster en tal van dergelijke postjes waren giften aan bloedverwanten of vriendinnen. Men liet ze door anderen

voor een kleine vergoeding waarnemen. Dit deden niet slechts personen, dit deden geheele regeeringen. De stad Enkhuizen gaf eens een ambt uit, waaraan een inkomen van *f* 1200 verbonden was. Toen de benoemde den zuiveringseed voor de Staten moest afleggen, bleek het, dat de stadsregeering bedongen had, dat hij het voor *f* 600 zou doen, de rest stak zij in den zak. Maar er waren erger feiten. In een stad van Zuid-Holland schreef de regeering eens een nieuwe belasting uit, zoo 't heette, voor onderhoud van de wallen. Jaren later bleek het, dat de regenten de opbrengst onder elkander verdeelden. Gelijk met ambten in de steden, ging het met de Generaliteitsposten. De heer van Borssele, in Zeeland, had in 1757 het genoegen vader te worden, en noemde zijn zoon Zeelandus. De Staten van Zeeland waren zoo verrukt over deze hoffelijkheid, dat zij besloten, den jonggeborene met het eerste ambt te begiftigen, dat van wege Zeeland in een der drie Generaliteitscollegiën zou openvallen.

De finantieele misbruiken waren niet de ergste fouten. Zij kwamen velen ten goede, die tot den fatsoenlijken stand werden gerekend, ook al waren zij geen patriciërs. Met zijn duizendvoudige armen hield deze oligarchische poliep bijkans alle standen omvat. Want ook de knechts en de meiden trokken er de voordeeltjes van. Het was volstrekt geen zeldzaamheid, dat de koetsier en de keukenmeid van mijnheer den burgemeester ambtjes kregen, waarvan zij de inkomsten genoten, schoon anderen ze waarnamen. Niet de finantiëele misbruiken derhalve, maar de willekeur en de overmoed maakten de oligarchie het meest gehaat.

Grenzenloos waren de hoogmoed en eigenwaan, waarmede deze koningen van het land optraden. Zij trapten ieder, die niet tot hun kring behoorde. Vooral in de oostelijke

provinciën, waar tal van regenten waren, vol van Duitschen adeltrots, zijn dingen voorgevallen, die ongeloofelijk schijnen. Zij lieten, in strijd met de wetten, de boeren voor zich arbeiden, zonder vergoeding. Nog leeft in den achterhoek de traditie voort van de twee adellijke heeren, die in vijandschap met elkander leefden en diensvolgens de schoolmeesters hunner dorpen met elkander lieten vechten. In Holland droeg de willekeur een beschaafder kleed, maar was zij daarom niet minder drukkend. Te Amsterdam was een chirurgijnsgilde, uit oude practici, grootendeels barbiers, bestaande. Een hunner wist een burgemeester te belezen en het besluit werd uitgevaardigd, dat niemand zonder de vergunning van het gild chirurgicale praktijk mocht uitoefenen. Er ontstond bijkans een opstand onder de medische doctoren, aan de akademiën ook als chirurgen geëxamineerd. Er werd geschreven naar Engeland. Frankrijk en Duitschland. De doctorale bul gaf recht tot de uitoefening der chirurgie. Maar de burgemeesters bekreunden zich om geen bullen. De doctoren moesten zich onderwerpen of afscheid nemen van hun praktijk, zooals de vader van Bilderdijk.

Begunstiging aan den eenen, willekeur aan den anderen kant. Maar daar beleedigingen langer worden onthouden dan weldaden. verloor de regentenaristocratie, naarmate haar heerschappij duurde, meer den steun der publieke opinie. In het land, dat aan Bayle gastvrijheid verleende, Voltaire's schriften uitgaf en Chesterfield bewonderde, moest eindelijk de vraag oprijzen, met welk recht de regenten heerschten. En hoe talrijk de belangen ook waren, die aan deze aristocratie waren verbonden, er kwam een dag, dat men haar tot verantwoording riep. Toen zij den staat aan den rand van den ondergang had gevoerd, ging, als

in 1672, de kreet uit naar een redder, die den historischen eerenaam van Prins van Oranje droeg.

II

Met Willem III was het geslacht van den Zwijger in de mannelijke lijn uitgestorven. Maar er waren afstammelingen van de vrouwelijke zijde. Een dochter van Frederik Hendrik was met haar neef, den Frieschen stadhouder, gehuwd geweest. Haar kleinzoon, Johan Willem Friso, was bij Willem's dood een jongen van elf jaar, op wien de Oranjepartij al haar hoop bouwde. Willem III had hem tot zijn erfgenaam benoemd en gepoogd, hem de opvolging in de voorvaderlijke betrekkingen te verzekeren, doch hij was er niet in geslaagd. Toch zou Friso, indien hij in het leven ware gebleven, een gevaarlijk mededinger der oligarchie zijn geworden. Hij was in Holland bekend en had een naam als militair. Maar in 1711 verdronk hij in den Moerdijk.

Het wonderbaar geluk, dat de Oranjedynastie, telkenmale als zij schijnt uit te sterven, begunstigt, bleef ook ditmaal niet achterwege. Zes weken na den dood des vaders schonk zijne 22-jarige weduwe, Maria Louise van Hessen-Kassel, het leven aan een zoon. Als Willem IV zou hij in de Republiek hooger rang innemen dan een zijner voorgangers.

De jaren zijner jeugd deden het niet voorzien. Want hij groeide op aan het stille en eenvoudige hof zijner moeder, zonder, naar het scheen, eenige hoogere aanspraak te maken dan de zoon van den Frieschen stadhouder kon doen gelden. De rustige Maria Louise was de vrouw niet, om met den knaap rond te reizen, volksgunst na te jagen,

door hem in Holland en elders aan de menigte te vertoonen. Jaren gingen voorbij, zonder dat men iets van hem hoorde, dan in 1707, toen hij een val deed, die voor zijn leven deed vreezen. Wel herstelde hij, maar hij bleef zwak, ziekelijk en misvormd, naar men zei. In 1722 werd de jonge man in Gelderland tot stadhouder verkozen, tot groote ergernis van de Staten van Holland. Inderdaad was die verheffing van weinig waarde, want de Geldersche adel schonk hem een instructie, die aan het stadhouderschap alle macht ontnam. Zijn naam werd daar eenvoudig gebruikt als middel, om het volk in de bestaande staatsorde te doen berusten.

Ruim zeventien jaar oud verliet hij eindelijk Friesland, om zijn opvoeding aan de Utrechtsche Academie te voltooien. Liefst was hij naar Leiden gegaan, maar Holland had bezwaren opgeworpen. Het duchtte den invloed van den naam, ook waar de persoon geen vrees scheen in te boezemen.

Het zou echter eerlang blijken, dat de traditie al even gevaarlijk voor hen was, als persoonlijke verdienste. Deze jonge man had niets om zich aan te bevelen als hoofd van een partij, dan zijn naam. Maar deze was glorierijk genoeg om hem te verheffen.

In 1729 werd de Hollandsche regentenoligarchie verontrust door het bericht, dat de jonge Friso in den Haag zou komen. Slingeland, die ontevreden was over den tegenstand, dien hij in de Staten vond, hoopte dat zijn bezoek hen wat leniger in zijne hand zou maken. De vrienden van het stadhouderschap zagen hem met blijdschap komen en bereidden hem een schitterende ontvangst. Toch zagen zij er een weinig tegen op, want er liepen allerlei vreemde geruchten over zijn gruwelijke leelijkheid als anderzins.

Doch het viel mede. Mooi was hij niet, maar hij had helder blauwe oogen en een innemend gelaat. Voeg daarbij groote minzaamheid, zelfvertrouwen, gemakkelijke manieren en de stellige bedoeling om voor zich in te nemen. Hij sprak gemakkelijk en goed en maakte den indruk van een ontwikkeld en verstandig man.

De vier weken, die de Prins in 1729 in den Haag doorbracht, waren een aaneenschakeling van feesten, diners en soupers, die hij met talent en lijdzaamheid doorstond. Van Lijnden, de burggraaf van Nijmegen, en de Engelsche gezant Chesterfield deden alles om hem schitterend te onthalen en hem als Prins van Oranje door hun onthaal te doen schitteren. De lagere volksklasse, zooveel jaren aan een vertegenwoordiger van het geliefde vorstenhuis ontwend, zag weer een Oranje gehuldigd door de vreemde ministers, de aanzienlijken des lands, de hooge militairen en die groote massa, die te allen tijde bij elk volk monarchaal is, omdat zij liever geregeerd, ja verdrukt wordt door haar meerdere, dan door haars gelijken in stand.

Voor Chesterfield, den Engelschen ambassadeur, gold een bijzondere reden. Hij was naar de Nederlanden gekomen om voor dezen jongen Prins te werken. Zijne regeering had een huwelijksverbintenis op het oog.

George II van Engeland had verscheiden kinderen. De oudste van allen heette Anna. Zij was indertijd ten huwelijk gevraagd voor Lodewijk XV van Frankrijk, maar haar vader had hare hand geweigerd, omdat hij, die de kroon van Engeland aan zijn Protestantsch geloof dankte, niet vergunnen kon dat zijne dochter katholiek werd. Deze teleurstelling had Anna zeer aangegrepen, omdat zij zeer eerzuchtig was en het eerste huwelijksaanzoek door geen tweede gevolgd werd. Het was te erger voor haar, omdat

zij het vooruitzicht niet verdragen kon, in Engeland te leven. Haar ouders lagen met hun zoon, den Prins van Wales, bitter overhoop. Ook Anna, die haar bijzondere redenen er voor had. Zij vergaf het dezen broeder, jaren na haar geboren, evenmin als een nog jongeren, dat zij bestonden. Leefden zij niet, dan ware zij na 's vaders dood koningin geworden. Zij dacht er niet aan, deze eerzuchtige jaloezie te verbergen; eens zei zij ronduit aan haar moeder: „Ik wou, dat ik geen broeders had, dan zou ik u opvolgen." Toen deze haar bestrafte, antwoordde zij heftig: „Ik wil graag morgen sterven, als ik vandaag koningin mag zijn." De gedachte dat zij van dien broeder eens afhankelijk zou zijn, was haar ondragelijk. Elke uitredding scheen welkom.

In November 1733 kwam Willem in Engeland aan, om de geliefde van zijn hart naar het altaar te voeren. De Engelsche natie, die de Hannoversche vorsten om hun onschadelijkheid verdroeg maar verachtte, werd door de tegenwoordigheid van een Oranje tot een geestdrift verleid, die voor de regeerende dynastie bijna beleedigend was. Met adressen werd hij overstroomd, waaronder sommige van zeer dubbelzinnigen inhoud. Inzonderheid dat van de City van Londen was bij uitstek onbetamelijk. In bedekte termen gaf men te verstaan, hoe zeer men wenschte, dat hij het voorbeeld van zijn beroemden voorganger zou navolgen, die zijn schoonvader had weggejaagd. De uitnoodiging was zonder eenig gevaar, want slechter revolutionair dan deze Willem IV was er in de wereld niet te vinden.

Hij dacht er niet aan, om een kroon te winnen, maar om een vrouw te trouwen. Anna kon, als zij wilde, zeer innemend zijn, en zij was het, toen zij Willem had leeren kennen, jegens hem. Te recht, want ook haar uiterlijke

gaven behoefden een krans, eenig sieraad, dat de aantrekkelijkheid der vrouw verhoogde. Deze bruid van 24 jaren was verre van mooi, schoon behoorlijk gebouwd. Zij had levendige oogen en een frissche kleur; doch zij had de pokken gehad, waarvan de sporen haar nog ruimschoots ontsierden. Zij was klein en kort en vertoonde nu reeds een sterken aanleg om heel dik te worden. Dit menschenpaar had dus alle reden om de deugd der verdraagzaamheid jegens elkander te betrachten. Natuurlijk letten echter haar ouders meer op *zijn* leelijkheid dan op de geringe schoonheid van hun dochter. Vooral de koningin beklaagde haar kind, dat, zoo zij zeide, opgeofferd werd, en verzekerde aan haar vertrouwden, dat de koning Anna geheel vrij liet en niemand eenigen den minsten dwang op haar oefende. Het was volkomen waar. Dwang zou hier niets gebaat hebben. Anna was meer gewoon, haar wil aan anderen op te leggen, dan dien van anderen te volgen.

Maandag, de 23ste November, was de dag, voor het huwelijk bepaald. Maar er kwam een kink in den kabel. Den vorigen dag reed de Prins naar de kerk der Hollandsche Gemeente. Onder de godsdienstoefening werd hij onwel; hij kreeg een toeval. Hij werd in zijn rijtuig gedragen en langzaam en met groote voorzichtigheid naar zijn woning vervoerd. Lang bleef hij ziek, zoodat het huwelijk onbepaald werd uitgesteld. Met de grootste koelheid behandelde hem het koninklijk gezin. De koning vond het beneden zich, zijn toekomstigen schoonzoon te bezoeken. Willem bracht de wintermaanden in een der Engelsche badplaatsen door, om weer op krachten te komen. Eindelijk, in het voorjaar van 1734, was hij hersteld en keerde hij naar Londen terug.

In den avond van den 24sten Maart werd het huwelijk

nu in de kleine Fransche kapel, die tot het paleis van St. James behoorde, gesloten. Aan pracht en weelde ontbrak het niet; evenmin aan toejuichingen van het volk en aan Oranjelinten en strikken, die de paarden en rijtuigen bedekten, waarin de bruidegom en zijn gevolg van Somerset-House naar St. James reden. De koning hield zich gedurende de huwelijksplechtigheid goed. Maar de koningin en de zuster der bruid trokken zulke lamentabele gezichten, dat de optocht naar de kapel meer geleek op de sombere processie, die Iphigenia naar het altaar geleidde waar zij moest geofferd worden, dan op een vroolijken bruidsstoet. De prins was prachtig uitgedost; een lange pruik verborg zijn hoogen rug voor de oogen der nieuwsgierigen. Hij was in het fluweel, rijkelijk met goud geborduurd; de diamanten knoopen werden per stuk op 300 pond sterling gerekend. Hij gaf een rijk geschenk in juweelen aan zijn bruid, die pronkte in een japon van zilverlaken, met een sleep van zes ellen lang, gedragen door de dochters van tien hertogen en graven.

Te middernacht soupeerde de vorstelijke familie in het publiek. Tegen twee uur in den morgen werd aan het afgematte paar vergund zich terug te trekken. Doch niet, om aan onbescheiden blikken te ontsnappen. Want eerst moest nog die zonderlinge vertooning, volgens onze zeden ergerlijk, in de 18de eeuw gewoon, plaats hebben, dat bruid en bruidegom, in sierlijk nachtgewaad uitgedost zich op hun bed plaatsten en de bruiloftsgasten voor zich heen lieten paradeeren. Men kan begrijpen, hoe dit illustre gezelschap, zooeven van een goed souper opgestaan en nu geroepen om Hunne Hoogheden in nachtkostuum hulde te brengen, ten koste van dit echtpaar zich heeft geamuseerd. De koningin zelve was dagen lang vol jammerkreten. Zij

verklaarde, dat zij getroffen was geweest, neen, doodelijk verschrikt, toen zij Willem in nachttoilet, zonder pruik had zien binnenkomen. „Ik dacht, dat ik flauw zou vallen, toen ik dat monster mijne dochter zag naderen. Hebt gij het wel gezien, mylord? En hadt gij geen medelijden met die arme Anna?" vroeg zij den volgenden dag aan Lord Hervey. Maar deze nam de zaak kalmer op: hij hield niet van Anna en vond volstrekt niet, dat zij opgeofferd was.

Ook Anna scheen er niet zoo over te denken. Zij was met Willem spoedig zeer op haar gemak en vond, dat hij volstrekt niet zoo heel leelijk was. Wel werden, bij het afscheid van hare ouders, stroomen tranen vergoten, maar vroolijk en opgewekt verliet zij niettemin Engeland, om als Prinses van Oranje in den vreemde een eigen huis te vinden.

Doch de illusie, de aantrekkelijkheid van het nieuwe en onbekende, de begoocheling van het vreemde duurde kort. Haar wachtten teleurstellingen, grievend en pijnlijk voor een zoo trotsch en heerschzuchtig hart als het hare.

In het voorjaar van 1733 was het aanstaande huwelijk van Willem en Anna aan de Staten van Holland bekend geworden. Zij hadden onmiddellijk besloten, zoo mogelijk, het te verhinderen. De raadpensionaris Slingeland had op hun last aan den Engelschen gezant medegedeeld, dat de Staten deze verbintenis zeer ongaarne zagen, omdat zij vreesden, dat het tot verkoeling tusschen de beide rijken zou leiden. Zij waren vast besloten, „de vrije staatsregeling te handhaven op den voet, waarop zij deze laatste dertig jaar geweest was"; zij hoopten daarom dat Z. M. van de zaak zou afzien. George II was door dat zonderling vertoog zeer geërgerd en had, onder breede betuigingen van

vriendschap, de Staten te doen antwoorden, dat hij volstrekt niet wist, welk recht zij hadden, om zich met zijn familiezaken te bemoeien. Koeltjes hadden de Staten gerepliceerd: zij verwonderden zich, dat Z. M. de zaak als zuiver domestiek beschouwde.

Toen het huwelijk gesloten was, gaf de koning er hun kennis van. De Staten wenschten hem geluk en waren wel zoo beleefd, hun hoop uit te spreken, dat, „daar Z. M. een vrije Republiek, als de onze is, heeft verkozen tot een verblijfplaats voor zijne teer beminde dochter, zij er al het genoegen mocht vinden, welk de gelegenheid des lands en de tegenwoordige gesteldheid onzer Republiek, welker behoud ons ter harte gaat, aan haar zullen kunnen geven."

Deze correspondentie deed eenigszins voorzien, wat de prinses te wachten had. Toen de Engelsche gezant op last zijner regeering gevraagd had, op welken voet zij in de Nederlanden zou behandeld worden, had hij als hoogste beleefdheid van de Staten de belofte gekregen, dat zij als Koninklijke Hoogheid zou beschouwd worden. Een prinses van Oranje, de gade van een Frieschen stadhouder, scheen in deze regenten-aristocratie geen titel te hebben. De man was maar een ambtenaar der Staten.

Indien Anna zich gevleid heeft, dat haar koninklijke rang de burgerregenten zou imponeeren, heeft zij zich bitter bedrogen gezien. Twee zaken nam zij van den aanvang waar. De aristocratische regeering veronachtzaamde haar opzettelijk, en de toejuichingen van het volk golden haar als Prinses van Oranje, niet als koningsdochter.

Toen het jonge paar te Rotterdam landde, had de magistraat de beleefdheid, het hoffelijk te ontvangen, maar te Amsterdam achtte het bestuur dit geheel overbodig. De

straten waren vervuld met een opgedrongen menigte, die duidelijk haar ergernis uitsprak dat het geschut op de wallen zich niet deed hooren en dat burgemeesteren werden gemist. Eindelijk, toen de prinselijke stoet van de Haarlemmerpoort naar het Singel langzaam was voortgereden en de prins en prinses aldaar het jacht waren binnengegaan, dat hen naar Friesland zou voeren, kwam er een pensionaris aanwandelen, om te vragen wanneer burgemeesteren hun een bezoek konden brengen. Zij werden niet meer ontvangen. In Friesland, in het vriendelijke Leeuwarden, droeg de ontvangst een meer algemeen en opgewonden karakter. Maar de stille landstad had weinig van Londen en even weinig van een vorstelijke residentie. Hoe kon Anna, gewoon aan het hofleven in Engeland, zich thuis gevoelen in den kring der eenvoudige schoonmoeder, die de opmerkzaamheid trok, als zij bijzonder mooi aangekleed was? Na eenige weken in het noorden vertoefd te hebben, voerde Willem zijn jonge vrouw eindelijk naar den Haag, op het Huis in 't Bosch. Daar viel aan Anna de eere te beurt, gecomplimenteerd te worden door eene commissie uit de Staten van Holland. De prinses mocht het wel op prijs stellen, want de Staten hadden uitdrukkelijk besloten, dat dit nu maar voor eens slechts een extraatje was, omdat zij voor den eersten keer hier vertoefde; in het vervolg zouden zij deze beleefdheid niet meer bewijzen. Niet alleen het college van de Staten, maar ook de leden stelden zich persoonlijk blijkbaar schrap. De Oranjepartij zou zien, dat zij niet gewonnen had door de aanwinst van een vreemde prinses. De regentendames verwachtten door de vrouw van den ambtenaar het eerst gegroet te worden, en niet alleen de gehuwden, maar ook de ongehuwde juffers. De Fransche ambassadeur beweerde, dat Anna het eerste bezoek aan zijn

vrouw moest brengen. En ook de Engelschen in den Haag vermeerderden de verwarring; zij maakten bezwaar, om de woning van een ambtenaar der Staten te betreden. De geringschatting, waarmede de stadhouder van een souvereine provincie in de residentie van Holland bejegend werd, is zeker zelden in scherper trekken uitgesproken, dan in de woorden der Engelsche koningin aan den gezant in den Haag: „het komt mij voor, dat de gentlemen in Holland hun hulde aan Anna kunnen bewijzen, ofschoon zij in het huis van den Prins van Oranje is, niet als zijn vrouw, maar als des konings dochter." Slechts de passiviteit van een Willem IV kon een dergelijke scheeve en valsche positie verdragen.

Doch ook Anna gevoelde maar al te goed de diepe krenkingen, die haar werden aangedaan. En toen in Juli Willem naar het keizerlijke leger vertrok, ging zij naar Engeland, dat zij voor drie maanden met zooveel blijdschap had verlaten. In Holland had zij het ouderlijk huis liefgekregen, zoo lief, dat zij smachtte om er te kunnen blijven. Zij bleef te Londen, de eene week voor, de andere na, onder voorwendsel van zwangerschap, wat onwaar was. Slechts het uitdrukkelijk bevel van haar vader en de dringende vertoogen van Willem konden haar eindelijk bewegen om in haar ballingschap terug te keeren. Tevergeefs had de Engelsche gezant in den Haag, Horace Walpole, haar op haar eigen verzoek den indruk gemeld, dien haar lange afwezigheid maakte. De aanhangers van het Oranjehuis waren er zeer ontevreden over; zij zou, beweerde men, de belangen van Willem zeer benadeelen, indien zij in Engeland moeder werd. Anna was diep ongelukkig over dien brief; zij bleef den geheelen morgen na de ontvangst huilen en liep eindelijk met roode oogen en natte wangen

naar haar moeder. Koningin Caroline trok partij voor haar dochter en schreef aan Walpole, dat hij zich bepalen moest tot zijn politiek en zich niet bemoeien met zaken, die hij niet begreep. Hij had zeker dat mooie advies gegeven, omdat hij zich verveelde en de prinses noodig had, om whist met haar te spelen! Desniettemin moest Anna eindelijk toegeven. In het laatst van December keerde zij in Holland terug.

Slechts nog eenmaal is zij in Engeland geweest. Het was in 1737, na den dood harer moeder. Zij begreep, dat haar vader, die geheel door zijne vrouw was geleid, een nieuwe raadsvrouw noodig had, en achtte zich zelve daartoe het meest geschikt en bevoegd. Zij ijlde naar Engeland, om haar taak te aanvaarden. In haar ongeduld was zij onhandig genoeg, het ware doel van hare reis uit te spreken. George II, die het vernam, vergaf het zijne dochter niet. Hij dwong haar, na een kort verblijf, Engeland te verlaten.

Sinds was zij gebannen in het land, dat zij eenmaal als een veilige schuilplaats voor de moeielijkheden, die haar in de toekomst bedreigden, had aangezien. Jaren achtereen had zij hier grievender bejegeningen, zwaarder krenkingen dan zij ooit had kunnen gissen, te verduren. Zij moest leven in een Republiek, onder het bestuur van regenten, zorgvuldig bedacht om alles te vermijden, wat het aanzien van het geslacht, waartoe zij behoorde, verhoogen kon; leven aan de zijde van een echtgenoot, die, zonder zijne aanspraken te verloochenen, met philosophische of religieuse kalmte zijn geringen staat in de Republiek verdroeg; leven, telkens teleurgesteld in haar hoop om moeder te worden en niet voor 1743 zich verheugende in het bezit van een dochter, het eerste kind, dat bleef leven.

Er is weinig of niets bekend van de verhouding, die tusschen deze echtelingen heeft bestaan. Wat wij van Anna weten als Prinses van Oranje is volkomen in overeenstemming met haar verleden, zooals het boven geschetst werd. De eerzuchtige vrouw heeft, slechts door noodzakelijkheid gedwongen, zich geschikt in de ondergeschikte plaats, die haar in de Republiek was aangewezen. Het is niet te betwijfelen, dat tusschen haar en Willem in menig opzicht scherp verschil van inzicht heeft bestaan. Evenmin, dat zij dikwerf haar zin heeft doorgezet, maar niet altijd in het belang van de zaak, die zij voorstond. Verwonderen kan het niet. Haar kennis van de toestanden in de Republiek dankte zij aan Willem, en deze was de man niet om haar te sterken in haar hooge eischen.

De Friesche stadhouders uit het geslacht van Nassau hadden altijd een tweede plaats in de Unie ingenomen. In hun eigen stadhouderschappen hadden zij nooit dien invloed bezeten, dien de Oranje's in Holland uitoefenden. Hun macht was in Groningen en Friesland steeds meer beperkt geweest. Zij hadden zich daarin geschikt uit voorzichtigheid, want zoo zij de twee gewesten tegen zich in het harnas riepen, liepen zij gevaar, het stadhouderschap in het geslacht der Hollandsche neven te zien overgaan. Frederik Hendrik had in 1640 een poging daartoe gedaan en Friesland en Groningen bij zijn andere stadhouderschappen willen voegen. Slechts met moeite hadden de Friesche Nassau's zich nevens de zooveel machtiger Hollandsche stadhouders staande gehouden. In de Republiek telden zij weinig mede. In vredestijd dacht niemand aan hen. In oorlogstijden stonden zij onder de Hollandsche stadhouders, wien al de roem van den krijg en het beleid der diplomatieke betrekkingen ten deel viel.

Een dergelijke ondergeschikte plaats en verplichte voorzichtigheid werken doodend op de energie. De geest van initiatief was in deze vorsten ondergegaan en vervangen door passief geduld. Afwachten, lijdzaam afwachten wat de gunst der fortuin hun brengen mocht, dat was de hoofdeigenschap van dezen zijtak der Nassau's.

Traditioneele karaktertrekken worden erfelijk, waar de uitkomst ze tot deugd en wijsheid schijnt te stempelen. Willem IV had een jeugd achter zich, die hem passiviteit voor de hoogste politiek deed aanzien. Meer dan een zijner voorgangers, had hij de macht der Hollandsche aristocratie, haar euvelmoed, die voor niets terugschrikte, leeren kennen. Als stadhouder van Friesland had hij het recht, om in den Raad van State zitting te nemen. Holland had eigenmachtig het hem belet. Als erfgenaam van Willem III was hij markgraaf van Veere en Vlissingen. Holland had de Staten van Zeeland gedrongen, het markgraafschap te vernietigen. Rechten, hem wettig toekomende, had Holland's invloed en overwicht doen schenden.

Tegen een oligarchie, die voor niets terugdeinsde om hem te vernederen en in het eigenbelang der duizenden regenten in de verschillende gewesten haar bolwerk had, gevoelde hij zich machteloos. Den strijd met haar aanbinden durfde, waagde hij niet. Hij handhaafde zijne rechten slechts, door den afstand te weigeren. De som gelds, die Zeeland hem voor Veere en Vlissingen bood, weigerde hij aan te nemen. Toen men hem slechts een ondergeschikten rang in het leger aanbood, weigerde hij hem te bekleeden. Daartoe bepaalde hij zich. Tot meer bezat hij de kracht niet. Om als partijhoofd op te treden en zijn duizenden aanhangers in den lande om zich te vereenigen, miste hij het domineerend overwicht, dat den

jongen Willem III had verheven. Zijne vrienden liet hij werken; zijne tegenstanders zocht hij door vriendelijkheid te winnen; verder ging hij niet.

Hij wachtte af, geduldig en berustend in de macht der traditie en in de gehechtheid des volks aan zijn geslacht.

In 1747 werd dat vertrouwen beloond. Toen de vijand voor de poorten stond en de Republiek haar ondergang nabij scheen, eischte het volk zijne verheffing.

Het was Donderdag 11 Mei, Hemelvaartsdag. Amsterdam was met vlaggen en wimpels gesierd en op de straten joelde en verdrong zich de menigte. Op het Singel tegenover de Luthersche Nieuwe kerk, op dezelfde plaats waar voor dertien jaar de stadhouder zijn jonge vrouw het jacht had binnengeleid, dat haar naar Friesland zou voeren, zonder dat de Amsterdamsche magistraat het noodig had geacht hen te begroeten, stapten thans de Prins en de Koninklijke Hoogheid aan wal. Ditmaal was de regeering aanwezig en overstroomde hen met huldebewijzen. „Ons vertrouwen is naast God op Uwe Hoogheid gevestigd", zeide zij. Het woord was waarheid, zelfs in ruimer zin dan de Amsterdamsche regeering bedoelde. Niet alleen verlossing van den buitenlandschen vijand, ook redding van het despotisme der regenten werd van Willem IV gewacht.

III

Er is geen enkele der Oranjevorsten, aan wien grooter macht is geschonken, dan aan den man, die in Mei 1747 als stadhouder van al de geünieerde gewesten optrad. Met de verheffing van Willem IV eindigde de afzondering, waarin tot dusver Friesland en Groningen tegenover de

andere provinciën hadden geleefd. In zijne handen waren de stadhouderschappen van al de gewesten voor de eerste maal vereenigd. Een der struikelblokken, die tot dusver de vestiging van een krachtig, algemeen bestuur hadden in den weg gestaan, was opgeruimd.

Gelijktijdig viel een tweede. De opvolging in de vaderlijke betrekkingen werd erfelijk verklaard in zijn geslacht, zoowel in de mannelijke als in de vrouwelijke lijn. Voor de vestiging van een eenhoofdig bewind ontbrak niets dan een hooger titel en de openlijke toekenning van hooger rechten.

Onder de aanhangers van het Oranjehuis was ernstig sprake, hem tot Graaf te verheffen. Zoo Willem den overwegenden invloed, dien de omstandigheden hem hadden geschonken, had willen aanwenden tot die verheffing, de regentenaristocratie ware onmachtig geweest, het te verhinderen. De geestdrift des volks, dat vol vertrouwen tot hem opzag en genezing van alle wonden verwachtte, zou hen tot toegeven gedwongen hebben. Maar Willem IV dacht er niet aan. Hij verklaarde, dat hij geen hooger eerzucht kende, dan het voorwerp der liefde en hoogachting van een vrij volk te zijn.

Toen hij het bestuur aanvaardde, moest die vrijheid worden gehandhaafd tegen het buitenland. Frankrijk's legers stonden op het grondgebied der Republiek en dreigden haar te overheeren. Als kapitein-generaal der Unie had Willem IV het opperbevel over de troepen van den staat. Hij dankte zijne krijgskundige kennis aan de boeken, niet aan de practijk. De gevolgen bleven niet uit. Vol vertrouwen in eigen inzicht, lag hij spoedig met de generaals, zoowel der Republiek als van Engeland, overhoop. Waldeck verliet vertoornd het leger en het

land; de hertog van Cumberland, Willem's jonge zwager, bestormde de Engelsche regeering met klachten over den Prins en den Staat. Bergen op Zoom, ofschoon van alles ruimschoots voorzien, werd door de Franschen verrast en uitgeplunderd. De 80-jarige bevelhebber Crönstrom had nog bijtijds zich op een paard doen hijschen om te ontsnappen. Gelukkig deed de vrede, wat de krijg niet vermocht: hij waarborgde 's lands vrijheid tegenover het buitenland.

Doch de militaire aangelegenheden werden betrekkelijk weinig geacht wegens het gewicht der binnenlandsche moeielijkheden. Geweld en oproer waren aan de orde van den dag. In alle steden van Holland, in Groningen en Friesland, ja, overal waren alle rust en orde gedurende anderhalf jaar volkomen geweken. Het gemeen op de straten, de burgers in hun vergaderzalen deden eischen hooren, ook nadat aan den eersten, de herstelling van het stadhouderschap, was voldaan. Nooit had vóór dezen de Republiek in een zoo algemeene gisting en verwarring verkeerd, gedurende zoo langen tijd, als thans. In 1672 hadden ook de onlusten voortgeduurd na de herstelling van Willem III, maar toen Johan de Witt als het slachtoffer van den volkshaat was gevallen, was langzamerhand de wilde stroom in zijne bedding teruggekeerd. Thans viel niemand door de handen van het gemeen, maar de beweging duurde steeds voort. In 1672 was het een politiek systeem geweest, dat men in zijn eminenten representant had getroffen. Thans gold het een maatschappelijken stand, geen persoon. Die stand moest getroffen, zijn overwicht verbroken worden. Als aan dien eisch was voldaan, zou de orde vanzelf terugkeeren.

De beweging van het jaar 1747 is in hoofdtrekken aan

ieder bekend. Men heeft de huizen van pachters geplunderd, die gehaat waren en het verdienden. Men heeft regenten bedreigd en ze laten loopen. Men heeft ze beschuldigd van diefstal, waaraan zeker velen schuldig waren: ten minste, indien het in een geordende maatschappij diefstal moet heeten, dat men van zijn invloed als regeeringslid gebruik maakt, om de belastingen te ontduiken. Men heeft geëischt, dat de belastingen niet meer werden verpacht, en het verkregen. Men heeft verlangd, dat de ambten publiek werden geveild en aan de meestbiedenden toegewezen: waarom zou een rijk burger niet een betrekking mogen koopen, even goed als een lid der regentenaristocratie? Men heeft het ontslag gevorderd van ambtenaren, die openlijk bekend stonden als hoofden der oligarchie; zuivering der regentencollegiën; afschaffing der contracten van correspondentie; onderzoek naar het finantieel beheer der regenten enz. Het volk, de burgerij heeft veel geëischt, verstandige en onverstandige dingen; vriendelijk en met hooge, dreigende woorden; met kracht van argumenten en met ruw, lomp geweld.

Maar in al deze eischen, billijke zoowel als onbillijke, straalde één hoofdgedachte, één hoofdeisch door: hervorming van de staatsorde, door de aristocratie aan band te leggen en het volk te vrijwaren voor haar despotisme. Daartoe was de Prins van Oranje door de natie geroepen; dit vreesden zijne tegenstanders, dit hoopten zijne aanhangers van hem.

Maar beiden bedrogen zich. Willem IV dacht er niet aan, om aan zulke verwachtingen te voldoen. Hij was een man, die veel wist. Men zegt, dat zijne historische kennis zeer groot was. Vermoedelijk heeft hij veel feiten van buiten gekend, maar begrepen heeft hij ze niet. Een

helder inzicht in de vorming, ontwikkeling en verbastering der Republiek miste hij volkomen. De Hollandsche Nassau's hadden allen uitgemunt in helderheid van verstand, schoon hun feitenkennis misschien zoo heel groot niet was. Willem IV is de eerste van die drie vorsten uit den Frieschen tak, die rijker aan kennis dan aan inzicht waren. Van koning Willem I heeft een man, die jarenlang zijn secretaris was, gezegd, dat hij zijn carrière gemist had: hij had niet koning, maar commies moeten zijn. Hij leefde in détails en ging er in onder. Met Willem IV vangt deze noodlottige eigenschap aan, haar invloed in onze historie te doen gelden.

Hij miste alle ruimte van blik, alle breedheid van overzicht. De enkele feiten hielden hem bezig, maar niet het karakter der beweging. Hij begreep ze niet. En daarbij voegde zich het noodlottigste van alles: zijn gemakzucht, die zijn bewonderaars nederigheid heetten. Tegen het streven en den wensch van velen, die hem tot souverein, onder welken titel ook, wilden verheffen, verzette hij zich nadrukkelijk. „Hij begreep," zei hij, „dat hij thans al het gracieuze bezat, en dan ook het ingracieuze, het leggen van belastingen, het maken van crimineele wetten, het aangaan van lastige verbonden tot zijn last zou krijgen, terwijl nu het ongenoegen daarvan op de Staten viel."

Zelden zijn gebreken, die vrij alledaagsch zijn en er geen aanspraak op mogen maken om onder de hoofdzonden een eereplaats in te nemen, een volk duurder te staan gekomen dan deze. Er is geen twijfel aan, dat de volksuitbarstingen in den aanvang aangemoedigd en gevoed zijn door personen uit zijn naaste omgeving. Hij zelf heeft een tijdlang openlijk gunst betoond aan degenen, die bij de aristocratie om den invloed hunner pen doodelijk gehaat

waren. Maar dit weerhield hem volstrekt niet, om, toen het stadhouderschap en de erfelijkheid waren aangenomen, zich van hen af te wenden, aan wier gehechtheid en vertrouwen hij de plaats dankte, die hij innam. Hij meende, dat door zijn verheffing aan alle billijke eischen was voldaan, en gaf er zich volstrekt geen rekenschap van, dat hij, de in Holland genoegzaam onbekende Friesche prins, niet ingeroepen was om zijn persoon, maar om de daden die men van hem wachtte. De regenten meende hij te imponeeren door praal en vorstelijken luister, het volk door vriendelijke woorden en streven naar populariteit. Maar den eenigen weg om zich waarachtig te doen beminnen en eerbiedigen, sloeg hij niet in. Hij offerde de hooge belangen, die hem waren toevertrouwd, op, om hen, die de tegenstanders van zijn geslacht en van het volk waren, voor zich te winnen.

De verpachting der belastingen was eene der zwaarste grieven, omdat de gevolgen het diepst gevoeld werden. Men eischte hun afschaffing. De Staten en de Prins weigerden. Maar het volk volhardde, en groote en kleine steden waren het tooneel van heftige onlusten. De vrees deed, wat politiek overleg had moeten tot stand brengen. De Prins veranderde op eenmaal van inzicht en beval de afschaffing bij de Staten aan, weinige dagen nadat hij zich voor het behoud had verklaard. Niet overtuiging, niet staatkundig inzicht, maar dwang bracht hem er toe om aan rechtmatige eischen zijn invloedrijken steun te verleenen.

Toen hij stadhouder werd, waren alle posten in handen zijner tegenstanders. Zijn partij drong op zuivering der regeerings-collegiën, op verwijdering van de hoofden der oligarchie aan. Willem IV wilde er niet van hooren. Opnieuw bracht geweld tot stand, wat beleid had moeten

uitwerken. In de verschillende steden werden eenige regenten ontslagen en door anderen vervangen.

Vele feiten bewijzen, hoe gemakkelijk het Willem IV zou gevallen zijn, eene staatshervorming in het leven te roepen, die den wortel der kwaal uitroeide. Toen het stadhouderschap was hersteld, waren er onder de gisteren zoo trotsche regenten velen, die thans voor hem kropen en hun vroegere genooten verrieden en aanklaagden. Contracten van correspondentie werden den Prins medegedeeld. Hij vernietigde ze, maar zonder den burgerijen in de steden eenig aandeel in de verkiezingen te schenken. Had hij aan de gilden, de schutterijen en dergelijke stedelijke corporaties invloed op de magistraatsverkiezing toegekend, hij had genoeg gedaan. De macht, die hij aan de regenten ontnam, nam hij voor zich. Hij wees voortaan de burgemeesters en schepenen aan uit de voordracht der besturen. Natuurlijk, dat de regenten zorgden, zich en de hunnen voor te dragen. Willem IV had er niets tegen; integendeel, hij ging zelfs zoo ver, dat hij tal van mannen, die hij in 1748, om het volk tevreden te stellen, had ontslagen, in 1750 opnieuw in de regeering stelde.

Aan de gunst der oligarchie scheen dezen Prins van Oranje alles gelegen. Naar haar luisterde hij, op haar vertrouwde hij, in haar midden leefde hij. De couranten dier dagen vermeldden, gelijk dit in vorige tijden het geval was, allerlei bijzonderheden omtrent vorstelijke personen. Men staat verbaasd, wanneer men ze doorbladert, over de collectie diners en soupers, die Willem IV heeft bijgewoond. En bij wie? Bij de hoofden der tegenpartij, bij mannen, die bekend zijn om de hardnekkigheid van hun verzet, die jaren achtereen de ziel waren geweest van de vijandschap van Holland.

Met het gewone zelfbedrog van hen, die hunne tegenstanders even zwak, even weifelend, even beginselloos achten als zij zelve zijn, jaagde hij de gunst zijner vijanden na. Hij won ze niet, hij won slechts hun minachting en sterkte hen slechts in de overtuiging, dat het stadhouderschap volkomen overbodig was. En zij hadden recht. De stadhouder was overbodig, die geen hooger eerzucht had, dan mederegent nevens de oude regenten te zijn.

In het koninklijk huisarchief in den Haag berust een uitgebreide verzameling bescheiden en correspondentiën, die tot dusver onbekend waren. Daaronder behooren twee memoriën van groot gewicht. Zij zijn van de graven Bentinck en Gronsfeld. Zij bevatten een geheel plan van politieke hervorming: de instelling van ministeriën enz. Maar zij bevatten tevens een critiek van de gedragslijn, door Willem IV gevolgd, die door de kortheid en hoffelijkheid der termen des te vernietigender is. „De macht der schijnbaar overwonnen partij" — schrijft Bentinck — „is ongeschokt. Hunne verbintenissen duren voort en hun plannen zijn dezelfde. Het tegenwoordig gouvernement haten zij en zij doen alles, om het te ondermijnen. Zij verleiden den Prins tot maatregelen, die hem de achting rooven, en weerhouden hem van doortastende hervormingen, die geëischt worden. Als zij het stadhouderschap zullen beroofd hebben van het vertrouwen, dat het volk het toedroeg, zullen zij, gesteund door Frankrijk, op 1747 terugkomen en de macht des Prinsen openlijk aanvallen. Men rekene niet op het volk, niet op de burgerijen. Hun gehechtheid en liefde is geheel ondermijnd. De groote meerderheid van hen, die de beurs te Amsterdam bezoeken, en van de burgerij aldaar, is tegen den Prins. Uwe Hoogheid make zich geen illusie en bedriege zich niet omtrent

de ware stemming der gemoederen. De klachten over den Prins zijn algemeen."

Het was 23 Augustus 1751, toen Willem Bentinck deze memorie aan Anna van Hannover aanbood. Reeds voor twee jaar had hij hetzelfde geschreven. Maar hij werd niet geloofd. Willem's zoogenaamde politiek van afwachten was immers door de uitkomst gekroond. Vredelievendheid, die strijd en botsing vermeed, scheen hem een waardige rol voor het hoofd van een staat toe. En Anna werd door persoonlijke consideratiën weerhouden, om Bentinck te gelooven. De hooghartige edelman was te weinig plooibaar en boog niet diep genoeg voor haar koninklijken rang; zij wilde daarom aan zijn sombere voorspellingen niet gelooven. Deze profeet van kwade dagen was te trotsch, te zelfstandig, te eigenwijs in haar oog.

En in zijn eigen wijsheid verspeelde dit stadhouderschap het vertrouwen der burgerij, de toekomst van het land en van zijn eigen geslacht. Toen Willem IV na een korte ziekte stierf, jammerden de officiëele lofredenaars, dat hij door onmatigen arbeid voor het land zijn gezondheid had ondermijnd. Het was de waarheid in zekeren zin. Hij had zeldzaam veel audientiën gegeven, veel gelezen, veel geschreven, veel plannen gemaakt, veel ontwerpen ontworpen en veel diners en soupers bijgewoond. Maar hij had ééne zaak niet gedaan. Hij had de locale aristocratie niet verlamd door aan de burgerij een aandeel in het bestuur te geven en hij had de macht van een algemeen bestuur niet gehandhaafd. Toen hij stierf, viel niet het hoofd van een staat, maar slechts een regent weg.

Toch waren de vier jaren van zijn zoogenaamd bestuur voor ons volk van groote beteekenis. De democratie — na weinige jaren zou hij dien naam dragen — had voor

de laatste maal een beroep op het Oranjehuis gedaan. Het was vergeefsch geweest. Voortaan was het stadhouderschap niet meer het redmiddel, waarnaar de natie grijpen zou. Integendeel, het werd een struikelblok, dat te heftiger bestrijding zou vinden, naarmate van de oprichting meer was gewacht.

Den afgod, dien het volk had verheven, zou het met inspanning van alle krachten pogen neer te werpen. En die krachten waren te grooter, omdat de eerste helft der eeuw hare vrucht naliet. De afscheiding der provinciën, de onderscheiding der gewestelijke belangen was ondermijnd. De regentenaristocratie had door hare contracten van correspondentie den Hollander nader gebracht aan den Fries, den Zeeuw aan den Geldersman. Het eigenbelang der bevoorrechte standen had de scheidsmuren halverwege afgebroken, die de provinciale souvereinen scheidden. En de revolutie van 1747 had dat werk voortgezet. Het stadhouderschap over al de gewesten was in één hoofd vereenigd geworden. De nationale eenheid had een reuzenschrede vooruit gedaan door het belang van bijzondere personen. Zoo werken ook de kleinste en onzuiverste motieven, die in het leven van een volk gelden, mede om den draad der nationale ontwikkeling voort te spinnen.

III

HET TIJDPERK DER PATRIOTTEN.

HET TIJDPERK DER PATRIOTTEN.

Het tijdperk onzer volkshistorie, dat de tweede helft der achttiende eeuw omvat, is bekend als het tijdperk der patriotten. Kenmerkend is die naam niet; want alle partijen in de Republiek, van Oldenbarnevelt tot 1795, hebben zich patriotten genoemd. Maar na 1751 worden onder dien naam de tegenstanders van het Stadhouderschap en van Engeland verstaan.

Niet altijd was Engeland de buitenlandsche mogendheid geweest, waarop het Oranjehuis steunde. De eerste Stadhouders waren vrienden van Frankrijk; in de dagen van Cromwell had de Engelsche Republiek de verheffing van den prins van Oranje tegengewerkt. Maar sedert Willem III was Engeland de trouwe steun van het stadhouderschap. De omkeer van 1747 was niet zonder Engeland's hulp tot stand gekomen, en bij den dood van Willem IV was het eene Engelsche prinses die als Gouvernante voor de belangen van zijn zoon had te waken en zijne plaats innam.

Deze nauwe betrekking tot Engeland heeft op de volgende gebeurtenissen een beslissenden invloed gehad. De aanvallen

op het stadhouderschap zouden waarschijnlijk nooit die hoogte hebben bereikt en zeker die kracht niet hebben bezeten, indien de band tusschen de Oranje's en het Engelsche vorstenhuis minder eng ware geweest. Thans diende veertig jaar lang die familiebetrekking aan de patriotten tot wapen, om de Oranje's te slaan. Omgekeerd zou ongetwijfeld de buitenlandsche staatkunde der Republiek een geheel andere zijn geweest, zoo men in Engeland niet zijn bondgenoot, het stadhouderschap, had getroffen.

Een dergelijke beschouwing, zal men zeggen, gaat uit van de onderstelling, dat niet overtuiging, maar berekening de leiders en hoofden der patriotten heeft geleid. Er is geen grond om dit te betwijfelen. De schare, die de wet niet kent, heeft toen, als steeds, gevolgd; maar zij, die de Republiek regeerden, handelden uitsluitend uit politieke partijzucht.

Die verbinding van een buitenlandsche mogendheid met het stadhouderschap der Republiek was niet willekeurig of toevallig. Engeland had op de gebeurtenissen van 1747 een beslissenden invloed gehad. De revolutie van 1747, die bestemd was om de regenten-oligarchie de handen te binden en aan de burgerijen de vrijheid te schenken, was door Engeland's goud, naar men zeide, bewerkt.

Maar 1747 was mislukt. De verheffing van Willem IV had geen andere vrucht gedragen dan teleurstelling en verbittering. Teleurstelling van de burgerijen, die wegneming van den kanker, welke den staat ondermijnde, hadden verwacht. Verbittering bij de regenten, die bang waren geweest en zich door het volk tot de herstelling van een stadhouderschap hadden laten dwingen, dat volkomen overbodig en slechts hinderlijk voor hen was gebleken. Het boezemde hun geen ontzag in en stond hun slechts

in den weg. Zoo die instelling hen gebreideld had, zij zouden ze gevreesd hebben: nu haatten zij het stadhouderschap, omdat zij het minachtten.

Die minachting zou hun geen moed gegeven hebben, indien de zoon, die bij Willem's dood de stadhouderlijke waardigheid erfde, een krachtig man ware geweest. Immers dan ware hij er wellicht nog in geslaagd, de onmisbaarheid van zijn hoog ambt aan de natie te doen gevoelen en ontzag aan de tegenstanders in te boezemen. Maar hij was een kind van drie jaar, voor wie eene vrouw optrad, gebogen door alles, zwak door wat een karakter kan buigen, teleurstelling en lichaamslijden.

Anna van Hannover had lange jaren te vele vernederingen ondergaan, dan dat de korte periode van haar grootheid den invloed ervan kon vernietigen. Zij was de overmoedige jonge vrouw niet meer van vijf en twintig jaar geleden. Zij was de weduwe van een man, wiens leus: passief afwachten en geen partij trekken, had getriomfeerd. Zij moest waken voor de belangen van een zoon, die zijne hooge rechten, haars inziens, alleen dankte aan die passieve wijsheid van zijn vader. Was het wonder dat de Gouvernante het voorbeeld van Willem IV blindelings volgde?

Haar trots en vorstelijke fierheid bewaarde zij voor hare aanhangers: aan de regenten vielen de hoffelijke glimlachjes ten deel. Zij betaalden haar met vleierijen en strijkages; en de Gouvernante meende hen gewonnen te hebben. Aan de oude Friesche vrienden, Van Haren en de zijnen, langer met haar en het hofleven bekend en buigzamer van aard, leende zij het oor. De zelfstandiger Hollandsche edelen, zooals Bentinck, waren haar te onafhankelijk: naar hen luisterde zij niet. Personen, die door hun positie, naar zij meende, toch reeds tot aanhankelijkheid waren verplicht,

behandelde zij met koelheid en wantrouwen, indien zij zich nevens, niet onder haar schenen te stellen.

Een jaar vóór den dood van Willem IV was door diens invloed een man in dienst der Republiek getreden, die haar natuurlijke steun en raadsman moest zijn. Lodewijk van Brunswijk-Wolfenbuttel behoorde tot een dier vele kleine Duitsche vorstenhuizen, die, rijker aan kinderen dan aan vermogen, moeite hebben om hun rang op te houden. De zonen en dochters zochten daarom hun fortuin in den vreemde, deze door huwelijken, gene door militaire betrekkingen. Willem IV had Brunswijk tot veldmaarschalk doen aanstellen, met de erkende bedoeling, dat hij na zijn dood de raadsman van zijn vrouw en de waarnemer van de militaire betrekkingen en van de belangen zijns zoons zou zijn.

Anna was minder met hem ingenomen dan Willem was geweest. Weinig vrouwen zouden het haar euvel duiden, want hij was alles behalve een Adonis. „Hij was een der leelijkste en logste mannen" — schrijft een Engelschman, die hem goed gekend had — „welke men in de Republiek zien kon, waar leelijkheid en logheid volstrekt geen zeldzaamheid waren. Hij had een gebrek in de spraak, zoodat hij vreeselijk stotterde; zijn gewone manier van praten was verward, onbeholpen, breedsprakig, zoodat men moeite had om te begrijpen, wat hij eigenlijk wilde. Maar deze uitwendige gebreken werden vergoed door andere eigenschappen. Hij had een scherp oordeel, fijne menschenkennis, groote sluwheid; en dat alles in dienst van een groote eerzucht. De gewone regelen van waarheid en goede trouw golden voor hem niet; intrigeeren, om zijn doel te bereiken, was voor hem zulk een behoefte, dat hij het deed, ook waar het onnoodig was. Menschen voor zich in te

nemen, was een talent, dat hij in zeldzaam hooge mate bezat."

Deze teekening, een der gunstigste, die wij bezitten, verklaart slechts ten deele, waarom Anna niet met Brunswijk overweg kon. Die man — dit was de hoofdoorzaak — nam één stelling in, die niet ondergeschikt was aan de hare; zij had hem meer noodig, dan hij haar. Zij vond hem niet gedwee genoeg, en zag niet, dat de steun van dien stotterenden veldmaarschalk haar onmisbaar was. Van Haren en de Friesche edelen konden Brunswijk niet uitstaan, die zich vermeette op den stoel van den Stadhouder te gaan zitten en de houding aannam, alsof hij boven hen stond. Openlijke brouillerieën onder de aanhangers van het stadhouderschap voorkwam Anna; maar zij zorgde niet dat haar aanhang aaneengesloten samenwerkte. Willem IV had er nooit van willen hooren, dat zijne vrienden zich tot een politieke partij verbonden. Anna dus evenmin. Zoo werkte het politiek inzicht, dat zij van Willem geërfd had, met den trots van haar eigen karakter samen, om de kracht van het stadhouderschap verder te verbreken, door de eenheid en eendracht van haar aanhang niet te verzekeren. En toch waren die eenheid en eendracht noodzakelijk.

Voor zijn persoonlijk geluk, de ongeschoktheid van zijn geloof aan zijn eigen wijs inzicht, was Willem IV bijtijds gestorven. Anna was minder gelukkig. Zij leefde lang genoeg om de eerste vruchten te zien rijpen van het uitgestrooide zaad en de eerste doornen te oogsten.

Bijkans onmiddellijk na Willem's dood had Amsterdam de oude, vijandige houding van vroegere dagen weder aangenomen. De aanhangers van het Oranjehuis werden vervolgd, het volk werd door smaadschriften opgewonden. Zoo

heftig en openbaar was de vijandschap van de Amsterdamsche regeering, dat Anna, om zich voor persoonlijke beleedigingen te vrijwaren, vermeed Amsterdam te bezoeken, zelfs waar er aanleiding toe bestond. Ook elders en in andere opzichten begon het verzet zich te doen gelden. Stadhouderlijke rechten, door Willem IV ongehinderd uitgeoefend, werden haar betwist. In de eerste jaren slaagde zij er nog in haar gezag staande te houden, maar alles bewees, dat de reactie tegen 1747 veld won.

Een quaestie van buitenlandsche politiek bracht eerlang de botsing. In 1755 ving de zevenjarige oorlog in Duitschland en de strijd tusschen Frankrijk en Engeland in Amerika aan. Van alle kanten was de Republiek door strijdvoerende partijen omsingeld. Krachtens bestaande tractaten was zij verplicht, Engeland met schepen en manschappen bij te staan. In den aanvang werd door alle partijen hier te lande de verplichting der Republiek en het goed recht van Engeland, om hulp te eischen, erkend. Maar spoedig veranderden de inzichten. In 1755 kwam in den Haag een Fransch gezant aan, d'Affry geheeten. Hij werd gezonden om de Republiek tot onzijdigheid, zoo niet tot aansluiting aan Frankrijk te bewegen. Hij was een bekwaam diplomaat en een sluw intrigant. Tegen de regeering voerde hij een hoogen en dreigenden toon, en deed haar den toorn zijns meesters vreezen. De toon maakte te dieper indruk, naarmate het gevoel van machteloosheid grooter was. Nog altijd waren 's lands kassen leeg, de marine en het landleger verwaarloosd. Er was na 1747 niets tot herstel gedaan. Om den invloed der Oranjepartij, die op trouw aan de tractaten aandrong, te breken, zocht d'Affry zijn steun bij de stedelijke regenten en vroedschappen. De inzichten van Frankrijk dienden

de stedelijke aristocratieën het best en doelmatigst om den invloed van Engeland te fnuiken. Men zegt, dat de gezant de eerste regentenclubs heeft opgericht, die de patriotten van verschillende plaatsen en gewesten verbonden om ééne lijn te trekken. In Amsterdam vond hij zijne warmste vrienden en de gewilligste werktuigen; de Amsterdamsche handelaars leverden gronden en voorwendsels voor de eischen en klachten hunner bestuurders te over. Ook het uiterlijk aanzien van het Oranjehuis, voor politieken invloed niet zonder beteekenis, ondermijnde hij. Vorstelijk was de levenswijze van Anna van Hannover. De Fransche ambassade trad als haar mededingster op, en de menigte zag de prinselijke weelde van het Oranjegeslacht overtroffen door den verkwistenden voet, waarop de gezant eener vreemde mogendheid, Engeland's vijand, leefde.

De uitwerking bleef niet achter. De Republiek weigerde aan hare verplichting te voldoen en wees Engeland's aanvraag om hulp op de lompste wijze van de hand.

De straf volgde onmiddellijk.

Verbitterd over die onwaardige bejegening, weigerde onze bondgenoot sedert bijkans een eeuw den Hollandschen handel op Amerika vrij te laten en kende zich het recht toe, de handelsschepen op zee te onderzoeken. Zij, die verboden waren of contrabande aan boord hadden, werden verbeurd verklaard. Groot en aanzienlijk waren de verliezen, die de handelaars leden, voor wie de smokkelhandel een der rijkste bronnen van inkomst was. Maar grooter en aanzienlijker nog schijnen de winsten geweest te zijn. Er zijn tijdgenooten, die verzekeren, dat het groot fortuin van Amsterdam vooral uit deze jaren afkomstig is.

Niettemin was de kreet van afgrijzen algemeen, die

door handelaars en regenten tegen het misdadige Albion, het vaderland van Anna van Hannover, werd aangeheven. Zij wenschten, dat hun schepen van staatswege tegen de Engelsche onderzoekingen beschermd en oorlogsschepen daartoe uitgerust zouden worden. Ware het geschied en de oorlog verklaard, de Republiek zou haar dienstbaarheid aan Frankrijk's invloed duur betaald hebben. De haat der regenten tegen het stadhouderschap verblindde het kalm overleg en maakte hen tot speelballen van de sluwheid van d'Affry. Doch de invloed van de Gouvernante was nog groot genoeg om dit uiterste te beletten. Zij voorkwam de wapening ter zee en het uitbreken van den krijg.

Tegen haar richtten zich thans aller handen. Met adressen en beleedigende vertoogen werd zij bestormd. „Eén woord van u, en de uitrusting ter zee heeft plaats", wierpen de Amsterdamsche handelaars en regenten haar voor de voeten. „Eén woord van haar, en onze schepen zijn beschermd", herhaalden zij aan het lichtgeloovige volk.

Wat zouden die Hollandsche handelaars zijn geschrikt, indien zij dat ééne woord gesproken en het kanon van het misdadige, machtige Albion geantwoord had!

Maar zij sprak het niet, omdat zij met haar vader niet in oorlog wilde zijn. Toen zij in Januari 1759 stierf, scheen een opstand tegen haar nabij. Doch haar dood maakte hem overbodig. Thans zou geen vreemde prinses meer de voldoening beletten van de eischen van handelsbelang en nationale eer.

Nog drie jaar duurde de krijg tusschen Engeland en Frankrijk voort. Gij verwacht nu, dat de Nederlandsche regenten, deze ware en oprechte patriotten, deden, wat zij van Anna hadden geëischt. Eén woord slechts behoefde het hun immers te kosten .....

Gij vergist u. Amsterdam met zijn aanhang liet zich rustig berooven door Engeland, het protesteerde niet meer, het klaagde niet meer, maar smokkelde voort. Niet de waarheid, niet overtuiging, maar partijzucht en partijbelang had hen bewogen. Het was om de vernedering van het stadhouderschap, niet om den handel, te doen geweest.

Er was één man in de Republiek, die, vreemdeling hier te lande, dit onwaardig spel met opmerkzaamheid had gadegeslagen. Voor hem, gewend aan de absolute regeeringen van Duitschland, was het zeer leerrijk. De regeeringloosheid alleen regeerde hier, zei Brunswijk.

Hij had, voorzooveel hem gevraagd werd en de voorzichtigheid toeliet, Anna gesteund en d'Affry tegengewerkt. Deze vergaf het hem niet en sloot, na den dood van de Gouvernante, zich aan Van Haren en diens Frieschen aanhang aan, die Brunswijk den voet wilden lichten. De zeventienjarige Caroline, kort te voren verloofd aan een neef Nassau-Weilburg, wilden zij in zijne plaats tot Gouvernante en Voogdesse verheffen. Doch de poging mislukte geheel, toen de aanhang van Caroline uiteen werd geslagen door den val van haar hoofd, Onno Zwier van Haren.

In Mei 1761 was de Republiek vervuld met zijn ongehoord schandaal. De trotsche edelman — „vader was zoo hoog als de huizen", zeiden zijn kinderen — werd beschuldigd, een aanslag op de eerbaarheid van zijn eigen dochters te hebben gedaan. Hij zelf onderteekende een stuk, waarin hij de euveldaad bekende. Des ondanks werd toen en later zijn schuld ernstig betwijfeld. Er waren omstandigheden, die de geheele zaak een politieke intrige deden achten. Hoe dit zij, Van Haren verloor allen in-

vloed en verdween van het politiek tooneel, en met hem de candidatuur van Caroline.

Voor Brunswijk was de opgedane ervaring niet tevergeefs. Representant van den Erfstadhouder, over wien de andere voogden hem de geheele leiding overlieten, begreep hij, dat zijn positie volkomen onhoudbaar was, zoo hij met de heerschende partij niet op goeden voet verkeerde. De machtelooze Oranjepartij kon hem niet staande houden, zoo hij de gunst der regentenpatriotten verloor. Met voor- en tegenstanders van den jongen Erfstadhouder, wiens opvoeding hem toevertrouwd was, moest hij op goeden voet blijven, zoo hij zijn hooge en voordeelige plaats in de Republiek wilde behouden. Van hem, den vreemdeling, kon niemand vergen, dat hij zich opofferde voor de belangen van een kind, die hij door overmatigen ijver en vasthoudendheid wel schaden maar niet baten kon.

Het moeilijk probleem, tusschen onverzoenlijke tegenstanders een zelfstandige positie in te nemen en gelijktijdig de gunst en goedkeuring van staats- en prinsgezinden te verwerven, is door Brunswijk opgelost op een wijze, die voor zijn beleid bewondering afdwingt. Een volkomen onbeteekenend man speelt een dergelijke rol niet. Door het karakter van den jongen Willem viel het hem trouwens niet moeielijk.

Verschillende omstandigheden werkten begunstigend. Het was in zijn voordeel, dat de magistraatsbestelling gedurende Willem's minderjarigheid in handen der Staten was: het bewaarde hem voor moeielijkheden. Op het militair terrein, met de regeling waarvan hij belast was, bracht hij verbeteringen tot stand, die bij allen erkenning konden vinden. Met het binnenlandsch beheer, waarop hem geen officieele invloed was toegekend, bemoeide hij zich niet

officieel. Zoo, door zich tegen niemand te verzetten, werd hij de vriend van iedereen. Goed financier, zorgde hij voor het vermogen van den minderjarigen Willem als voor het zijne. Den verwarden staat der geldelijke aangelegenheden herstelde hij, zoodat de jonge Erfstadhouder bij zijn meerderjarigheid geacht werd een inkomen van twee millioen te bezitten.

Er is veel gesproken over de opvoeding, die hij aan den jongen Willem V heeft gegeven. De Oranjepartij heeft op hem de schuld geworpen van het onbeduidend en weifelend karakter, dat de laatste Stadhouder als man openbaarde. Aan zijn persoonlijk belang heeft Brunswijk dat van het kind opgeofferd zegt men. Hij heeft hem gemaakt tot een onzelfstandig wezen, een verward hoofd, gewoon op anderen te steunen, zonder eigen inzicht of kracht van wil. Het is zijn doel geweest, hem aan voortdurende afhankelijkheid te gewennen, opdat hijzelf onmisbaar zou zijn. „Men gewende hem" — vertelt de Perponcher — „men gewende Willem, wien het noch aan talenten, noch aan goed hart, noch aan welmeenendheid ontbrak, zelfs de kleinste bijzonderheden na te gaan en uit te vorschen. Eene hebbelijkheid, die eindelijk altoos dringt de groote zaken te laten oploopen en door anderen afdoen. Men boezemde hem daarbij veel mistrouwen in tegen zichzelven, opdat hij denken mocht, raad en leiding noodig te hebben. Deze opvoeding werd de groote oorzaak van zijn zoo dikwijls weifelend, zelden vertrouwend, nimmer eenparig blijvend gedrag." In hoofdzaak komen alle getuigenissen op dit punt overeen.

Jammer maar dat alle bewijs ontbreekt, dat er van den jongen Willem iets anders ware te maken geweest. Professor Weis, die hem onderricht gaf, weet uit die leerjaren niets

anders te roemen dan zijn ijver, zijn weetgierigheid en zijn goedhartigheid. Van talenten is nergens eenig spoor. Toen Anna van Hannover stierf, was haar zoon ruim tien jaar, dus oud genoeg om, zoo er staal in zijn karakter was geweest, het te toonen. Maar niemand weet een enkele proeve er van aan te voeren dan deze, dat hij bij zijn jongensspelen altijd kapitein wilde zijn, wat zeker niet bijzonder opmerkelijk is.

De jonge Willem was wat de zoon van zijne ouders zijn moest. Al de karaktertrekken, die hij toen en later aan den dag legde, vinden wij bij zijn vader en moeder terug. Hij had den trots van Anna, maar tevens haar plooibaarheid jegens hare tegenstanders. Van persoonlijken moed heeft hij nooit blijken gegeven: hij werd zoowel door omstandigheden als door personen in bedwang gehouden. Passief, gelijk zijn vader, miste hij alle energie om krachtig op te treden en zich te doen gelden. Evenals Willem IV wist hij veel, stelde hij in veel belang, ging hij onder in détails. Dit behoefde niemand, ook Brunswijk niet, hem te leeren: het was een deel zijner vaderlijke erfenis. Hij bezat als zoovele menschen, die velerlei kennis hebben, welke zij steeds vermeerderen zonder ooit opruiming te houden, — vergeten is ook een kunst, die beoefend moet worden, — groote ingenomenheid met zijn wetenschap en met ieder onderdeel er van, maar kon er geen gebruik van maken. Hij had het veelzijdig inzicht, dat alle mogelijkheden voorziet, en juist daardoor machteloos maakt om te beslissen. Deze karakterfouten worden niet ingeënt, zij worden niet aangeleerd. Zij vloeien vanzelf uit den aanleg voort. Een krachtig karakter, dat de neiging tot handelen in zich heeft, kan jaren lang onderdrukt worden: het kan door een verkeerde opvoeding tot verkeerd handelen worden ge-

bracht. Maar het verraadt zich, zij 't ook door uitspattingen. Lodewijk XV heeft de opvoeding genoten, die men aan Willem V toedicht; en toch is er een tijdperk voor hem aangebroken, waarin hij zelfstandig, zij 't ook verkeerd, gehandeld heeft. Bij Willem V zoekt men in al de jaren zijner jeugd, vóór en na zijn tiende jaar, naar eenig woord of eenige daad, waaruit kracht, zelfstandigheid, oordeel spreekt. Zij zijn niet te vinden. Ziehier een enkele proef, die zijne lofredenaars aanvoeren ten bewijze van zijn goedhartigheid. Toen hij haar leverde was hij al zestien jaar. Het was kermis in Den Haag. Tot de nouveautés behoorde een tent met Neurenberger kramerijen, groote en kleine. De prins kwam er met eenig gevolg van heeren en bedienden. Onder de laatsten bevonden zich een paar knechts, die negers waren. Willem bezag de kraam, bekeek alles en kocht eindelijk, zonder te dingen, de geheele tent met alles wat er in was. Niemand begreep wat hij er mee doen moest. Hij vermaakte zich met de verbazing, die nog steeg, toen men hem hoorde bevelen, dat de twee zwarte knechts alles wat er in was voor vier stuivers het stuk, kostbaar en onkostbaar, ten voordeele van hun eigen zak, mochten verkoopen. De aardigheid, waaraan de kleinigheid ontbrak die men geest noemt, gaf tot veel gepraat en gelach aanleiding.

Indien Brunswijk dezen jongen man wilde bederven, om hem voortdurend van zich afhankelijk te maken, had hij niets te doen, dan zich te onthouden. De natuur had Willem misdeeld van alle gaven van verstand en karakter, waardoor hij, zelfs in gewone tijden, zijn hooge plaats met eere kon innemen. Het eenige wat Brunswijk had in acht te nemen was, zijn ijdelheid verschoonen. Want Willem bezat, gelijk dergelijke karakters gewoonlijk, veel

ijverzucht jegens ieder, die hem wilde regeeren. Maar Brunswijk, te rijk aan menschenkennis om het gevaar niet in te zien, wist het uitnemend te vermijden. Hij beheerschte Willem van der jeugd af; en toen de jonge Stadhouder meerderjarig werd en zelf zijn waardigheid heette te aanvaarden, wist hij hem tot een stap te bewegen, die misschien zonder weerga in de geschiedenis van eenig vorstenhuis der wereld is.

Willem V was door zijn geboorte Stadhouder. Desniettemin liet Brunswijk hem aan de Staten om een akte van aanstelling vragen, als ware hij een ambtenaar. Deze oogendienst der regenten had een doel. Brunswijk's taak in de Nederlanden was door de meerderjarigheïd van den Stadhouder eigenlijk ten einde. In elk geval zou hun verhouding een geheel andere worden: de voogd trad in ondergeschikte betrekking tot zijn vroegeren pupil. Met medeweten en goedkeuring van invloedrijke hoofden der regeering bewoog hij den jongen Willem V tot het teekenen van eene akte, waarbij hij zich feitelijk onder de voortdurende voogdijschap van Brunswijk stelde, die hem met raad en daad zou voorlichten en bijstaan in alle deelen van zijn stadhouderlijke waardigheid, ook waar aan Brunswijk vroeger alle inmenging uitdrukkelijk was verboden geworden. De curieuse akte van consulentschap werd door Bleiswijk, die korten tijd daarna tot Raadpensionaris werd verheven, gesteld en was een merkwaardig bewijs van de hooge gunst, waarin de hertog bij de regenten patriotten stond, en van de afhankelijkheid, waarmede de jonge Willem tot den zoo bekwamen en sluwen raadsman zijner jeugd opzag. Een tweede voorbeeld van een vorst, die vrijwillig zich voortdurend officieel onder curateele stelt, is onbekend.

Een jaar later huwde Willem V. De jonge vrouw, die hem haar hand schonk, was een nichtje van Brunswijk en dankte waarschijnlijk daaraan de onderscheiding. Wilhelmine van Pruisen was een dochter van den Prins van Pruisen, een broeder van Frederik den Groote, die na haars vaders dood voor haar zorg had gedragen. Zij was zestien jaar toen zij in de Nederlanden kwam. Gewoon aan de vereering, waarmede in Pruisen de koninklijke waardigheid werd gediend, verbaasde zij zich over den republikeinschen eenvoud en de onachtzame bejegening, die den Stadhouder in de Republiek ten deel vielen. Maar in de eerste jaren heeft zij zich zeker van den waren staat van zaken geen de minste rekenschap kunnen geven. Zij had haar leertijd noodig, voordat zij personen en toestanden juist kon onderscheiden. De invloed bovendien, waaronder zij stond, was niet geschikt haar de oogen te openen. Gelijk Willem onder curateele van Brunswijk, stond zij onder den invloed van haar vroegere gouvernante, die nu haar hofdame was, freule Von Danckelmann. Deze, een echte *bas bleu politique*, regeerde haar, en Brunswijk was slim genoeg om de oude juffer voor zich te winnen. Vandaar dat, naar de Oranjegezinden klaagden, dit huwelijk geen de minste verandering in den invloed van Brunswijk te weeg bracht, ja, hem zelfs versterkte. Ofschoon hij in de Pooten woonde, bracht Brunswijk den geheelen dag aan 't Hof door en hield Willem zoo bezig, dat hij dikwerf niet vóór het middagmaal bij zijn jonge vrouw kwam. Men vertelt zelfs, dat hij zich aan 't diner tusschen Willem en Wilhelmine plaatste, onder voorgeven dat het te burgerlijk was, als zij bij elkander zaten.

Doch de tijd zou eens komen, dat deze Wilhelmine, zijn voogdijschap moede, zich tegen hem keerde. Slechts

langzamerhand gingen haar de oogen open en leerde zij den man peilen, aan wien zij verbonden was. Vreemd op het politiek tooneel, waarop zij een plaats innam, en onbekend met de ingewikkelde politieke machine, die de staatsregeling der Republiek heette, behoefde zij tijd om beide te leeren kennen. Maar de Pruisische prinses, die officieel voortdurend boven haren echtgenoot met den titel Koninklijke Hoogheid prijkte, was de vrouw niet om blijvend ondergeschiktheid te betoonen jegens hen, die zij hare minderen achtte. En nog minder, om zonder tegenspraak en verzet te berusten in de miskenning van rechten, die zij als het wettig eigendom van haar hoogen rang had leeren kennen. Aan haar zou de Oranjedynastie het te danken hebben, dat zij ten minste niet viel zonder de waardigheid die tegenstand, zij het ook een vruchtelooze, aan elken ondergang schenkt.

II

Aan de omverwerping van bestaande toestanden gaat een omkeer in de heerschende denkbeelden vooraf. Tot verzet komt een natie slechts, wanneer de staatsinstellingen in onverzoenlijken strijd met de eischen harer ontwikkeling worden geacht. Nu is het betrekkelijk gemakkelijker, de wordingsgeschiedenis der Fransche revolutie te verklaren, dan die der onze. In Frankrijk zijn personen, Montesquieu, Voltaire en Rousseau de dragers der begrippen, die het oude doen vallen. Bij ons echter zijn geen mannen, die representeeren. Aan geen enkelen naam bij voorkeur hecht zich de ontwikkeling der ideeën. Er zijn veel strijders, maar geen overwinnaars. Er is nergens een domineerende persoonlijkheid.

Een der oorzaken van dit verschijnsel ligt in het karakter der patriotische beweging. Zij ontstaat door de werking van twee faktoren, die elkanders doodvijanden zijn. Dit belet alle eenheid.

Tot Willem IV is de binnenlandsche historie der Republiek de geschiedenis van den strijd der twee groote partijen: de Oranjepartij en de Statenpartij. De laatste ontaardt in de 18e eeuw in regenten-oligarchie en heet zich na 1747 de patriotische. Maar in haar rijen wordt straks een element opgenomen, dat aan de regenten even vijandig is als aan het stadhouderschap. Het is de democratische, de volkspartij.

Volk, gemeen, gepeupel, kerels zijn er ten allen tijde geweest. Maar onder den naam der volkspartij wordt in de Republiek nog aan iets anders gedacht dan aan de lagere klassen. Onder den algemeenen naam verschuilen zich mannen van allerlei stand: rijken en armen, kooplieden en handwerkslieden, beschaafden en geestelijk onmondigen; allen, die niet tot de ambtenaren van den staat of tot de patricische geslachten behooren; allen, die door de bestaande instellingen van staat uitgesloten zijn van invloed op politiek gebied, hetzij om hun stand of hun geloof. Het eigenlijk gepeupel heeft ten allen tijde zich doen gelden; het heeft Johan de Witt vermoord. Maar de democratische partij treedt pas na 1747 op het politiek tooneel. Zij wordt eerst gevormd in de dertig jaar, die na den dood van Willem IV volgen.

Een onmisbaar vereischte is in die jaren aanwezig. Er heerscht geen gebrek, dat belet zich met andere dan eigen persoonlijke belangen bezig te houden. Uit het oogpunt van materiëele welvaart onderscheidt zich het tijdperk van 1747—1778. Niet alleen het staatsvermogen, ook het

particulier vermogen bloeit. De twee raadpensionarissen, Stein en Bleiswijk, zijn voortreffelijke financiers. De schulden van Holland worden zeer aanzienlijk verminderd. De winsten, die de handel afwerpt, zijn groot: grooter nog dan de klachten der handelaren. Nevens den warenhandel, ja boven hem — zegt men — verheft zich in deze jaren de ontluikende effectenhandel. In Holland is de geldmarkt, waar alle staten de leeningen sluiten, benoodigd om de kosten van de dure oorlogen te betalen. In Engelsche fondsen hebben de Hollanders 600 millioen belegd; in Fransche rekent men een gelijke som. Het bedrag der Duitsche leeningen is onbekend. De vermogende geniet, zonder te arbeiden, de vruchten van eigen vlijt of van die der vaderen. De stand der renteniers ontstaat. Zij spinnen niet, zij arbeiden niet, en toch zijn velen hunner gekleed als Salomo in al zijne heerlijkheid.

Zij hebben den tijd om rond te zien en te denken over hetgeen hun oogen waarnemen, den tijd om te lezen, te praten, zich te ontwikkelen en tevens het leven te genieten. Zij doen dat alles en zij niet alleen. Het regeeren is niet tijdroovend, zoo lang het niet dan besturen is. En feitelijk is het niet veel meer. Iedere provincie staat op zich zelf, iedere stad is onafhankelijk. Openbare belangen, wier behartiging b.v. in de 19de eeuw van een stedelijk bestuur worden gewacht, zijn er weinige. Van tijd tot tijd een enkele keur, het handhaven van de openbare orde en veiligheid, stedelijke rechtspraak, benoemingen van ambtenaren, toezien op Gods- en weeshuizen, het controleeren van de kerk en de dominé's — daartoe bepaalt zich ongeveer het bestuur van een stad. De regeering heeft de entresol nog niet verlaten, ten einde op de straat naar de middelen te zoeken, om algemeene belangen te bevorderen.

Toch wordt het bewustzijn van hun bestaan levend. Daartoe werkt, vooral in de groote steden, de stroom van vreemdelingen mede, die in het volk zijn opgenomen. De Engelschen, onder de Stuart's gevlucht; de réfugiés, vóór en na 1685 uit Frankrijk overgekomen; de Joden, die uit Polen zich in Holland vestigen; de Duitschers, in het leger, aan het hof, in den handel, in staatsdienst of aan de hoogescholen gevestigd — zij allen laten hunne sporen na in den volksgeest. Even breed en bont als de verscheidenheid der kleedij, is de stroom der ideeën, die zij verspreiden, ook waar zij ze niet voorstaan. Hun inzichten en denkbeelden zijn afwijkende van de heerschende, maar vinden weerklank, bevestiging en bewijs in de geschriften van Locke, Voltaire, Rousseau en van dien talrijken stoet van buitenlandsche auteurs, wier werken aan het Europeesche publiek door den handelsgeest der Nederlandsche uitgevers worden aangeboden.

Het geslacht, dat dertig jaar in vollen vrede en welvaart leeft, neemt de elders gistende denkbeelden in zich op, verwerkt en verspreidt ze, mondeling en schriftelijk.

In het ontelbare getal van genootschappen, dat ontstaat, worden de ideeën, die nieuw zijn — en aan deze is geen gebrek — besproken en beredeneerd. Doch het gesproken woord, hoe machtig toen als steeds, is noch het eenige noch het machtigste. Tot het begin dezer eeuw is het latijn het groote voertuig der gedachte geweest: nog zijn er velen, die het klassieke gewaad het eenig zaligmakende kleed van wetenschap en kennis achten. Maar hun rijen verminderen. Aan de hoogescholen des lands doet de moedertaal haar intocht, en in de periodieke literatuur viert zij haar triomf. Van Effen telt een rij van opvolgers, die de maatschappij tot zelfkennis pogen te bren-

gen. Maar nog grooter is de rij der tijdschriften, weekbladen, couranten, vlugschriften, die in de maatschappij de kennis verspreiden van wat buiten den eigen levenskring, buiten de muren der stad, buiten de palen der provincie, ja zelfs buiten de grenzen der Republiek hoofden en harten doet kloppen. Als in 1763 en in 1772 de beurzen van Amsterdam en Rotterdam door bankroeten op bankroeten worden geschokt; als de groote Encyclopædie in 1751 te Parijs aanvangt te verschijnen; als de opstand in Noord-Amerika geheel westelijk Europa in beweging brengt, dan trekken deze verschijnselen ook de aandacht buiten de kringen van 's lands vaderen die aan het roer van staat zijn gezeten; dan worden zij besproken in sociëteiten, leesgezelschappen, genootschappen, door mannen van allen stand en van elke richting. De boom der kennis is in het Eden der regenten-aristocratie geplant, en niet *hare* handen alleen plukken er de rijpe en onrijpe vruchten af.

Deze dertig jaar zijn de schooltijd, de leerjaren van de nieuwe maatschappij, van het zich vormende volk. Aan de kerk was tot dusver de opvoeding vertrouwd, maar zij ziet zich de taak uit de handen genomen, ja gewrongen. De slagen, door Voltaire tegen de kerk van Frankrijk gericht, treffen ook de Hervormde Kerk in de Republiek, omdat zij heerschende is. De aanval van buiten wordt gesteund door vijanden van binnen: dissenters en katholieken leggen de handen ineen, om haar te bestrijden. En niet langer steunt haar het vertrouwen der geloovigen, dat zij de heilige ark der geopenbaarde waarheid is. Want sedert Newton's en Locke's ontdekkingen is het geloof aan openbaring ondermijnd, en met de leer ook de waardeering harer predikers in de maatschappij. Deze luistert naar andere stemmen, rijker begaafd en breeder ontwikkeld.

Het zijn de dissenters, die in de literatuur van den dag den boventoon voeren: Lucretia van Merken is de kleindochter van Barlaeus, het slachtoffer van 1618, Loosjes is mennoniet. Ook waar geen strijd wordt gevoerd, worden ideeën verspreid, onvereenigbaar met hare heerschappij. Een algemeen humanisme wordt gepredikt, eene philanthropie aanbevolen, op hooger eischen gebouwd, naar breeder levensopvatting wijzende, dan binnen de enge muren van eenige kerkinrichting kunnen worden bevredigd, ja toegelaten.

Verdraagzaamheid jegens denkbeelden, die afwijken van eigen overtuiging, wordt aanbevolen: met haar is geen heerschappij van eenige exclusieve meening te vereenigen. De moraliteit zoekt naar een anderen grondslag dan de dogmatische leerstellingen der kerk, die openlijk betwist en betwijfeld worden. De dissenters zijn talrijk in de Republiek: bij het einde der eeuw wordt het zielental der gereformeerden op 1.150.000, dat der dissenters op 650.000 begroot. De staatskerk telt dus slechts 500.000 meer. Maar de dissenters, uitgesloten van staatsbetrekkingen, hebben zich op handel en nijverheid geworpen, en schatten waren het loon, dat de hemelsche gerechtigheid hun schonk voor de trouw aan hun kerkgeloof. Zij behooren meerendeels tot den fatsoenlijken stand: zij zijn het, die de vreemde denkbeelden, gelijk de vreemde waren, het eerst hebben geïmporteerd. Zij zijn het ook, die èn door hun maatschappelijke positie èn door hun strijd voor de vrijere denkbeelden de staatskerk ondermijnden, om toegang tot de staatsambten te bekomen.

De regenten-patriotten zien den aanval met welgevallen en lijdzaamheid aan, omdat de kerk de bondgenoot van het stadhouderschap is. De meeste gereformeerde predi-

kanten zijn Oranjegezind. Vermindering van den geestelijken invloed doet ook het aanzien van den Stadhouder dalen. De regenten zien het gevaar der nieuwere denkbeelden niet in; zij zien niet in, dat met de kerk de bestaande staatsorde wordt bedreigd. Zij meenen ze te kunnen beheerschen, en spelen met vuur. Naar gelang hun belang het vordert, zijn zij vóór of tegen de nieuwere denkbeelden. Als Caroline, de oudere zuster van Willem, huwt met haar neef, Nassau-Weilburg, vraagt zij, om haar erfrecht te behouden, goedkeuring der Staten. Op eenmaal zijn zij orthodox, en vol gemoedsbezwaren tegen het huwelijk, omdat de bruigom Lutheraan is. Maar als eenige jaren later een rechtzinnig leeraar der staatskerk, aanhanger van Oranje, het waagt te betwijfelen, of Socrates en andere voortreffelijke heidenen wel in den hemel zijn, dan zijn aller handen tegen hem gekeerd en de regenten laten ongehinderd aller slagen op het hoofd van den Oranjeklant nederdalen.

In 1751 werd te Amsterdam een winkelier, Daniël Raap, begraven. Hij was een der leiders van de volksbeweging van 1747. Zijn begrafenis in de Nieuwe Kerk had volgens gewoonte des avonds plaats, onder een ontzettenden aandrang en woeste beweging van het gepeupel. Slechts met moeite werd de doodkist, die herhaaldelijk van de baar was geworpen en reeds aan eene zijde gebarsten, aan de handen van het gemeen ontrukt: het wilde zich in den doode wreken op de grootsche verwachtingen, die van Willem IV gekoesterd en zoo weinig vervuld waren. De regeering van Amsterdam liet de euveldaad ongestraft. Het was haar welkom, dat ook het gemeen met verbittering tegen het Oranjehuis werd vervuld.

De mannen van 1747 hadden zich en hun daad te ver-

dedigen. En zij deden het, door een nieuw beginsel uit te spreken. De Oranjepartij predikte de leer der volkssouvereiniteit. "Als zij, die op het kussen zijn, slecht beheeren, heeft het volk het recht een nieuwe regeeringswijze in te richten en het gezag in andere handen te stellen." Dit was de leer van Locke, van Rousseau, die het eerst openlijk door de Oranjepartij werd aanbevolen en straks de geloofsformule van de volkspatriotten werd.

Deze leer was voor elke bestaande regeering gevaarlijk. Voor de regenten zoowel als voor de stadhouderlijke partij. Maar weinigen zagen de strekking er van in. De volkssouvereiniteit werd het modedogma van den dag, dat alle standen huldigden, onder voorbehoud van tegen de praktische toepassing zich te verzetten, als zij hun belang schaadde.

Maar deze nieuwe leer der volkssouvereiniteit had hoogere titels dan de gunst der mode of het gezag van de gevierde auteurs des tijds. Zij zou in de Nederlandsche republiek nooit dien algemeenen bijval verworven en niet dien grooten invloed uitgeoefend hebben, indien zij niet schijnbaar gestaafd en bevestigd was geworden door de volkshistorie.

In 1751 verscheen het eerste deel van een arbeid, dien ieder kent. Het was het eerste deel der Vaderlandsche Historie, geschreven op aanmoediging en met ondersteuning der Amsterdamsche regeering door Jan Wagenaar. De brave en geleerde schrijver leverde een lofrede, schoon kalm en gematigd, op de Statenpartij. Bijkans gelijktijdig ontstond er een pennestrijd, die zeer de aandacht trok. Zij gold het karakter van Johan de Witt. Waar was in de geschiedenis der Republiek een staatsman aan te wijzen, die met hem op ééne lijn kon staan? Onder hem nam de Nederlandsche staat zonder vreemde hulp een eerste

plaats onder de mogendheden van Europa in: Engeland de bondgenoot van het stadhouderschap, maar de vijand des lands en van zijn handel, beefde voor de wapenen der Republiek onder het bestuur van dezen tegenstander van 't Oranjehuis.

Zoo deed de regenten-aristocratie een beroep op de historische herinneringen des volks, en poogde het verleden tot bondgenoot in haar strijd tegen het stadhouderschap aan te werven.

Doch in het tuighuis der historie schuilen meerdere wapenen, en wie het binnentreedt met partijdigen zin, verlaat het zelden ongekwetst.

In 1743 trad aan de kleine Akademie te Franeker een nieuw hoogleeraar op, Trotz geheeten. Hij ving aan een nieuw leervak te onderwijzen: het Nederlandsche staatsrecht. Hij hield geen philosophische bespiegelingen over het wezen van den staat, zijne grenzen en rechten, maar vestigde de aandacht op de oude grondwetten, die hij vond. De studie der oude staatsinstellingen werd met woord en daad door hem aanbevolen en de lof van een nationale vertegenwoordiging verkondigd. Zijn voorbeeld vond navolging; en eerlang werd ook te Leiden en te Utrecht het onderzoek van de oude keuren en instellingen de wetenschap, die tot zich trok.

Verrassend waren de resultaten. Het bleek dat er een tijdperk was geweest, waarin het volk invloed op de samenstelling der besturen had gehad, waarin aan de hoofden der burgerij wettiglijk de bevoegdheid was toegekend om mede te kiezen bij de keuze der vroedschappen. Wat de modewetenschap, het natuurrecht, verkondigde, dat het volk souverein was en het recht had mede te gelden, het bleek een oud recht van de bewoners dezer landen te zijn. De

Republiek, de regenten-aristocratie, had de burgerijen van dat recht beroofd.

Zoo keerde zich de historie tegen hen, die haar hadden ingeroepen. Het onderzoek van het volksverleden rechtvaardigde de eischen des tijds. Het volk vroeg niets nieuws, niets onbillijks: het eischte slechts zijn oude rechten terug, als het deelneming en stem in de verkiezing zijner regenten vroeg.

Akademische leerstellingen vallen niet onmiddellijk onder het bereik der groote menigte. De leerlingen der hoogeschool maken in hun maatschappelijke werkzaamheid of door populaire geschriften de ingezogen denkbeelden tot het gemeen goed der natie en tot den grondslag van een heerschende overtuiging. Dit proces der ideeën, dit doordringen der maatschappij met de nieuwere begrippen geschiedt langzaam, maar zeker. De regenten-aristocratie zond haar zonen naar de akademiën, en stond weinige jaren daarna verbaasd, hoe die leerlingen denkbeelden voorstonden, met haar eigen pretensie in lijnrechten strijd. Uit haar eigen rijen kwamen mannen te voorschijn, die haar gezag het diepst hebben ondermijnd. In deze regentenzonen vond de volkspartij haar hoofden en leiders, zoowel tegen het stadhouderschap als tegen de oligarchie.

Er behoort meer toe dan de gewone ontwikkeling, die het gemiddeld deel der maatschappij is, om zich rekenschap te geven van de strekking der ideeën, die voor onze oogen veld winnen. Hoe weinig vaders en moeders verontrusten zich heden ten dage over de meeningen, die zij om zich hooren voorstaan of luide zien gepredikt, tot in 's lands raadzalen toe! Ook het geslacht, dat in 1772 en volgende jaren feest vierde ter eere van de vaderen, die eene revolutie hadden aangevangen, de mannen en vrouwen van elken

stand, die Amerika's worsteling toejuichten, ook zij wisten het niet en zagen het niet in, dat hun geestdrift voor de denkbeelden van vrijheid het zaad der omwenteling was. Dit is het karakter van elke ware liefde, ook op het gebied der ideeën, dat zij eindigt met overgave.

De denkbeelden, zestig, zeventig jaar uit den vreemde in de Republiek geïmporteerd, vonden in dit dertigtal jaren de vruchtbare aarde, waarin zij als de kiemen der toekomst zich tot rijpen konden zetten. Het natuurlijk proces der eigen volksontwikkeling had aan de natie de vatbaarheid geschonken om ze in zich op te nemen. De klove werd waargenomen tusschen de bestaande instellingen in staat en stad, en de eischen en behoeften des volks. Als eenmaal dit bewustzijn is ontwaakt, is aan de maatschappelijke orde de grond ontzonken. Een staatsman alleen kan de revolutie, de omverwerping der bestaande orde van zaken, voorkomen.

Die staatsman heeft aan de Republiek ontbroken. Daarom heeft niet politieke wijsheid, maar de bajonet van den soldaat de beslissing gegeven.

III

Gedurende de eerste jaren, dat Willem V zelf, zoo het heette, als Erfstadhouder regeerde, ontbraken wel niet alle moeilijkheden, maar liep het wagentje van staat, om het oude, Hollandsche beeld te gebruiken, op een zandweg langzaam, doch rustig en kalm voort. Soms stond het eens stil, maar dit hinderde niet. Willem V kreeg zonen en dochteren, hij gaf lange en vervelende audientiën, bemoeide zich met alles, ook met de minst beduidende zaken, en vergat dikwerf de meer beteekenende op te merken.

Doch de eerste acht jaren van zijn stadhouderschap waren in nadruk zijn politieke wittebroodsweken. Hij gevoelde al het genot van zijn hooge waardigheid en hield er van om ze te vertoonen. Jammer, dat niemand er bang voor werd. Herhaaldelijk zag hij zijn autoriteit betwist, en niet altijd wist hij haar te handhaven. In Zeeland stelde hij den raadpensionaris tot representant in het college der Staten aan, maar op den heftigen tegenstand van Middelburg trok hij de benoeming weer in. Gewoonlijk sloeg hij eerst een zeer hoogen, kwetsenden toon aan, die wrok zette, en eindigde dan dikwijls met toegeven. De zwakke, weifelende man vertoonde „een Stadhouder in theorie, zonder het in waarheid te zijn."

Op het Koninklijke Huisarchief ligt de geheele correspondentie van Brunswijk met Willem V. Als zij bekend zal zijn, zullen wij weten, in hoeverre de eerste voor al de zwakheden van den laatste aansprakelijk is. Heeft hij hem verkeerden raad gegeven, om zelf de gunst der regenten-patriotten te behouden? Men zegt het, maar kan het niet bewijzen. Zeker is het, dat Brunswijk, door den Prins steeds te omgeven, elken anderen invloed zocht te weren en te voorkomen. Hij is er in geslaagd noch ten voordeele van den Prins, noch tot zijn eigen geluk. Het ware hun beiden goed geweest, indien andere mannen, als Bentinck, Fagel enz., in menig oogenblik waren geraadpleegd. De ervaring van dezen, met Hollandsche toestanden beter bekend dan de Duitsche hertog, had hem voor veel onvoorzichtigheden kunnen behoeden.

Met den opstand van Amerika tegen Engeland vangen de moeielijkheden aan. Engeland vraagt hulp in den vorm eener leening: het vraagt een brigade soldaten te leen. De Stadhouder steunt het verzoek en wordt daardoor het

voorwerp van haat van allen, die de Amerikaansche denkbeelden en belangen zijn toegedaan. De beschuldiging van engelschgezindheid kleeft voortaan op hem.

De tijden zijn voorbij, waarin de Stadhouder de buitenlandsche politiek der Republiek regelt. Willem V kan zich tegen den verklaarden wil der provinciën niet verzetten, noch in deze, noch in andere zaken. Maar hij geeft telkenmale toe, onwillig, breedsprakig, zonder waardigheid.

De regentenpatriotten wisten met uitnemenden takt van den toestand partij te trekken. Zij legden alles ten koste, om zich populair te maken, om de bevolking voor zich te winnen en tegen het stadhouderschap op te hitsen. De nieuwe Fransche gezant, de la Vauguyon — een zoon van den bekenden gouverneur van Lodewijk XVI — zette het werk van zijn voorganger met groot beleid voort. De Amsterdamsche regenten, voornamelijk de burgemeesters De Vrij Temminck en Hooft, lieten zich geheel door hem leiden. Herhaalde samenkomsten, liefst in onopgemerkte woningen in kleine straten, had hij in de invloedrijke handelsstad met hen en de regenten der andere steden. Men zegt dat groote sommen door hem in deze jaren zijn verbruikt, om mannen, door hun positie of pen van beteekenis, voor Frankrijk te winnen. Zeker is het, dat hij verschillende schrijvers in dienst had en betaalde, en dat een aantal pamfletten, in deze en volgende jaren door Franschen geschreven en door betaalde handlangers in het Hollandsch vertaald zijn.

Toen de regeering van Lodewijk XVI de zoo duur bekostigde onvoorzichtigheid had begaan, om aan den aandrang der pers toe te geven en openlijk zich in den strijd met Engeland ten gunste van Amerika te mengen, namen

natuurlijk de aandrang en de invloed van het buitenland toe. Engeland was hier te lande vertegenwoordigd door een zeer eerlijk, maar zeer hooghartig man, den gezant Yorke. Op hoogen toon vorderde hij, dat de Republiek zich onzijdig zou houden en noch Frankrijk, noch Amerika hulp verleenen. Maar de Nederlandsche handelaars, de groote winsten van den smokkelhandel in vorige jaren indachtig, wilden van geen onzijdigheid hooren, die hun de handen bond. Het eiland St. Eustatius was het groote handelskantoor, waarheen de kooplieden de oorlogsmaterialen zonden, die, daar overgescheept, gemakkelijk de Amerikaansche havens konden bereiken. Frankrijk had voor zijn strijd ter zee den bouw en de uitrusting van schepen, den aanvoer van hennep en hout uit de Nederlandsche havens noodig. Elke poging, die het stadhouderlijk bestuur deed om de regenten tot onthouding te bewegen, mislukte, omdat zij als een bewijs van engelschgezindheid aan de menigte werd voorgesteld en in de tallooze pamfletten en journalen als medeplichtigheid aan de onderdrukking der Amerikaansche vrijheidszonen werd voorgespiegeld.

Het buitenlandsche vraagstuk zou echter nooit de dreigende beteekenis hebben gekregen, die het langzamerhand aannam, indien de stadhouderlijke partij niet ook in andere opzichten het volk tegen zich in het harnas had gejaagd. Maar het deed alles wat het kon, door doen en laten beide, om de stemming tegen zich te verbitteren. In Gelderland en Overijsel ontstond een strijd tegen allerlei misbruiken. Van de Capelle o. a. kwam openlijk op tegen de willekeur der drosten, die, ofschoon hun rechten sedert anderhalve eeuw waren afgeschaft, voortgingen van de landbevolking heerendiensten, het gratis arbeiden aan de wegen, te eischen. Te Groningen werd kerk en staat in beweging

gebracht door het optreden van professor van der Marck, die in zijne academische lessen over natuurrecht ook de wijsgeerige grondslagen van de kerkelijke dogmatiek ter sprake bracht. Had Willem V overal in het binnenland zich aan het hoofd der nieuwere beweging gesteld en zich tegen de misbruiken en voor de vrijheid van onderzoek verklaard, hij zou de democratische partij losgescheurd hebben van de regenten en aan zich verbonden. Maar hij deed overal het tegendeel van wat politiek beleid deed verwachten. Hij werkte de Van de Capelle's, opgewonden maar eerlijke geestdrijvers voor de nieuwere begrippen, ook in hun rechtmatige grieven en eischen, tegen. En in het land, dat Spinoza, Cartesius, Bayle, Voltaire een wijkplaats had verschaft en hun werken uitgegeven, werd in den jare 1778 een Groninger hoogleeraar in de rechten afgezet, omdat hij het waagde leerstellingen te verkondigen, die de Hervormde Kerk voor haar aanzien gevaarlijk achtte. Willem V, die, gelijk menige uitlating bewijst, het gevaar van de gisting zeer goed inzag, had geen inzicht genoeg en geen kracht van karakter, om een zelfstandige stelling in te nemen en het stadhouderschap met de volkspartij te vereenigen, die zijn historische en natuurlijke bondgenoot was.

Aan de regenten gaf een dergelijke houding vrij spel. Zij spaarden geen moeite, om de bevolking aan zich en hun partij te binden. Niets werd verzuimd om het volk mede te sleepen. De schuttersgenootschappen droegen den stempel van het democratisch element. De vroeger zoo deftige en trotsche patricische regenten daalden uit hun hoogen hemel af, om de democraten te winnen. In koffiehuis en societeit scheen alle onderscheid van stand en rang vergeten: de vroedschap zat naast zijn barbier en dronk

burgerschap met hem. Met elken dag steeg de stroom der pamfletten: op meer dan 20,000 wordt het geheel gerekend. Engeland, de Stadhouder en zijn gezin waren het doel van den aanval, de liederlijkste en gemeenste laster werd verspreid. Dat hij een onecht kind was, dat hij zich dagelijks aan Bourgogne bedronk, dat hij zich aan allerlei liederlijkheden schuldig maakte, waren schering en inslag. In even heftige taal antwoordde de stadhouderlijke pers, en het geheel der journalistiek vertoont een walgelijk beeld van eerlooze staatkunde en volksbedrog zooals in die mate nog nooit in ons volksverleden was waargenomen. Van tal van pamfletten, ja van verre het meerendeel zijn de schrijvers onbekend; maar niet onbekend is het, dat sommige der heftigste couranten, zooals de Courant van den Diemermeer, met het geld van de Amsterdamsche burgemeesters zijn betaald; en dat nooit literarisch talent, de gaaf van de pen te voeren, meer is verlaagd en bezoedeld, dan in die dagen, toen niet overtuiging, maar de meest eerlooze berekening van eigenbaat en politieken haat de wildste hartstochten wakker riep, om ze als hun bondgenooten te misbruiken.

Men heeft in later tijden veel weten te vertellen van de rol, die Willem's vrouw, Wilhelmine, reeds in deze dagen zou gespeeld hebben. De trotsche vrouw met haar echt koninklijk voorkomen — Tischbein's portret in het Rijksmuseum te Amsterdam heeft ons de trekken uitmuntend bewaard — zou reeds in de jaren omstreeks 1780 gepoogd hebben een eigen partij te vormen, om als 't ware de taak, waarvoor de praatachtige en weifelende Willem V zoo ongeschikt bleek, van hem over te nemen. Er is, naar mijne overtuiging, geen enkele grond voor dit beweren. Wilhelmine, met haar helder verstand en haar scherp oordeel,

had zeker, toen de krijg met Engeland aanving, het zwakke karakter van den onbeduidenden echtgenoot volkomen gepeild. Maar voor een Pruisische prinses, hoe bekwaam ook, was de toestand te verward, dan dat zij zonder behoorlijke voorlichting de draden kon onderscheiden. En haar veelbesproken heerschzucht blijkt eenvoudig uit niets. Zij heeft in deze jaren niets anders gedaan, dan wat de vrouw van den Stadhouder doen mocht en doen moest: haar aangename manieren, haar levendigheid van geest, al de deugden, die haar als vrouw en prinses voor een rol in het maatschappelijk verkeer ten dienste stonden, zooveel mogelijk aanwenden, om de aanhangers van het Oranjehuis bijeen te houden, het verlaten der rijen, het overloopen naar de tegenstanders te voorkomen, opdat het Hof zou blijven, wat het geweest was: de eerste kring in den staat, de burcht, waarin de politieke rechten van den Stadhouder, hoe ook bedreigd, aangevallen en geschonden, erkend en ten minste in theorie geëerbiedigd bleven.

Hoe zou zij ook een andere rol hebben kunnen vervullen? Goede raadgevers ontbraken geheel. Willem was voortdurend aan Brunswijk gehecht en onder zijn invloed, en luisterde slechts onwillig naar de raadgevingen der voortvarende vrouw, die meer haar gevoeligheid en haar Pruisische opvatting van vorstelijke rechten volgde, dan een scherpe onderscheiding der ingewikkelde staatrechtelijke verhoudingen in de Republiek. Met elken dag dat de beweging toenam en de aanvallen vermeerderden, steeg de verwarring, waarin het stadhouderschap en de staat verkeerden, maar tevens de hulpeloosheid van hen, die de eerste voorwerpen van den aanval waren.

In September 1780 werd op den Atlantischen Oceaan een Amerikaansch vaartuig door een Engelsch fregat ge-

nomen. Onder de gevonden papieren waren er, die Amsterdamsche regenten ten zeerste compromitteerden. Het bleek, dat de burgemeesteren der handelsstad met de oproerlingen tegen Engeland over een later te sluiten handelsverdrag hadden onderhandeld. De onvoorzichtige en tegenover Engeland vermetele handeling was de vonk in het kruit. De Stadhouder meende van den misslag partij te kunnen trekken en eischte op hoogen toon de bestraffing der schuldigen. Een oogenblik was de regenten-aristocratie door de ontdekking bedwelmd; maar ras herstelde zij zich. Engeland, dat satisfactie, ontslag der misdadigers vorderde, sleepte het stadhouderschap met zich mede. Toen de oorlog werd verklaard tegen den buitenlandschen vijand, was het tevens de oorlogsverklaring tegen den binnenlandschen, het Huis van Oranje.

Met zeldzamen overmoed en verblindheid had de patriotische partij het land in het krijgsgevaar gestort. Duur betaalden Amsterdam en de handel de trotsche taal, die zij tegen den tegenstander van Frankrijk jaren lang hadden aangeslagen. Millioenen gingen verloren. Nog in 1780 voeren tweeduizend Nederlandsche schepen de Sond door; in 1781 was het een elftal. Onvoorbereid en machteloos, kon de staat noch de vrijheid der zee noch de onafhankelijkheid zijner koloniën handhaven.

Slechts bij Doggersbank handhaafde de Nederlandsche vloot haar ouden roem, tevreden niet geslagen te zijn.

Jaren achtereen had de Stadhouder op uitbreiding der marine, op vermeerdering der landmacht aangedrongen, zonder te slagen. De mannen, die al zijn voorstellen hadden afgewezen, wezen *hem* thans als den schuldige aan. Hij was de verrader des vaderlands:

'tWas nacht, toen u uw moeder baarde,
Een nacht zoo zwart als immer was;
Een heir van helsche geesten waarde,
'tGevogelt liet een scherp gekras
Door 't aklig woud, tot driemaal, hooren....
Tot ramp van 't Vaderland geboren,
Zijt gij tot vloek des volks gesteld!

'tWas Bellamy, die, in zijn jongensijver en zijn gebrekkige kennis, met die gespierde woorden uitdrukte, wat de natie gevoelde. En wat deed de beschuldigde? Hij schudde zachtjes het hoofd en schreef lange vertoogen, en boog, gelijk zijn moeder had gedaan, diep en nederig voor de hoofden der patriotten, die hem met geen groet vereerden.

Moest die man Stadhouder zijn? In 't bezit van rechten, die slechts aan den Souverein toekwamen?

Het antwoord was niet twijfelachtig; en iedere maand bracht nieuwe krenkingen, nieuwe ontneming van wettige rechten.

. Maar het einddoel der regenten-patriotten scheen niet bereikbaar voordat hem elke steun was ontnomen. De man, die hem ter zijde stond, de hertog van Brunswijk, was zijn eenige kracht.

Tegen hem richtten zich aller slagen; de mannen, die jarenlang met Brunswijk hadden omgegaan en op wier steun hij rekende; de regenten, die hem hadden verheven en staande gehouden; Bleijswijk, die de akte van consulentschap had gesteld — zij allen keerden zich tegen hem, om hem die akte van consulentschap, de curateele, waaronder hij Willem hield, te verwijten. Eenstemmig eischten zij zijn verwijdering. Hardnekkig en langdurig hield Willem zijn ouden mentor de hand boven het hoofd, ook tegen Wilhelmine, die den heerschzuchtigen man moede was. De Duitsche hertog wilde zelfs voogd van haar kinderen worden!

Drie jaar duurde de worsteling. In Augustus 1784 werd zij beslist. Bevreesd om met geweld te worden verjaagd, vluchtte eindelijk Brunswijk in October uit deze landen.

Zijn vertrek was het sein tot nieuwe vernederingen. Een jaar later verliet het Huis van Oranje 's Gravenhage, dat na weinige maanden de afschaffing van het stadhouderschap door de Staten van Holland zag besloten.

De regenten-patriotten hadden gezegepraald. De oude vijand was overwonnen. Maar een nieuwe vijand stond aan hun zijde, hun bondgenoot jaren lang, thans gereed den medestander te worgen. De democratie eischte den prijs der overwinning als haar loon.

Zij zou hem ontvangen, zij, zoowel als de regentenpartij. De ondergang des lands, een kwart eeuw van volkslijden, dat zou het loon zijn. De Republiek wankelde aan den rand van den afgrond waarin zij verzinken ging.

De regenten-aristocratie had gespeeld met den boozen geest van volksdrift, dien zij wakker geroepen had. Het volk, zooveel minder schuldig dan zij, was haar werktuig geweest. Het brak de doode takken af, maar spaarde ook de levende niet. Schuldigen en onschuldigen gingen onder in de gemeenschap des lijdens: zoowel het geslacht, dat het booze zaad had uitgestrooid, als de onschuldige kinderen, gedoemd den oogst te dorschen.

Over het puin van het levensgeluk der individuën, noodlottige vrucht van doling en zonde, schrijdt de ontwikkeling der volken, als die der menschheid, voort.

IV

WILLEM V.

WILLEM V.

I

f 157 het couvert, de wijn ingesloten.

Niet waar, het diner kan goed geweest zijn?

In Januari 1786 werd het in den Doelen te Amsterdam gegeven. Het was een hulde aan den Franschen koning, met wien de Republiek voor weinige weken een alliantie had gesloten. Tachtig patriotten namen er aan deel en aten en dronken ter eere van het grootmoedige Frankrijk, dat de Nederlandsche Republiek uit de doodelijke omarming van het verraderlijke Albion had verlost en aan zich verbonden. Stroomen wijns, gelijk vloeden van toasten werden er vergoten. „De vroolijkheid en de vaderlandsliefde" — zoo getuigt een tijdgenoot — „bevonden zich zoo ongemeen wel op dit verbindingsfeest, dat zij niet dan in den morgenstond konden scheiden."

Hoe zij gescheiden zijn, weten wij niet. Wel, hoe deze feestgenooten te zamen zijn geweest. Het vertoon van geestdrift kon het gemis aan overeenstemming niet verbergen. Bij het meerendeel der tachtig gastheeren was de sympathie voor Frankrijk ernstig geschokt.

Veertig jaar lang hadden de regenten-patriotten aansluiting aan Frankrijk gepredikt. In den strijd tegen den Stadhouder hadden zij het ook niet versmaad, het leerstuk der volkssouvereiniteit te liefkoozen. Maar de ervaringen der laatste jaren hadden hun geestdrift bekoeld. Het volk had hen teleurgesteld.

In 1782 had Jozef II, de keizer van Duitschland, plotseling verklaard, dat hij de tractaten verwierp, die de sluiting der Schelde bepaalden. De handel der Nederlandsche Republiek zag zich door de gevaarlijke concurrentie van Antwerpen bedreigd. De Republiek had zich tot Frankrijk om hulp gewend en diplomatieke nota's, maar geen leger, tot hulp gekregen. Zij had een vrede moeten teekenen, die wel de mededinging van Antwerpen voorkwam, maar voor geld en afstand van grondgebied werd gekocht. Frankrijk had hen teleurgesteld en het goed recht van hun handelsmonopolie niet gehandhaafd.

Nog grooter gevaar bleek de leer der volkssouvereiniteit te bevatten. Het wapen, dat tegen de stadhouderlijke macht had dienst gedaan, werd nu tegen de regenten zelve gekeerd. Met iedere overwinning der patriotsche partij vermeerderde de aandrang van de aanhangers buiten de regeeringscollegiën. De onafhankelijkheid der regenten was verworven, thans moest de beloofde volksvrijheid worden geschonken. Tevergeefs wezen de regenten hunne vroegere bondgenooten af en hielden hun voor, hoe in een welgestelde regeering de stille burgers in de resolutiën der vaderen berusten en vertrouwen hebben in hun wijsheid. „Een gedeelte des volks moest zijn stem niet laten voorkomen als die des geheelen volks en niet over de burgerij en haar wettige vertegenwoordigers willen heerschen." Doch dergelijke vermaningen vonden geen ingang,

en ondanks hun statigheid zagen de regenten, die het volk tegen Oranje hadden opgehitst, zich thans zelve bedreigd. Niet Dedel, niet Rendorp, niet de mannen, die den stoot tot de beweging hadden gegeven, hadden het oor des volks. Personen, door hen als werktuigen gebezigd, waren de gevierde mannen van den dag, tot wie de menigte opzag. Van Berckel, De Gijzelaar en Zeebergh, de drie pensionarissen van Amsterdam, Dordrecht en Haarlem, waren in hun plaats getreden. Hun haat tegen het stadhouderschap was feller dan hun vrees voor het volk; om het laatste voortdurend tegen het eerste te leiden, waren zij tot concessiën aan de democraten gezind. Zoo werden de regenten-patriotten door hun eigen aanhang bedreigd, de overwinning over Oranje zou tot hun eigen nederlaag leiden. Was het wonder, dat zij terug wilden keeren en het gedane zoo mogelijk ongedaan maken? Reeds in 1784 had Capellen Van de Poll gewaarschuwd: „men kan te veel reformeeren en te driftig te werk gaan, alles moet naar een wel berekend plan geschieden." Een jaar later erkenden leden der Amsterdamsche regeering bij den Engelschen gezant, dat zij veel te ver waren gegaan en gaarne zouden terugkeeren.

Het was een groot voordeel voor hen, dat zij tegenover een partij stonden, die in naam hun bondgenoot was en geen eigen organisatie had. De democratische partij vormde de linkerzijde der patriotten. Zij was uitgesloten van de regeering en had, in de bestaande staatsorde, geen wettig recht om haar stem te doen hooren. De macht der regeering was nog altijd in handen der regenten. Onder dezen waren velen, doch slechts een minderheid, met democratische denkbeelden besmet. Doch ook hun eigenbelang dreef hen om de aristocratische regenten te steunen. Want

de democraten konden hen niet beschermen, dan door geweld en oproer. Tijdens het gevaar van den oorlog met den keizer waren er overal exercitiegenootschappen opgericht. Het volk was gewapend en bedreigde niet minder de regenten, dan de aanhangers van het Oranjehuis. Vandaar dat ook de democratische regenten wankelden en weifelden, en beurtelings de aristocratische patriotten en het volk volgden, al naar gelang vrees of belang hen beheerschte.

Ware de volkspartij krachtig georganiseerd geweest, zij had èn deze weifelende medestanders èn de aristocratische patriotten gemakkelijk onderworpen. Maar elke organisatie, die eenheid aan deze partij kon geven, ontbrak, evenzeer als elk bepaald programma. Zij eischte deelneming aan de regeering, maar hoe ze te verwerven en hoe ze te regelen, daaromtrent bestond geen overeenstemming.

De patriotsche partij, in twee deelen gesplitst, die slechts halverwege samengingen, vertoonde naar buiten een schijn van groote kracht, maar was door strijd van belangen, verschil van inzicht en gebrek aan eenheid feitelijk als staatspartij ontbonden, toen zij de stadhouderlijke partij het diepst had vernederd. Zij, die tot het volk overhelden, gehoorzaamden aan de leiding van den Franschen gezant en dwongen de aristocraten, hen te volgen in den strijd tegen den stadhouder, met wien dezen het liefst van allen vrede hadden gemaakt.

Indien Willem V een staatsman ware geweest, het zou hem gemakkelijk zijn gevallen, van deze verdeeldheid partij te trekken. Maar de stadhouder, die zich te Nijmegen op het gebied der hem toegedane Staten van Gelderland gevestigd had, bleef de worsteling uit de verte aanzien, zonder in te grijpen. Niet hij, maar een vreemdeling nam de leiding zijner partij in handen.

Het was de Engelsche gezant Sir Harris, later Lord Malmesbury, die in December 1784 in de Nederlanden kwam. De energieke staatsman zag onmiddellijk den waren staat van zaken in. Overtuigd, dat Engeland's belang meebracht, de Republiek aan Frankrijk's invloed te onttrekken, spande hij al zijne krachten in, om den stadhouderlijken aanhang op te richten en moed in te blazen. Het grootste bezwaar leverde Willem V zelf. Hij was niet tot handelen te bewegen. Deels uit trage vadsigheid, deels uit vrees voor het lot van koning Karel I, onthield hij zich van alle daden, die zijne partij konden herstellen. Herhaaldelijk had Sir Harris samenkomsten met Prinses Wilhelmina, die hem overtuigden, hoe ver de krachtige, scherpziende vrouw boven haar pratenden echtgenoot stond. Maar zij weigerde volstandig haar zaak van de zijne te scheiden. Den voorslag, van twee zijden haar gedaan, om Willem los te laten en zelve als Gouvernante op te treden, weigerde zij aan te nemen. In menig oogenblik zelfs scheen het, dat de krachtige vrouw voor het inzicht van Willem bukte en afwachten de ware staatkunde achtte.

Aan den Engelschen gezant komt de eere toe, de Oranjepartij in Holland te hebben hersteld. Hij was het, die de aristocratische regenten der Republiek deed inzien, hoe noodlottig de democratische richting der patriotten voor hen zelve was. Hij wist hen te overtuigen, dat herstel van den stadhouder in zijn oude rechten ook door hun belangen werd gevorderd. Zijn woning was het hoofdkwartier van den herlevenden stadhouderlijken aanhang, waar vooral des nachts de oude en nieuwe aanhangers het wachtwoord kwamen ontvangen en moed putten voor den kamp tegen de democratie.

Zij hadden er grootelijks behoefte aan, want de demo-

cratische regenten schenen aan de omstandigheden een volledig succes te zullen danken.

In Gelderland was de meerderheid der Staten Oranjegezind. De patriotsche partij, wier aanhang onder de burgerijen het overwicht had, vorderde hier, gelijk in Overijsel en Utrecht, waar de democraten de hoofdstad bezet hielden, afschaffing der beruchte reglementen van Willem III en het herstel der aloude volksvrijheid. Requesten op requesten werden geteekend en onderhielden en vermeerderden de spanning in het stadhouderlijk gewest. De Staten besloten deze oproerige beweging te stuiten en verboden het teekenen van requesten. Twee stadjes, Hattem en Elburg, weigerden dit hatelijke plakkaat af te kondigen en maakten zich gereed tot openlijk verzet. Willem V, door de Staten van Gelderland gelast, zond er eenige troepen heen, die in beide plaatsen zonder slag of stoot de orde herstelden.

Deze executie in de souvereine provincie Gelderland had ernstige gevolgen. Toen het bericht in Holland kwam, gevoelde de geheele patriotsche partij zich bedreigd. Zoo de stadhouder de wapenen opnam, zou het leger hem volgen. Den 22en September namen, op voorstel van De Gijzelaar, de Staten van Holland het besluit, Willem V als kapitein-generaal der Unie en als stadhouder voorloopig te schorsen en de troepen van den eed van gehoorzaamheid, aan hem gedaan, te ontheffen. De Hollandsche troepen werden opontboden, onder een afzonderlijk generaal gesteld, en een commissie werd benoemd om Holland en Utrecht tegen het stadhouderlijke leger te verdedigen. De burgerkrijg scheen op het punt van uitbreken.

Doch beide partijen aarzelden. Zonder buitenlandsche hulp scheen geen hunner te kunnen slagen. In het ge-

heim werden onderhandelingen aangeknoopt. De nieuwe koning van Pruisen, Wilhelmina's broeder, zond een diplomatiek agent, Von Görz, om vrede te stichten. Hij sprak met de beide afdeelingen der patriotten. Hoog en kwetsend was de toon der drie pensionarissen: zij wilden van den "graaf van Nassau," gelijk zij Willem heetten, niets weten, voordat hij het schuldige hoofd boog. Hij moest bekennen, niets te zijn dan een dienaar der Staten, van hun *bon plaisir* blindelings afhankelijk; hij moest zelf het initiatief nemen om de gehate regeeringsreglementen af te schaffen. Na deze onderwerping zouden zij bereid zijn, het genomen besluit in te trekken. Natuurlijk werden die eischen door den Stadhouder afgewezen.

Van geheel anderen aard waren de voorslagen, die de democraten, buiten de regeering staande, hem aanboden. De latere raadpensionaris Schimmelpenninck, toen jong advocaat te Amsterdam, was de tusschenpersoon. Hun voorwaarden weken verre af van die der pensionarissen. Uitbreiding van den volksinvloed op de regeering was de hoofdzaak. In alle steden zouden kiescollegiën van de aanzienlijkste burgers worden opgericht. Door hen zouden voortaan de voordrachten worden opgemaakt, waaruit de stadhouder de regenten verkiezen zou. De stadhouder zou in al zijne waardigheden worden hersteld, maar in elk van deze, als kapitein-generaal, als admiraal-generaal enz. door een raad worden bijgestaan, zonder wiens voorkennis hij niets zou mogen uitrichten.

Indien Willem V deze voorslagen had aangenomen, hij zou èn zich zelf èn den staat een grooten dienst hebben bewezen. De volksinvloed zou langs wettigen weg vele misbruiken afgeschaft en hervormingen ingevoerd hebben. De stadhouder zou voortaan voor elk der departementen,

waarvan hij het hoofd was, door ervaren raadslieden zijn gesteund, die en het werk en de verantwoordelijkheid met hem deelden. De aristocratie had zich haar aanspraken waardig moeten betoonen, indien zij haar hooge plaats wilde behouden.

Maar Willem V deinsde terug. Het was een revolutionaire daad, deze plannen goed te keuren. Hij, die zich steeds op de bestaande constitutie had beroepen, kon zich niet leenen om haar omver te werpen.

Teruggestooten door het stadhouderschap, bleef den democraten niets over, dan hun eigen weg te gaan. Zij rekenden zich krachtig genoeg om te slagen, daar zij overal door de gewapende burgerijen werden gesteund. Door de samenwerking van twee krachten, geweld op de straat en de hulp van de democratische regenten in de raadszaal, zouden zij hun doel bereiken.

In het voorjaar van 1787 schenen zij hun overwinning nabij. De drie pensionarissen, inziende dat het oogenblik gekomen was, om het volk door concessiën voor goed aan zich te verbinden, werkten mede. Door De Gijzelaar's invloed deed de stad Haarlem het voorstel aan de Staten van Holland, dat er een commissie zou worden benoemd, om te onderzoeken, hoe de invloed, die aan het volk op de regeering toekomt, zou behooren geregeld te worden. Alles kwam er op aan, dat de commissie uit democraten, niet uit aristocraten werd samengesteld.

De Statenvergadering van Holland durfde het voorstel niet afslaan, maar de meeste leden hadden geen lust, zich zelve aan de democratie op te offeren. Zij trachtten eerst de benoeming op de lange baan te schuiven, doch toen dit onmogelijk werd, redden zij zich op een andere wijze. Zij benoemden tot leden der commissie negentien personen,

waarvan de meesten verklaarde tegenstanders der hervorming waren.

De democraten waren misleid, maar zij wreekten zich door geweld en oproer. In de Aprilmaand van 1787 waren de voornaamste steden van Holland het tooneel van ergerlijke volksbewegingen. De stadhuizen werden omsingeld en de vroedschappen gedwongen, de tegenstanders der democraten uit hun midden te ontslaan en nieuwe ambtgenooten op te nemen, die tot de volkspartij behoorden. De regenten-patriotten waren verslagen, de macht in Holland was in Mei 1787 in handen der hervormingspartij.

Deze revolutionaire maatregelen wierpen de aristocratische partij in de armen der prinsgezinden. Rendorp, Dedel en de hunnen zagen thans geen redding dan in verzoening met het stadhouderschap. De oude vijanden werden bondgenooten, te zamen tegen het volk vereenigd.

Indien de democraten van hun overmacht hadden gebruik gemaakt en met een krachtig programma waren opgetreden, zij hadden wellicht de vredesvoorwaarden aan hunne tegenstanders kunnen opleggen. Maar nu bleek het, hoe hoofdeloos zij waren. Het driemanschap der pensionarissen was met de behaalde overwinning tevreden en wist niet, wat verder te doen. Toen de Fransche gezant in Mei hun de vraag deed, wat hun plan was, luidde het antwoord: „ons plan is nog een onderwerp onzer deliberatiën." De waarheid was, dat zij de partij, die zij heetten aan te voeren, niet vertrouwden. Zij vreesden, dat de omwenteling verder zou gaan dan zij wenschten. Zij aarzelden en bleven staan, juist nu het noodig was, zonder omzien voort te gaan.

Die fout beging hun tegenstander niet. De Engelsche gezant, die de prinsgezinden leidde en hun verzoening met

de aristocraten had tot stand gebracht, weifelde geen oogenblik. Met Bentinck's medewerking had hij overal in Holland Oranje-societeiten opgericht, punten van vereeniging en aansluiting voor de leden van den prinsgezinden aanhang, die in samenwerking moed en kracht moesten vinden. Onvermoeid was hij werkzaam om de aristocratische regenten tot openlijk en krachtig optreden voor den Prins te bewegen. Even weinig als de democraten zou hij voor revolutionaire maatregelen, oproeren en geweld teruggedeinsd zijn. Maar hij stiet op groote bezwaren. Hij wilde de Staten-Generaal bewegen, zich tegen Holland en het Hollandsche legertje, dat bij Utrecht stond, te verklaren. Doch daartoe was het noodig, dat Willem V openlijk aan Holland en de democraten den oorlog verklaarde. Niet dan met groote moeite liet de Prins zich overhalen. „Ik zal het doen, omdat mijne vrienden het verlangen. Mijn val wordt er door verhaast, doch met roem. Met niets uit te richten kan mijn val vertraagd worden, hij is niettemin gewis; nu voel ik nog eenige hoop." Zoo jammerde de ongelukkige man, dien het noodlot zijner geboorte op een plaats had gesteld, waar hij iets zijn moest.

Toch zou Sir Harris er niet in geslaagd zijn, de Staten-Generaal tegen Holland in beweging te brengen, indien hij niet in staat ware geweest, op andere wijze hun een riem onder het hart te binden. De Engelsche regeering had langen tijd de Hollandsche onlusten met koelheid aangezien. Sir Harris vertrok in Mei naar Engeland, om Pitt, Engeland's grooten minister, van hun hoog belang te overtuigen. Hij slaagde er in en keerde in Juni in den Haag terug, met 70,000 pond sterling in den zak, die de goede gevoelens zouden versterken. Het was een klein sommetje in vergelijking van de millioenen, die de

Fransche regeering, ondanks haar eigen geldgebrek, er voor over had gehad om de patriotten te steunen.

Van Engeland's steun verzekerd, ving thans de reactie aan. Gelderland, Friesland, Utrecht en Zeeland sloten zich aaneen. Daar zij de meerderheid vormden in de vergadering der Staten-Generaal, dreven zij verschillende besluiten tegen de Hollandsche democraten door. Het krijgsvolk, door Holland betaald, werd in naam der generaliteit gelast, geen bijzondere bevelen van eenig gewest te gehoorzamen. De krijgslieden, tusschen Holland en de Unie geplaatst, werden bewerkt om de rij der democraten te verlaten. Gelijktijdig vingen de prinsgezinden en de aanhangers der patricische regenten aan, zich op de straat te vertoonen. Het geweld, de dwang, zoo langen tijd door de patriotten uitgeoefend, werd thans een wapen in de handen hunner vijanden. Het vertrouwen der Oranjepartij wies, terwijl dat der democraten daalde. Overal heerschte geweld en oproer, doch thans ten gunste der Oranjepartij. De democraten moesten den aanval staken, om zich te verdedigen. „Twee derde van het land kiest partij voor den Prins; zoo hij den moed had met zijn leger een krachtige beweging te maken, zou het morsche gebouw van het patriotisme ineen zakken." Zoo oordeelde de Engelsche gezant, zoo Hogendorp, zoo oordeelden allen, die in staat waren, van nabij den staat van zaken gade te slaan.

Willem V, in naam de opperbevelhebber van een legertje, dat het patriotische Utrecht heette te belegeren, maar in waarheid niets deed, had zijn hoofdkwartier te Amersfoort gevestigd. Daar werd hij door de meesten zijner raadslieden dagelijks vermaand, om een krachtig besluit te nemen. Sommigen wilden, dat hij aan het hoofd van zijn leger Holland zou binnentrekken, om de revolutie neer te werpen.

Zoo hij zich tegen de geüsurpeerde macht der democraten verklaarde, zou, meenden zij, zijn tocht een zegetocht worden. Anderen achtten het reeds voldoende, indien hij als stadhouder met een glansrijk en talrijk gevolg naar den Haag wederkeerde. Zijn terugkomst in de hofstad, wier burgerij groote schade had geleden door het gemis van het hof, zou voldoende zijn om den beslissenden stoot te geven.

Maar Willem V was tot niets te bewegen. Hij verwees zijne raadgevers naar prinses Wilhelmina, die te Nijmegen vertoefde. De jonge Gijsbert Karel van Hogendorp, die in deze dagen zijn politieke loopbaan aanving, werd tot haar gezonden. Zij luisterde aandachtig naar zijne mededeelingen van wat er in den Haag en in Amersfoort omging. Zij zond hem met de boodschap terug, dat zij zelve bij den Prins zou komen. Den 21sten Juni kwam zij te Amersfoort aan.

Den volgenden dag had er een conferentie plaats, waarin Willem zich niet liet overhalen. Toen hij onwillig bleef, kondigde de Prinses haar besluit aan. Zij zou naar den Haag gaan, om den goedgezinden energie en eendracht in te boezemen. De Prins keurde het ten sterkste af. „Weet gij een beter middel?" — vroeg Wilhelmina, — „zeg het dan. Maar er moet iets gedaan worden. Ik ben bereid uwe plannen te steunen. Maar als gij er geen hebt, moet gij het mijne aannemen." Hogendorp vertrok onmiddellijk naar den Haag, om het advies van eenige vertrouwden in te winnen. Den volgenden morgen, Zondag 24 Juni, was hij terug. Toen de Prinses, uit de kerk komende, hem ontwaarde, vroeg zij hem met levendigheid: „Wat is het antwoord, ja of neen?" — Eenstemmig „ja", zeide Hogendorp. Haar gelaat schitterde van vreugde. Die vrouw had meer moed dan een man.

Drie dagen later ving de Prinses uit Nijmegen, waarheen zij teruggekeerd was, hare reis aan. Na lang overleg had men besloten te land, liever dan te water te gaan. Een koninklijke prinses van Pruisen zouden de vrijcorpsen niet durven tegenhouden. Zoo oordeelde men in Wilhelmina's omgeving: de uitkomst zou bewijzen, dat men zich bedrogen had. Met een klein gevolg, waaronder een enkele hofdame, kwam de Prinses in den middag van den 28sten Juli te Schoonhoven aan. Met de pont voer het gezelschap de Lek over. Voor de twee rijtuigen en een chais waren nieuwe postpaarden besteld. Dit had opzien gebaard. Bij de stad werden door de wacht de namen gevraagd, doch de doortocht werd niet geweigerd. Een uur hadden de reizigers voortgereden, toen zij aan de Goejanverwellensluis aankwamen. Inmiddels was de commissie, voor de verdediging van Holland benoemd, die te Woerden vertoefde, gewaarschuwd, en had zij het bevel gegeven, niemand door te laten. De Priuses werd door een bende vrijcorpisten aangehouden, die zich op den generaal van Rijssel, in dienst van Holland, beriepen. De commissie van Woerden werd in allerijl ontboden. Zij verklaarde, dat zij zonder vergunning der Staten de reis der Prinses niet kon toestaan. Wilhelmina werd naar een hofstede geleid, waar zij wachten zou. Men verzocht haar, den nacht te Woerden of te Schoonhoven door te brengen. Na eenig tegenstreven werd Schoonhoven gekozen. Twee leden der commissie vergezelden haar naar de stad, waar zij tegen middernacht aankwam. Geen oogenblik verloor Wilhelmina haar tegenwoordigheid van geest, noch haar kalme hoogheid. Behalve door enkele ondergeschikte personen, werd zij door allen met betamelijkheid bejegend. Alleen een kleermaker, die kapitein bij het vrijcorps was, schijnt, meer uit goedaardige

ongemanierdheid dan uit zucht tot kwetsen, eenige ergernis te hebben gegeven; hij bood aan de koninklijke Prinses en de heeren van haar gevolg een glas bier, pijpen en tabak aan. „Misschien wilden zij wel eens stoppen!"

Den geheelen volgenden dag bleef de Prinses te Schoonhoven op het antwoord der Staten van Holland wachten. Toen het uitbleef, besloot zij naar Nijmegen terug te keeren.

De reis van Prinses Wilhelmina was niet, zoo als later is voorgegeven, de uitvoering van een sluw en lang beraamd plan. De omstandigheden hadden het plotseling doen opvatten. Even snel als het ontwerp, even snel was de afloop. Holland, d. i. de democratische partij, die het machtigste gewest regeerde, had de echtgenoot van den geschorsten stadhouder teruggewezen. Het was de hoogste betooning van macht, waartoe de democratie mocht geraken.

Niemand wist, wat de gevolgen zouden zijn. Maar voor het oogenblik was de prinsgezinde partij met haar nieuwen aanhang verpletterd. De brieven van Harris en van Hogendorp bewijzen, hoe zeer hen de stoutmoedigheid der Hollandsche democraten verschrikte. „Het is schaak aan de koningin" — schreef de Engelsche gezant naar Londen — „nog twee zetten en ik vrees, het spel is verloren." Dit was de eerste indruk van den energieken, krachtigen staatsman. Doch niet de blijvende.

Dertig jaar later ontving Wilhelmina, toen Prinses-douairière op het paviljoen te Haarlem een der heeren (De Lange), die haar naar Schoonhoven hadden geleid, in audiëntie. Toen hij op het punt stond om heen te gaan, sprak zij hem toe: „Heden is mijnheer mijn gevangene, ik wacht u aan mijn tafel."

Er was niets, dat op den 30sten Juni 1787, toen zij van Nijmegen wederkeerde, haar een toekomst voorspelde, waarin

het haar gemakkelijk zou vallen, de deugd der vergevingsgezindheid op zoo heusche wijze te beoefenen.

II

„Indien de koning van Pruisen niet in de soldij van Frankrijk staat, zal hij thans toch partij voor zijn zuster trekken," schreef een Engelsch minister, toen het gebeurde te Goejanverwellensluis in Londen was bekend geworden.

Er was aanleiding voor die zonderlinge woorden. Niet Frederik Wilhelm II, maar velen zijner raadslieden en diplomatieke agenten waren in de soldij, zoo al niet van Frankrijk's geld, dan toch van Frankrijk's politiek. En de invloed van anderen richtte het inzicht en de handelingen van den Pruisischen vorst nog meer dan zijn eigen oordeel.

Frederik Wilhelm II was een man van indrukken en luimen. Streng kerkgeloovig, luisterde hij met het eene oor naar de mannen van gelijke richting en met het andere tevens naar de voorstellingen zijner maîtressen, wier heerschappij hij het eerst aan het Pruisische hof invoerde. „Zijne Majesteit is nog al veranderlijk", zeide met een minachtenden glimlach zijn gezant in den Haag, die zich door de Franschen liet betalen.

Prinses Wilhelmina had het ondervonden. Toen haar broeder in Augustus 1786 den troon had beklommen, was een zijner eerste daden geweest, zich in de aangelegenheden der Republiek te mengen. In het belang zijner zuster had hij Von Görz naar den Haag gezonden. Toen diens pogingen mislukten, had de koning, ontmoedigd door den tegenstand, dien hij ontmoette, zich teruggetrokken. Hij was zelfs zoo ver gegaan, den stadhouder en Wilhelmina

aan te raden, dat zij maar toegeven zouden; anders zou hij, Willem V, nog den nek breken, schreef hij.

Van dien man was noch krachtig noch consequent handelen en volhouden te verwachten.

Toen hij de aanhouding der Prinses vernam, wekte het zijn hevigsten toorn op. Onmiddellijk gaf hij last, troepen in de Rijnprovinciën samen te trekken en zond een nadrukkelijken eisch naar den Haag om satisfactie voor zijn zuster. De Staten van Holland, waarin thans de democraten door de remotiën te Amsterdam en Rotterdam de overhand hadden, lieten zich geen vrees aanjagen. Bemoedigd door den Franschen gezant, antwoordden zij op hoogen toon: "zij waren geen verantwoording aan den Pruisischen koning schuldig, de Prinses was niet beleedigd, er was geen reden voor satisfactie." Gelijktijdig vermeerderden de militaire maatregelen, de vrijcorpsen doortrokken Holland, plunderden de landhuizen der aristocraten en der Oranjegezinden en maakten zich van verschillende steden meester. Delft, waar het groote arsenaal een rijken voorraad van geschut en kruit bevatte, viel hun in handen.

Het was een bange en angstige tijd. De Juli- en Augustusmaand van het jaar 1787 zagen overal oproer en geweld heerschen. In en om Utrecht trok zich het Hollandsche leger, rijkelijk van alles voorzien, onder het opperbevel van den Rijngraaf van Salm te zamen. Te Zeist lag het leger van den Prins van Oranje, in naam Utrecht belegerende, maar in waarheid niets anders doende dan zijn chef, praten en niet handelen. Een enkele schermutseling, te Vreeswijk en elders, had plaats, waarbij, naar de berichten van weerszijden luidden, heldendaden bedreven werden, heldendaden van de maat en grootte van Klein Duimpje. In Holland heerschte wild rumoer. De

Oranje-societeiten zochten een leger te formeeren en de burgers te wapenen, om tegen de aanslagen der democratische vrijcorpsen beschermd te zijn. In den Haag was de toestand zoo zorgelijk, dat men dagelijks vreesde, de patriotten uit Delft te zien binnenkomen. De Staten-Generaal, die in de botsing der partijen niet wisten, waarheen zich te wenden, spraken er van, om hun zetel te verleggen. De Engelsche gezant zond zijn papieren van waarde, zijn correspondentie met het binnen- en buitenland, die honderden compromitteeren kon, naar Engeland. Alles was in spanning over de dingen, die komen zouden, over de beslissing, die in het kabinet van Berlijn zou genomen worden. Indien Pruisen zich liet tevreden stellen, was het met Willem en het stadhouderschap gedaan.

De Fransche partij aan het hof van Frederik Wilhelm deed alles, om die uitkomst te bewerken. Zij dreigde met krachtige tusschenkomst ten gunste der patriotten. „Ik kan geen oorlog voor mijn zuster beginnen," murmelde de Pruisische koning. Zijn gezant in den Haag versterkte hem in dat gevoelen door de mededeeling. dat Engeland er niet aan dacht, krachtig voor het stadhouderschap op te komen. Gelukkig vernam Sir Harris het leugenachtig bericht, en dag aan dag bestormde hij Pitt met het verzoek, te Berlijn den doorslag tot stand te brengen. Dáár lag de beslissing: het lot der Republiek was van de Europeesche politiek afhankelijk. Niet in den Haag werd het vraagstuk beslist. De staat, die eenmaal in den raad der groote mogendheden had gezeteld, zag zijne toekomst afhangen van den wil, het staatkundig belang en het militair vermogen van Frankrijk, Engeland en Pruisen.

William Pitt, de groote staatsman, die aan den aanvang zijner roemvolle carrière, zijn wereldhistorische worsteling

met Frankrijk stond, begon eindelijk in te zien, dat de regeering van Lodewijk XVI niet bij machte was, hare woorden gestand te doen. De monarchie kromp ineen onder de barensweeën der revolutie. Een kennisgeving te Parijs, dat Engeland geen interventie van Frankrijk zou dulden, was voldoende. De gezant De Verac werd plotseling uit den Haag teruggeroepen. Aan de regeering te Berlijn werd de stellige toezegging van Engeland's hulp gedaan, zoo Frankrijk het wagen zou, de patriotten tegen de Pruisische wapenen te beschermen.

Het onverwacht vertrek van den Franschen gezant wekte bij de patriotten groot opzien en onrust, maar geen hunner wilde gelooven, dat men door den bondgenoot, wien men blindelings, ten koste van eigen eer, veertig jaar lang gevolgd had, verlaten was. Toen de Pruisische gezant, hoe vriendschappelijk ook voor de tegenstanders des Prinsen gezind, den 9den September op last zijner regeering zijn ultimatum had ingediend, waaraan binnen drie dagen moest voldaan zijn, zoo men den oorlog vermijden wilde, rekende men nog op Fransche hulp. Dagelijks kwamen Fransche soldaten, ingenieurs en officieren aan, die aan de patriotten slechts de voorloopers toeschenen van het leger, dat volgde, maar in waarheid niets waren dan zwakke en luttele bewijzen van de sympathie, welke de regeering van Versailles gevoelde voor de slachtoffers harer politiek, die zij openlijk niet kon en durfde te verdedigen. De pensionaris van Berkel verklaarde, dat Amsterdam zelfs niet delibereeren zou over de nota, die zoo beleedigend was voor de souvereine Staten. De afgevaardigde van Dordrecht oordeelde, dat een souverein geen excuses kon maken aan de vrouw van zijn eersten ambtenaar. Zeebergh, van Haarlem, de derde van het triumviraat, adviseerde in gelijken zin,

maar voegde er bij: „als wij geen weerstand meer kunnen bieden, dan moeten wij het proces maar verloren achten, met de kosten er bij."

Die zonderlinge profetie werd vervuld. Zij verloren het proces, met de kosten er bij. Maar zij niet alleen.

Zeker van Engeland's hulp en Frankrijk's onthouding, tastte Pruisen door. In den morgen van 13 September overschreed zijn leger de grenzen.

Karel Willem Ferdinand, hertog van Brunswijk, neef van den vroegeren mentor van Willem V, voerde het opperbevel. Hij was op dit oogenblik de beroemdste veldheer van zijn tijd. In den zevenjarigen oorlog had hij de lauweren verdiend, die hij door dezen veldtocht zou vermeerderen, om ze later gezamenlijk met zijn leven tegen Napoleon te verliezen. Een leger van 20,000 man was onder zijne bevelen gesteld. Zijns inziens was de macht te gering. Want hij zag tegen de onderneming zoo zeer op, achtte ze zoo gevaarlijk, dat hij tot het laatste oogenblik pogingen aanwendde om ze te voorkomen. Hij vreesde, zoo hij niet of slechts gedeeltelijk slaagde, Willem in het ongeluk te storten en hem het lot van Karel I te bereiden. Toen hij gereed stond de grenzen te overschrijden, schreef hij nog aan de Prinses, dat zij alles in handen had; nog kon de onderneming gestaakt worden. Met een glimlach vol gerustheid antwoordde Wilhelmina; de vrouw was zekerder van den uitslag dan de generaal.

Aan hulp trouwens ontbrak het hem niet. Gidsen van de meest verschillende soort stonden hem ten dienste. Bilderdijk vertelt met veel zelfbehagen, dat de hertog hem later met een warmen handdruk verzekerde: „de goede afloop is alleen aan u te danken." Hogendorp bracht hem plannen en teekeningen van de frontieren en van de wegen,

die het leger zou moeten volgen. Deze inlichtingen en voorlichtingen kwamen uit goede bron: Royer, de secretaris van de Staten van Holland, had ze verschaft.

Het hoofdleger der patriotten lag bij Utrecht, onder de bevelen van den Rijngraaf van Salm. Bekwamer dan hij waren, volgens militaire autoriteiten, zijne onder-generaals, de Franschman de Ternant en de Hollander van Rijssel. Doch bekwaamheid zou in dezen strijd weinig afdoen. De democraten op het slagveld misten de zedelijke kracht en het zelfvertrouwen, dat elke nationale strijd tegen een buitenlandschen vijand behoeft, om tot opofferingen te sterken. Niet aan de Republiek, maar alleen aan de provincie Holland was de oorlog verklaard, en in deze alleen aan de partij, die de wettige staatsorde had omvergeworpen. Niet de Republiek, maar slechts de democratische factie was in oorlog. En zij had de minderheid. De Staten-Generaal hielden zich onzijdig, wachtten af, wien zij als overwinnaar hadden te huldigen en te volgen. Verraad en onkunde velden de democraten neer, voor zoo ver zij niet door de overmacht des vijands werden neergeworpen.

Op geen enkel punt werd ernstige tegenstand geboden. De natuur vereenigde zich met den vijand. Overal waar ernstig de hand aan onderwaterzettingen werd geslagen, mislukten zij. De boeren waren zelven meerendeels onwillig om ze te doen slagen. Op enkele punten, waar ernstig het doorsteken der dijken werd beproefd, was het voldoende, dat eenige Pruisische kavaleristen verschenen, om de arbeiders op de vlucht te jagen. De vijandelijke officieren, die, met Oranjesjerpen versierd, het land verkenden, vonden bij de plattelandsbevolking wel medewerking, maar zelden tegenstand.

Alle hoop was op het leger te Utrecht gebouwd. Het

zou tegenweer, krachtigen tegenweer bieden en inmiddels aan Frankrijk de gelegenheid geven, zijne reddende scharen te doen naderen. Pieter Paulus, die als advocaat-fiscaal bij de admiraliteit van de Maas een groote vermaardheid, ook buitenslands, had verworven, was naar Parijs vertrokken, om die hulp in te roepen. Wat zijn welsprekendheid en bekwaamheid van de Fransche regeering zou uitwerken, werd niet zonder vrees door de Oranjepartij te gemoet gezien.

Doch die vrees was geheel overbodig. Reeds in het laatst van Augustus had de Rijngraaf van Salm aan de commissie van defensie verklaard, dat zijns inziens Utrecht moest verlaten worden, om Holland beter te verdedigen. De onverwachte voorslag werd met verbazing en schrik ontvangen en afgewezen. Utrecht moest tot het uiterste verdedigd worden. Toen den 13den September de Pruisen het land waren binnengerukt, hernieuwde Salm zijn voorslag en eischte, voor het geval dat hij van Holland werd afgesneden, de noodige patenten, om zijne troepen elders heen te zenden. Zij werden hem verleend. Wat niemand verwacht had, geschiedde. In den nacht van 15/16 September brak hij op, zonder een nieuw punt van vereeniging te zoeken. Langs de Vecht trok hij met zijn troepen naar Nieuwersluis, maar daar hield alle orde op. In de grootste wanorde loste zich het leger der patriotten op, ieder zocht een goed heenkomen. Verlaten en verraden door hun hoofden, overstroomden de patriotten het platteland en de naburige kleine steden met hun verwenschingen en hun gewelddadigheden. Amsterdam vond het verstandig, zijne poorten voor dit leger te sluiten.

Onmiddellijk volgde de omkeer te Utrecht. De oude regenten hernamen hunne zetels en noodigden den Prins

van Oranje uit, de stad te bezetten. Nog denzelfden dag, Zondag 16 September, deed Willem zijn plechtige intrede in de hoofdstad van het Sticht, dat de oorspronkelijke haard van het patriotisme was geweest.

Voor de Pruisen was de vlucht van Salm, die later te Parijs opdook, en het uiteenvallen van zijn leger, van groote beteekenis. Een strijd op Utrechtsch grondgebied zou een strijd buiten Holland, op het gebied der Unie zijn geweest. Salm had de Pruisen den dienst gedaan, dit bezwaar voor hen uit den weg te ruimen. Meer dan 200 vernagelde kanonnen en een ruimen krijgsvoorraad liet de patriotsche held in en bij Utrecht, dat hij met 7000 man had bezet, als de bewijzen van zijn moed en goede trouw achter.

Den volgenden dag kwam een afdeeling van het vijandelijke Pruisische leger voor Gorinchem. De sterke vesting stond onder de bevelen van Van de Capelle, vroeger kamerheer van Willem V, doch door dezen uit wantrouwen en om de houding zijner familieleden ontslagen. De Pruisische militaire schrijvers noemen hem "een onkundigen gek." Zeker schijnt het, dat zijn bekendheid met oorlogsgebruiken niet groot was. Op een parlementair, met witte vlag naar de vesting gezonden, liet hij schieten, en stond later zeer verbaasd, toen hij vernam dat men dit niet deed. De plaats werd een weinig gebombardeerd en natuurlijk overgegeven.

Gelijk hier, ging het elders, of liever nog vlugger. Vijf dagen nadat de optocht der Pruisen begonnen was, stonden zij op Holland's grondgebied. Nergens werd een ernstige poging tot verdediging gewaagd. Het morsche gebouw der patriotten viel om, als eertijds de wallen van Jericho op het geluid alleen der krijgsbazuin. Overal

kwam de menigte de vreemdelingen te gemoet, die hen verlosten van het geweld van landgenooten.

In den Haag was het bericht van de ontruiming van Utrecht nog op denzelfden dag ontvangen. De indruk was beslissend. De Staten van Holland kwamen bijeen en beraadslaagden, om hun vergaderingen naar Amsterdam over te brengen. Maar slechts enkele leden waren er voor en vertrokken.

De meerderheid volgde den omkeer, dien de Pruisische wapenen tot stand brachten. Alle besluiten tegen den stadhouder werden ingetrokken, en hij zelf werd uitgenoodigd, in de hofstad weer te keeren. De aanhangers van Oranje kraaiden victorie. De patriotsche familiën pakten hunne goederen en togen op de vlucht. Voor de ramen van den Engelschen gezant werd het vaandel van het vrijcorps verbrand en hij zelf met toejuichingen overladen, telkenmale als hij in 't publiek verscheen.

Den 20sten deed de Prins zijn zegevierenden intocht. Te twee uren in den middag naderde hij de stad, die hem verdreven had. De menigte kon niet wachten; zij snelde hem te gemoet. Eenige mijlen buiten de stad ontmoette zij den weerkeerende. De paarden werden van het rijtuig gespannen, dat krachtige mannenhanden de stad door naar het Prinsenhof voorttrokken. Daar werd de geliefde vorst uitgetild en in letterlijken zin op de schouders des volks het verblijf zijner vaderen binnengedragen.

Zoo werd de laatste der Erfstadhouders — Willem met de roode, bolle wangen, de flauwe oogen en den stereotypen glimlach van zwakke goedhartigheid en zelfvoldane ijdelheid om de lippen — in 't bezit der groote macht hersteld, die hij niet alleen door de schuld zijner tegenstanders had verloren.

Wat zou hij er mee doen in de toekomst? Zou hij ze beter gebruiken dan in het verleden?

Weinige dagen later werd Willem door Prinses Wilhelmina gevolgd. Ook zij werd door de uitgelaten menigte met onstuimige toejuichingen ontvangen, ook zij 's Gravenhage en het Prinsenhof binnengetrokken en binnengedragen; maar ditmaal waren het vrouwen, die de taak der mannen op zich hadden genomen.

De omstandigheden hadden haar tot een hoofdpersoon gemaakt. Haar aanhouding was de aanleiding tot de tusschenkomst van Pruisen, tot de revolutie geweest. Haar satisfactie was in dezen oogenblik nog het onderwerp der onderhandelingen, de spil der militaire bewegingen.

De persoonlijke beleediging was tot een politieke gemaakt en de grondslag van politieke eischen. Ontslag van de schuldigen uit de betrekkingen van staat, herstel der oude regenten, ontbinding der patriotsche krijgscorpsen, herstel van den Prins in zijn oude waardigheden was de voldoening, die zij vorderde. De Staten van Holland hadden reeds toegegeven, maar Amsterdam bleef onwillig.

In de groote handelsstad hadden zich al de hoofden der democratische partij teruggetrokken. Onder een bevolking, wier meerderheid hun gevoelens scheen toegedaan; achter muren, krachtig genoeg om verdedigd te worden; binnen poorten, die door overstrooming van de omliggende landen ontoegankelijk konden zijn, meenden zij weerstand te kunnen bieden lang genoeg, om hulp uit den vreemde te verwerven of wellicht een omkeer hier te lande te zien plaats grijpen. Maar zij vergisten zich. De groote handelsstad was thans, even weinig als in 1650, geneigd zich en haar welvaart voor de politieke eischen van elders verslagenen op te offeren. En de macht, die tegenover haar stond,

was een vreemde, begeerig naar eigen haard terug te keeren en de verworven lauweren ongedeerd terug te voeren. Hoe aarzelend, en angstvallig de hertog van Brunswijk de belegering der groote stad ook ter hand nam, toen zij eenmaal onvermijdelijk scheen, was hij tot krachtig aantasten besloten. Op den eersten October ving de strijd aan, die afliep, zooals te verwachten was. Slechts op enkele punten werd door de ongeoefende en ontmoedigde burgers moed betoond en dapper gevochten. Amsterdam moest toegeven en de opgelegde voorwaarden aannemen. Tot het laatste toe — het zij ter eere der democratische regeering opgeteekend — tot het laatste bleef zij aan haar eisch getrouw, dat aan het volk een behoorlijke invloed werd toegekend. Het was te vergeefs.

De onderwerping van Holland maakte in geheel Europa den diepsten indruk. Goethe was in Rome en schreef 12 October 1787 aan Herder: „Men zegt, dat de paus bericht heeft gekregen, dat de Pruisen Amsterdam hebben genomen. Dat zou de eerste expeditie zijn, waarbij onze eeuw zich in al haar grootheid toont."

III

De democratie had met geweld in de raadzalen gezegevierd, maar was op het slagveld verslagen. Wat zou haar lot zijn, als de oude staatsorde door buitenlandsche wapenen was hersteld?

Niet van haar zou in de eerste plaats het antwoord afhangen. Indien het stadhouderschap de zeldzame gunst gevoelde; waarmede het lot het zegende, de restauratie van 1787 kon een weldaad voor land en volk worden.

Maar noch Willem V noch zijne raadslieden zagen het

in; de zeldzame gelegenheid, die beide, dynastie en staat, had kunnen redden, ging ongebruikt voorbij.

„Het is al een zeer raar heer: hij houdt er wel een systeem op na, maar 't is een systeem van verwarring en desordre. Zijne politiek is om de dingen zoo veel in de wâr te helpen, als maar mogelijk is." Zoo oordeelde over Willem V van der Spiegel, die na 1787 geroepen was, dagelijks met hem te werken.

Laurens Pieter van der Spiegel, pensionaris van Zeeland, was de staatsman, die door den Oranje-aanhang en de publieke opinie bij alle partijen als de rechte man op de rechte plaats werd welkom geheeten, toen hij den onwaardigen Van Bleijswijk als raadpensionaris van Holland had vervangen. Niemand was beter dan Van der Spiegel thuis in het historisch staatsrecht der Republiek, niemand had krachtiger dan hij in de zware dagen der onlusten het goed recht van het stadhouderschap voorgestaan en verdedigd. Zoo groot waren de verwachtingen, die op hem gebouwd werden, dat hij met grof geld, hooger bezoldiging en hoog pensioen voor Holland werd gekocht. Zelfs de patriotten juichten zijne benoeming toe.

Doch ondanks de aanwinst van dezen man heeft de restauratie slechts tot een bankroet geleid, den ondergang des lands slechts verhaast, niet voorkomen.

Verdeeldheid heerschte, waar eendracht moest regeeren. De verhouding der vorstelijke echtelingen was door de gebeurtenissen van 1787 niet beter geworden. De jaloezie van Willem op de vrouw, die, haar superioriteit gevoelende, door de gespeelde rol gesterkt in haar zelfvertrouwen en geprikkeld in haar ambitie, meer en meer zelfstandig naast hem optrad, was een bron van verdeeldheid aan het hof. Er werd van een partij der Prinses naast die van den

Prins gesproken. De onderscheiding had minder staatkundig gewicht, dan men dikwerf gemeend heeft. Ook thans dacht Wilhelmina er niet aan, den Prins op zijde te dringen, om zijn plaats in te nemen. Zij vroeg alleen meer erkenning, meer stem, dan haar vroeger werd toegekend. Op den hardnekkigen Willem, naijverig op elken invloed, die hem zocht te beheerschen, moest dat streven schipbreuk lijden. Te meer, omdat de verschilpunten tusschen hen in aangelegenheden van binnenlandschen aard meer personen dan zaken golden. In de hoofdrichting stemde hun beider inzicht overeen; maar ieder had zijne gunstelingen, en die der Prinses genoten niet den voorrang bij den Prins. Er was één terrein, waarop Wilhelmina het aanzien, zoo al niet den invloed genoot, dien zij begeerde. Aan de buitenlandsche hoven stond Willem V in geen de minste persoonlijke achting; de verslagen, door de diplomatieke agenten, niet het minst door den Pruisischen gezant, over hem gegeven, waren er de oorzaak van. Zoowel Frederik de Groote als de volgende koning Frederik Wilhelm II staken het volstrekt niet onder stoelen en banken, hoe zij over hem dachten. Toen de laatste in 1788 op het Loo kwam, behandelde hij den Prins in het openbaar met de uiterste minachting. Wilhelmina daarentegen werd, om haar krachtig optreden in 1787, door allen geëerd. Zij onderhield een soort van diplomatieke betrekkingen met het buitenland op haar eigen handje. Zij correspondeerde zelfstandig met het hof van Pruisen en stond in relatie met allerlei personen in den vreemde. Naar het schijnt, heeft deze diplomatie der Prinses minder de belangen van den staat, dan die van haar kinderen op 't oog gehad. Er is sprake van geweest, dat haar tweede zoon hertog van Koerland zou worden. Ook tijdens de beroerten

in de Oostenrijksche Nederlanden, toen de hervormingen van Jozef II de aan de kerk onderworpen bevolkingen tot opstand verleidden, heeft zij gepoogd in troebel water te visschen. De hertogskroon van Braband scheen haar een begeerlijke prijs.

Van der Spiegel was de man niet, om met dergelijke vrouwenpolitiek genoegen te nemen, of ze te ondersteunen; hij zag er het gevaar te goed van in. Waar de ambassadeurs in het buitenland hem inlichting vroegen, verklaarde de raadpensionaris, dat deze zaken hem vreemd waren en de Republiek aan zulke dingen niet dacht. Voor zooveel hij kon, zocht hij de gevolgen te voorkomen, door den staat, dien hij vertegenwoordigde, van alle verantwoordelijkheid te ontslaan. Maar al ontveinsde hij tegenover het buitenland wat hij wist, hij schroomde geenszins, hier te lande in de politieke kringen in den Haag scherp zijn gevoelen uit te spreken. „Willem is prins van Oranje", zeide hij, „en een prinses van Pruisen mag ons niet regeeren."

Indien Willem V zijn waar belang had geraadpleegd, hij zou zich aan den raadsman, die in elk opzicht zijn meerdere was, hebben toevertrouwd. Maar Willem was te achterdochtig, te jaloersch om iemand onbepaald te vertrouwen. En Van der Spiegel had eigenaardigheden, die meer afschrikten dan aantrokken. Hij had een meesterachtige natuur en meesterachtigen toon. De hovelingen, de edelen aan het hof, lachten om den burgerman met zijn linksche manieren en zijne niet altijd hoofsche woorden. De vreemde diplomaten betoonden zich volstrekt niet ingenomen met den raadpensionaris, die hen maar al te dikwijls met de hoogheid van een William Pitt bejegende. Wat van den Engelschen premier werd verdragen, duldden zij niet van

een Hollandschen raadpensionaris. Het gewicht, dat de Republiek in de schaal van Europa wierp, was te gering, de kracht, die zij ontwikkelde, toen het uur des gevaars kwam, te onbeduidend, om den leider van de buitenlandsche politiek der Republiek recht te geven tot zijn hooghartige houding.

In de vijf jaren van rust, die op de restauratie van 1787 volgden, werden in het binnenlandsch beheer verschillende veranderingen tot stand gebracht, die verbeteringen mochten heeten. Niettemin waren het verbeteringen, die de radicale gebreken niet wegnamen. Of men de contributiën der provinciën anders regelde, de Westindische Compagnie ophief, de Oostindische door ondersteuning een nieuw kwijnend leven verzekerde — dit alles herstelde den geschokten grondslag van het staatsleven niet, verzoende noch bevredigde oude tegenstanders en nieuwe bondgenooten.

De herstelling van het stadhouderschap was door vreemde wapenen bewerkt, doch voorbereid door de hulp van de aristocratische regenten, die de democraten hadden verraden, na hen gebruikt te hebben. Willem V had zich met de regenten tegen het volk verbonden. Zij, de steunpilaren van al de misbruiken in de Republiek, schenen ook de beste steunpilaren van zijn gezag.

In de patriotsche onlusten, toen Frankrijk de democratie steunde, had de Fransche regeering eens tegenover Engeland de meening geuit, dat het stadhouderschap niet tot de staatsregeling behoorde. Dit beweren schijnt op de politiek der Restauratie grooten invloed gehad te hebben. Om voortaan allen twijfel weg te nemen, werd op voordracht van Holland, d. i. van Van der Spiegel, door al de gewesten een acte geteekend, waarbij het stadhouderschap en de hooge waardigheden der Unie werden verklaard een

wezenlijk deel van de constitutie van iedere provincie en van den geheelen staat te zijn. Met zulk een verklaring op het papier meende men de herhaling der vroegere onlusten te voorkomen.

Doch daartoe bepaalde men zich niet. Als had men in 't verleden niet geleerd, hoe weinig eeden beteekenen, liet men zelfs de bekleeders der geringste bedieningen en neringen den eed op de constitutie zweren. Wie het weigerde, werd ontslagen, zoo niet vervolgd.

Doch ook deze waarborgen schenen nog onvoldoende. De Republiek sloot verbonden met Engeland en met Pruisen, die haar aan de politiek dier beide staten kluisterden, maar niet te duur gekocht schenen, omdat Pruisen en Engeland het behoud van het stadhouderschap garandeerden en beloofden het te verdedigen.

Toen na den tachtigjarigen strijd de vrede van Munster was gesloten, zagen de vrijgevochten gewesten hunne onafhankelijkheid erkend, maar geen der groote mogendheden trad als borg dier onafhankelijkheid op. Noch de Oranje-partij noch de Staten-partij in de 17de eeuw onderwierpen zich aan de curateele van het buitenland. Maar in 1787 schrikte de regeerende Prins van Oranje er niet voor terug, zijne hooge waardigheden in den staat onder de bescherming van twee buitenlandsche mogendheden te stellen. Het Oranje-huis hield op de representant der nationale vrijheid en zelfstandigheid tegenover Europa te zijn.

Was het wonder, dat de restauratie van 1787 den ondergang van den staat niet voorkwam, doch slechts verhaastte?

Met zeldzame verblindheid deed het hersteld Oranjebestuur alles, wat strekken kon om zich zelf den grond onder de voeten weg te nemen. De aristocratische regenten werden overal in de besturen hersteld en bij voorkeur door

den Prins onderscheiden. Zelfs zij, die jaren lang getrouw waren geweest en voor hem ongunst en vervolging geleden hadden, stonden in de schatting van Willem V achter bij de oude vijanden van zijn huis. Hen zag hij naar de oogen, hun raadgevingen volgde hij. De regentenpatriotten, die vroeger van hem de belijdenis hadden geëischt dat hij hun dienaar was, beheerschten hem thans. Zij, die hem hooger rang in den staat hadden aangeboden, mits hij aan het volk staatsinvloed schonk, de democraten, werden vervolgd. De aristocratie wilde zich wreken op haar oude medestanders, die iets meer dan hun werktuigen hadden willen zijn en daardoor haar nederlaag en haar gedwongen onderwerping aan den stadhouder hadden bewerkt. De aanhangers der volkspartij werden uit hun betrekkingen ontslagen, voor de rechtbanken geroepen en gestraft. Het gemeen en de hoogere standen reikten elkander de hand. In al de steden van Holland kwamen plunderingen voor, die niet werden tegengegaan. Het platte land werd afgeloopen door troepen, met Oranje-cocardes versierd. De stedelijke rechtbanken waren volijverig; confinementen, verbanningen, geldboeten aan de orde van den dag. Maanden achtereen hadden de wraakoefening van de aristocratie en de losbandigheid van het gemeen vrij spel, zonder dat de regeering tusschenbeide trad. En toen eindelijk een zoogenaamde amnestie werd afgekondigd, waren de uitzonderingen zoo talrijk, dat noch de bedreigden zich veilig, noch de vervolgers zich gebonden gevoelden.

Groot was het getal der vervolgden, maar grooter nog dat der bedreigden. Geen andere uitweg scheen hun over, dan de vlucht naar het buitenland. Bij scharen verlieten de patriotten het vaderland, waar hun vroegere hoofden in eere zetelden en het stadhouderschap tegen hen ophitsten.

België en Noord-Frankrijk werd overstroomd door vluchtelingen uit de Republiek, armen en rijken. Na weinige maanden was het aantal uitgewekenen tot 40,000 gestegen.

Een politiek, die de tegenstanders uit het land verjaagt, heeft slechts onder enkele omstandigheden kans van slagen. De maatregelen der regeering moeten bewijzen, dat zij meer staatkundig beleid heeft. Doch een bestuur als dat van Willem V, dat alle misbruiken liet voortbestaan en slechts ondergeschikte verbeteringen tot stand bracht, verzoende ook hen die achterbleven niet, maar maakte hen tot geheime en des te gevaarlijker vijanden.

De denkbeelden, die de verdreven patriotten voorstonden, waren geen ideeën, die aan locale oorzaken hun ontstaan te danken hadden. De democratische meeningen hadden in de laatste eeuw in geheel Europa veld gewonnen, verspreidden zich telken dage over uitgebreider kring en ontwikkelden zich meer en meer in scherper en bepaalder vormen. De eisch des volks tot deelneming aan het politieke leven had de Amerikaansche republiek doen geboren worden en bracht de Fransche monarchie ten val. Hoe kon een politiek slagen, die de oogen sloot voor een omkeer der geesten, welke zich overal elders deed gelden en tegen de voorstanders der beginselen geen krachtiger wapen dan verbanning naar het buitenland wist?

„Toen Oranje de democraten verjoeg" — schreef jaren later een hunner hoofden — „deed hij niets anders, dan hen naar de hoogeschool van patriotisme en revolutie zenden." Dat woord was de waarheid. De uitgewekenen leerden in Frankrijk, dat zij hun val aan hun eigen gematigdheid hadden te danken. In de eerste tijden der emigratie waren er velen onder hen, die verzoening met den Prins van Oranje wenschten. Zij boden hem een

koningskroon aan; zij wilden een monarchie oprichten, zoo hij slechts de regentenoligarchie losliet. Maar hij weigerde opnieuw, als in 1786, en klemde zich vaster aan de aristocraten, de steunpilaren van alle misbruiken, vast. Met hen wilde hij leven, met hen zou hij ondergaan.

Wien de Godheid wil verderven, dien verblindt zij.

In den vreemde gingen de oogen open van de slachtoffers van het stadhouderschap. Zij waren niet ver genoeg gegaan, zij hadden voor *oude* rechten gekampt. In Frankrijk werd niet voor *oude*, maar voor *eeuwige* rechten gestreden. Slechts de volkssouvereiniteit, onbeperkt toegepast, en de onbepaalde huldiging van de rechten van den mensch kon Nederland, als Frankrijk, redden. Ziedaar wat hen het buitenland leerde. En naarmate de ballingschap langer duurde, werd de verbittering grooter, de lust heftiger, om zich te wreken over al den smaad en de ellende, die men had doorgestaan. De verdrukkers in het vaderland werden de voorwerpen van den bittersten haat en van de felste wraakzucht voor de gevluchte emigranten en hun vrienden en geestverwanten in de Republiek. Toen de eerste coalitie-oorlog ontbrandde, stonden zij vooraan in de Fransche legers, om hun den weg te wijzen naar het land, dat hen had verjaagd. *Vrijheid en Broederschap* ging boven het vaderland.

Het stadhouderschap oogstte, wat het gezaaid had. In de ure des gevaars werd het verlaten door allen, op wie het vertrouwd had. De natie was machteloos of onwillig om het te steunen. Zij reikte de hand aan den vijand, die met de belofte van broederschap ook tot haar, als tot geheel Europa, kwam. Verraad van buiten en verraad van binnen bracht den laatsten der stadhouders ten val.

Op den 18den Januari 1795 verliet Willem V het land,

dat hij nimmer weer zou zien; twee dagen later werden de poorten van Amsterdam voor de Franschen geopend. Met een dankbede aan God ontvingen de verslagenen van 1787 de vreemde bevrijders. Met een zegenbede op de lippen strekte de meerderheid des volks de handen uit, om de onteerende kluisters zich te doen aanleggen der nieuwe slavernij, der jarenlange schande.

Zoo ging de Republiek der Vereenigde Nederlanden te gronde.

V

DOGGERSBANK.

DOGGERSBANK.

(Eene feestrede op 5 Augustus 1881.)

De plechtigheid, waartoe wij te zamen zijn gekomen, is afgeloopen [1]. Het doel is bereikt: een blijvende herinnering is tot stand gebracht aan het feit, dat deze dag ons voor den geest roept.

Behoefde het die bestendiging?

Voor ons, die dit uur hier ter plaatse doorleven, zeker niet.

Wij zijn hier op de Marinewerf bijeen, de oude Admiraliteitswerf van Amsterdam, waar alles van het verleden gewaagt, terwijl voor de toekomst wordt gearbeid.

Wij zijn hier bijeen in dit uur van herinnering aan een

---

[1] De hier bedoelde plechtigheid was, gelijk trouwens uit den inhoud der rede blijkt, de herdoop van het oorlogsschip *Kortenaar* tot *Doggersbank*. Zij geschiedde op de Marinewerf te Amsterdam, in tegenwoordigheid van vele hooggeplaatste personen en van marinesoldaten. Terstond na afloop der plechtigheid sprak de Schrijver, daartoe van hooger hand uitgenoodigd, ter zelfder plaatse de feestrede uit, waarin hij de geschiedenis van den zeeslag bij Doggersbank herinnerde en zijne beteekenis toelichtte.

eervollen dag van ons volksbestaan, een eervolle bladzijde in de geschiedenis der Nederlandsche Marine.

Voor ons, die belangstelling in dit uur naar deze plaats dreef, was de plechtigheid wel het allerminst noodig: de 5de Augustus 1781 zou door ons niet worden vergeten.

Doch zij is geen willekeurige handeling onzer personen, zij is een nationale daad. Van individuen uitgegaan, is zij van regeeringswege goedgekeurd. Bij Koninklijk Besluit is de naamsverandering vastgesteld.

Een naamsverandering, een herdooping was deze plechtigheid, eenvoudig en in weinige minuten afgeloopen. Niettemin rijk aan beteekenis. Een volk, dat zijne dooden niet eert, heeft geen recht, van de levenden krachtsinspanning en opoffering te vragen; een volk, dat zijn verleden niet eert, heeft het recht niet op een toekomst te hopen. Wij willen onze dooden en ons verleden eeren, omdat wij van de levenden en de toekomst véel vragen en wachten.

En daarom hebben wij deze doopplechtigheid van een jong geborene, die, hoe jeugdig ook, zijn reeds ouden naam verliest om een nieuwen aan te nemen, met belangstelling gadegeslagen. Kortenaar, gewoon bevelen van hooger hand op te volgen, staat gewillig zijn schip aan Doggersbank af, volkomen verzekerd, dat de nieuw benoemde, als hij tot kracht zal gekomen zijn, met de eigen eer en de eer des lands ook de zijne zal ophouden.

Doggersbank vervangt Kortenaar — de herinnering van een feit treedt op den voorgrond, voor den naam van een persoon in de plaats. De herinnering van een feit, om de beteekenis die het heeft, het denkbeeld, dat het vertegenwoordigt.

Aldus is het lot in de wereldhistorie: de ideeën blijven, de individuen zinken weg.

De ideeën blijven. Doch slechts die denkbeelden hebben aanspraak op erkenning en huldiging, welke beginselen uitdrukken, voor het leven van individuen of volken onmisbaar.

Is dit met de traditie van dezen dag het geval? Vertegenwoordigt zij ideeën en beginselen, wier heerschappij op dien dag wij roemen; wier voortbestaan en leven in de toekomst wij voor ons volk moeten wenschen?

Een korte blik op 5 Augustus 1781 moge beslissen.

Het waren sombere dagen, die ons volk, een eeuw geleden, doorleefde. Het vuur van tweedracht en verdeeldheid wierp zijn noodlottige vonken om zich heen, dreigde den morschen bouw der oude Republiek met vertering en ondergang. Der vaderen leenspreuk: eendracht maakt macht! was vergeten. De pijlenbundel der Republiek viel uiteen, door het geschokt vertrouwen tusschen regeering en geregeerden.

Een buitenlandsche vijand maakte zich gereed, de vrucht van die zwakheid te plukken. Verwaarloozing had de krachten der verdediging ondermijnd, toen Engeland ons den oorlog verklaarde. Geen Tromp, geen de Ruyter deed zijn machtige stem op het dek of in 's lands raadzaal hooren. Waar waren de dagen gebleven, toen de bezem in den mast de zege der Nederlandsche vloten verkondde?

Sinds was de Republiek gedaald, Engeland gestegen. In krijg op krijg had het zijn mannen geoefend, zijn vlootvoogden „de kunst des oorlogs" geleerd, een marine geschapen, de grootste, die eenig volk bezat.

Wat zou de zwakke Republiek, die niet langer de pair

van den overwinnaar van Indië was, tegen den overmachtigen vijand vermogen?

De slag bij Doggersbank gaf het antwoord.

In de laatste dagen der maand Juli ging de kleine vloot der Republiek in zee. Zeven linieschepen, of die er dienst voor deden, met eenige fregatten, voerde Zoutman aan. Een man van 57 jaren, die zijn geheele leven op de wateren had doorgebracht. Een eenvoudig, bescheiden man, volkomen bereid, in de trouw van zijn plichtbesef, om alles te doen wat regeering en natie van hem eischen konden.

„Ik vertrouw, dat de Nederlandsche heldenmoed nog niet is uitgebluscht, en dat, zoo men den vijand met egale of niet al te superieure magt ontmoet, aan hem getoond zal worden, dat men hem niet vreest en tegenstand durft bieden," zoo had Willem V geschreven, zoo dacht Zoutman er over. Hij vreesde den vijand niet en durfde hem tegenstand bieden.

En met hem zijne onderbevelhebbers Kinsbergen, van Braam, Bentinck, Dedel, Staring, van Braak. „Ik heb niets meer te zeggen, dan dat de vijand overwonnen moet worden," riep Kinsbergen bij den aanvang van het gevecht zijne manschappen toe. En hij deed wat hij kon, om te overwinnen.

Des morgens om acht uur ving de worsteling aan. Met de rustige kalmte der vastberadenheid wachtte de Hollandsche vloot den vijand af, en spaarde zelfs haar geschut, tot hij onder schot was gekomen. Met gelijke Hollandsche kalmte werd de strijd gestreden, tuig en want werden vernield, de houten gebinten der schepen gebeukt.... Het

was de laatste levensmorgen voor een rij van dappere mannen, die de oogen sloten, om ze niet meer te openen. Wat kostbare harten hielden op te kloppen!

Hoe zij gestreden hebben? Hoe zij hun woord, aan het vaderland verpand, gestand hebben gedaan?

De vlag van Piet Hein zou u antwoorden, zoo zij spreken kon.

Laat Bentinck u antwoorden, een zwijgende en toch zoo welsprekende getuige. De vijf-en-dertigjarige sneuvelde op dit veld van eer, trouw aan de traditie van zijn geslacht, dat sedert meer dan honderd jaren zijn naam aan 's lands historie, aan die van Oranje had verbonden. Ginds, in de nieuwe Kerk, slaapt hij den vreedzamen slaap des doods.

En nevens hem vielen er velen; velen, wier namen niet zijn bewaard. De man uit het volk nevens den edelman: Janmaat naast den vlagofficier.

Eénzelfde vlag dekt hen allen, de vlag van het vaderland, die zij in leven en sterven hebben gehandhaafd.

De overmacht van manschap, de meerderheid van geschut, de superioriteit van oefening, het voordeel van den wind was alles aan de zijde der Engelschen.

Toch overwonnen zij niet.

Voor het meerendeel der Nederlandsche officieren was dit de eerste zeestrijd huns levens, voor een groot deel der manschappen de eerste tocht ter zee.

Toch werden zij niet geslagen.

Na vijf uur strijds deinsde de vijand af. Uitgeput, gaven de strijders den kamp en de zege op.

Het verlies aan manschappen stond genoegzaam gelijk. Toen de strijd eindigde, was geen enkel schip verloren. Op de terugreis naar het vaderland moest ijlings, te midden van den duisteren nacht, de Holland worden verlaten,

die in de baren verdween. Haar vlag werd door een Zweedschen koopvaarder opgevischt, die ze naar Engeland voerde. Dit zegeteeken werd misschien wel *betaald*, maar niet *behaald*.

Slechts zelden heeft een wapenfeit dieper indruk op de tijdgenooten gemaakt, dan de slag bij Doggersbank. In de opgewondenheid der geestdrift werd het op één lijn gesteld met Tromp's zege bij Duins, met de Ruyter's tocht naar Chatham. „De groote admiraals zijn niet dood, zij leven nog," juichte het dankbare volk. En het bezielde dichteroog zag zelfs in het verlorene winst:

„En Hollands glorie rees, toen *Holland* zonk in zee" . . . .

De verklaring dier zeldzame opgewondenheid is niet verre te zoeken: de moedeloosheid was te diep, het wantrouwen te algemeen geweest.

Er is een kern van waarheid in groote volksaandoeningen, die alle lagen der maatschappij gelijktijdig schokken. Een leugen heeft de eer niet, een geheel volk te treffen, te beroeren, te bewegen. De overdrijving der opgewondenheid neemt de waarheid niet weg, die gevoeld wordt, al weet, gelijk altijd, slechts een kleine minderheid ze in woorden te brengen.

Er was reden tot geestdrift, er was grond tot zelfverheffing.

Niet gewanhoopt te hebben aan het vaderland is in Rome en Athene, is bij alle volken van ouden en nieuwen tijd een onderscheiding, een roem geacht.

„Je maintiendrai" had Willem de Zwijger in het ge-

boorteuur onzer volkszelfstandigheid voor zich en zijn volk gezworen. De mannen van Doggersbank hebben dien eed gehouden.

In den strijd met het overmachtige Engeland was de Republiek niet geslagen, niet overwonnen. Een overwinning was niet behaald, maar een nederlaag niet geleden. De zwakke, krachtelooze zeemacht der weerlooze Republiek had stand gehouden, de eer der vrije vlag was gehandhaafd.

Goede wil en goede bedoeling zijn onvoldoende, om de plaats, die individuen en volken innemen, te bepalen: machtiger invloeden richten het vermogen. Ook indien de Nederlandsche Republiek een ander verleden dan dat der laatste zeventig jaar had gehad, ware zij als marinemogendheid door Engeland overvleugeld. En niettemin had haar zwakke vloot voor dien vijand niet gebukt. Waar alles tegen haar was, had zij niets voor zich gehad dan dit ééne: het plichtbesef, om voor het vaderland alles, tot het leven toe, op te offeren. En dit ééne was voldoende geweest. Dit werd door de natie gevoeld, en van daar de geestdrift. Wat zouden deze mannen niet vermogen, zoo hun materieele kracht aan hun vaderlandsliefde was geevenredigd?

Wie zal het wagen, die ingenomenheid te laken? Wie zou durven beweren, dat in de mannen van Doggersbank de elementen ontbraken, om te worden, wat de geestdrift reeds in hen zag.

Er is geen wet, die het ontstaan van groote mannen regelt, er is geen wet, die hun optreden verklaart. De omstandigheden roepen hen in 't leven, in de volheid der tijden rijzen zij in uw midden op, gisteren onbekend, heden uw roem.

Slechts de slag van het staal doet de vonk uit den onbekenden vuursteen ontspringen.

De natie had mannen gevonden in hen, die bij Doggersbank voor haar streden, mannen, in wie zij gelooven, op wie zij vertrouwen kon. In de diepte der vernedering was het een lichtstraal van een beteren morgen, een straal van den ouden luister, die de toekomst met zijn gouden gloed omgaf.

Daarom vierde de natie feest voor honderd jaar, met volle recht, omdat elk volk feestviert, dat zijn eer, zijn vlag ziet gehandhaafd.

Daarom herdenken wij Doggersbank honderd jaar later, en de mannen die daar streden. De teleurstelling, die de volgende jaren brachten, benevelt ons oordeel niet. Zij neemt het feit niet weg: deze mannen zijn de eenigen geweest, die na 1674 den aanval eener Engelsche vloot hebben afgeslagen. Met kleine krachten hebben zij vermocht, de eer der vlag te handhaven. De eer der vlag is de eere des lands. Het dankbaar nageslacht neemt in zijne hulde hen op, die door moed en dapperheid de laatste levensdagen der oude Republiek aan de roemvolle traditie der 17de eeuw hebben vastgehecht.

Zoo rijk is geen enkel volk op geen enkel tijdstip des levens, dat het de bezielende kracht der nationale herinnering missen kan. De schat van vaderlandsliefde, van opoffering voor het algemeene welzijn, van gevoel van plicht om met kleine krachten het hoogste te wagen, is nimmer zoo groot, dat hij versterking kan ontberen.

Zegt niet: er zijn feilen bedreven, misslagen begaan. Want zij tellen aan beide zijden: Hyde Parker, zoowel als Zoutman, moet ze bekennen.

Er zijn feilen bedreven, misslagen begaan: zeker. Meer

zelfs dan gij weet op te noemen, meer dan iemand zeggen kan. Wat zou het bewijzen?

Onvolmaaktheid is het kenmerk van het menschelijke, van elke handeling, van elke daad, van onze vaderen en van ons.

Wat zouden de individuen en volken, wat zou de menschheid arm zijn aan bemoedigende en bezielende herinnering, indien haar streven en strijden den stempel van het volkomene moest dragen!

Ons volk is een kind der zee. Het is aan de zee geboren, op de zee geworden, door de zee gewassen tot een geëerd en vermogend volk.

Op de zee heeft het zijn vrijheid gewonnen en zijn vrijheid verdedigd; zijn vrijheid, dat is, de heerschappij der beginselen, waaraan het zijn opkomst en zijn roem had te danken.

Gij zijt Nederlanders: gij weet dus, welke die beginselen zijn. Het zijn de grondslagen van alle moreele en materieele ontwikkeling: de voorwaarden van allen waarachtigen bloei. Zonder vrijheid van geweten geen geestesleven, dat een volk bezielen; zonder vrijheid van handel geen materieele welvaart, die het loonen kan.

Daar is een vorstenhuis, dat meer dan eenig ander voor de vrijheid van Europa heeft verricht. Het is het vorstenhuis van Oranje, welks historie met die van ons volk sedert eeuwen is saâmgeweven. Onder zijn voorgang en leiding heeft de oude Republiek haar plaats in Europa ingenomen.

Gij, mannen der zee, hebt in het verleden Oranje en Nederland gelijktijdig verdedigd, telken male als het gold,

onze vrijheid en onafhankelijkheid op de wateren te bekampen. De natie vertrouwt zich ook in de toekomst aan u toe, en rekent op uw hoofd, uw arm, uw bloed. Zilvervloten zult gij niet veroveren — zij varen niet meer op zee — maar wakkerheid en veerkracht, moed en rustig vertrouwen, plichtsbesef en bereidwillige opoffering, in dienst van de beginselen waarop ons volksbestaan is gebouwd, zijn edeler metalen en blijvender van waarde. Zij stalen het bloed des volks en doen het gelooven, en daarom werken voor de toekomst.

Leve de Marine van Nederland!

VI

DE FRANSCHE TIJD.

DE FRANSCHE TIJD.

I

Wie het tegenwoordig waagt, de geschiedenis van het Nederlandsche revolutietijdperk te verhalen, onderneemt eene taak, die niet vrij van bezwaren is. Ons geslacht is aan omwentelingen zoo gewoon, dat al de aantrekkelijkheid wordt gemist, die in het nieuwe en bovendien ongewone gelegen is. Vergeleken met de omwentelingen in grooter staten, is onze revolutie arm aan dramatische momenten, die den toeschouwer beurtelings met hoop en vrees, met sympathie en antipathie vervullen. Het tooneel is zooveel kleiner, de afmetingen en de kracht der passiën evenzeer.

Doch er is een ernstiger bezwaar. Onze omwenteling van 1795 gaat gebukt onder groote impopulariteit. Zij, die er aan deel namen en zij, die slechts een bescheiden plaatsje onder het publiek innamen, beiden, acteurs en toeschouwers, hebben er toe medegewerkt. Het scheen bij het einde, dat zij geen vuriger wensch kenden, dan om de verloopen dagen te doen vergeten. Zij zijn er zoo goed

in geslaagd, dat geen tijdperk onzer volkshistorie zoo weinig bekend is.

En toch is de revolutieperiode voor ons van beslissend gewicht geweest. De maatschappelijke en politieke toestanden der 19de eeuw wortelen er in. De grondslagen zijn in de 20 jaar gelegd, die tusschen 1795 en 1813 verliepen. Waarom is dit tijdperk dan vergeten? Waarom is het met vergetelheid geslagen?

Omdat er twee hoofdtrekken zijn, die niet uitgewischt kunnen worden. Zij wierpen een schaamteblos op de wangen van de tijdgenooten, die zich allen meer of minder voor den eenen of den anderen aansprakelijk gevoelden. De revolutieperiode is een tijdperk van volkomen ondergeschiktheid aan een vreemde mogendheid, van toenemende afhankelijkheid. Zij ergert en kwetst den nationalen trots door haar volledig gemis aan groote karakters.

De natie beslist in deze twintig jaar niet over haar eigen lot. De veelvuldige veranderingen, die zij ondergaat, ondergaat zij slechts met toestemming van den machtigen staat, aan welken zij geketend is. Veel goeds wordt haar opgelegd tegen haar eigen wil, voor veel kwaads wordt zij bewaard ondanks haar zelve. Onder den invloed van een verdrukking, die bij toeneming zwaarder wordt, wordt zij telken male geleid waarheen zij niet wil, en als zij eindelijk haar vrijheid herkrijgt, is zij een andere geworden in de harde school van het lijden.

Voor de kinderen en kindskinderen, die de vruchten plukken van dat lijden, is het betrekkelijk gemakkelijk met eenige kalmte er op neer te zien, maar voor hen, die het zelfverwijt nog gevoelden, was de terugblik bitter en beschamend.

En toch was de schuld zoo gering, want de dwaling

was zoo volkomen te goeder trouw, zoo oprecht, zoo welgemeend geweest.

Men zegt, dat in de laatste maanden, die aan de uitbarsting der Fransche revolutie voorafgingen, in een kring van vurige voorstanders der volkssouvereiniteit te Parijs een der aanwezigen als met een profetischen geest werd vervuld en aan ieder der tegenwoordigen het schrikkelijk lot, dat hem wachtte, voorspelde maar door niemand werd geloofd.

Indien in 1794 of zelfs in Januari 1795, toen de Fransche broeders bij vrijheidsboomen en feestgelagen als redders en verlossers werden begroet, het een enkelen der geestdriftvollen ware vergund geworden, het gordijn der toekomst open te schuiven, ook hij zou het tooneel, dat zijne oogen aanschouwden, niet hebben geloofd. Want er was niemand onder hen die tot de omwenteling hadden medegewerkt, die niet oprechtelijk meende, dat de gouden eeuw van vrijheid en volksgeluk, van deugd en menschenwaarde was aangebroken. Zij hebben gedwaald, omdat zij geloofden wat zij hoopten, en in de naïeveteit van hun hart de vervulling hunner verwachting van anderen vroegen.

De val van het oude bewind kwam in 1795 door de Franschen tot stand. De natie zelve bewerkte hem niet. Zij ondermijnde de regeering des lands en verlamde ze tegen den buitenlandschen vijand, omdat zij in dien bestrijder haar vriend en in Oranje haar waren vijand zag. De natie onderwierp zich aan den veroveraar nog voordat deze het land had onderworpen.

Als broeders waren de Franschen ingehaald: zij kwamen, gelijk het heette, niet om te veroveren, maar om de vrijheid te schenken. Zij schonken, wat aanvankelijk het hoogste geluk werd gerekend, het verbond met Frankrijk.

Niet langer zou de Hollandsche natie door Engeland worden misleid en uitgezogen; aan Frankrijk's zijde zou zij vrij zijn. Maar hoe duur kwam die vrijheid te staan! De Bataafsche Republiek werd vriend en bondgenoot der Franschen, betaalde honderd millioen aan schadeloosstelling voor den krijg, en nam op zich, 25,000 man, die in het land zouden blijven, te voeden, te kleeden en te betalen; land- en zeemacht zouden den roem der Fransche wapenen deelen; de verbonden natiën zouden te zamen vrijheid, gelijkheid en broederschap aan de volken van Europa brengen!

Toen de eerste bedwelming was geweken, zag men de blijvende vrucht der revolutie voor oogen: dienstbaarheid aan Frankrijk.

Wanneer wij thans, na bijna honderd jaar, terugzien, dan begrijpen wij het bitter gevoel der teleurgestelden. Maar, wat de tijdgenoot niet deed, doen wij: wij voegen er iets bij. Deze afhankelijkheid is in menig opzicht een zegen geweest. Zij heeft ons volk bewaard voor de vloektooneelen van een schrikbewind; zij heeft de revolutie niet in een bittere tragedie doen ontaarden.

Madame Guillotine had in de Bataafsche Republiek veel bewonderaars. Onder het gepeupel, vooral in de groote steden, was de eisch om wraak algemeen. De groote menigte heeft zelden begrip van regeeren of inzicht in politieke toestanden. Zij gelooft snel, wat haar wordt voorgehouden, als het in vormen en termen geschiedt, die haar gevoel, haar passiën prikkelen. De trots en willekeur der oude regenten, de bittere vervolgingen na 1787, die inzonderheid de lagere standen hadden getroffen, hadden een haat gewekt, waarin alles werd geloofd. De mannen van het oude bestuur waren niet alleen hun politieke vijanden, maar ook dieven geweest. Toen de revolutie uit-

brak, waren 's lands kassen leeg, ondanks de groote leeningen, die gesloten waren. Waar, vroeg men, was het geld gebleven? Het bleek, dat zelfs het leger, waarvoor het heette opgenomen, niet betaald was: de soldij over 1793 was slechts ten deele, die over 1794 volstrekt niet uitgekeerd. Wie hadden de millioenen gestolen? Wie anders dan Willem de Verderver en zijne gevloekte raadslieden?

Persoonlijke wraakzucht en haat vereenigden zich met het geloof aan oneerlijkheid, om straf voor de dienaren van Oranje te eischen.

Dergelijke redeneeringen brengen het groot gemeen in beweging. Denkende hoofden worden door dieper gedachten geleid. Niet alleen het volk, dat zijne driften niet beheerschen kan, ook mannen van hooge intelligentie en van veelzijdige bekwaamheid deden denzelfden eisch. Zij, die door het gevallen bestuur geleden hadden, en zij, die zich en anderen voor de herhaling van dat lijden in de toekomst wilden vrijwaren, vereenigden zich in den wensch, dat het „revolutionaire scheermes", zooals de guillotine werd genoemd, een tijdlang zou werken en verbeurdverklaring van goederen de tegenstanders straffen.

Wilt gij een enkel bewijs? Valckenaar, een man, door kennis, beschaving en ontwikkeling niet onder de minsten van zijn tijd, letterkundige, redenaar, geleerde, diplomaat — Valckenaar schreef nog na jaren: „Wie zal zijn grond met best graan bezaaien, zonder alvorens alle distelen en doornen te hebben uitgeroeid? De aanhangers van het oude bestuur zijn de distelen van den vaderlandschen grond. Men had de Fagel's, de Van der Spiegel's, de Bentinck's in de eerste zes weken der revolutie moeten ophangen, een aantal anderen op Loevestein gevangen

houden en een derde groep deporteeren over den Rijn. Men had de Oranjehoofden, de regenten der steden moeten straffen en de millioenen, die de Franschen vorderden, hen laten betalen. Ik zou de koetsen, de paleizen en buitenplaatsen der Van de Poll's, der Straalman's, der Van Lijnden's, der Van Citters, der Rengers, hebben laten springen. Hierdoor waren zij lam geslagen; zij zouden slechts hun oogen hebben behouden, om te weenen en noch lust noch middelen overgehouden, om het Oranjegepeupel op oranjebitter te tracteeren. Engeland zou vriendelijk bedankt hebben, om die naakte en berooide matadors wederom op het kussen te helpen!"

Zoo dacht en sprak Valckenaar, zoo duizenden in den lande, al was het niet altijd in even goed gebouwde zinnen. Brutus was een populair held, en de uitroeiing van volksdwingelanden een geliefd thema van den dag, al zou het den kop van den laatsten Brutus kosten.

De eigenlijke haard dezer terroristische partij was Amsterdam. Nergens is men nader aan de verwezenlijking van het bloedig ideaal geweest, omdat nergens de kracht der partij grooter was. Overal in den lande, in iedere stad en dorp, waren er clubs, waar het volk staatkunde leerde. In de groote handelsstad waren er meer dan 70. Zij waren de brandpunten, waar de eischen der leiders tot volkseischen werden verheven. Een Comité Revolutionair richtte deze clubs in en buiten Holland. De rol van de Jacobijnenclub te Parijs, die herhaaldelijk de Nationale Vergaderingen voor haren wil had doen buigen, die Robespierre's heerschappij had gegrondvest en na zijn val opstand op opstand in 't leven riep, lachte de Amsterdamsche heeren van het Comité Revolutionair toe. Zij wenschten, in navolging van de terroristen te Parijs,

Amsterdam en Nederland te beheerschen en te zuiveren van hunne vijanden.

Het is de roem van Rutger Jan Schimmelpenninck, dat zijn nuchter gezond verstand, zijne welsprekendheid en zijne kloeke vastberadenheid deze partij in de eerste maanden der revolutie hebben bedwongen. Zijn voorbeeld hield anderen in toom, die zwakker van geest en meer belust op volksgunst waren. Om hem schaarden zich allen, die de revolutie door geen bloedstorten of persoonlijke wraak wilden bezoedelen.

Maar zij zouden niet de overhand hebben gehad, indien de afhankelijkheid van Frankrijk hun niet ten goede was gekomen. De Fransche representanten en generaals duldden geen nabootsing van het schrikbewind op dezen veroverden grond. Waar het volk naar de wapenen greep, als in Mei 1796 te Amsterdam, verscheen het Fransche leger om orde en rust te handhaven. „Het recht om van onze ervaring te spreken," — zoo luidt het in een hunner proclamatiën — „is door ons duur genoeg betaald. Betoont nooit toegeeflijkheid aan het oproer, waakt vooral op de bijeenkomsten van intriguanten: hun bedoelingen zijn tegen de maatschappelijke orde gekant. Indien zij zegepralen, is het met u gedaan; voor vrijheid valt anarchie, en voor wetten proscriptie u ten deel."

Het is niet te verwonderen, dat het krachtig optreden van eene partij, die naar bloed dorstte, verlammend op het meerendeel der natie heeft gewerkt. Anton Reinhard Falck heeft in later jaren gezegd, dat een groot deel van 's lands ongeluk aan de houding der meer gegoeden van den fatsoenlijken stand was te wijten. De vrees voor anarchie deed hen zich onthouden en sterkte Frankrijk's invloed.

Doch er waren andere oorzaken, die krachtiger golden.

Er bestond onder de patriotten, die de leiding der revolutie in handen kregen, geen de minste eenheid, dan in het afbreken. In den regel is dat geen afmattend werk. Niet veel meer dan een benoeming was noodig om een burgemeester te herscheppen in een maire, heeren schepenen in een comité van justitie, het stadhuis in een huis der gemeente, staten van souvereine gewesten in volksrepresentanten. Deze en dergelijke hervormingen deden veel gerucht ontstaan, vooral wanneer zij vergezeld gingen van feestvieringen, waarin veel over verbroken ketens, [illegible], donders van de [illegible] der vrijheid werd gesproken. Het volk, in zijn [illegible], [illegible] de [illegible] in de kerken en [illegible] van geen [illegible], geen gewetensdwang, geen [illegible] meer [illegible]. Maar al deze hervormingen namen de kwalen van den tijd niet weg, openden geen nieuwe bronnen van welvaart, stempten de [illegible] niet, die de patriotten verdeelden. [illegible] zongen arme en rijke patriotten, als zij om de boomen der vrijheid dansten of de schoone [illegible] en de [illegible] — zonder [illegible] — [illegible], wanneer [illegible] maar de [illegible] vrijs[illegible] en de [illegible] van Baars [illegible], om den [illegible] der menschen te loven en de heilige [illegible] der vrijheid te vieren. [illegible] noch door de straten en [illegible] klinken, [illegible] het [illegible] aan niemand, want niemand wist waarheen men ging.

Het is de vloek der revolutie geweest, dat de patriotsche leiders zich geen de minste rekenschap hadden gegeven, hoe zij hun zegepraal zouden gebruiken, wat zij in de plaats van het vernietigde staatsbewind zouden stellen. Zij hadden geen programma, dat zij wilden uitvoeren, en geen leiders aan wie zij gehoorzaamden.

Indien onmiddellijk in de eerste oogenblikken, toen de aanhangers van het gevallen bestuur nog onder de bedwelming van den pas ontvangen slag waren, toen de geestdrift der vrienden nog juichte maar niet berekende, een groep van vastberaden mannen ware opgetreden, die hun wil aan de natie hadden opgelegd, zij zouden veel jammer en ellende hebben voorkomen. Eerlijke revolutionairen hebben het in later jaren volmondig erkend, dat de afschaffing der Unie van Utrecht, de opheffing der provinciale souvereiniteit, de vestiging van één krachtig bewind over de geheele Republiek in de eerste dagen geen tegenstand zou hebben ontmoet. Voor de naïeve verwondering der Fransche representanten, die tot hun verbazing een legio souvereintjes in miniatuur, welke dezen bodem bedekten, leerden kennen, ware geen reden geweest. Een algemeen bestuur over de geheele Republiek zou onmiddellijk door Frankrijk zijn erkend en door de Fransche legers zijn gesteund.

Niets van dat alles bestond; en wat erger was, er waren bovendien geen mannen, die den moed, de vermetelheid en de kracht hadden om het in 't leven te roepen. Er waren bekwame mannen in overvloed, maar geen enkele overwegende en beheerschende persoonlijkheid. Er was niemand, die zijn wil, zijn inzicht aan anderen wist op te leggen; in stad, provincie en staat kwam niets tot stand dan door voortdurende transactie tusschen uiteenloopende inzichten. Slechts de haat had de patriotten vereenigd, maar geen eenheid van staatkundige inzichten.

Het gemis van een politiek hoofd, een krachtig leider, droeg jammerlijke vruchten. De invloed van Frankrijk, dat telken male tusschenbeide moest treden om de anarchie te breidelen, steeg er door. De overmoed der clubs werd

er door versterkt; er was geen nationaal bestuur, bij machte hen te betoomen. Ieder patriot meende staatsman te zijn, en offerde zijn persoonlijk inzicht voor niemand en niets op. In de locale en gewestelijke besturen voerde verdeeldheid den boventoon; er was overeenstemming noch waar het de maatregelen gold, noch waar het de beginselen betrof. Anarchie heerschte locaal en gewestelijk; slechts de Fransche soldaat, die krijgstucht kende, wist dat gehoorzamen aan de wet de eerste plicht van den burger was. Maar wat in Nederland wet zou worden, kon niemand in 1795 voorzien. Het staatsbestuur was provisioneel, en men haastte zich niet het te vervangen. Meer dan een jaar verliep, voordat geschiedde, wat onmiddellijk na de revolutie had moeten gebeuren. Op den eersten Maart 1796 kwam de eerste Nationale Vergadering bijeen.

„Nimmer zag Nederland zooveel wijsheid onder één dak verzameld," juichte een opgewonden tijdgenoot; hij kon moeilijk voorzien, dat de vroegere danszaal van den stadhouder, die deze eerste uitverkorenen ontving, honderd jaar lang de vergaderzaal der Nederlandsche vertegenwoordiging zou zijn. Inderdaad was er recht tot de lofspraak; want de natie had een rijke bloemlezing van zeer talentvolle mannen afgevaardigd. Dat onder 124 leden, al ware het alleen voor de afwisseling, ook de personen niet ontbraken, die noch op kennis noch op talent mochten aanspraak maken, wekt geen bevreemding. De brave Friesche boer, die op den kenmerkenden naam van Kuiken antwoordde en van wien zijne ondeugende medeleden stellig wisten te verzekeren, dat de adviezen, die hij uitbracht, de zijne waren, omdat hij ze eerlijk had gekocht en betaald of present gekregen, — deze waardige Kuiken heeft zijne

makkers en genooten in meer vergaderingen gehad. Het meerendeel der afgevaardigden waren mannen van kennis en van gezond verstand. Het was hunne schuld niet, dat zij nieuwelingen waren op politiek gebied en dat de eischen van het parlementair wezen, zooals later dagen die hebben ontwikkeld, hun minder vertrouwd zijn geweest. Breedsprakigheid is aan een jong geloof eigen. Wie in later dagen wel eens lust heeft om over vertegenwoordigende lichamen te klagen, zal van zijne stoutheid genezen zijn, als hij de lectuur heeft ten einde gebracht van de acht statige kwartijnen, die de handelingen dier Nationale vergadering vullen, of de drie en twintig, die hare decreten bevatten. Beknopte zakelijkheid is er geen hoofdeigenschap van. Hoe zou het ook mogelijk zijn geweest! Onderwerpen, als scheiding van kerk en staat, rechterlijke organisatie, legerinrichting, mogen in onze dagen, dank zij het licht, door de ervaring van een eeuw er over geworpen, met zaakrijke kernachtigheid worden behandeld, in 1795 waren zij voor de jonge wetgevers nog te nieuw, om niet de afslijping der kritische discussie te behoeven. De leerstukken van het nieuw politiek geloof, als volkssouvereiniteit, rechten van den mensch enz. deden pas hun intrede op het terrein der wettelijkheid en erkenden nog geen grenzen, waar zij ophielden te gelden, ook niet in de discussie. De taak, om een ouden staat op nieuwe grondslagen te vestigen, heeft zelfs voor oude routiniers bezwaren. Hier, waar mannen, vreemd aan staatkundige werkzaamheid, de hand aan den ploeg sloegen, kon het niet anders of de voren, die zij trokken, waren van ongelijke diepte en liepen wel eens op terreinen, waar staatsbemoeiing gewoonlijk terugtreedt. Toen in de vergadering de vereischten werden besproken voor het bekleeden van posten, stelde een

der leden voor, dat gehuwden aan ongehuwden zouden voorgaan. Hij vond het noodig, zijn denkbeeld toe te lichten en aan te bevelen, en wees daarom op de toenemende zwakheid van het menschenras, op het platteland zoowel als in de steden. Er waren zooveel lofwaardige voorslagen gedaan, verklaarde hij, tot bevordering der inlandsche fabrieken; hij achtte zich daarom in gemoede verplicht dit voorstel te doen „tot bevordering van onze inlandsche menschenfabriek." De grenzen der staatsbemoeiing zijn moeilijk vast te stellen. Rutger Jan Schimmelpenninck slaagde er gelukkig in, zijn ambtgenoot op dit punt gerust te stellen, door hem te verzekeren van *de warme vaderlandsliefde in dit opzicht der Bataafsche jongelingschap* en van *de niet onverbiddelijke inschikkelijkheid der Nederlandsche schoonen.*

Niet altijd intusschen boog minder voor meerder inzicht. De oude danszaal was getuige van menige heftige botsing; tot handtastelijkheden kwam men wel niet, maar de woorden waren menigmaal des te bitser. De ongewoonte der taak maakte prikkelbaar en gevoelig; de fijnheid der discussie, in de parlementen der 19ᵉ eeuw zoo opmerkelijk, ontbrak. Als Kantelaar verklaarde, dat hij „te groot was, om door een Bosch te kunnen beleedigd worden", lag de repliek voor de hand: „hij was nog nooit zoo klein geweest, dan nu hij zoo verwaand was."

Het waren onstuimige vergaderingen, telken male als een teergevoelig punt werd aangeraakt, te onstuimiger en heftiger, omdat men niet sprak voor de leden alleen, maar voor het publiek. De tribunes waren gewoonlijk goed bezet, en deze schare nam met warmte deel aan den strijd van personen en partijen. Met handgeklap en getier, met woest gedruisch en geschreeuw gaf zij goed- of afkeuring te

kennen. Het deel van het souvereine volk, dat hier aanwezig was, hield toezicht op zijne representanten.

Toch zou de toon der discussiën en de prikkelbaarheid der leden minder scherp en hoog zijn geweest, indien niet bijkans elk onderwerp, dat ter sprake kwam, door partijschap ware gekleurd geweest. Patriotten heetten allen, oprechte republikeinen. Maar de gemeenschappelijke vlag dekte zeer verschillende lading.

De verzuimde instelling van één algemeen landsbestuur in de eerste dagen der revolutie was in de volgende maanden niet hersteld. De gevolgen waren niet achterwege gebleven. Toen de geestdrift was bekoeld, dank zij de opofferingen, waarmede de Fransche hulp dagelijks en in het vervolg moest worden betaald, had men zich in stad en land rekenschap gegeven van het doel der revolutie. Het meerendeel der bevolking achtte met den val van het stadhouderschap de hoofdzaak gewonnen en meende dat de kleinigheden, die overbleven, door de heilrijke werking der volkssouvereiniteit gemakkelijk zouden worden verholpen. De staatsregeling, die tot stand moest komen, behoefde slechts den volksinvloed op de besturen te regelen en te verzekeren, om alle bevoorrechting te doen eindigen.

Doch het bleek, dat men zich vergiste: de revolutie zou minder gemakkelijk haar einde bereiken, dan het scheen. Er verrees een twistpunt, dat ras de geheele republiek, de gewesten, de steden en de dorpen verdeelde. Zou de Bataafsche Republiek, als de oude Unie, een bond zijn van souvereine gewesten, of zouden deze slechts administratieve onderdeelen van de éëne Republiek zijn?

Dit strijdpunt hield de gemoederen in het eerste jaar der Bataafsche Vrijheid gespannen. Alle clubs, societeiten, wijk- en burgervergaderingen daverden van den twist. Het fede-

ralisme der oude Unie was een teeken van provinciale aristocratie. De staatseenheid was het programma der radicale patriotten. Maar de beslissing werd van hen niet gevraagd. De oplossing van het raadsel was de taak, die aan de eerste Nationale Vergadering was opgelegd.

Bij de opening van deze eerste Nederlandsche vertegenwoordiging was er in den Haag een groot burgerfeest gevierd. Een symbolische optocht was er het hoofddeel van. Een jonge schoone van onbekenden leeftijd representeerde *de Vrijheid.* Zeven uren lang werd de burgeres Van der Meer, in luchtig gewaad en met ontbloote armen, op een triomfwagen door de straten der stad rondgevoerd. Het was een gure Maartsche dag, maar deze *Vrijheid* bood krachtig tegenstand en had een kleine, huiselijke verkoudheid er gaarne voor over. De prijs was de opoffering waard, want onder haar voorgang en bescherming deed de *Eenheid en Ondeelbaarheid* haar triomftocht door de straten van 's Gravenhage.

De een- en ondeelbaarheid der Republiek, dat was de appel der tweedracht, die de vrijheid in de Eerste Nationale Vergadering wierp.

Het kost te allen tijde eenige moeite zich te verplaatsen in toestanden, die geheel zijn vóorbijgegaan, maar nog meer in een strijd van meeningen, die hun recht van bestaan hebben verloren. Thans is er wel niemand, die naar souvereine staten van Holland, van Utrecht enz. terug verlangt. Zelfs dringt zich de vraag op de lippen, wat men van de revolutie wilde maken, indien men de voornaamste gebinten van het oude, morsche gebouw der Unie liet staan.

Maar in 1795 was het vraagstuk vrij wat minder eenvoudig. De strijd tusschen de voorstanders van een onbe-

paalde eenheid, de unitarissen, en de verdedigers van de souvereiniteit der gewesten, de foederalisten, greep in op elk deel van het volksleven.

Indien de staten of representanten van Friesland, Zeeland en van de andere gewesten ophielden souverein te zijn, om slechts administratieve colleges te worden, zouden zij in hunne gewesten niet meer kunnen heerschen. Zij zouden bevelen uit den Haag ontvangen en moeten gehoorzamen. Holland, het grootste en best bevolkte gewest, zou door het overwicht van zijn bevolking, 400,000 bewoners, de meerderheid bij alle stemmingen hebben en aan de landprovinciën gemakkelijk de wet stellen. In Middelburg en in Leeuwarden wilde men wel een landswet, ten aanzien van sommige zaken, maar met de vrijheid, die naar provinciale belangen te mogen toepassen. Als onder de oude Republiek verlangden Friesland, Groningen en Zeeland de beschikking te behouden over provinciaal bestuur, leger en kerk. Slechts tegenover het buitenland wilden zij de eenheid erkennen, niet in het beheer van het binnenland.

Ons volk heeft den naam, alle kwestiën naar finantieelen maatstaf te beoordeelen. In dezen strijd van meening speelden de finantiën inderdaad een hoofdrol.

Alle provinciën gingen onder schulden gebukt, maar geen in die mate als Holland. Kwam de staatseenheid tot stand, zooals de unitarissen ze wenschten, dan zouden alle schulden dooreengemengd en vereenigd worden. Men zou in Friesland en Zeeland tot de betaling van Holland's schulden moeten bijdragen. Dit achtte men onbillijk, omdat het in strijd met het eigenbelang was.

Van den eersten dag der Nationale Vergadering af hield dit vraagstuk de gemoederen bezig. Het kleurde alle discussiën, het tintte elken twist. Staatseenheid of provin-

ciale souvereiniteit, het verschil gluurde altijd om den hoek. Mannen, in het gewone leven beminlijk en heusch, met de beste bedoelingen vervuld, stonden met booze vijandschap telken male tegen elkander over. Het is onnoodig te zeggen, dat er in deze vergadering ook een partij van het *juste milieu* was; maar hoe nuchter en kalm Schimmelpenninck, de leider van dit centrum, de drift der uiterste partijen ook zocht te matigen, het gelukte hem volstrekt niet altijd. De eigenlijke strijd ving pas aan, toen de vergadering in November zich zette, om een ontwerp-constitutie, door een en twintig leden vervaardigd, te beoordeelen. Maar het voorspel in de zes maanden, die verloopen waren, deed voorzien, hoe warm de discussie, hoe heet de kamp zou zijn.

Het was de gewoonte, dat de vergadering elken dag met een gebed werd geopend, dat niet zeer kort was. De spotzieke Dr. van Woensel stelde, met het oog op de discussiën, een ander voor, dat een dubbele verdienste had: het was beknopter en deed vragen, wat men noodig had. Het luidde aldus: „Heere, Heere, bewaar ons voor nutteloos redetwisten, voor beuzelen, voor dagdieven. Amen."

De spot was in menig opzicht verdiend. Want toen eindelijk de ware veldslag tusschen unitarissen en foederalisten aanving, werd met velerlei wapenen gestreden. Zes maanden duurde de discussie: al de vragen, die reeds vroeger tot breede vertoogen over en weer hadden geleid, werden weder breedvoerig besproken en vele nieuwe, door het ontwerp van grondwet aan de hand gedaan. Een overzicht te leveren is volkomen ondoenlijk. Al de staatsrechtelijke theorieën van afscheiding der machten, volkssouvereiniteit, centralisatie enz., vonden op nieuw bespreking. Wat kon men niet aanroeren, met een ontwerp in

de hand, dat 800 artikelen telde? Het is de verdienste der Eerste Nationale Vergadering, een verdienste die haar niet te ontnemen is, dat zij de zoogenaamde beginselen van 1789 in hun toepassing op het staatswezen het eerst in Nederland breedvoerig heeft toegelicht. Maar dit is een historische verdienste. Hooger roem zou zij bij de tijdgenooten hebben verworven, indien de vrucht van haar maandenlang betoogen ter eene of ter andere zijde een beslissing had gebracht. Op den afstand van tijd, die ons van 1795 scheidt en bij de schaarschheid van vertrouwbare berichten, is het niet mogelijk een oordeel te vellen over de beschuldiging van vuile intrigues en andere dergelijke zaken, die de partijen elkander naar 't hoofd slingerden. Maar wel kan men een resultaat, van wat het ook zij, beoordeelen. Toen de Nationale Vergadering haar arbeid had geëindigd, bood zij aan de natie een constitutie aan, die aan geen enkele partij voldeed. De voorstanders der onbepaalde eenheid kreten het ontwerp voor een wanstaltig monster van foederalisme uit. De foederalisten wierpen den bal terug en noemden de constitutie een hatelijk gewrocht van unisme. Niemand was tevreden, dan een kleine middenpartij, waartoe Schimmelpenninck behoorde; zij noemden zich de moderaten, hun tegenstanders scholden hen voor slijmgasten.

Den 8sten Augustus 1797 had de stemming plaats. Het volk kwam in de grondvergaderingen bijeen. Met werkelijk verpletterende meerderheid werd het ontwerp verworpen. Tegen 27,000, die het goedkeurden, verhieven zich 108,000 met unanieme afkeuring.

Twee en een half jaar was er sedert den aanvang der revolutie verloopen, en nog had de staat geen grondwet.

Kon het zoo blijven?

II

De vraag moest beantwoord worden door eene tweede vergadering, de Tweede Nationale Vergadering geheeten. Den 1sten September kwam zij bijeen, om het werk van haar voorgangster van voren af aan te beginnen. Het had iets van den arbeid van Penelope: wat gisteren scheen tot stand gekomen, bleek heden ongedaan. Zou het noodlot, dat de Eerste Vergadering had verlamd, ook de tweede tot machteloosheid veroordeelen?

Er waren eenige voorteekenen, die beter uitslag beloofden. De zoogenaamde middenpartij, met Schimmelpenninck aan het hoofd, had geen lust in den nutteloozen strijd. Zij weigerde zitting te nemen en verliet het politiek tooneel. Het was een verlies, wat bekwaamheid en eerlijkheid betrof; maar winst, zoo men verlangde dat er eindelijk iets tot stand zou komen. Ingrijpende hervormingen zijn niet het werk van hen, die nieuwen wijn in oude zakken willen doen.

De voorstanders der onbepaalde eenheid bezaten in de nieuwe vergadering het overwicht. Het was duidelijk, dat in de Republiek hun denkbeelden de heerschende werden. Pieter Vreede, het hoofd en de leider dezer unitarissen, was in zeven districten te gelijk gekozen. Met hem hadden tal van zijne geestverwanten zitting. Doch ook de aanhangers van provinciale zelfstandigheid waren sterk vertegenwoordigd. Maar zij hadden alles tegen zich wat een politieke partij machteloos maakt. Het ontwerp der staatsregeling was verworpen, omdat het te provinciaal was. Tegen dezen uitdrukkelijken wil des volks kon men wel redevoeringen houden, maar zij, die de volkssouvereiniteit

predikten, moesten ze eerbiedigen. Bovendien konden zij, evenmin als iemand, ontveinzen, dat de toestand ondraaglijk werd.

De omwenteling was stuksgewijze, plaatselijk en provinciaal, geschied: zij moest zich oplossen in ééne algemeene wet. Langer uitstel was ondoenlijk, want de anarchie nam overal toe. Het is moeilijk zich een duidelijke voorstelling te maken van de grenzenlooze verwarring, die er heerschte. In ieder gewest en op iedere plaats deed men juist wat men goedvond. Waar de unitarissen de meerderheid hadden, verdrukten zij de tegenpartij: waar de foederalisten in het bestuur zaten, werden de unitarissen het slachtoffer. Het kunststuk, om van den dag in den dag te leven, werd drie jaar lang toegepast. Er was geen staatsorde, geen landswet. De verdeeldheid, die in de Eerste Vergadering had geheerscht, duurde voort onder het volk en nam toe, nadat de Tweede was samengekomen. Over de vermenging der schulden, over de scheiding van kerk en staat werd getwist en gekibbeld, heftiger dan te voren. Alle partijen zochten de vergadering voor hare denkbeelden te winnen, door ze vrees in te boezemen. Slechts zelden is van het recht van petitie zulk een gebruik gemaakt als in die dagen. Den eenen dag kwam er een plechtig protest uit Overijsel in, waarin de onderteekenaars verklaarden, dat zij zich niet onderwerpen zouden, indien de vergadering het zou wagen, de ineensmelting der schulden te decreteeren. Den volgenden dag kwam er een verklaring van de representanten van Holland in, waarin zij kortaf mededeelden, dat Holland zijn quota niet meer betalen zou, maar eischte, dat er algemeene belastingen door de geheele Republiek zouden geheven worden. Over de scheiding van kerk en staat, de opheffing der Hervormde Kerk als staatskerk

waren, indien het mogelijk was, de gemoederen nog meer verbitterd. Meer dan 600 adressen, door ruim 200,000 personen onderteekend, protesteerden tegen den val der staatskerk. Dat ouders en voogden teekenden voor minderjarigen, is meer geschied; maar bij deze gelegenheid deed zich de bijzonderheid voor, dat ouders teekenden in naam van kinderen, die nog geboren moesten worden. De vinding had ten minste de verdienste van oorspronkelijkheid.

Dien lof kon men aan de argumenten van weerszijden in de vergadering niet toekennen. Trouwens, de onderwerpen waren afgezaagd. Dit belette intusschen de Tweede Vergadering niet, om telkenmale opnieuw zich in den stroom der discussiën te baden, als waren de vraagstukken fonkelnieuw en pas gisteren opgekomen. Natuurlijk dat de strijd een veel heftiger karakter droeg: verdachtmaking van personen en bedoelingen kwam in ruimer mate voor. De foederalisten werden beschuldigd, in 't geheim Oranjegezind te zijn; en er was veel in hun houding, dat de beschuldiging verklaarde. Herhaaldelijk werd het voorstel gedaan van een algemeenen eed tegen het stadhouderschap en de oude Unie; maar steeds werd het afleggen verhinderd. De tegenstanders der onbepaalde een- en ondeelbaarheid werkten tegen, zij belemmerden. Daarvoor waren zij sterk genoeg, schoon te zwak om zelve de teugels in handen te nemen.

Het was volkomen natuurlijk, dat de vergadering steeds meer haar aanzien en ontzag in de Republiek zag verloren gaan. Ofschoon er een commissie was benoemd, om een nieuwe grondwet te ontwerpen en de unitarissen in deze commissie de meerderheid hadden, geloofde men niet, dat van een dergelijke vergadering iets te wachten was. Het publiek kwam daarom op een denkbeeld, dat stellig zonder

wedergade op politiek terrein is. Een adres van Zeeuwen stelde voor, om een prijsvraag voor de best mogelijke grondwet uit te schrijven. En dit denkbeeld vond zulk een goedkeuring, dat het onmiddellijk door verschillende andere adressen werd gesteund. Er ontbrak nog aan, dat men ze publiek wilde aanbesteden!

In dezen stand van zaken, te midden van die grenzenlooze verwarring, had er een gebeurtenis plaats, die de ontknooping verhaastte.

In 1795, onder de bedwelming der overwinning en in het vol geloof aan eigen kracht, was er een maatregel genomen van groote beteekenis. Omdat de marine, gelijk ten deele ook het landleger, stadhouderlijk gezind was, had men in Februari de geheele marine ontbonden. Alle officieren, van den eersten tot den laatsten, waren naar huis gezonden, omdat zij aanhangers van Oranje waren.

Twee jaar waren er verloopen, waarin men zooveel men kon had gedaan, om de vloot en de marine te herstellen. Maar het onzinnig besluit van 1795 had ernstige gevolgen. De oude beproefde matrozen waren met de officieren verdwenen; van den grond af moest alles worden opgebouwd. Frankrijk, dat de zeemacht der Republiek in den strijd tegen Engeland zeer noodig had, dreigde eigenmachtig in te grijpen. Men nam matrozen aan, waar men ze krijgen kon, en benoemde tot zeeofficieren wie zich benoemen liet. Aan het hoofd der vloot werd een man geplaatst, die geen andere aanbeveling had, dan zijn vurig patriotisme. De admiraal De Winter, die aan het hoofd van het Nederlandsche zeewezen trad, was vóór 1787 luitenant ter zee geweest, maar had nooit een schip gekommandeerd. Hij was in 1787 uitgeweken, had dienst genomen bij de Franschen en was met de generaalsepauletten in zijn vader-

land teruggekomen. Persoonlijken moed had hij, en toewijding aan de zaak des lands evenzeer, maar beide zijn niet voldoende, om in de schoenen van De Ruijter en Tromp te gaan staan en er in staande te blijven.

Gedurende dit jaar 1797 waren er allerlei groote plannen. Vereenigd met de Franschen, wilde men een landing in Ierland doen, om den opstand, die daar tegen den gehaten Brit was uitgebroken, te steunen. Dit plan werd niet uitgevoerd, omdat de Franschen niet bijtijds gereed waren. Hier te lande was men vol vuur en ijver en brandde men van begeerte, om het verachtelijk Carthago aan de overzijde van het Kanaal de zware hand van de zonen der vrijheid te doen gevoelen. Als een enkel proefje van de geestdrift en verblinding, zelfs van bekwame mannen, zij hier in het voorbijgaan het volgende vermeld. De generaal Daendels stelde voor, met 4000 man in Schotland te landen en door Schotland heen naar Ierland te trekken. Hij geloofde aan de uitvoerbaarheid van dat plan. Geen wonder dat minder kundigen in de vaste overtuiging leefden, dat de Bataafsche Republiek de dagen van De Ruijter en Tromp zou doen herleven. Reeds bij voorbaat genoot men van den roem.

De ontnuchtering bleef niet uit. In het begin van October stak de admiraal De Winter met de vloot in zee. Het was de eerste maal, dat hij het opperbevel voerde. Voor de meesten der zeeofficieren was het ook de eerste maal, dat zij kommandeerden; voor velen hunner en voor een aanzienlijk deel van het scheepsvolk was het de eerste maal dat zij op zee kwamen.

Zij betaalden het duur, nog voordat de vijand in 't gezicht was. Een groot deel van de bemanning der vloot was zeeziek. Den 11den October raakten zij in het gezicht van de

duinen bij Wijk aan Zee met het Engelsche eskader onder den vice-admiraal Duncan slaags. Het getal schepen aan beide zijden stond genoegzaam gelijk, doch de Engelsche waren beter bemand en sterker gewapend. Hunne officieren en vlotelingen waren vertrouwd op het element, waarop zij streden en kenden de waarde van hunne schepen. De uitslag was, zooals men verwachten kon. De vloot der Republiek leed een vernietigende nederlaag, die van den eersten oogenblik af beslist was. De admiraal De Winter onderscheidde zich door dapperheid, maar in de geschiedenis van het Nederlandsche zeewezen neemt hij bovendien een zeer zelfstandige plaats in. Hij was de eerste en de laatste admiraal van een Nederlandsche vloot, die gevangen genomen werd. De opperbevelhebber moest zich overgeven en werd met twee zijner stafofficieren krijgsgevangen naar Engeland gevoerd. Meer dan de helft der schepen deelde in zijn lot en viel in de handen der Engelschen.

Toen de vloot was uitgezeild, had de Nationale Vergadering van het Comité van Marine het bericht gekregen: „Eerlang hoop ik u haar zegepralenden terugtocht te berichten." Het briefje, dat de admiraal De Winter aan boord van het Engelsche Admiraalschip schreef en met deze woorden onderteekende: „UEd. ongelukkige admiraal," luidde eenigszins anders. De gehate Brit was niet vernederd; integendeel, de Nederlandsche vloot vernietigd.

Een kreet van diepe verslagenheid ging er op in den lande, toen het gebeurde bekend werd. Eenstemmig was men in den lof van de dappere zeelieden, en 's lands vergaderzaal weergalmde van lofspraken op den ongelukkigen vlootvoogd, die zulk een roemrijke nederlaag had geleden en van sombere profetieën aan het misdadig Albion, dat door deze nieuwe overwinning de lijst zijner euveldaden

vermeerderde en de vreeselijke wraak, eerlang te nemen, verzwaarde.

Het was deze nederlaag bij Kamperduin, die de worsteling tusschen de unitarissen en foederalisten in de Nationale Vergadering nader tot haar beslissing bracht. Pieter Vreede en de mannen, die hem volgden, begrepen het politieke voordeel, dat zij ervan trekken konden. „Dit waren de gevolgen van den jammerlijken toestand, waarin men zich bevond; had er eenheid van finantieel beheer in de Republiek bestaan, de vloot ware beter bemand, beter toegerust geweest. Het ellendige systeem der provinciale quota's, die niet of ongeregeld betaald werden, was er de oorzaak van. Het provincialisme, het foederalisme was de schuldige aan de nederlaag bij Kamperduin."

Gesteund door de verbittering des volks, stelden de unitarissen een beslissenden maatregel voor: de heffing van een inkomstenbelasting door de geheele Republiek ten bate der vloot. Onder den indruk der gebeurtenissen waagden de foederalisten niet langer weerstand te bieden. Met overgroote meerderheid werd het voorstel aangenomen.

Doch wat zij niet waagden, durfden de provinciën. Alleen in Holland keurden de representanten des volks het besluit goed. In al de andere gewesten openbaarde zich meer of minder verzet en kwam de vertegenwoordiging in opstand.

In dezen stand van zaken besloot de partij der unitarissen tot een daad van geweld. Het jaar 1798, het derde jaar der revolutie, was ingetreden, en nog was men niet verder dan den eersten dag. Daendels vertrok naar Parijs en kwam met de toestemming der Fransche regeering terug. Tot den *coup d'état* werd besloten.

Op den morgen van 22 Januari 1798 werd de vergaderzaal der Nationale Vergadering door troepen omsingeld.

Geen der afgevaardigden werd toegelaten, die niet tot de partij der unitarissen behoorde of mocht gerekend worden. „Het vaderland werd verklaard in gevaar te zijn" zoo luidde de formule, die men in navolging van vele Parijsche modellen bezigde. Het stadhouderschap, het foederalisme, de aristocratie en de regeeringloosheid werden gelijktijdig afgezworen. De provinciale souvereiniteit werd vernietigd, de gewestelijke besturen werden tot administratieve colleges verklaard. Eenheid in het finantieele, zoowel als in het politieke, zou de grondslag van de nieuwe staatsorde zijn.

Nog was deze vergadering van 22 Januari niet ten einde, toen de gezant van Frankrijk verscheen. Hij kwam om de goedkeuring zijner regeering te betuigen, en drukte den voorzitter der revolutionaire vergadering den patriotschen broederkus op de wang.

Die broederkus was het zegel op de daad van geweld. Frankrijk schonk aan de Bataafsche broeders de staatseenheid, gelijk het hun de vrijheid had gebracht en het voor de tyrannie van Madame Guillotine had bewaard.

Het werk van den 22sten Januari 1798 is niet ondergegaan. Dit is de beste verdediging, die Pieter Vreede en zijne volgelingen kunnen doen gelden. Het beginsel van den coup d'état heeft de mannen overleefd, die het deden zegevieren.

De onwillige provinciën bogen het hoofd en onderwierpen zich. Wie de revolutie was toegedaan, berustte in het *fait accompli*, dat eindelijk rust beloofde. En zij, die de omwenteling haatten en terugkeer tot de oude staatsorde wenschten, zagen met blijdschap de verdeeldheid en fouten hunner tegenstanders aan, omdat zij hun een toekomst beloofden. De tijd scheen hun nabij, dat de Oranjepartij zou oogsten, waar zij niet gezaaid had. Zij

meenden, dat de gedwongen staatseenheid de brug zou zijn, om de gematigde aanhangers der revolutie met het Oranjehuis te verzoenen. Zij bedrogen zich.

III

Wanneer een vorstengeslacht, dat gedurende een lang verloop van tijd de eerste plaats in den staat heeft bekleed, door overmacht van binnen- of buitenlandsche vijanden ten val wordt gebracht, dan zal het wel nimmer voorkomen, dat het niet tal van aanhangers achterlaat. De plaats, die geruimd werd, stak te zeer uit, dan dat niet velen gewoon waren er naar op te zien. De invloed, dien zij schonk, was een band voor talloozen. Door elke gewelddadige verscheuring van een oude betrekking worden steeds vele belangen gekwetst, ook waar persoonlijke genegenheid en de macht der gewoonte niet hechtten.

De persoon van Willem V was niet rijk geweest aan bijzondere vrienden. Maar het vorstenhuis en het stadhouderschap telden er des te meer. Ook buiten den kring van hen, die het hof vulden en zich nu op eenmaal een aanzienlijke positie in de maatschappij zagen ontnomen, waren de voorstanders van het stadhouderschap velen in getal. Hun geringe ingenomenheid met den persoon van Willem V had hen de groote fout doen begaan, den Stadhouder niet te steunen. Toen de revolutie tot stand was gekomen en het bleek, dat hun maatschappelijke invloed door haar werd bedreigd, zagen zij hun misslag in. De adel in de landprovinciën en een groot aantal regenten die tot dusver het patriotisme met onverschilligheid hadden aangezien, werden vijanden der revolutie, die aan hun heerschappij een einde dreigde te maken. Zij vormden in

de eerste jaren de kern der tegenstanders van de omwenteling, de eigenlijke kern der Oranjepartij.

Met het gewone zelfbedrog van een politieke partij, die haar geluksstaat in een ondergegane maatschappelijke orde vindt, beeldden zij zich in, dat de teleurstellingen, die de omwentelingen baarden, de volksopinie tot Oranje terugvoerden. Dat er bijkans twintig jaar zouden verloopen en een genoegzaam nieuw geslacht zou moeten opstaan, voordat de revolutie met Oranje zou verzoend worden, zagen zij niet in. Zij hadden een open oor voor elkanders klachten, voor hun eigen minachting van de gebeurtenissen van den dag, maar begrepen volstrekt niet, dat de patriottenpartij, hoe teleurgesteld zij zich mocht gevoelen, daarom niet geneigd was, onder den ouden druk terug te keeren. De geringheid der opofferingen, die zij over hadden voor het verdreven vorstenhuis, was hun een maatstaf, zij het ook een valsche, van de geringheid der opofferingen, waartoe de patriotten voor hun denkbeelden bereid waren.

Er zijn enkele familiën geweest, naar het schijnt voornamelijk Friesche edelen, die Willem V in de eerste jaren van zijne ballingschap met geldelijke ondersteuning hebben bijgestaan. Over het algemeen echter was de persoonlijke gehechtheid te gering, om tot krachtig hulpbetoon te leiden. Het is opgehouden, toen de Europeesche staatkunde elke kans wegnam, dat de Prins van Oranje met geweld van wapenen, als in 1787, zou teruggevoerd worden.

Deze hoop heeft slechts enkele maanden bestaan. Op Pruisen was zij gebouwd. Maar het Pruisen van 1795 was niet meer het oude Pruisen van 1787. De Poolsche kwestie deed Frederik Wilhelm in April 1795 den vrede van Bazel teekenen. Te Osnabrück was in de vorige maanden een legertje bijeengebracht, dat onder den Erfprins een

inval in de Nederlanden zou doen. Op Frankrijk's eisch werden die troepen ontbonden. De bondgenoot der patriotten liet de Bataafsche republiek niet los en vernietigde ook langs diplomatieken weg de hoop der oude Oranjepartij.

Indien de Revolutie minder traag in haar gang ware geweest, de aanhang van Oranje zou ernstig gevaar hebben geloopen, uiteengeslagen te worden. Maar de langzaamheid van hare bewegingen en de verschooning, die tegenover de leden van het oude bestuur in acht werd genomen, kwamen hem ten goede. De partij van Schimmelpenninck, de gematigd revolutionaire, waakte tegen elk terrorisme. De raadpensionaris Van der Spiegel, Bentinck, Van Rhoon, Kinsbergen en eenige anderen werden in hechtenis genomen en in hechtenis gehouden, maar zonder dat hun eenig leed werd aangedaan, en zij werden allen achtereenvolgens na korter of langer tijd in vrijheid gesteld. De Oranjepartij verwekte in 1795 op verschillende plaatsen onlusten; hier werd een vischvrouw, elders een door den drank opgewonden handwerksman gegeeseld of verbannen; maar de gewelddadige reactie was nergens van groote beteekenis. Men kan de personen tellen, die vervolgd zijn. In de revolutionaire clubs werd de eisch gedaan, dat de Oranjehoofden voor de kosten van den oorlog aansprakelijk zouden worden gesteld, dat hun goederen zouden verbeurd verklaard en de personen gestraft worden. Maar noch de Franschen noch de hoofden der omwenteling wilden er van weten; zij onderdrukten zelfs met geweld de voorstanders van die meeningen.

Als de aanhangers van het voormalig bestuur deze houding der revolutie tegenover hen eens hadden vergeleken met hun gedrag in 1787, het resultaat der beschouwing zou niet vleiend voor hun hoogmoed zijn geweest. Zij

mochten schimpen op de Franschen en op de mannen der omwenteling, deze mannen handelden edeler dan zij gedaan hadden. Routine in de kunst van staatsbestuur bezaten zij wel niet, maar zij hadden meer eerbied voor de oprechte overtuiging hunner tegenstanders dan zij zelve hadden betoond. En zij misbruikten hun macht niet tot persoonlijke wraakneming.

Doch zulke zaken worden zelden erkend door hen, die vroeger de hoogste plaats hebben ingenomen, maar door het rad der fortuin naar beneden zijn geworpen. Het feit, dat zij het onderspit hebben gedolven, is een misdaad, die den overwinnaars niet vergeven wordt.

De Oranjepartij, verschoond door de revolutie, had de vrije hand, om haar invloed uit te breiden. Haar aanhangers konden alles doen, om op de publieke opinie te werken. Aan wapenen ontbrak het niet.

De Republiek was afhankelijk van Frankrijk, de dienares, het werktuig van den bondgenoot. De eerste maanden weergalmden van de jammerkreten der bevolking, die requisitiën moest opbrengen en inkwartieringen verdragen. Dat de krijgstucht streng gehandhaafd werd; dat de Fransche soldaat goedhartig en bescheiden was; dat wel de zaak, niet de persoon noemenswaardigen last aanbracht, dat vindt men in de brieven der Oranjemannen zelve erkend. Maar desniettemin voelde men zich vernederd als nooit te voren. Onder geen stadhouder van het huis van Oranje was deze toestand ooit voorgekomen. Tijdelijk, in 1628 en 1672, was een deel dezer gewesten door de Franschen overstroomd; maar nooit hadden zij voor langer dan weken of maanden hier huis gehouden. Nu lagen er voortdurend 25000 in de hoofdplaatsen van den staat, die hen voeden, kleeden, onderhouden en feitelijk aan hen gehoorzamen moest.

De welvaart der Republiek was vernietigd; terwijl millioenen bij millioenen opgebracht moesten worden, droogden de bronnen van welvaart en bestaan telken dage meer op. In 1794, toen er nog een stadhouder was, waren nog 1811 handelsschepen de Maas binnengekomen; in 1795 waren er slechts 360. In 1794 hadden bijna 2000 schepen onze zeegaten verlaten; in 1795 waagden het slechts 400. De handel hield op, de industrie kwijnde, het werkvolk liep leeg. Slechts in een stadhouderloos tijdperk kon men een periode als deze aanwijzen, niet in dagen toen de staat door een Oranje werd bestuurd.

In 1666 was de toestand even jammerlijk geweest en het beklag even algemeen. Maar het land was niet bezet door vreemde soldaten, en er was een Johan de Witt, die een einde aan de ellende maakte. Waar was de Johan de Witt dezer omwenteling? Waar was het denkende hoofd, waar de leider der revolutie? Het bestond niet: mannen zonder kennis van staatkunde, politieke tinnegieters regeerden het land, of liever, regeerden niet. Er kwam niets tot stand; zelfs een grondwet konden zij niet maken. Slechts met geweld van Fransche bajonetten kon de *coup d'état* van Januari 1798 slagen.

Het is zeker dat, krachtiger dan al deze betoogen, de strijd der politieke partijen in de vertegenwoordiging aan de Oranjepartij nieuwe aanhangers bezorgde. Reeds in de eerste vergadering hadden voorstanders der staatseenheid aan de hardnekkige verdedigers der provinciale zelfstandigheid voor de voeten geworpen, dat er onder hen meerderen waren, die notulen voor den prins van Oranje hielden. Inderdaad waren er velen onder de foederalisten, die, zoo het mogelijk ware geweest, gaarne het gedane ongedaan zouden hebben gemaakt en ter wille van hun provinciale

oppermacht het stadhouderschap en het Oranjehuis op den koop toe zouden hebben genomen.

Na de omwenteling van den 22sten Januari 1798 won onder hen de aanhang van Oranje aan krachten. De grondwet van 1798 vernietigde wat zij liefhadden, voerde eenheid van landsbestuur, van finantiën, van wetgeving in. De vertrouwelijkheid en aaneensluiting der twee verdrukte partijen namen toe. De twee overwonnen richtingen reikten elkander vaster de hand, naarmate het gevaar, dat haar beide bedreigde, grooter werd.

Het .bestuur, dat in Januari 1798 optrad, bestond uit de onverzoenlijke voorstanders der Volkseenheid. Pieter Vreede, de hoofdman der unitarissen, stond aan het hoofd van het vijftal, dat als Raad van State de Republiek zou regeeren. Zij brachten eene grondwet tot stand, die hunne inzichten verwezenlijkte. Dit, had men gemeend, was het hoofddoel van den *coup d'état* geweest.

Maar het scheen dat men zich vergiste. Pieter Vreede en de zijnen betraden den weg der vervolging. Zij deden de eerste stappen in de richting der wraaklievende revolutionairen. Zij wierpen hunne tegenstanders in de gevangenis of verboden hen, hunne huizen en woonplaatsen te verlaten. Een algemeene onrust vervulde de Republiek. Madame Guillotine scheen eindelijk te zullen heerschen.

Met geweld waren deze mannen op het kussen gekomen; met geweld waren zij besloten zich te handhaven. In strijd met hun eigen Grondwet verklaarden zij zich zelven tot representanten des volks, zonder zich aan een volkskeuze te onderwerpen.

Doch wat in 1795 niet was geslaagd, had drie jaar later nog minder reden van bestaan. Het scheermes der revolutie was gehaat in Frankrijk, bij den meester en bond-

genoot van ons volk. Hij vergunde niet, dat het hier werd gebezigd.

Op den 12den Juni zaten drie leden der landsregeering samen te dineeren, toen op eenmaal hun hotel omsingeld werd. De generaal Daendels, door militairen gevolgd, trad binnen om hen gevangen te nemen. Twee van de rustig etenden, die zoo onaangenaam gestoord werden, sprongen de ramen uit en redden zich door deuren en tuinen. Een werd gevat. De partij van Pieter Vreede was uiteengeslagen: hier zou de Guillotine niet heerschen.

Het was de tweede revolutie in zes maanden. „Wij leeren aan," zeiden de spotters. „De kunst van revolutie maken schijnt niet moeilijk meer."

Toch was, hoeveel belachelijks er voor het uiterlijke in dit gestoorde diner mocht zijn, de daad van 12 Juni 1798 een feit van groote beteekenis. De terroristische partij werd voorgoed overwonnen en de vrucht der revolutie bleef. De omwenteling was, wat het beginsel betrof, ten einde. De staatseenheid is van 1798 af tot dezen dag toe ongeschonden gebleven.

Onder de toeschouwers van den 12den Juni bevond zich een oud-burgemeester van Amsterdam, Straalman. Toen hij het tooneel aanschouwde, hoe voorstanders der omwenteling elkander met geweld van het kussen wierpen, riep hij uit: „Wat maken zij den Prins van Oranje groot!" Zoo oordeelden ook de oude aanhangers: zij bouwden er hunne hoop op. Al die twisten en verdeeldheid schenen den weg te effenen voor Oranje.

Zij allen oordeelden naar den schijn. Zij namen de beroering op de oppervlakte van het water waar en kenden de strooming niet, die zich daaronder verborg.

Het is een gewoon verschijnsel, dat zij, die in den staat de eerste plaatsen innemen, hunne meenigen voor de heerschende houden. Zij heerschen ook inderdaad in hen zelven, gelijk in hunne bureau's, en in de collegiën, waarin zij het overwicht hebben. Maar daarnaast, daaronder, zoo men wil, gaat de stroom der volksontwikkeling zijn eigen gang.

De middelstand der natie, de kern der burgerij, was oudtijds Oranjegezind geweest. Zij hadden den Zwijger gesteund en de bewegingen van 1672 en 1747 in het leven geroepen. Maar in de tweede helft der 18e eeuw was de oude liefde volkomen verkoeld. Oranje had niet beantwoord aan de verwachting en de regentenaristocratie niet verlamd. De oppositie tegen deze maakte in 1795 de eigenlijke kern der revolutionairen uit. De predikanten, bevreesd voor de voorrechten der staatskerk, mochten langzamerhand omslaan, de burgerij was volstrekt niet genegen zich te verzoenen met het stadhouderlijk huis. Het kon haar weinig schelen, of eenige heeren in den Haag kibbelden op of om de kussens van staat, zoo de oude staatsorde slechts volkomen werd verstoord en het programma der revolutie verwezenlijkt. Vrijheid van elke overtuiging om zich uit te spreken en te doen gelden; gelijkheid voor de landswet van alle standen; toegankelijkheid van staatsbetrekkingen voor allen; eenheid van staat in politiek en in finantieel opzicht — zoo deze winsten werden verkregen, de burgerij was bereid ze te betalen, zij het ook met jaren van opoffering en druk. De afhankelijkheid van Frankrijk werd diep gevoeld als een oneer voor de natie, maar geleden als een tijdelijk kwaad. In de twee eeuwen, die vooraf waren gegaan, had de burgerstand geen de minste plaats in de staatsorde ingenomen. Zij had in de lange school geleerd te lijden en te wachten.

Die passiviteit werd verkeerd begrepen. De Oranjepartij las er ontevredenheid met den staat van zaken in, en zag niet, dat het berusting in het onvermijdelijke en kleinere was ter wille van het hoogere. Zij meende, dat de natie terug verlangde naar het verlorene. Omdat de bitterheid week jegens den Prins van Oranje, wiens afwezigheid de oude grieven op den achtergrond dreef; omdat de machteloosheid en tweedracht der partijen in de vertegenwoordiging met minachtend schouderophalen werden beoordeeld, meenden de aanhangers van het Oranjehuis, dat de meerderheid der natie opnieuw, als in vroegere eeuwen, in Oranje den redder uit al hare ellenden begroette en met blijdschap en gejuich hem zou inhalen, ten einde hem op de oude plaats te herstellen, zoodra hij zich vertoonen zou.

In Augustus 1799 vertoonde zich voor de kust van Noord-Holland een vloot, met Engelsche en Russische troepen bemand. Zij voerde den Erfprins van Oranje naar het land zijner vaderen terug. De Oranjepartij was vol moed. Uitgewekenen van 1795 waren in de laatste weken teruggekeerd; zij hadden hunne woningen opnieuw betrokken en ingericht; zij maakten zich tot blijven gereed, overtuigd dat de oude orde van zaken gemakkelijk en snel zou worden hersteld. De natie zou met beide handen de geliefde Oranjevaan opheffen, om zelfstandigheid van Frankrijk te gewinnen en onder het oude vorstenhuis het verloren paradijs terug te vinden. Anton Reinhard Falck was in die dagen te Hamburg; hij zag de officieren dezer emigranten en hoorde hunne snorkerijen. „In afwachting van binnen weinige dagen de Bataafsche republiek vernietigd te zien, laten zij hier niet meer dan twee hemden te gelijk wasschen," schreef hij.

De Engelsche en Russische bondgenooten van den Prins

van Oranje landdden. De Bataafsche vloot gaf zich over, en eerlang deed de Erfprins zijn intocht in Alkmaar. Daar richtte hij tot de natie eene proclamatie, die het doel der terugkomst moest uitspreken en allen tot hem lokken.

Maar neen, hij richtte zich niet tot de natie. Hij sprak alleen tot hen, die vóór 1795 in de zeven gewesten regent waren geweest. Hun steun riep hij in, hun beloofde hij herstel. Allen, die aan de gehate revolutie bijval hadden geschonken, allen die maar *een sprekend bewijs* — zoo luidden letterlijk de bewoordingen der breedsprakige proclamatie — van hun aankleving van het tegenwoordig bestuur hadden gegeven, werden uitgestooten en verworpen. Niet bevrijding des lands van het vreemde juk, maar restauratie van al de gebreken, die tot de omwenteling hadden gedreven, werd beloofd of bedreigd.

„Zij hebben niets vergeten, zij hebben niets geleerd," zeide in later jaren Chateaubriand van de Bourbons. Dat woord gold ook van den Oranje-aanhang in 1799.

De natie hoorde het woord van den Prins van Oranje en beantwoordde het op de eenige wijze, die mogelijk was. De burgerij roerde zich niet ten gunste van het herstel eener staatsorde, die zij haatte. De republikeinsche regeering daarentegen werd gesteund in haar wapening. De Bataafsche republikeinen streden dapper naast de Fransche, om deze restauratie te verwerpen. Voor de tweede maal wierpen zij Oranje buiten. Voor de tweede maal schonken zij de voorkeur aan de afhankelijkheid van Frankrijk boven het oud bestuur. De keten mocht zwaar zijn, zij drukte minder dan de keten van misbruiken, die de volksontwikkeling had tegengehouden. Als de vrede kwam, zou zij afgenomen worden. Het einde der eeuw zou het einde der dienstbaarheid aan vreemde meesters zijn.

Zij, die zoo hoopten en geloofden, bedrogen zich. Nog was de Engelsche vloot niet weggezeild, toen een tijding uit Parijs zich verspreidde. Den 18[den] Brumaire had de generaal Bonaparte het Fransche Directoire uiteengejaagd. De revolutie had haar meester gevonden; de ijzeren hand van den Caesar sloeg de schakels van de slavenketen hechter vast en sleepte de Bataafsche republiek achter zijne zegekar met zich mede, zijn noodlot te gemoet. Voor dezen man was het weggelegd, door zijn druk de revolutie en Oranje te verzoenen.

IV

Daar is bij de waarneming van verleden tijden geen belangwekkender onderzoek, dan de wording na te gaan van denkbeelden en opvattingen, die niet meer gelden. Het geboorteproces van meeningen, die geen invloed meer oefenen, werpt in den regel meer licht op de ontwikkeling van personen en volken, dan de periode van haar verval.

Heerschende denkbeelden hebben gewoonlijk geen langer leven dan het geslacht, dat ze het eerst heeft omhelsd. Vijf en twintig jaar, en, zoo zij zeer sterk zijn, dertig jaren richten zij den loop der inzichten. Ook indien een volgende generatie dezelfde meeningen schijnt toegedaan, zijn het inderdaad niet dezelfde meer. Er zijn nieuwe elementen in opgenomen; het is een alliage geworden van oude en nieuwe bestanddeelen, dat wel den ouden naam kan dragen, maar inderdaad iets nieuws is. Er zijn geen kinderen, die uitsluitend hetzelfde liefhebben als hunne vaderen, omdat de oogen iets anders zien, iets anders waarnemen en de harten anders oordeelen.

Toch is de verklaring onjuist, die slechts in het verschil

van leeftijd de oplossing vindt. Want het oude geslacht ondergaat, bewust of onbewust, hetzelfde proces. De klove is niet zoo breed, als ze oppervlakkig schijnt, tusschen oude en jonge inzichten en heerschende meeningen. Wie dertig jaar met bewustzijn heeft geleefd, weet, dat elke volgende dag het werk van den vorigen heeft gewijzigd. Hij mag met weemoed terugzien op hetgeen hij in vroeger jaren met vuur heeft liefgehad en onwillig zijn, het als een dwaling te verwerpen, hij wéet, dat het voor altijd is voorbijgegaan. Het nieuwe moge hem niet aanlachen, hij erkent het als noodzakelijk. De wereldgeschiedenis kent geen enkele gedachte, die in haar oorspronkelijken vorm is verwezenlijkt. Wat er waarheid in was — en ook maar al te dikwerf de dwaling, die er in huisde — heeft zijn weg gevonden en zijn eigen terrein van ontwikkeling, in vormen, volkomen verschillend van het kleed, waarin het eerst werd voorgesteld en aanbevolen. Niet zelden openbaart het zijn bestaan in scheppingen, die in lijnrechten strijd met zijn ontstaan schijnen. Wie had in 1789 kunnen gissen, dat de leer der volkssouvereiniteit, die een bedreiging voor alle tronen scheen en in de maatschappij tot den ongehoorden eisch van gelijkheid van allen verleidde, de monarchie tot eene machtsontwikkeling zou voeren, gelijk de 19e eeuw heeft aanschouwd?

Over die uitkomst kan men oordeelen naar men wil: men kan ze toejuichen of betreuren. Maar het vermindert den roem niet van hem, wiens merkwaardige scherpheid van blik de mogelijkheid heeft erkend toen niemand anders ze nog voorzag, en wiens heerschersgenie ze reeds heeft verwezenlijkt, toen niemand ze nog denkbaar achtte. Er wordt nooit een doel bereikt zonder omstandigheden, die begunstigen, maar de belofte er in te lezen, is de roem

van het individu; te grooter, naarmate het wit stouter en verder boven het reikvermogen des menschen schijnt gelegen. De man, die in November 1799 het ros der revolutie in den teugel greep, om het te richten en te beheerschen, had het volle recht toen hij vier jaar later zich zelven de kroon op het voorhoofd drukte; want hij was, voorzoover het den mensch gegeven is, de schepper van zijn eigen lot geweest.

Er zijn slechts zeer enkelen, die zoo hoog zijn verheven en zoo diep zijn neergeploft; weinigen ook, wien zooveel wierook is toegezwaaid en die door zooveel slijk zijn getroffen. Maar ondanks beide blijft zijn historische beteekenis dezelfde. Napoleon Bonaparte is de zoon der revolutie, die zijn moeder niet op het kleed, maar op het hart is getreden, en toch haar laatsten wil heeft uitgevoerd.

Zij, die, als het nageslacht, den loop en afloop eener geheele verschijning kunnen overzien, worden in hun oordeel door sympathie of antipathie, door het gevoel van bevrediging of van teleurstelling geleid. Maar de tijdgenoot bouwt zijn oordeel op verwachting, op hoop en vrees. En weinigen waren er in 1800, die niet den stoutmoedigen veldheer toejuichten. Voor Europa zoowel als voor Frankrijk scheen zijn optreden de belofte van een betere periode. Met Napoleon eindigde de revolutie.

Gedurende de jongste elf jaar, die in Frankrijk aan zijn optreden vooraf gingen, had elke dag nieuwe onzekerheid gebaard. Het scheen, dat de nieuwe beginselen der revolutie niet bij machte waren de grondslagen van eene maatschappelijke orde te leggen, die aan de behoefte naar rust en veiligheid voldeed. Voor den overmoed der eerste jaren was afgematheid in de plaats getreden. Staat en maatschappij beide zagen naar een hoofd, naar een leider uit;

een heerscher werd vereischt, die de vrucht der revolutie zou handhaven, maar haar hartstochten bedwingen. Dit was het werk, dat Napoleon wachtte; dit de grond der toejuiching, waarmede Frankrijk en Europa hem welkom heetten.

De bevolking der Bataafsche republiek maakte geen uitzondering op den algemeenen regel. Na 1798 verhief zich langzamerhand weer de ultra-revolutionaire partij. Zij slaagde er in, bij verschillende verkiezingen hare aanhangers te doen kiezen. Er begon in sommige kringen, vooral in het voorjaar en den zomer van 1799, een stemming op te komen, volgens welke men niet ver genoeg gegaan was en de tegenstanders te veel verschoond had. De aanhangers der regeering waren beducht voor gewelddadigheden van de zijde der terroristische partij. Daar brak de 18e Brumaire aan.

Wil men de beteekenis van Napoleon's *coup d'état* voor ons land zien, niets schetst ze duidelijker dan een bladzijde uit de mémoires van Maurits Cornelis van Hall. De bekende schrijver was in die jaren lid der Eerste Kamer en behoorde tot de gematigde revolutionairen. Hij verhaalt, hoe een aantal vertegenwoordigers met den Franschen generaal Brune samenspanden, om een nieuwe omwenteling tot stand te brengen. Dag aan dag namen de leden der vertegenwoordiging hunne plaatsen vol onrust in, vreezende dat ruw geweld hen uiteen zou drijven.

„Op den 13den November" — zoo vertelt M. C. van Hall — „bevond ik mij in de Eerste Kamer, toen een der buitenlandsche gezanten, met wien ik bevriend was, mij roepen deed. Ik kwam bij hem op zijn galerij en vernam toen, dat dien morgen een hoofdofficier uit Parijs was gekomen, met de tijding, dat de generaal Bonaparte zich van het bewind had meester gemaakt. Ik begaf mij terug naar

mijne plaats en deelde het aan mijne bevriende ambtgenooten mede, wie het bericht, evenals mij, met blijdschap vervulde. Dit bleef bij de andere leden der vergadering niet onopgemerkt, en een hunner richtte zich tot mij met de vraag, of er nieuws was? Niets, antwoordde ik, niets, dan alleen, dat er in ons land geen omwenteling meer zal plaats hebben, en dat ik niet op last van onverlaten gevangen genomen, gebannen of van mijn post ontzet zal worden." De vrager verbleekte en verwijderde zich.

Napoleon's optreden was het einde der revolutie en daarom werd het toegejuicht door dat groot getal van patriotten, dat van gewelddadigheid afkeerig was. Dezelfde mannen, die in 1795 tegen tirannen hadden gewaarschuwd, verheugden zich, dat een krachtige mannenhand zich ophief om de maatschappelijke wanorde te beteugelen. De teleurstellingen der laatste vier jaar hadden te veel moedeloosheid gewekt, om niet rust te vinden in de zekerheid, dat één wil zou heerschen.

Maar deze ééne wil beloofde aan de Bataafsche republiek niet alleen rust, zij beloofde ook verzoening. De Oranjepartij mocht in 1799, bij den inval der Engelschen, zich slechts weinig geroerd hebben, zij bestond. Onder de aanhangers van het oude bestuur, vooral die van jonger leeftijd, waren tal van bekwame mannen. De gematigde revolutionairen hadden reeds lang begrepen, dat de tweespalt in de natie niet zou ophouden, voordat leden der Oranjepartij in de besturen waren opgenomen. Na 1798 waren meerderen hunner tot ondergeschikte betrekkingen geroepen, maar in de eerste collegiën van staat namen zij nog geen plaats in.

Napoleon verzoende als Eerste Consul de revolutie met de kerk en met de oude geslachten. Hetzelfde deed zijn

invloed in de Nederlanden. Ook hier zocht hij alle partijen aan zich te verbinden, door hun het uitzicht op binnenlandsche rust, orde en veiligheid te openen. Het bekommerde hem weinig, hier evenmin als in Frankrijk, tot welke partij men vroeger behoord had. In 1800 en 1801 wist het publiek gerucht te Parijs en in den Haag te vertellen, dat het zijn plan was, het Oranjehuis te herstellen. De erfprins van Oranje — de zoon van Willem V — zou als Eerste Consul aan het hoofd der Bataafsche republiek worden gesteld. Het was onmatige vrees of buitensporige hoop, die deze verwachting in het leven riep, want Napoleon was de man niet, om eene restauratie tot stand te brengen. Slechts verzoening met den Oranjeaanhang begeerde hij, opdat de Republiek beter geregeerd en daardoor krachtiger bondgenoot van Frankrijk zou worden.

Na de mislukte landing in Noord-Holland in 1799 had Willem V zich teruggetrokken. Op eene vraag van velen zijner aanhangers had hij de verklaring afgelegd, dat hij hen van den eed van trouw ontsloeg en vergunde in staatsdienst te treden. Voor een deel was het *bonne mine à mauvais jeu;* voor een ander deel politieke berekening. Zoo zijn aanhang ophield openlijk vijandschap tegen Frankrijk aan den dag te leggen en in den staat van zaken eindelijk berustte, mocht het Oranjehuis op Frankrijk's hulp hopen, waar het de toegezegde schadeloosstelling gold. Willem V trad van het politiek tooneel af, en zijn zoon de Erfprins betrad het.

In Februari 1802 verscheen hij, op uitnoodiging van Napoleon, te Parijs. „De prins van Nassau-Dietz" — zoo las men in de *Gazette de Leide* van Luzac — „is gisteren ten twee ure aan den Eersten Consul voorgesteld. De illustre balling wekte veel belangstelling. Hij werd met

al de onderscheiding bejegend, waarop de schoonbroeder van den koning van Pruisen kon aanspraak maken." Het erkende doel zijner komst was de regeling der schadeloosstelling, die Pruisen voor hem bedongen had. Een keurvorstendom in Wurzburg en Bamberg werd hem als lokaas voor oogen gehouden, maar verwerven deed hij het niet. Het schamele Fulda met zijne betrekkelijk geringe inkomsten was alles, wat hij in 1802 ontving en wat hem reeds vier jaar later opnieuw werd ontnomen. Niettemin had het feit der onderhandeling en der aanneming de Oranjepartij in de Republiek van haar hoofd beroofd en de hoop op eene restauratie voor goed uitgebluscht. Op Napoleon's wenk kwam er in 1801 eene staatsverandering tot stand, die ook in de provinciale besturen en in de landsregeering mannen van het oude bestuur riep. Verzoening der staatspartijen was de heerschende leus. Eene algemeene amnestie werd afgekondigd en velen van de oude regeering werden in hun posten hersteld. Slechts enkelen, zooals Gijsbrecht Karel van Hogendorp, bleven onverzoenlijk weigeren, zoolang de Prins van Oranje niet aan het hoofd van den staat werd geplaatst. Doch het meerendeel der oude regenten greep gretig de gelegenheid aan, opnieuw invloedrijke posten te bekleeden, als droegen zij de oude namen niet meer. Zij namen de houding aan alsof de druk van den Eersten Consul een eerste schrede was voor een geheelen terugkeer tot een stadhouderlijk bestuur. De gematigde patriotten stelden de veiligheid en rust boven alles en ruimden gewillig aan de oude tegenstanders eene plaats nevens zich in. Beiden zouden ontwaren, dat alleen de afkeer van een democratisch bestuur op de grenzen van Frankrijk de politieke gedragslijn aan den Eersten Consul had bepaald. Door de samenvoeging der beide partijen in dezelfde collegiën verzwakte

hij den invloed van beide en onderwierp ze des te zekerder aan zijn wil.

Doch in 1801 waren er slechts zeer weinigen, die deze politieke berekening peilden. De man, die voor zijn naaste omgeving een sphynx was, wiens plannen niemand ried, was voor de publieke opinie de staatsman, die orde, verzoening en vrede beloofde.

Sedert 1795 was de Republiek in Frankrijk's gevolg strijdvoerende met Engeland. Het drukkend tractaat zou slechts eindigen met den vrede. Napoleon was de veldheer, die de vijanden door overwinning tot vrede zou dwingen. Niet alleen ons land, ook de machtige bondgenoot had behoefte aan rust; aan beiden zou hij ze schenken.

Het is gemakkelijk, na ruim tachtig jaar minachtend de schouders op te halen over den tijdgenoot, die in Napoleon den bedwinger der revolutie, den verzoenenden staatsman, ja den vredevorst begroette. Maar een dwaling, door de uitnemendste tijdgenooten gedeeld, heeft recht van bestaan gehad. Hij schonk wat men verwachtte. In Februari 1801 maakte de vrede van Luneville aan den oorlog met Oostenrijk, in Maart 1802 het verdrag van Amiens aan dien met Engeland een einde.

Een vreugdekreet ging op in de Republiek, het lijden scheen geëindigd. Al ging Ceylon voor altijd verloren, de andere koloniën kwamen aan het moederland terug. Thans beloofde de zeevaart, niet langer belemmerd door Engelsche kapers en oorlogsschepen, aan den handelsgeest der Bataafsche ingezetenen het openen van nieuwe bronnen van bestaan en van welvaart. De fabrieken, kwijnende, zoo niet gesloten door het gebrek aan vertier, zouden herleven. De Bataafsche vlag, die tot kort geleden niet anders dan op binnenwateren en reeden werd aanschouwd, zou opnieuw

in alle werelddeelen en in alle zeeën wapperen. Men behoefde geen neutrale vlaggen meer: het droevig middel, dat de nood onze handelaren had doen bezigen, schoon niet altijd met goeden uitslag. De grootste en de stoutste verwachtingen werden gekoesterd; zelfs de drukkende schuldenlast, die na 1795 met weinig minder dan 300 millioen was bezwaard, scheen geen reden tot onrust meer op te leveren. Met het herstel der vaart op onze volkplantingen en buitenlandsche bezittingen kon hij gedragen worden. En aanvankelijk schenen die blijde verwachtingen der vervulling nabij. „Men begeve zich slechts" — zoo schrijft een tijdgenoot, boven velen tot oordeelen bevoegd, Appelius, de latere minister van finantiën — „men begeve zich slechts naar de zeeplaatsen, en ook de meest oppervlakkige beschouwer zal met verrassing en blijdschap de ongewone werkzaamheid opmerken. Men ziet alom kielen, welke te lang werkeloos hadden gelegen, herstellen en optuigen; men wordt het gewoel gewaar, hetwelk het bestellen en gereedmaken der cargasoenen noodwendig ten gevolge heeft. Het geldgebrek zelf, dat zich alom doet gevoelen, is het sterkste getuigenis van een vernieuwde werkzaamheid in den handel, die de ledig liggende kapitalen opnieuw in omloop brengen zal; de klimmende prijs van de Nationale Schuld, het voorteeken van het herlevend crediet, geeft aan hun houders de hoop, om hun verminderde kapitalen te herstellen en daardoor, bij onvoorziene rampen, in staat te zijn om ze te keeren." Werkelijk scheen de plotselinge herleving van den handel de schoonste toekomst te verzekeren, nu de zee weer open was en de koloniën opnieuw toegankelijk waren. Uit alle havens stroomden vloten van gereedliggende bodems uit, om de opgestapelde producten uit Java te halen, de vaart met de West-Indiën te her-

nieuwen en de korenschuren der Oostzee in de lang gesloten pakhuizen over te storten. Elke tak van handel en nijverheid herleefde, en reeds in het eerste jaar kwamen meer dan 4000 schepen onze havens binnenloopen.

Wanneer men aan den jammerlijken toestand denkt, waarin de Republiek door de rampen van den krijg was gebracht, dan is de geestdrift, de ingenomenheid met den man, wiens zwaard den vrede had bewerkt, volkomen te verklaren. In breede trekken het verval te teekenen is onnoodig. Slechts een enkele volsta. Hendrik Fagel, de vroegere griffier der Staten-Generaal, kwam in 1802, na acht jaren afwezigheid, in den Haag. Hij vond alles zichtbaar veranderd: het getal van nieuwe gezichten en van vreemde menschen was zoo groot, dat hij ternauwernood twee à drie personen ontmoette, die hij herkende. "Lieden, die te voren in overvloed leefden, zijn bijna tot den bedelstaf gebracht; anderen geheel door gebrek verteerd en vóór den tijd oud en zwak geworden. Over het getal bedelaars en behoeftigen op straat was ik verbaasd. Als de Engelsche gezant in zijn eenvoudige koets uitrijdt, vindt hij zich door eene volksmenigte omringd, die hem aangaapt, alsof zij nooit een Engelschman of een rijtuig hebben gezien; maar de meesten uit dien hoop zijn bedelaars, die hun hand in het rijtuig steken om iets te krijgen." De schets overdreef niet, want werkelijk was de toestand treurig. De vermogenden teerden op vroeger verworven schatten, maar de algemeene welvaart had bitter geleden. De armoede was toegenomen en de inkomsten van de instellingen van liefdadigheid waren verminderd.

Aan al dezen jammer zou thans een einde komen. De handel zou de armoede bannen, terwijl de staat gelijktijdig als onafhankelijke mogendheid in Europa optrad. Bij de

vredestractaten was de Bataafsche republiek door Engeland, Pruisen en Oostenrijk erkend. Vertegenwoordigers van vreemde mogendheden werden weer in den Haag, als in oude tijden, gezien, en de diplomatieke betrekkingen hernieuwd. Met het hersteld uiterlijk aanzien ging het herstel der oude vormen gepaard. De vertegenwoordiging der Republiek in het buitenland werd met een onbekrompenheid geregeld, die beter met de gouden dagen van het verleden dan met den tegenwoordigen toestand strookte. De oude titels vingen aan, weder in de mode te komen; de *Hoogmogenden* en *Edel-Grootachtbaren* herleefden, terwijl de *burgers* en *burgeressen* langzamerhand in onbruik geraakten. Zelfs het oude Groot Zegel der Staten-Generaal, met zijn leeuw, die een bundel, niet van 7, maar van 17 pijlen hield omkneld, werd opnieuw gebezigd. Vormen, sedert lang verwaarloosd, ja geminacht als eigen aan de oude orde van zaken, lachten ook de nieuwe mannen toe, die door de Revolutie waren opgekomen. Het prestige, dat de oude republiek in de oogen van Europa had bezeten, scheen aan de opvolgster door gelijkheid van namen en overeenstemming van uiterlijke vormen verzekerd.

Doch al deze schoone droomen van nieuwen bloei en nieuw aanzien waren bestemd slechts een kort leven te hebben. De Bataafsche republiek zou haar onafhankelijkheid van Frankrijk nimmer herkrijgen, Napoleon sloeg de ketens enger vast. Toen de vrede van Amiens was gesloten, moesten de Fransche troepen, volgens de tractaten, ons grondgebied verlaten. Zoolang een Fransch generaal en een Fransch leger in de Republiek vertoefden, kon er in goeden ernst van geen vrijheid sprake zijn. Met nadruk drongen de mannen des bestuurs er bij Frankrijk op aan, dat zij teruggeroepen werden. Dit geschiedde echter niet. Wel

verlieten zij de Hollandsche steden, maar slechts om zich in de Brabantsche te legeren. Tevergeefs schreven Schimmelpenninck, onze gezant te Parijs, en zijn opvolger De Vos van Steenwijk nota op nota; tevergeefs wezen zij mondeling Napoleon en Talleyrand op het gebiedend voorschrift der tractaten. De Eerste Consul wilde er niet van hooren, en Talleyrand schudde veelbeteekenend het hoofd telkenmale als er sprake van was en waarschuwde onzen gezant: "Het zijn niet de vrienden der Bataafsche republiek, die het wenschen; gij zult u beklagen, als het te laat is." De sluwe diplomaat, die, beter dan iemand, den geest van den Eersten Consul peilde en zijne staatkunde tegenover Europa begreep, voorzag, dat de aandrang uit de Republiek slechts ongunstig op Bonaparte's stemming zou werken en wellicht tot besluiten hem drijven, erger dan het kwaad, dat de klachten in het leven riep.

Tijdens de vredesonderhandelingen had de Eerste Consul eens zijn minister van buitenlandsche zaken gelast, om aan den burger Schimmelpenninck het volgende op te merken: "Staten die, zoo als Holland, door hun dwaze politiek te gronde zijn gegaan, die, na tegen Frankrijk den oorlog gevoerd te hebben, overwonnen en veroverd zijn, behooren ons de moeite te sparen hun het beginsel van hun tegenwoordig bestaan te herinneren. Dat bestaan hebben zij aan ons te danken; wij zijn hun niets, zij ons integendeel alles verschuldigd. De Fransche regeering heeft niet opgehouden het belang, dat zij in de Bataafsche regeering stelt, aan den dag te leggen. Het bewind der Republiek behoort te beseffen, welk gevaar het zou loopen, wanneer die belangstelling bekoelde."

De bedreiging, die deze woorden bevatten, was alleszins duidelijk. De man, die zich tot beheerscher niet alleen van

Frankrijk, maar ook van Zwitserland en Italië opwierp, zou niet schroomen ook de Bataafsche republiek aan de eischen zijner staatkunde op te offeren, zelfs met vertreding der formeelste verdragen.

Toch mag de schuld van den toestand niet uitsluitend op hem worden geworpen. Had Engeland den vrede van Amiens uitgevoerd, de Eerste Consul zou vermoedelijk de Nederlanden hebben ontruimd. Maar Engeland deed hetzelfde als Frankrijk, doch op een ander terrein.

In den langdurigen strijd met de Fransche revolutie had de regeering van koning George Malta bemachtigd en zich van Egypte meester gemaakt. Beide, Malta en Egypte, moesten volgens den vrede worden ontruimd. Maar Engeland bleef nalatig, stelde uit, was blijkbaar onwillig. Voor Frankrijk scheen het een levenskwestie, omdat het de vrijheid der Middellandsche Zee in zich sloot. Van hoe veel gewicht het kleine Malta was en hoe groot het recht van den Eersten Consul er op te staan, bewijst het woord van Guizot, in 1836 in de Fransche Kamer gesproken: „Van den top van Gibraltar beheerscht Engeland den mond, van Malta den boezem der Middellandsche Zee. Zij mag geen binnenwater van Engeland worden."

Frankrijk noch Napoleon konden het overwicht van de groote zeemogendheid op den weg naar Indië toestaan. Engeland daarentegen wilde de bezette posten niet prijsgeven, uit vrees van over Egypte heen in zijne rijke koloniën te worden verontrust. De beide natiën en regeeringen wantrouwden elkander en wilden de wapenen niet uit de hand leggen, die zij eerlang, als de krijg zou hervat worden, zouden behoeven. Na weinige maanden was te voorzien, dat de vrede van Amiens slechts een wapenstilstand zou geweest zijn. Het door Frankrijk geïsoleerde Engeland kon

noch wilde berusten in de ondergeschikte en onbeduidende verhouding tot Europa, waarin de overwinningen van den Eersten Consul het hadden gebracht. De groote zeemogendheid en de eerste militaire natie van het vaste land vingen opnieuw den worstelstrijd aan, wier prijs de suprematie over dit werelddeel was.

„Geheel Frankrijk is een militair kamp; de Bataafsche republiek is slechts een der voorposten", — met deze woorden had indertijd Schimmelpenninck de opvatting van Napoleon geteekend. Zij deed voorzien, wat de nieuwe krijg aan ons land brengen zou. De hoop, die een kort oogenblik werd gekoesterd, dat de strijdvoerenden genegen zouden zijn, de Republiek neutraal te verklaren, was spoedig verdwenen. Toen de oorlog werd hervat, moest de Republiek in een nieuw tractaat bewilligen, weinig ongunstiger dan het vorige. Niet alleen te land moest zij troepen onderhouden, maar ook ter zee de plannen van den Consul, die straks Keizer werd, tegen Engeland ondersteunen. Minder dan ooit werd van haar onafhankelijkheid gesproken, meer dan ooit werd zij als vazalstaat beschouwd en bejegend. Toen het veelhoofdige staatsbewind — een raad van 12 leden — dat de Republiek heette te besturen, onmachtig bleek voor zijn taak en door overmoed en zwakheid beide den toorn van „den man der eeuw", gelijk Falck Napoleon noemde, had opgewekt, was het slechts een noodzakelijk gevolg der bestaande afhankelijkheid, dat hij rechtstreeks op den vorm des bestuurs ingreep en een nieuwen voorschreef. De monarchale regeeringsvorm moest ook in de Bataafsche Republiek de krachten des volks in ééne hand vereenigen, opdat deze te beter tot Frankrijk's dienst zouden zijn. Op den 29sten April 1805 aanvaardde Schimmelpenninck het raadpensionarisschap der Republiek, hem door den Fran-

schen keizer met goedkeuring der bevolking opgedragen — neen, opgelegd.

V

Rutger Jan Schimmelpenninck had een rijke loopbaan achter zich, toen hij als het hoofd van den staat optrad. Ook hij was een kind der revolutie. Uit een doopsgezind geslacht gesproten, was de weg tot staatsambten hem gesloten geweest; de omwenteling had ze hem geopend. Als advocaat had hij, de zoon van den Deventerschen handelaar, zich te Amsterdam gevestigd en onmiddellijk de zijde der patriotten gekozen. Wij vinden hem reeds in 1787 onder hen een hoofdrol vervullende. Schimmelpenninck is de man, die namens de democratische partij met den afgezant des Pruisischen konings, toen de broeder van prinses Wilhelmina, onderhandelingen ter verzoening aanknoopte. In de jaren der restauratie is hij de verdediger en raadsman der vervolgden, maar zoo groot zijn de omzichtigheid en het beleid, die hem kenmerkten, dat niemand met juistheid de rol weet te teekenen, die hij gespeeld heeft.

Met de komst der Franschen treedt hij uit de duisternis op den voorgrond, en neemt onmiddellijk een eerste plaats in. Hij is de eerste voorzitter van het voorloopig bestuur van Amsterdam. Het is in die betrekking, dat hij de grondslagen legt van het groot vertrouwen, dat hem van de zijde der natie ten deel valt en steeds volgt. Schimmelpenninck is een der weinige historische personen, die nooit de volksliefde heeft verloren; hij heeft nooit ondervonden, dat de Tarpejische rots grenst aan het Kapitool.

Populariteit, en vooral blijvende, ongeschokte volksgunst, wordt slechts verworven door hem, die niet alleen de natio-

nale wenschen, maar ook de nationale eigenaardigheden, ja haar gebreken vertegenwoordigt. Schimmelpenninck is revolutionair geweest, heeft geloofd in Napoleon, voor hem gebogen, ja hem gevleid; hij heeft zich verheugd in de herstelling der nationale zelfstandigheid en koning Willem I gediend. Zij, die hem meer van nabij kenden, bespeurden zijne zwakheid van karakter niet minder scherp dan zijne kracht. Maar hij was de zuivere representant der patriotsche idealen en van hun goed vertrouwen en lichtgeloovigheid. De natie zag in hem den eerlijksten vertegenwoordiger van haar eigen illusiën, van haar eigen streven, van haar eigen veranderde meeningen en inzichten. Daarbij was zijn persoonlijk karakter vrij van den blaam, dien een lang openbaar leven zoo dikwerf op publieke mannen werpt.

Toen de revolutie aanving, werd hij het hoofd der gematigde partij, die van geen terroristische wraaknemingen weten wilde. In 1795 — het is misschien de schitterendste periode van zijn leven — was het zijn woord en zijn persoonlijke moed, die de reactie der wraakzucht tegenhielden. In de Nationale Vergadering poogde hij een bijkans onmogelijke brug tusschen het oude en het nieuwe te leggen, maar het schaadde zijne reputatie niet. Aan zijne oprechtheid, aan de onbaatzuchtigheid van zijne bedoelingen werd niet getwijfeld. Zelfs de heftigste tegenstanders brachten hulde aan zijne welsprekendheid en de zuiverheid zijner beginselen. Als wij zijne redevoeringen lezen, afgescheiden van de lijst waarin zij voorkomen, dan klinken zij breedsprakig, dan spreken wij van phraseologie. Maar als wij ze leggen naast die zijner ambtgenooten, als wij hem hooren na en voor anderen, dan wordt hij kernachtig en sober. Na 1797 onttrok hij zich aan het politieke leven, zoo het scheen, voor altijd. Doch reeds in

het volgende jaar was de korte quarantaine geëindigd. Toen de terroristische partij voor nieuwe woelingen deed vreezen, vertrok hij in 1798, om haar den steun der Fransche regeering te ontnemen. Schimmelpenninck — dit is steeds bij zijne beoordeeling en waardeering over het hoofd gezien — is de staatsman der revolutie, die in zijn geheele loopbaan de hardnekkige bestrijder der ultrapartij is en daaraan zijne carrière dankt. Vandaar zijne bewondering, in den aanvang, voor Napoleon, die de woeste driften temt en de demagogen machteloos maakt.

Diezelfde geest van gematigdheid verklaart zijne volharding op politiek gebied. Bij herhaling vinden wij uitdrukkingen van hem, dat hij wenscht tot het ambteloos leven terug te keeren. Maar hij doet het nooit. Waarom niet? Schimmelpenninck is een der eersten, die ontnuchterd is door de revolutie; maar weinigen houden zóó lang hunne idealen vast. Ook in de ongunstigste omstandigheden ziet hij nog altijd eenig licht. Hij geeft den moed niet op; den moed, het vertrouwen in de begunstiging, die de loop der gebeurtenissen kan schenken; den moed, het vertrouwen in zich zelf. Hij is de laatste jaren zijns levens blind, maar neemt toch deel in alles, en leeft in de jachtavonturen, die zijn zoon en anderen hem vertellen. Zoo was het ook op politiek gebied, in vroeger tijden. Hij zag licht, waar het anderen duister was. Deze man wanhoopte niet, en dat was zijn kracht.

Hij wanhoopt ook niet in zichzelf. Het zou moeilijk vallen, groote resultaten van zijn politiek leven op te sommen, want ze zijn er niet. Maar hij is zich bewust, dat hij gedaan heeft, wat mogelijk is, dat ook anderen niet meer zouden verkregen hebben. En dat gelooven allen van hem. Een enkel oogenblik daargelaten, toen hij toe-

valligerwijze niet op zijn post was, heeft hij steeds aan de spits gestaan, waar het gold de belangen van zijn vaderland tegen Frankrijk te bepleiten. Het was zijne schuld niet, dat de bondgenoot, republiek of keizerrijk, weinig gevoelig voor argumenten was, aan zedelijke beginselen, eischen van rechtvaardigheid, heiligheid van tractaten enz. ontleend.

Toen Napoleon hem de eerste opening deed van de hooge waardigheid, die hij hem toedacht, schrikte hij er voor terug. Zijne ingenomenheid met den Franschen keizer was afgekoeld en de moeielijkheden waren zoo velerlei, dat zij schijnbaar onoverkomelijk waren. Maar bij nader inzien begon hij de zaken kalmer te beschouwen. Hij achtte het mogelijk, zijn vaderland belangrijke diensten te doen. Hij stelde voorwaarden, die niet werden aangenomen of in termen, welke voor de vervulling deden vreezen. Hij gaf toe en nam het raadpensionarisschap voor vijf jaar aan. De oude Brantsen, zijn opvolger als gezant te Parijs, een cynische zeventiger, schreef: „Ik ben nooit dupe geweest van den geaffecteerden dwang om zoo een brillante post aan te nemen." Het oordeel was volkomen onbillijk, want de post was weinig brillant. Het zou Schimmelpenninck geen moeite gekost hebben, om de hooge betrekking voor zijn leven te verkrijgen. Juist de tijdelijkheid was een der voorwendsels van Napoleon's later gedrag. En de geheele houding van Schimmelpenninck in de weinige maanden zijner regeering bewijst, dat hij zich volstrekt niet monarch, maar slechts den eersten onder zijne gelijken gevoelde. Oude Oranjeklanten, zooals Verhuell, die in dienstbaarheid en onderwerping aan Napoleon Schimmelpenninck verre overtroffen, ergerden zich over de lijfwacht en de hofhouding van den vroegeren advocaat, nu hoofd van den staat,

en spraken van de ijdelheid van Mevrouw Schimmelpenninck, de dochter van den notaris Nahuys te Amsterdam, die aan de verleiding om te schitteren geen weerstand had kunnen bieden. Maar de jaloezie deed in die kritiek zich in niet geringe mate gelden, en zij, die struikelden over zoodanige zaken, miskenden geheel de moeielijkheid zijner positie, die zij niet verlichtten.

In Mei 1805, toen Schimmelpenninck zijn hoog ambt aanvaardde, waren Frankrijk en de Republiek, gelijk geheel Europa, slechts met ééne gedachte vervuld: de landing in Engeland. In alle havens van het keizerrijk werden de schepen gereed gemaakt, die voor den overtocht moesten dienen. Ook de afhankelijke staten leverden een contingent, dat hunne krachten verre te boven ging. Over het Nederlandsche eskader voerde de Schout-bij-Nacht, later Vice-Admiraal Verhuell het bevel. Een zeldzaam mooi man, uitnemend hoveling, door zijne innemende vormen de lieveling der vrouwen en van het keizerlijk geslacht, was hij er in geslaagd, bij een enkele verschijning de gunst van Napoleon zoo volkomen te winnen, dat de oude aanhanger van Oranje op eenmaal in een vurig Bonapartist werd bekeerd. Hij had het geluk, door een stoutmoedigen tocht, waarop hij de jeugdige Bataafsche vloot, zonder een schip te verliezen, al strijdende met beter bemande en beter gewapende Engelsche schepen, naar een der Fransche havens voerde, de groote verwachting, die van hem gekoesterd werd, te rechtvaardigen. Hij smachtte naar de eer, het landingsleger van Napoleon naar Engeland over te voeren, en bitter was zijne teleurstelling, toen het uitbreken van den derden Coalitiekrijg de geheele onderneming deed staken.

Zijne eerzucht scheide niet dan onwillig van het grootsche

vooruitzicht, onder den man der eeuw zijn naam voor alle volgende tijden met roem te overladen.

Ook voor Schimmelpenninck en de Bataafsche republiek was het staken der stoute onderneming eene zware teleurstelling. De tijdgenooten twijfelden niet aan de mogelijkheid van slagen: Engeland's verdedigingsmiddelen waren in slechten staat, op geen leger kon het roemen, in staat zich met het Fransche te meten. Op een snelle en beslissende overwinning, die Engeland tot den vrede zou dwingen, was gehoopt. Dit uitzicht had Schimmelpenninck in elken eisch doen berusten, die uit Parijs tot hem werd gericht, of van het kamp van Zeist, waar Marmont het landingsleger vereenigd hield, hem was toegezonden. De noodlottige uitkomst deed alle hoop op verlossing verloren gaan, die de vrede zou hebben aangebracht. De troepen zouden het land hebben verlaten, en Napoleon — zoo had hij mondeling verzekerd — zou met den jammerlijken finantiëelen toestand hebben rekening gehouden, om de Republiek te ontlasten.

In plaats van de rust des vredes en de herademing, die zij schenken zou, dwong de op nieuw ontbrande krijg tot grooter inspanning en opoffering. De continentale strijd, die den zee-oorlog verving, nam grooter afmetingen dan een der vorige oorlogen aan. Op Pruissen na, werden alle groote mogendheden er in medegesleept. Rusland, Oostenrijk en Engeland traden vereenigd op tegen den navolger van Charlemagne, die een werelddeel poogde te beheerschen. De troepen, in de Nederlanden gelegerd en door de Republiek onderhouden, verlieten haar grondgebied, om de bevelen des keizers te volgen. Hij zelf richtte zijne scharen en de troepen der afhankelijke verbondenen tegen Oostenrijk, dat zijn leger bij Ulm zag verloren gaan. Op Ulm

volgde een grooter en beslissender wapenfeit: den 4den December had bij Austerlitz de beroemde drie-keizersslag plaats, die Alexander met Napoleon verzoende en de heerschappij over Europa deed deelen.

Uit het kleine hoekske, dat de Bataafsche republiek werd geheeten, volgden angstige blikken de wereldgebeurtenissen. Wat waren, vergeleken met de dagen van Ulm en Austerlitz, de bijkans onbeduidende voorvallen der Republiek? Ook haar lot lag in de schaal, waarin de overwinnaar zijn zwaard wierp. Misschien — zoo werd er onder de mannen gesproken, die de Republiek als staatslieden vereerde — zou de overwinning van Napoleon haar ten goede komen. Toen de vrede van Pressburg in December 1805 werd gesloten, zag men de trouwe bondgenooten, Baden, Beijeren, Wurtemberg, rijkelijk beloond: zou de oudste van Frankrijk's verbondenen met ledige handen moeten uitgaan?

Het was niet Schimmelpenninck, die deze hoop koesterde of uitsprak. Hij begeerde geen belooning voor zijn land: hij wenschte slechts vrede, om de wonden van den krijg te heelen en de welvaart te herstellen.

Met de onpartijdigheid van een hoofd van den staat had hij van het eerste oogenblik zijns bestuurs af, een beroep op bekwaamheid en talent gedaan, onverschillig tot welke partij zij behoorden. Wie den staat dienen wilde en kon, was welkom. Heftige revolutionairen, als Gogel en van Hooff, zaten zeer gemoedelijk en gezellig naast oude Oranjegezinden als Six en Heintje van Stralen; de tijd had de scherpe lijnen wat verzacht en zij spraken niet veel over het verleden. Het tegenwoordige was zwaar en de toekomst duister genoeg om hen bezig te houden. Hoe zou de Republiek het hoofd boven houden, zoolang de strijd met

Engeland de zee voor haar handel sloot? Hoe zou zij bij voortduring aan den steeds klimmenden aandrang en de steeds stijgende eischen van den keizer kunnen voldoen? Ziedaar de vragen die hem kwelden.

Het waren Gogel's talent en Schimmelpenninck's vaderlandsliefde, die eene oplossing schenen te vinden. Uit Parijs was het denkbeeld van eene reductie der rente bij herhaling aanbevolen. Gogel stelde den maatregel gelijk met een staatsbankroet en drong op trouw aan de voorwaarden der leeningen aan. De Raadpensionaris, die de zaak van minder hoog gewicht beschouwde, liet zich door Gogel overreden en gaf zijne toestemming tot diens plannen. Onder Schimmelpenninck, den ouden foederalist, werd het eerste plan van algemeene belastingen in de Republiek ingevoerd. Hoe drukkend het stelsel ook was en moest zijn wegens de zware opbrengsten, die gevorderd werden, openlijke tegenstand werd nergens geboden. De geforceerde heffingen op kapitalen en inkomsten hielden op; niets werd voor provinciale behoeften gevorderd; municipale octrooien en gemeentelasten waren onbekend; opcenten kende niemand.

Groot waren natuurlijk de bezwaren bij de invoering, maar zij werden alle overwonnen en de booze profeten, die minder inkomsten hadden voorspeld, zagen zich reeds in het tweede trimester beschaamd, toen de opbrengst verre de raming overtrof. Had vrede met Engeland de herleving van den handel vergund, het beter finantieel beheer zou den staat uit zijne finantieele ongelegenheden hebben gered en de wonden van vroeger jaren, zooveel het mogelijk was, ras hebben geheeld. Toch blijft het de roem van Schimmelpenninck's bestuur, dat het in finantieel opzicht den eersten en beslissenden stap heeft gedaan, om de nationale eenheid tot eene waarheid te maken.

En niet alleen in dit opzicht. De weinige maanden van zijn bewind zagen ook de eerste wet op het lager onderwijs tot stand komen. Vergelijkenderwijs en voor dien tijd, wat later dagen ook doen oordeelen, was de regeling heilzaam en gelukkig, omdat hier de eenheid des volks tot grondslag werd gelegd. Voor geen eischen van provinciale souvereiniteit was op het gebied der financiën of op dat der volksopvoeding plaats. Men groeide niet op en betaalde niet als Groninger of Zeeuw, maar als inwoner der Bataafsche republiek.

Er zijn weinig regeeringen van zoo korten duur als die van Schimmelpenninck, welke op maatregelen van zoo beslissend en blijvend gewicht zich mogen beroemen. De verdienste is te grooter, omdat zij tot stand kwamen onder omstandigheden, die traagheid en werkeloosheid alleszins verklaarbaar zouden gemaakt hebben. Want de hoop om dank of vrucht te oogsten kon niet lang worden gevoed.

Tijdens de onderhandelingen over het raadpensionarisschap had Napoleon den nieuwen staatsvorm, dien hij aan de Republiek opdrong, herhaaldelijk een *proeve* genoemd, voornamelijk omdat hij Schimmelpenninck niet bewegen kon, de erfelijkheid der betrekking toe te geven. De patriot van 1795 dweepte in 1805 met de constitutie der Vereenigde Staten, die een verkiesbaren en aftredenden president aan 't hoofd heeft. Voor Napoleon was dit een grief, dien hij toen en later niet verzweeg. De stichter van eene dynastie wilde in een aangrenzend land geen afwisseling van presidenten dulden.

Doch in nog ernstiger zin was het raadpensionarisschap een proeve. De keizer wilde over de krachten der Republiek onbepaald beschikken. Zoo Schimmelpenninck zich

geleend had tot zijne bedoeling, zelfs de zege bij Austerlitz zou hem niet ten val hebben gebracht.

Zoolang er sprake was van de landing in Engeland, had Schimmelpenninck aan elken eisch tot versterking der vloot voldaan, maar de raad, om door dwang matrozen te lichten, was niet opgevolgd. Toen Engeland het vasteland van Europa tegen Frankrijk in de wapenen bracht, kende Napoleon's toorn geen grenzen. Tegen de zwakke Republiek achtte hij alles geoorloofd. In Juni rukte eene afdeeling Fransche troepen, op stelligen last van hun gouvernement, over de Brabantsche grenzen; zij overvielen over de uitgestrektheid van eenige uren alle particuliere en winkelhuizen, haalden, onder voorwendsel dat het Engelsche waren waren, de goederen, die zij vonden, er uit en voerden ze op 96 karren naar Antwerpen. Het was suiker uit onze raffinaderijen, tabak, hier bewerkt en gekorven, alle zaken van inlandsche afkomst. De Raadpensionaris had allen invoer van Engelsche goederen en alle communicatie met den vijand streng verboden, maar weigerde in deze daad van willekeur te berusten en beklaagde zich op ernstige wijze over deze ongehoorde vexatiën. Schimmelpenninck, hoe buigzaam ook, was niet buigzaam genoeg en onderwierp zich niet zwijgende.

Als minister van het keizerlijk gouvernement resideerde in den Haag de generaal Dupont Chaumont. Deze man, die nevens zijne diplomatieke betrekkingen die van geheim spion bekleedde, geraakte spoedig met den Raadpensionaris op gespannen voet. Op zekeren dag vroeg hij aan den minister van buitenlandsche zaken Van der Goes, hoe het met zijn tractement stond. Deze antwoordde, dat hij dit wel van zijn regeering zou ontvangen. Maar de generaal ontkende het. Bij zijn vertrek uit Parijs had hij den

keizer verzocht te bedenken, dat hij een der armste generaals was en dat hij naar een duur land ging. Talleyrand had hem daarop gerustgesteld; „het Bataafsch gouvernement was gewoon *f* 3000 per maand aan den Franschen gezant te betalen; daarmede moest hij het doen; geld was zeldzaam in dezen tijd." De Generaal was zoo heusch geweest te verzekeren, dat hij het met die *f* 3000 per maand zou stellen, en nu kreeg hij niets.

Op dit wonderlijk verhaal liet Schimmelpenninck hem bij zich komen en verklaarde, dat zulke dingen wel vroeger geschied waren, maar nu ophielden: de keizer zelf had op dat vele geld geven aanmerking gemaakt. Maar Dupont Chaumont liet zich daarmede niet tevreden stellen. Het gesprek tusschen de beide mannen nam een hoogst onaangename wending, waarbij het aan schimp van de zijde van den Franschman niet ontbrak. Van dit uur af was hij de vijand van den Raadpensionaris.

Hij was de eenige niet. De groote grondeigenaren in de oostelijke provinciën waren zeer verbitterd over de algemeene belastingen. Zij zochten en vonden de gelegenheid, om hunne klachten en beschuldigingen tegen het bestuur in Parijs te doen weerklinken. Brantsen, onze gezant aldaar, had zijne persoonlijke grieven, die hem gewillig het oor deden leenen aan al het kwaad, dat hij hoorde. En wat hij zelf niet vernam, dat berichtte hem Verhuell, de minister van marine, die zich tot den gereeden tolk der ontevredenheid en jaloezie maakte van allen, die liever het ergste dan de voortduring van dit bestuur wenschten. Het was waarlijk niet te verwonderen, zoo Napoleon, die niets goeds van zijn schepping hoorde en slechts klachten vernam, volkomen bereid was de proeve te eindigen, welke ook aan zijn eisch niet voldeed. Voor hem was de Raad-

pensionaris onbruikbaar, die in ernst aan een schijn van onafhankelijkheid had geloofd en wezenlijk ten bate van het land regeeren wilde.

Op de lippen der tijdgenooten zweeft de naam van een man, wien zij een Judas-rol in die dagen toeschrijven. Verhuell is volgens hen de verrader geweest, die Schimmelpenninck ten val heeft gebracht.

Wij hebben geen gegevens genoeg, om een stellig oordeel uit te spreken. Maar om de beschuldiging te begrijpen, is er overvloed.

Verhuell's rol is, zacht gesproken, zeer vreemd en zonderling geweest. Toen Napoleon in Juni 1805 de vloot inspecteerde, had Verhuell vergunning of in last — ik laat de keus der qualificatie aan anderen over — om Z. M. of diens dienaren te Parijs te schrijven, als hij het oorbaar achtte. Na de staking der Engelsche expeditie trad hij als minister van marine op. Te 's Hage in dagelijksche aanraking met Schimmelpenninck, bleef hij de correspondent van het keizerlijk bestuur, waaraan hij verzoeken richtte, zonder dat van eenige machtiging blijkt. Niet de minister van oorlog, niet die van buitenlandsche zaken, maar hij, de minister van marine, schreef naar Parijs, dat een Fransch leger tot dekking onzer grenzen dringend noodig was. Van eenig medeweten van Schimmelpenninck blijkt niets. Hoe welkom de aanvrage was, blijkt uit de welwillendheid, waarmede de keizerlijke regeering eraan voldeed. Terwijl onze eigene troepen onder Marmont naar Duitschland waren gezonden, kwam een Fransch leger onder Prins Lodewijk Napoleon, die zijn hoofdkwartier te Nijmegen vestigde. Het waren 50,000 man, die op kosten der Republiek leefden. Verhuell en de minister van oorlog werden gezonden om den Prins te complimenteeren. Na

weinige weken was zelfs het voorwendsel niet meer houdbaar en werd tot vermindering der troepenmacht besloten. Prins Lodewijk zou naar Frankrijk wederkeeren.

Doch vooraf deed hij een reisje in de Republiek. Geleid door Verhuell, bezocht hij den Haag, Amsterdam, Broek in Waterland. De minister van marine scheen de aangewezen persoon, om den broeder des keizers te ontvangen, die door het publiek gerucht als de aanstaande koning werd gedoodverfd. Ook bij Schimmelpenninck maakten zij een visite. Mevrouw Schimmelpenninck was niet heel beleefd, klaagt Verhuell. Zij zag hem met geen goede oogen aan. Des te dankbaarder was de goede Louis voor zijn aangenaam gezelschap en zijn goed onthaal, zooals hij schreef.

Toen dit onwaardig spel werd gespeeld, was de continentale krijg reeds geëindigd. „Nu is Holland mijn," zegt men, dat keizer Napoleon na Austerlitz heeft uitgeroepen. In Februari 1806 schreef Talleyrand aan Schimmelpenninck eene officieele missive, dat de keizer, om de gezondheid en de blindheid van den Raadpensionaris, eene verandering in den staatsvorm noodig achtte. Hij verzocht hem Verhuell te zenden, om zijn wil te vernemen. De admiraal kwam terug met de boodschap, die verwacht was: men moest Lodewijk tot koning verzoeken.

Schimmelpenninck verloochende tot het laatst zijne oude beginselen niet. Hij eischte, dat de verandering aan de stemming des volks werd onderworpen. Napoleon weigerde het, en een groot besogne van hoofddienaren van den staat boog gewillig voor zijn last. Schimmelpenninck niet; hij weigerde eenig aandeel in de verantwoordelijkheid te dragen: de natie moest zelve beslissen. Hij legde zijn ambt neer, en vertrok in rust en kalmte naar zijn buitengoed Nijenhuis.

Zoo de mannen, die hem omgaven, hem gesteund en niet ondermijnd hadden, zij zouden zijn val niet voorkomen, maar zeer waarschijnlijk vertraagd hebben. Napoleon, die Schimmelpenninck steeds met zeldzame hoffelijkheid bejegende, is door de houding van zeer velen in deze landen slechts versterkt, niet verzwakt in zijn plannen.

De zon van Austerlitz had de oogen verblind. De republikeinen van eertijds waren door hunne machteloosheid gedemoraliseerd. Het scheen waardiger, den grooten heer van Europa te dienen, dan een landgenoot, die uit hun eigen rijen was voortgekomen.

Doch Napoleon bewees hun nog niet de eer, dat zij zich zijne onderdanen mochten noemen. Zijn broeder Lodewijk was bestemd, den overgang te vormen en de noodzakelijkheid der inlijving door het volkomen bankroet zijner regeering te staven.

VI

Indien goede voornemens voldoende waren om een bijkans onmogelijke taak te volbrengen, Lodewijk Napoleon zou er in geslaagd zijn. Aan goede bedoelingen ontbrak het niet, slechts aan de kans om ze te verwezenlijken.

Het is een gewone waarneming, dat wie faalt in een aangevangen werk, de verklaring gemeenlijk meer zoekt in de wereld buiten hem dan in zich zelf. Het kost vrij wat zelfkritiek en zelfoverwinning, zich eerlijk rekenschap te geven, dat van alle omstandigheden, die te machtig zijn, wij zelve de voornaamste moeten heeten.

De broeder van keizer Napoleon had alles, wat hij was, aan anderen te danken. Aan eigen energie, aan eigen talenten dankte hij niets. Hij was keizerlijke prins, omdat

zijn broeder keizer was; connétable van Frankrijk om dezelfde reden. Als militair had hij zich nooit bijzonder onderscheiden, dan door de vereischte mate van moed in onderscheidene veldslagen. Hij had een soort van goedmoedige gemakzucht, die voor philosophische rust doorging. Ambitie in den gewonen zin des woords, de zucht om eer en roem te verwerven door groote daden, kende hij niet. Hij had steeds voor den krachtigen wil zijns broeders gebogen, zij het ook murmureerende. De belangrijkste gebeurtenis van zijn leven was zijn huwelijk geweest. De vrouw, aan wie hij zijn naam schonk, droeg hij even weinig achting toe, als zij hem liefhad. Het pleegkind zijns broeders had hij uit de handen van Napoleon tot vrouw ontvangen en aangenomen, omdat hij moest. Zoo was het ook met dit koningschap gegaan. Buiten hem om was alles in orde gebracht, en toen de nieuwe constitutie klaar was, had Tallèyrand de beleefdheid gehad, ze hem eens te komen voorlezen. Lodewijk had zich een korte poos verzet, maar was, als altijd, geëindigd met te gehoorzamen.

Van dit buigzaam en plooibaar karakter kon geen verzet verwacht worden. Erger was het, dat van zoo iemand evenmin kon vertrouwd worden, dat hij eenigen invloed ten goede op Napoleon zou oefenen. De man, die op last des keizers eene vrouw had genomen, zou in zaken van staat niet bij machte zijn den wil van den grooten heer te vermurwen.

Toch werd dit door velen gehoopt. Van der Palm heeft toen en in later jaren veel ergernis gewekt door zijn levendige teekening, hoe de menigte in de kerken zich verdrong om God voor het bezit van dezen koning te danken. Iets is er van aan: velen waren er, die meenden dat nu het

voornaamste geleden was. De groote Napoleon had zijn doel bereikt en opnieuw een zijner broeders gevestigd; hij zou nu wel tevreden zijn en ons land met rust laten. Zoo berekende de huishoudelijke zin der Hollanders. Nevens deze schare van welmeenenden, die geloofden wat zij hoopten, waren de aristocratie en de adellijke geslachten met het koningschap ingenomen. Een hof, een hofleven, met al de schittering en glans, die er toe behoorden, lokte hen aan. Nooit werd de weg van den Haag naar het Huis in 't Bosch zoo druk bereden als thans, schrijft Verhuell. Bijna de geheele adelstand, die zich sedert 1795 buiten alles gehouden en een groep van frondeurs in de natie gevormd had, omdat zij, naar het heette, te sterk aan het huis van Oranje gehecht waren, liet zich aan den Koning voorstellen en verdrong zich in het Huis in 't Bosch. De schitterende koningin, die een sieraad van ieder hof zou geweest zijn, schonk in den korten tijd van haar verblijf hier te lande aan het hof eene aantrekkelijkheid, die te meer gewaardeerd werd, naarmate zij nieuwer was. Zij was eene echte Française, geen nagemaakte.

Koning Lodewijk schikte zich aanvankelijk in de opgedrongen hooge positie met al het welbehagen van een man, die een open oog voor uiterlijken glans heeft. Het ongewone gevoel, de eerste te zijn, als koning geëerbiedigd en door eene hofhouding gehuldigd te worden, had eene eigenaardige bekoorlijkheid, die hem te meer bedwelmde, omdat de vroeger ingenomen plaats zoo bitter ondergeschikt en afhankelijk was geweest.

Toen hij in Holland kwam, wist hij van den staat van zaken weinig af. De eerste maanden besteedde hij om zich op de hoogte te brengen. De ministers, die hij vond, behield hij in den beginne; zij lichtten hem voor en leidden

hem in de zaken in. Voor het binnenland en ook voor de verhouding tot Frankrijk was de finantieele kwestie eene levenskwestie. Gogel had het geluk, hem zijn belastingstelsel te doen begrijpen en aannemen; hij beloofde het te handhaven en een voorbeeld van zuinigheid aan zijn volk te geven.

Doch de natuur was te machtig. Lodewijk Napoleon vatte het koningschap ernstig op, ook in den ongunstigen zin des woords. In een eenhoofdigen staatsvorm was de monarch, welken titel hij ook droeg, de persoon, van wien niet alleen alle macht uitging, maar die ook alles besliste. Lodewijk was een autocraat, die naar eigen inzicht dikwerf besluiten nam, zonder zijne ministers te raadplegen en in lijnrechten strijd met de beginselen, die hij heette omhelsd te hebben. Gogel zag zich eerst het beheer van de schatkist ontnomen, opdat de koning leeningen zou kunnen sluiten, zonder van zijne vertoogen last te hebben, en kort daarna, onder een nietig voorwendsel, verwijderd. Buiten zijne ministers om, gaf de koning last tot uitgaven, die door geen belangen des lands gerechtvaardigd waren, maar alleen door persoonlijke consideratiën werden geëischt.

In de herinnering des volks is Lodewijk Napoleon bekend als „de goede Lodewijk" en als „de lamme koning." Beide epitheta dankt hij aan eigenschappen, die zeer geschikt waren om de groote menigte te winnen. Hij was een goedhartig man, die gaarne iemand genoegen deed en een zeker vertoon van publieke welwillendheid liefhad, omdat hij, als alle zwakke naturen, die den regel van hun handelen buiten zich, niet in zich vinden, aan lofspraak, ja aan vleierij behoefte had. Geen gelegenheid verzuimde hij, om een zoogenaamde populariteit na te jagen. Bij eene overstrooming verscheen hij in de getroffen streken en

vertoonde zich vol mededoogen en beloften te midden der ongelukkigen. Een koning op een dijk, die doorgebroken was, scheen een schouwspel zoo ongewoon, dat het bijkans een lafenis was. Ware hij slechts stadhouder geweest, de opoffering van de reis en het verblijf te midden van het water zou minder verdienstelijk geweest zijn. De vreemde vorst vereenzelvigde zich met zijn volk, hun lijden scheen ook het zijne. Ook zijne aanwezigheid te Leiden, toen de buskruitramp de oude stad had getroffen, maakte een diepen indruk. Men kent het woord van den Noordhollander, toen Lodewijk bij zijne rondreis eens te kennen gaf, dat hij van afkomst vreemdeling was: „dat zijn wij sedert Leiden vergeten."

De *lamme* koning dankte dit epitheton aan een physiek lijden. Zijne rechterhand was geheel verlamd, zoodat hij nauwelijks schrijven kon. Zijn gestel was sedert jaren ondermijnd; hij was steeds zwak en lijdende, schoon hij den schijn van gezondheid en kracht zeer liefhad en gaarne aannam. Doch de gevolgen kon hij niet weren noch beheerschen. Hij was overgevoelig, prikkelbaar en luimig in de hoogste mate, wat, bij het hoog gevoel van zijn koninklijke waardigheid, den omgang met hem bij uitstek moeielijk maakte en ook op politiek gebied een noodlottigen invloed had.

Een huwelijk, niet uit liefde gesloten, behoeft niet noodzakelijk tot een ongelukkigen echt te leiden. Maar het huwelijk van Lodewijk met Hortense Beauharnais was rampzalig. Keizer Napoleon heeft op Elba erkend, dat zijn broeder rechtmatige grieven tegen zijn vrouw kon doen gelden: zij was te speelsch voor dien man. Lodewijk vertrouwde haar ook in politieken zin niet. Hortense dweepte met haar stiefvader en keurde Lodewijk's gedragslijn af.

Vandaar wantrouwen en verwijten, die tot geheele verwijdering leidden. Hij wist haar niet door meerderheid voor zich te winnen.

Dezelfde prikkelbaarheid en datzelfde gebrek aan zelfbeheersching deed Lodewijk zich den gezant zijns broeders tot onverzoenlijken vijand maken. De graaf de la Rochefoucault werd van den eersten dag zijner komst af met bitter wantrouwen door Lodewijk bejegend, die hem niet vergeven kon, dat hij, een neef van de koningin, met haar op goeden voet en de officiëele representant van keizerlijke eischen was, die met zijn begrip van koninklijke onafhankelijkheid volkomen onvereenigbaar waren. La Rochefoucault heeft het hem bitter vergolden.

„Houd nooit op Franschman te zijn. De waardigheid van connétable des rijks wordt door u en uwe afstammelingen behouden: zij zal u de plichten voor den geest roepen, die gij jegens mij te vervullen hebt en u het gewicht doen inzien, dat ik hecht aan de bewaring der vestingen, die ik u toevertrouw." Met die woorden had keizer Napoleon zijn broeder laten gaan, in die woorden had hij zijne taak neergeschreven. Onder den titel van koning moest hij de prefect zijns broeders wezen, om in deze landen diens wil uit te voeren.

De proef, die de keizer met Lodewijk nam, was niet de eerste. In Spanje had hij op gelijke wijze Jozef, in Italië Murat, in Westphalen Jerôme geplaatst. Geen enkel dezer proefnemingen is gelukt; deze koninklijke prefecten zijn allen met hun meester in meerdere of mindere moeilijkheden geraakt. Maar geen hunner in die mate als Lodewijk.

De reden lag in het karakter van Lodewijk en in de ligging van het land, waarvan hij koning was. In Spanje

kwam de natie zelve in opstand en joeg Jozef weg. Hier te lande bleef alles rustig, maar smokkelde ieder.

Het koningschap van Lodewijk valt samen met de ontwikkeling van Napoleon's continentaal stelsel. Ieder zijner regeeringsjaren wijst op een keizerlijk decreet tot afsluiting van Engeland. Niet alleen alle politieke gemeenschap, ook alle handelsgemeenschap moest met Engeland ophouden, opdat het door volslagen isolement tot onderwerping zou gedwongen worden. Te Weenen, te Berlijn, te Warschau teekende Napoleon de decreten, die Engeland buiten de gemeenschap der volken sloot. Het was een reusachtige worsteling van één menschenkind met de wetten, die de ontwikkeling van de volken beheerschen. "Gij kunt de huid niet beletten uit te wasemen," riep Lodewijk tevergeefs zijn broeder toe. In de huishouding der volken een enkelen dood te verklaren, hem buiten het gemeenschappelijk leven te willen sluiten, is het onmogelijke beproeven.

Koning Lodewijk had volle recht in zijne afkeuring van den onnatuurlijken strijd. Slechts onwillig gehoorzaamde hij, en zeer willig overtrad hij zijne eigen bevelen. "Uw eigen paleis, evenals de kleinste hut, is vol van gesmokkelde waren", schreef de keizer. Alles, wat voor dagelijksche behoefte en aan weeldeartikelen de natie gewoon was uit Engeland te ontvangen, bleef voortdurend aangevoerd, slechts met meer gevaar en grooter kosten. In uiterlijk vertoon met woorden gehoorzaam, poogde hij telken male, als de kans schoon scheen, de decreten te ontduiken, die hij haatte, en verbitterde des te meer tegen zijn persoon en zijn land den overmachtige en overmoedige, die zijn éénen wil tot den wil van een werelddeel durfde verheffen.

Daar is in de worsteling van een zwakker met een krachtiger geest veel, dat sympathie en mededoogen opwekt.

Koning Lodewijk, kampende als 't ware aan het hoofd van zijn volk tegen den wereldbeheerscher, biedt een schouwspel aan, dat zelfs zijne zwakheid doet vergeten. Zoo hij zich aan de eischen des keizers onderworpen en onvoorwaardelijk gebukt had, hij zou zijne kroon hebben gedragen zoolang het keizerrijk stond. Hij ware slechts gevallen als Jerôme, weggesleept door de wereldbeweging, die aan Europa de vrijheid hergaf. Thans stortte zijn rijk ineen door hetzelfde beginsel, dat het in het leven had geroepen.

De connétable van Frankrijk was aan het hoofd van deze landen geplaatst, om de uitvoerder van de bevelen zijns meesters te zijn en de vestingen te bewaren. Het eerste kon Lodewijk niet vervullen, omdat hij het in strijd met de belangen der natie achtte. Zou hij het tweede beter volbrengen?

In Juli 1809 landde eene Engelsche vloot op Walcheren. Middelburg, Veere, fort Bath, Vlissingen werden vermeesterd. Het eiland Schouwen werd bemachtigd en Antwerpen ernstig bedreigd: Antwerpen, een pistool op de borst van Groot-Brittanje en een koninkrijk waard, volgens de uitspraak van Napoleon!

De keizer was in Schönbrunn, toen de booze tijding hem bereikte. Zij kwam hem niet geheel onverwacht. Toen de oorlog met Oostenrijk op het uitbreken stond, had hij Lodewijk gewaarschuwd. Herhaaldelijk had hij hem geschreven, dat hij minstens 20,000 man onder de wapenen moest hebben, om elken inval af te weren. Maar niets had gebaat; noch leger noch marine was bij machte de landing te beletten. De conscriptie wilde Lodewijk niet invoeren, van een rentereductie wilde hij niet hooren. Zijn volk kon het niet dragen, verklaarde hij. Maar het belette hem niet, om zelf op weelderigen voet zijne hofhou-

ding in te richten en door gedurige verandering van residentie, van den Haag naar Utrecht, van Utrecht naar Amsterdam, èn den staat èn de steden èn de ambtenaren op groote onkosten te jagen, zonder voordeel of nut voor iemand.

De belangen van den adel, de instelling van majoraten, het verleenen van hooge titels schenen hem meer ter harte te gaan dan de gestadige zorg voor leger en marine. Zoolang de gevolgen uitbleven, had de keizer, vertrouwende op eigen macht, hoe ontevreden ook, zijns broeders onwil geminacht. Maar de aanslag op Walcheren bracht aan het licht, dat Lodewijk's bestuur niet alleen zwak en kinderachtig, gelijk Napoleon zeide, maar ook bedenkelijk was. Het keizerrijk werd er door in gevaar gebracht. „Ik heb de dagen der revolutie beleefd, maar ik heb nooit zulke spotternijen als nu te Parijs gehoord," schreef een hoofdambtenaar aan den keizer.

Deze vergaf noch vergat het. Lodewijk was de schuldige, die zijne vijanden ook in het binnenland had bemoedigd door zijne nalatigheid. Een Fransch leger dreef de Engelschen terug en dwong hen Zeeland te verlaten.

De beslissing naderde. Lodewijk Napoleon werd door tusschenkomst van Verhuell — altijd de gewillige dienaar der Bonapartische politiek — bewogen, naar Parijs te gaan, zoo 't heette om den toorn van den meester te bezweren. Reeds bij de eerste samenkomsten werd het denkbeeld van inlijving uitgesproken, maar het scheen slechts een bedreiging, om Lodewijk schrik aan te jagen. „Holland is eigenlijk niets dan een deel van Frankrijk. Het is eene aanslibbing van den Rijn, de Maas en de Schelde, de groote slagaders van het Fransche rijk. Voortdurend heen en weder geslingerd tusschen Frankrijk en Engeland, mist

Holland de voordeelen, die in strijd zijn met Frankrijk's stelsel en tevens die, welke het anders kon genieten. Het is tijd, dat het alles tot zijn natuurlijke orde wederkeere." Zoo sprak de keizer tot het Wetgevend Lichaam, zoo tot Lodewijk zelven: „Ik kan u niet met rust laten. Vroeg of laat moet de vereeniging geschieden."

Na dergelijke verklaringen scheen het een belangrijke winst, toen Napoleon zich met onderhandelingen inliet. Er werd drie maanden onderhandeld tusschen Lodewijk en den keizer, tusschen Roëll en den Franschen minister, den hertog van Cadore. Het waren drie maanden van angstige spanning en van bitter lijden, vermeerderd door de persoonlijke teleurstelling, die Lodewijk ondervond. Hij had gehoopt, van Hortense Beauharnais te mogen scheiden, maar de familieraad verwierp zijn verzoek. Hij werd zelfs gedwongen zich met haar te verzoenen en had de zekerheid, dat zij hem volgen moest naar Holland. Napoleon, die zoo even de moeder verstooten had, wilde in de bruidskorf der Oostenrijksche maagd, welke aan hem, den Minotaurus, — zooals de Engelsche diplomaat zeide — opgeofferd werd, niet ook de scheidingsacte der dochter neerleggen.

Drie maanden bracht Lodewijk te Parijs door, dagelijks verzet biedende en dagelijks toegevende aan de eischen des keizers. Roëll, zijn minister van buitenlandsche zaken, weigerde het tractaat te onderteekenen en vroeg zijn ontslag. Den 16den Maart kwam het tot stand: het grondgebied werd ingekort door den afstand van Zeeland en Staatsbraband, waarvoor het vroeger verworvene Oost-Friesland, minder bevolkt en minder welvarend, geen vergoeding bood. Het verlies aan inkomsten werd op 16 millioen aangeslagen. Toch werd een nieuwe drukkende last, het onderhoud van een aanzienlijk leger en vloot, het gesmaldeelde rijkje opgelegd.

Den 11den April kwam koning Lodewijk in zijne hoofdstad terug, met een verbitterd en wrokkend gemoed. De kracht, die hij te Parijs niet had kunnen betoonen, openbaarde hij hier in maatregelen van persoonlijken aard. Aanhangers des keizers werden door hem ontslagen; Krayenhoff, die zich gewelddadig had willen verzetten en Amsterdam in staat van verdediging brengen, werd beloond. Buigzaam te Parijs, nam Lodewijk in Holland een mokkende en tartende houding aan. De uitslag was te voorzien: waar de ijzeren en aarden pot te zamen botsen, wordt de laatste verbrijzeld. De keizer gelastte Holland, met name Amsterdam, te bezetten.

Dien smaad wilde Lodewijk niet dragen.

In den donkeren nacht van 2 op 3 Juli besteeg hij bij het Paviljoen te Haarlem zijn reiskoets. Een laatste kus op de wangen van zijn oudsten zoon, den eenigen, die bij hem was, — en hij liet zoon en land achter. De eerste van Holland's koningen vluchtte uit zijn rijk, om als balling een veilige schuilplaats aan den vijandelijken haard te vragen.

Koning Lodewijk had afstand gedaan ten gunste van zijn zoon, een knaap van zes jaar. Een raad van regentschap trad voor den minderjarigen vorst op. Verhuell werd naar Parijs gezonden, om den keizer het gebeurde te berichten.

Inmiddels werd de troonsverandering aan het corps diplomatiek, aan de gewestelijke en rechterlijke autoriteiten officieel bericht. In één enkel gewest werd de nieuwe koning aanstonds erkend. Zij, die in Oost-Friesland op den 10den Juli de openbare godsdienstoefeningen bezochten, hoorden van den kansel den zegen Gods afsmeeken: „Wij bidden u voor onzen jongen koning Napoleon Lodewijk en voor de koninginne regentesse van dit koninkrijk."

Het was de eerste en de laatste maal.

Op het Paviljoen te Haarlem speelde de jonge Napoleon Lodewijk. Een commissie uit den staatsraad spoedde zich daarheen, om hem te complimenteeren. Een hunner, Repelaer, hield tot hem een deftige rede bij de aanvaarding zijner regeering en wenschte hem een goede gezondheid toe. Van de laatste zou hij langer genot hebben dan van de eerste. De knaap zeide, zeer getroffen te zijn door de toespraak en de heeren zeer te bedanken.

Keizer Napoleon dacht er niet aan, de beschikkingen van zijn broeder te eerbiedigen. Het koningschap van den kleinen neef was een belachelijkheid en kon een belemmering worden. Hij antwoordde met het besluit van inlijving.

Dit was het einde van vijftien jaar worsteling, van vruchteloozen kamp tegen den bondgenoot, dien het volk als verlosser had ingeroepen.

VII

De revolutie van 1795, die de oude Republiek ten val had gebracht, was het werk van eene staatkundige partij, die, door wrok verbitterd, meer haar wenschen en idealen dan haar krachten had geraadpleegd. Van het tweeledig doel, dat zij nastreefde, was slechts een enkel bereikt: de val van het gehate stamhuis, dat in hare oogen de uitdrukking van alle politieke en maatschappelijke gebreken was, die de natie ondermijnden. De vijftien jaren, die verloopen waren, hadden aan het licht gebracht, door welk eene dwaling men zich had laten wegsleepen. De schuld had niet bij deze of gene personen gelegen, maar bij de natie zelve, zooals zij door anderhalve eeuw van bijkans ongestoorde regentenheerschappij was geworden. De belang-

stelling in de publieke belangen was ondergegaan, omdat de kennis slechts aan enkelen was voorbehouden. De souvereiniteit der provinciën en de souvereine macht der locale heerschers waren de middelen geweest om provinciën en steden aan het gezag van enkelen te onderwerpen en de onderdanen in stad en provinciën van de bescherming eener overal heerschende landswet, te berooven. De gemeentelijke zelfstandigheid was het werktuig tot gemeentelijke verdrukking geworden. De decentralisatie was, als steeds, het voertuig van het locale despotisme.

In de taal der 18e eeuw was men gewoon van het "veelhoofdig monster der aristocratie" te spreken. Gelijk het oude gedrocht der fabelleer slechts het getal zijner koppen zag vermeerderen, als een enkele werd afgeslagen, verloor de regentenaristocratie niets dan een enkelen persoon, onmiddellijk door meerderen vervangen, wanneer deze of gene werd machteloos gemaakt. Vandaar het optreden der partij, die een schrikbewind wenschte te zien heerschen. Madame Guillotine moest het veelhoofdig monster der aristocratie onthoofden.

Door den invloed der Fransche republiek en den natuurlijken afkeer van bloedstorten, die het streven der gematigden steunden, was de Bataafsche republiek voor dit noodlottig uiterste bewaard. Maar de gevolgen waren niet uitgebleven. De tweespalt in de natie had tot machteloosheid geleid. Al was de staatseenheid in de constitutie van 1798 als beginsel aangenomen, de toepassing was lang achterwege gebleven. Slechts onder Schimmelpenninck en Lodewijk waren enkele wetten tot stand gekomen, die ook in de practijk van het publieke leven het beginsel doorvoerden. Maar de vreemde oorsprong en de zwakheid van het gezag deden het verworvene niet beschouwen als van blijvenden

aard. De oude geest van het foederalisme leefde voort. Het beginsel der staatseenheid moest als het ware der natie worden ingebrand.

Dit is de beteekenis en de groote waarde van de korte periode, die het Napoleontisch bestuur over dit land vervult. Reeds Thorbecke heeft het voor jaren gezegd en de geheele geschiedenis der revolutie teekent de juistheid zijner woorden. "Onze inlijving in Frankrijk mag geenszins alleen als eene daad van Napoleontische geweldenarij worden beschouwd, noch naar de kortheid van haar duur geschat. Zij is in politische en regtsorganisatie eene vordering geweest, die zonder het decreet van Napoleon zou zijn vertraagd of gemist. Zij deed ons op eenmaal een stelsel van wetgeving deelachtig worden, dat ons, over menig beletsel heen, voor goed op den weg der algemeene, hedendaagsche ontwikkeling heeft geplaatst en tegen zoo menige onzekerheid, tegen menigen misstap behoed. Om dit te waarderen, verbeelde men zich, dat wij uit het koningrijk Holland onmiddellijk in dat der Nederlanden waren overgegaan. De Fransche omwenteling had ons wel beginselen gebragt, maar hadden wij die door eigen arbeid moeten verwezenlijken, hadden wij ééne algemeene wetgeving, zooals wij ze in overeenstemming met andere vernieuwde landen behoefden, zelfstandig uit eigene bronnen moeten ophalen, wanneer en hoe waren wij klaar gekomen? Hoevele verouderde bepalingen zouden wij tot aanvulling hebben ingeroepen? Uit welke hoeken zouden niet al verlegen Nederlandsche beginselen zijn opgezocht? Hetgeen de inlijving ons schonk, is nog op dit oogenblik van méér beslissenden, doordringenden invloed op ons Staatswezen, dan al wat wij in constitutionele en andere regeling sedert 1813 oorspronkelijks tot stand bragten."

Opgenomen in het Fransche keizerrijk, zagen de bewoners der vroegere Republiek de wetgeving van Frankrijk zich opgelegd. De wetboeken, die den naam van Napoleon ook op juridisch terrein zouden bewaren, traden voor de ontworpen of nauw ingevoerde proefnemingen van koning Lodewijk in de plaats. Wat de natie, onder den invloed van hare verkeerde staatsinstellingen, niet had kunnen tot stand brengen, eenheid van wetgeving, ontving zij thans uit vreemde handen. En met deze ging eenheid van administratie gepaard. In de handen van den Franschen keizer was het bestuur een mechanisme, door slechts één wil bewogen. Of er een nieuw rad werd ingevoegd, deed weinig ter zake, het moest de beweging van het geheel volgen, willig of onwillig. Naar het uiterlijke te oordeelen, was de beheersching van een staat als de Fransche door één persoonlijkheid onmogelijk te achten. Maar het onmogelijke geschiedde. Napoleon's genie wist ook het burgerlijk bestuur met den geest van militaire discipline en hierarchie te doordringen; zijn wil regeerde het hoogste staatscollege zoowel als het kleinste douanenkantoor.

Eerbiediging van het historisch verleden en van de vormen, die het tot den tegenwoordigen tijd had overgebracht, kon van zulk een regeeringsstelsel niet worden verwacht. De namen der oude gewesten werden, met een enkele uitzondering, Friesland, in den ban gedaan. Deze landen waren slechts departementen van het wereldrijk, onderscheiden en kenbaar door de waterwegen, die ze doorsneden of scheidden: de monden van de Maas, de Eems, de IJsel, de Zuiderzee enz. De ambtenaren, in deze departementen geplaatst, waren dienaren van den keizer, uitvoerders van zijn wil, neergelegd in decreten of in de wetten des lands. Aan hem hadden zij te gehoorzamen, van hem hunne bevorde-

ring of bestraffing te wachten. Hij bepaalde, wat in hun oogen staats- of landsbelang mocht heeten; hij schreef hun de mate van getrouwheid, van geestdrift, van onderwerping voor. Van geen Oranje, geen staatsgezinden, geen foederalisme of unitarisme was meer sprake. Het verleden was uitgewischt; wie Napoleon diende, werkte door zijne dienstbaarheid mede om, gelijk de uitdrukking luidde, ons volk te „denationaliseeren." De provincialen, die op dit aanslibsel van Frankrijk's groote stroomen woonden, moesten hun provinciale bekrompenheid, hun locale ijdelheid afleggen, om Franschen te worden.

Men behoeft niet in de eerste plaats op de bedwelming te wijzen, die het overwicht van een groot volk en van een groot man te allen tijde uitoefent, om de onderworpenheid van het geslacht van 1810 te verklaren. Er zijn weinig mannen geweest, die onwillig waren den meester van Europa te dienen. De vurigste revolutionairen waren het gewilligst, om de aangeboden betrekkingen te bekleeden. Zij zagen verwezenlijkt, wat zij jaren lang hadden nagejaagd: staatseenheid, eenheid van wetgeving en van bestuur. Al de afgoden, tegen welke zij gestreden hadden, vielen van hunne voetstukken op den wenk van Napoleon. Was het wonder, zoo zij zich om hem schaarden en volkomen bereid waren hem te dienen? Gelijk zij, deden ook de oude tegenstanders: de moderaten en foederalisten en vele Oranjegezinden, aan wier invloed voor een deel de mislukking der revolutie was te danken. Betrekkelijk klein was de groep van hen, die zich aan alles onttrokken en weigerden op eenigerlei wijze deel aan het bestuur te nemen. Het waren enkele trouwe aanhangers van het huis van Oranje, die, zooals Hogendorp, zich nooit met de revolutie hadden verzoend, nevens de hardnekkige voorstanders van

de oude orde van zaken, die noch van Oranje noch van eenige regeering wilden weten, welke ook hen, als allen, aan de gehoorzaamheid van eene voor allen geldende wet onderwierp.

Het Fransche bestuur over deze landen was zoo kort van duur, dat men onmogelijk beslissen kan, of de tegenstand blijvend zou geweest zijn. Zij, die in onze dagen op deze drie jaren zich beroepen ten bewijze hoe onmogelijk het is, ons volk ooit in een grooter in te lijven, zien geheel de hoofdpunten, ter beoordeeling onmisbaar, over het hoofd. De onwil der Oranjegezinden heeft de macht van het Napoleontisch régime niet gebroken, zelfs niet ondermijnd. En de omstandigheden, waaronder ons volk in 1810 met een grooter volk werd vereenigd, waren zoo abnormaal, dat zij geen regel voor de toekomst kunnen stellen.

De beheerscher van Europa was in strijd met geheel Europa: zijn jùk drukte een werelddeel. In haat tegen hem waren volken en vorsten één; hooger dan een *geestelijk* gezag zich ooit verhief, was het zijne gestegen; hij was de levende voorzienigheid van Europa geworden, die lot en hart wilde regeeren.

Had hij vrede met Engeland kunnen sluiten, had hij het oorlogszwaard in Europa in de scheede kunnen steken — hij zou zijn wereldheerschappij wellicht tot zijn dood gevoerd hebben. Maar hij had de grenzen van het menschelijk vermogen zoo verre uitgebreid en zoo verre overschreden, dat noch terugkeer noch stilstand mogelijk was. De titan werd door zijn noodlot voortgedreven naar de ure van zijn val.

Hij kon geen rust schenken aan zijne volken, geen geluk aan zijne onderdanen. Daarom werd ook het goede van zijne regeering gif, dat de hoofden en de harten tegen hem in opstand bracht.

De schuld was niet bij de hoofden, niet bij de mannen, die hij bezigde, te zoeken. Tal van Nederlanders, die onder zijn bestuur hooge betrekkingen hebben bekleed, zijn in de volgende jaren dienaren van het koninkrijk der Nederlanden geweest. Dat zij vleiende lofredenaars van den keizer waren in de dagen toen zijn rijk bestond, is niet bijzonder vreemd. Ambtenaren spreken zelden kwaad van het bestuur, dat hun een eervolle plaats verzekert en een invloedrijke maatschappelijke positie schenkt. Dat juristen als Van Maanen, financiers als Gogel, om van zoo vele anderen te zwijgen, met de Fransche regeering ingenomen waren, haar gewillig en getrouw dienden, vindt zijn voldoende reden in de teleurstellingen der laatste dertig jaar. Zeker zijn er onder de Hollanders, die betrekkingen onder Napoleon bekleedden, mannen geweest, die het krachtig gesteunde gezag zoo al niet misbruikt, dan toch gebezigd hebben tot het verwerven van een persoonlijke macht, voor hunne medeburgers dikwerf drukkend en onaangenaam; zij waren toen, als steeds, wanneer er werkelijk een regeering is, die ook hen regeert, uitzonderingen. Bovendien, bureaucratische overmoed en persoonlijke willekeur zijn niet het noodzakelijk gevolg van een bepaald regeeringssysteem. De geschiedenis der Nederlandsche regenten-aristocratie is rijker aan overmoed en willekeur dan het centralisatiestelsel der 19e eeuw.

Deze Nederlanders bovendien stonden zelve onder de contrôle van ambtenaren, of zagen nevens zich mannen geplaatst, meer vertrouwd dan zij met den geest van het nieuwe régime. De geliefkoosde meening van Napoleon, dat men, om de vruchten der revolutie te redden, de bekwaamste aanhangers in het bestuur der zaken moest behouden, mocht in den loop zijner regeering niet altijd

toepassing vinden, geheel ontrouw is hij er nooit aan geworden. De Fransche hoofdambtenaren, die hij bij de inlijving naar deze landen zond, zijn niet de slechtsten geweest, die hem dienden.

Aan het hoofd van deze gewesten werd de oude prins en aartsthesorier van het keizerrijk, le Brun, geplaatst. Het was Napoleon's vroegere ambtgenoot in het Consulaat, nu een man van 72 jaren. Gaarne zou hij de laatste jaren, die hem restten, in zijn vaderland hebben doorgebracht. Maar Frankrijk's meester kende geen rust voor zich zelven en gunde ze ook aan anderen niet. Het was een goedhartig oud man, die alles deed, wat hij kon, om de pijn der inlijving te verzachten en een open hart had voor de natuurlijke onvoorzichtigheden, waartoe het verlies van nationale zelfstandigheid verleidde. Van der Palm heeft in zijn beroemd gedenkschrift van hem gezegd, dat hij gaarne al het goede deed, wat niet in zijn vermogen was. De ironische karakteristiek is ondankbaar; want de invloed van den ouden luitenant-generaal van den keizer — aldus was zijn officieele titel — heeft den Leidschen hoogleeraar voor vervolgingen bewaard, waarmede een onvoorzichtige akademische rede hem bedreigde. De oude le Brun heeft veel kwaad voorkomen en veel personen ten dienste gestaan.

Een wakkere hulp en een gewilligen steun heeft hij daarbij gevonden in den intendant van binnenlandsche zaken, baron d'Alphonse. Hij behoorde tot de oude republikeinsche partij, die zich zeer onwillig aan Napoleon had onderworpen. Hij was prefect in Frankrijk geweest en werd bij de inlijving den ouden le Brun ter zijde gesteld. Eigenlijk was hij de ziel van het nieuw bestuur. Tot hem richtten zich de prefecten, door hem ontvingen zij de bevelen der regeering en voerden zij hun officieele correspondentie. d'Alphonse

was een reeds bejaard man van groote gematigdheid en zachtheid, die niet schroomde den overdreven ijver van prefecten en anderen te keer te gaan en te beperken. Op het Rijksarchief berust eene uitgebreide correspondentie met de Stassart en anderen, die deze voorstelling staaft. In Augustus 1813 — om een enkele proeve te geven — vraagt de Fransche minister van buitenlandsche zaken, Montalivet, aan d'Alphonse inlichting omtrent een jong mensch uit een der aanzienlijke Oranje-familiën. d'Alphonse, die den besprokene niet kent — het is onnoodig een bekenden naam te vermelden — vraagt en ontvangt van de Stassart een zeer scherpe karakteristiek. „Hij heeft weinig gezond verstand, is arm van begrip, heeft slecht gestudeerd, een onvast karakter, meer ijdelheid dan eerzucht, zijne politieke meeningen zijn al even wankelend en wisselend als die van zijn vader, hij is orangist en geniet geen bijzondere achting." d'Alphonse vindt in die scherpe teekening geen behagen en brengt ze niet over. Hij verzacht alle lijnen en verzwakt de stellige uitspraak van de Stassart, door op grond van den leeftijd elke stellige uitspraak over het karakter als onmogelijk voor te stellen. „Hij is," schrijft hij, „pas twintig jaar en dus weinig bekend. Men zegt, dat hij weinig verstand heeft en zwak gestudeerd heeft. Zijn leeftijd vergunt niet, dat hij reeds een beslist karakter heeft, of dat anderen over de vastheid van zijn karakter kunnen oordeelen. Het schijnt, dat hij ijdel is. Hij heeft nog geen besliste politieke opinie, of ten minste het is onzeker wat hij is. Hij is nog te jong, om het voorwerp van buitengewone achting te zijn. Tijd, studie en ijver kunnen hem schenken wat hij nog niet bezit; het komt mij ontijdig voor, om nu reeds een opinie over hem te vormen, die ongunstig zou zijn."

d'Alphonse was aanvankelijk slechts voor één jaar benoemd, maar is den vollen tijd van het Fransche bestuur in dienst gebleven. De val van het keizerrijk heeft hem de Nederlanden doen verlaten even onopgemerkt als hij gewerkt had ten gunste van velen in het land, waarin hij het ware hoofd der administratie was geweest. Slechts enkelen, die hem meer van nabij hadden gekend, zooals Janssen, hebben in later jaren met zeer verdiende waardeering van zijne verschoonende gematigdheid gesproken.

Aan zijn invloed mag het voornamelijk dank worden geweten, zoo de invoering der Fransche administratie minder zwaar heeft gedrukt, dan een maatregel van zoo ingrijpend gewicht kon doen verwachten. Het zijn niet de blijvende instellingen van het keizerrijk geweest, die de volksverbittering het meest hebben wakker geroepen. De vorm van bestuur heeft, zij het ook onder andere namen, Napoleon's schepping overleefd.

Den meesten haat heeft de Fransche regeering uitgelokt door drie maatregelen, die niet bloot het publieke maar ook het private leven troffen: de invoering der conscriptie, de tierceering der schuld en het continentaalstelsel.

In de oude Republiek was de verdediging des lands een zaak der beurs, niet der vaderlandsliefde. Het meerendeel der troepen, waarmede de oorlogen werden gevoerd, bestonden uit huurlingen. Zij vochten en lieten zich vermoorden voor geld. In de 18e eeuw was de geringe militaire geest nagenoeg geheel bij ons volk uitgebluscht. Sedert 1789, toen de krijg met Europa een kruistocht voor ideeën werd, was de toestand geheel veranderd. Ieder volk moest zijn leger uit zijn eigen landzaten samenstellen, omdat er geen enkel meer was, dat niet in den strijd werd medegesleept. De vorsten van Hessen, van Baden, de ziel-

1815 is de conscriptie behouden. Een bewijs, dat dit gebied het oude was voorbijgegaan, omdat het o baar was geworden.

Doch deze rekenschap legt men zich zelven slec jaren af. De tijdgenoot voelt de pijn der verander vloekt de hand, die ze tot stand bracht. In de vre rust van een koopmansvolk, dat tal van oorlogen h voerd met geld, bracht het een bittere stoornis te toen het onverbiddelijk lot als de beschikker werd wezen, wie zijner zonen ten strijde zou trekken. H de toepassing van een gelijkheid, waarmede men in wel gedweept had, maar zonder deze vrucht te voor te willen. En de wijze van uitvoering verzwaarde de De conscriptie was in Frankrijk bij de wet van 19 tidor van het jaar VI (5 September 1798) ingevoer bepaalde, dat allen, die hun 20ste levensjaar hadd reikt, loten moesten, wie hunner gedurende vijf jar vaderland zouden dienen. De keizerlijke regeering niet alleen die wet hier in, maar schonk haar een

wekte de conscriptie de diepste verbittering. Men werd gedwongen de wapenen op te nemen, zijne zonen af te staan voor een heerscher, wiens heerschappij eene onderdrukking van eigen, zelfstandig volksbestaan was. Zij moesten strijden en sterven in dienst van belangen, die lijnrecht indruischten tegen die van ons volk. In vroeger dagen bande de huisvader, als hij zijn eigen woning binnentrad, de publieke zorgen buiten en vond vertroosting in den schoot van zijn gezin. Thans trad hij ze niet binnen, dan om dieperen rouw te ontmoeten. Wat al zorgen hebben onze vaderen beklemd, wat al angsten de harten der moeders bewogen in die jaren van lijden, toen in nadruk de schoot zalig werd geprezen, die geen kinderen had gebaard. Naar Spanje, naar Duitschland, naar Rusland werden de jonge mannen voortgesleept, die de vaderlijke trots en de moederlijke liefde zich als de steunpilaren van gezin, handelszaak en geslacht hadden voorgesteld. En met ieder doodsbericht, dat aankwam, scheen de keten hechter geslagen, die het privaat en openbaar geluk van het keizerrijk afhankelijk deed zijn.

Niet als een blijvende, maar als een tijdelijke maatregel werd de tierceering der rente door Napoleon opgelegd. Het kapitaal der schuld bleef onaangetast, maar slechts een derde der rente werd betaald.

Wanneer wij tegenwoordig de klachten der toenmalige tijdgenooten hooren, dan blijven wij niet ongevoelig, maar wij worden toch onze aandoeningen gemakkelijk meester. Op finantieel gebied heeft onze eeuw zooveel verrassingen gebaard, dat de levendigheid der indrukken er onder lijdt. Het getal der slachtoffers van rentereductiën is niet uitgestorven met het jaar 1813. Voor geen maatregel bovendien was meer tot rechtvaardiging te zeggen dan voor dezen.

Een derde der rente werd slechts betaald, maar dit derde bedroeg altijd meer dan het ontvangene in 1809 en in 1810, toen er genoegzaam niets betaald was. De tierceering was een staatsbankroet, maar niet door Napoleon in het leven geroepen: zij bestond.

Doch deze erkenning van den werkelijken staat van zaken sluit de oogen niet voor de gevolgen. Een menigte kantoren werd tot staking der betalingen verplicht en sleepte in haar val tal van familiën mede. Zoowel particuliere vermogens als de inkomsten van openbare instellingen werden ernstig aangetast. De uitgebreide stand van kleine renteniers, die in de tweede helft der 18de eeuw was ontstaan en uit wier midden zulk een aanzienlijk gilde van politieke tinnegieters was voortgesproten, werd gedecimeerd. De weelde verminderde en de gedwongen zuinigheid vermeerderde, wat zeker op zichzelf geen nadeel zou geweest zijn, indien de inkrimping van het rouleerend kapitaal niet, als gewoonlijk, had ingegrepen op de bronnen van bestaan van die personen en van dien stand in de maatschappij, die in een geregelde orde van zaken juist genoeg heeft om te leven, maar te weinig, om inkomsten te kunnen ontberen. Zij vermeerderde de rijen der armen, der hulpbehoevenden.

En toch is de tierceering der rente de minst beduidende van de maatregelen geweest, die de inlijving met zich sleepte. De strenge uitvoering der decreten van het continentaalstelsel was van veel grooter en ingrijpender beteekenis. De tierceering beroofde slechts van inkomsten, het continentaalstelsel tastte de bron van welvaart zelve aan.

Men heeft gezegd, en met volle recht, dat bij de beoordeeling van dit stelsel steeds op den voorgrond moet staan, dat het ook in Napoleon's oogen slechts een oorlogswerktuig was. Maar dit verzoent niet, noch met de werking noch

met de vruchten. Oorlogswerktuigen worden zeker niet gesmeed om akkers om te ploegen of bloemen te lezen. Maar dit verzacht het oordeel niet over een wapen, dat de eigen hand scherper wondde dan den vijand. Engeland moge geleden hebben in die jaren, de wereldzee voerde zijn handelsvloten naar de andere deelen der aarde. Het vaste land werd zwaarder getroffen dan Groot-Brittanje, dat in Amerika en in eigen koloniën wel niet de ruime markten van Europa, maar toch gewillige voor zijne uitvoerartikelen vond. Het ijzeren keurslijf, dat Napoleon om Europa sloeg, verlamde wel de vrijheid van haar bewegingen, maar verminderde hare afhankelijkheid van het buitenland niet.

Voor geen der deelen van het Fransche keizerrijk was de strenge uitvoering der handelsdecreten noodlottiger dan voor deze landen. Het fabriekwezen en de landbouw waren hier onder de Republiek zeer weinig ontwikkeld; ons volk heeft ondanks de monopoliën der compagnieën steeds van den handel, den transitohandel en dien op de koloniën, geleefd. De nationale welvaart steunde er op, was er door geworden. Dadelijk bij de inlijving werden de strengste maatregelen genomen, opdat ontduiking der keizerlijke decreten onmogelijk zou zijn. Alle havens en kusten werden met douanebeambten overdekt; op elke visscherspink was een soldaat geplaatst, voor wiens behouden terugkeer het geheele dorp aansprakelijk was. Op de Noord- en Zuiderzee beletten wachtschepen allen buitenlandschen handel, en ook de binnenlandsche tusschen Holland en de oostelijke provinciën stond stil. In 1809, bij de landing der Engelschen op Walcheren, hadden zij van de gelegenheid gebruik gemaakt om een menigte waren voor geringe sommen af te zetten en hier te verspreiden. Van deze goederen moest thans een invoerrecht van 50 pCt. worden betaald. In Octo-

ber 1810 ging de keizer nog verder. Alle Engelsche goederen moesten uit de magazijnen worden gehaald en openlijk verbrand. Als vergoeding voor de opoffering, waartoe hij dwong, beloofde de keizer een vrijen handelsweg van Amsterdam tot Rome, maar de belofte werd niet vervuld. Terwijl deze landen een deel van het keizerrijk heetten, bleef zelfs de tollinie van Brabant bestaan en belette zij den uitvoer binnen de grenzen van het rijk, waartoe men behoorde. In den aanvang verschaften de tabaksfabrieken, die in de laatste jaren waren opgericht, nog een schamel bestaan aan enkelen; maar ook dit hield op, toen in Januari 1812 het staatsmonopolie van de tabak werd ingevoerd.

Onze natie heeft in al de eeuwen van haar bestaan het beginsel van vrijheid van handel, zoo al niet altijd in theorie, dan toch in de practijk voorgestaan en er zich te haren bate van bediend. Cromwell heeft onzen doorvoerhandel op Engeland wel aanzienlijk doen verminderen, maar nooit geheel vernietigd. En de Westindische Compagnie heeft van den eersten dag van haar bestaan te kampen gehad met den ondernemingsgeest, die zich niet bekommerde om haar monopolie. Lorrendraaiers noemden onze vaderen reeds in Leicesters dagen hen, die ook in oorlogstijden met den vijand handel dreven. Het grootste deel van Amsterdam's milliocnen is, naar sommigen verzekeren, in den smokkelhandel der 18e eeuw verdiend. Ook onder Napoleon is gesmokkeld, maar het was een gevaarlijk werk, waarvan de winsten niet tegen de gevaren opwogen en slechts enkele individuen ten goede kwamen. De algemeene welvaart werd diep getroffen. De zetel van den handel in die dagen, Amsterdam, verloor $^1/_7$ van zijne bevolking. De groote steden werden verlaten, en vele prachtige woningen, in dagen van weelde en voorspoed opgebouwd, vielen onder den moker des sloopers.

Tijdelijke maatregelen, die drie jaar duren, mogen zeker niet op een lang leven roemen; maar dat korte leven is geen verdienste van Napoleon geweest. Niet zijn wijsheid, maar zijn val heeft ze opgeheven. De inlijving dezer landen had plaats in de nadagen van het keizerrijk, toen zijne hand tegen allen en aller hand tegen hem was gekeerd.

Napoleon's stoute schepping wankelde reeds, toen hij ons land met zijn rijk vereenigde. Onze vaderen hadden daaraan te danken, dat zij door maatregelen werden getroffen, die het vastknoopen van den uiterlijken band van eenheid moesten verhaasten door de onderdrukking van een vijandige publieke opinie en de gedwongen samensmelting van de nieuw verworven onderdanen met de oude van het keizerrijk.

Vrijheid van drukpers had wettelijk nooit in de Republiek bestaan. Als de provinciale en locale souvereinen het in hun belang rekenden of zich te zwak gevoelden om het tegen te gaan, hadden zij de uiting en verspreiding van de denkbeelden, die onder het volk gistten, toegelaten. De revolutie had het recht der vrijheid erkend, maar na de reactie, die sedert 1801 was aangevangen, was het telken male, in naam der publieke orde en zedelijkheid, geschonden. Vervolgingen der drukpers waren in de laatste jaren geen zeldzaamheid geweest. Napoleon voerde de censuur in. Elk werk, dat ter perse ging, moest vooraf worden onderzocht. In elk departement waren censoren, met die taak belast. Aan de onbeduidendste zaken werd ergernis genomen en overal vond de valsche scherpzinnigheid toespelingen op dwingelandij en overheersching. Vooral waren aanhalingen uit den Bijbel verdacht. Ds. van Teutem mocht een preek niet uitgeven, zonder het citaat van een tekst te schrappen, die van een lichte verdrukking gewaagde. De journalistiek werd bitter gekortwiekt; aller-

lei couranten en tijdschriften hielden op te bestaan. De hoogleeraar Tydeman kon de Geschiedenis des Vaderlands van Bilderdijk niet uitgeven, omdat, gelijk de Fransche censor zeide, er geen behoefte was aan een werk over de voormalige Republiek: men moest zich op den nieuwen staat van zaken inrichten. Dat ook hier intusschen wel eens oogluiking plaats had en niet alle censors even scherp toezagen, bleek uit de uitgave van Helmers' *Hollandsche natie*, die, zij het ook met uitlatingen van al te scherpe plaatsen, het levenslicht aanschouwde.

Met deze contrôle op de gedachte ging die op de personen gepaard. De verhalen omtrent de geheime politie, door de Franschen geoefend, zijn volstrekt niet overdreven. Er zijn brieven van hooge rechterlijke ambtenaren, die bewijzen, hoe zij in het gewone, dagelijksche leven de rol van spion jegens ambtgenooten en de personen van hun omgang vervulden. Zij bespionneerden elkander. Wat in dien stand geschiedde, had ook in lagere kringen onder andere vormen plaats. De keizerlijke regeering had die noodlottige hoogte bereikt, waarop zij elke aanraking met de publieke opinie miste en schuwde; zij steunde niet meer op de beginselen, die zij representeerde. Personen waren voor dit persoonlijk régime gevaarlijk geworden. Zij moesten gewonnen, of door vrees of belang in onderwerping worden gehouden. Een algemeen wantrouwen heerschte. In den burgerlijken omgang was niemand volkomen veilig, verhaalt een tijdgenoot. Fransche spionnen waarden rond onder allerlei gedaanten. Gemeenzame gesprekken werden afgeluisterd. Het gebruik van een dubbelzinnig woord werd ras ten kwade uitgelegd. Op openbare plaatsen meende men aan het oog der aanwezigen te kunnen zien, of zij Franschgezind waren of niet. De gelaatstrekken der lezers

van nieuwstijdingen werden waargenomen om de inwendige gedachten te raden. Deze teekening wordt door tal van getuigenissen bevestigd. Aan zulk een dwang was men hier te lande niet gewoon; de regenten-aristocratie had wel het schrijven soms vervolgd, maar het praten niet verboden. De mond was een veiligheidsklep voor hunne heerschappij geweest. Het ongewone gevoel van onveiligheid verbitterde nu te meer, naarmate het nieuw was. Men wist niet, dat dit bespiedingssysteem sedert jaren in Frankrijk bloeide en daar dikwerf ernstiger gevolgen had, dan hier zijn aan te wijzen. Indien de mannen van het Fransche bestuur van de ontvangen inlichtingen hadden willen gebruik maken, wat hadden zij een schat van ongeluk over tal van personen kunnen uitstorten! Maar noch de Stassart noch de Celles heeft er zich aan schuldig gemaakt. De eerste mocht driftig zijn en ruw, de laatste plagend en meedoogenloos, waar het de uitvoering der wetten, de invoering der conscriptie en dergelijke zaken gold, men kan hen niet bezwaren met het verwijt, dat zij misbruik hebben gemaakt van de kennis, die zij omtrent de houding en de gezindheden van velen bezaten. Toen in het voorjaar van 1813 — het was na de Russische campagne — de departementale raden werden gedwongen, aanbiedingen van manschap aan den keizer te doen, gelukte het volstrekt niet overal gemakkelijk, de meerderheid tot deze zoogenaamde vrijwillige voorslagen te brengen. De prefecten kenden zeer goed de mannen, die hen tegenwerkten. De Stassart noemt o. a. den oud-minister Roëll als een der voornaamsten. Noch hij noch anderen zijn verontrust.

Toch zouden onze vaderen de verdrukking nog inniger hebben gehaat, indien zij alles geweten hadden. De politie bemoeide zich met alles, stelde in alles belang, ook in

jonge meisjes, die fortuin hadden. De aanschrijving is sedert jaren gedrukt, waarbij de Commissaris-Generaal der politie te Rotterdam, de Marivault, inlichtingen vraagt omtrent het aankomend geslacht van beider kunne, opheldering en omtrent ongehuwde erfdochters, haar rijkdom, haar verwachtingen, de richting van haar opvoeding, haar smaak, talenten, ouderdom, bevalligheden en zelfs haar misvormigheden; en evenzoo aangaande de jongelieden van goeden huize, hun leeftijd, gewoonten, denkbeelden, gestalte, geestvermogens en karakter. Doch ook in dit opzicht deelden de bewoners dezer landen slechts in het gemeene lot der keizerlijke onderdanen. De Vitrolles vertelt in zijn Mémoires, hoe de prefect van zijn departement hem geluk wenschte, omdat hij ook zijne dochter op de lijst der huwbare jonge schoonen had gebracht. De naïveteit van zijn ambtenaarsziel liet niet anders dan verbazing toe. toen de vader over deze onderscheiding van zijn kind zich geërgerd, maar niet verrukt gevoelde.

Het bewustzijn, zoover de grenzen van het rijk reikten. in dit éène opzicht deelgenooten te hebben, zou onze vaderen weinig vertroost hebben, want er was te veel, dat uitsluitend voor hen zwaar te dragen was.

De invoering van een nieuw bestuur en een nieuwe wetgeving, de druk van maatregelen, waardoor een despotisch bestuur den geest der bevolkingen zocht te beheerschen en personen te verlammen, ging gepaard met besluiten, die het eigen nationale leven des volks troffen. Hollanders. Gelderschen, Friezen — de bewoners van deze departementen moesten ophouden het te zijn, zij moesten Franschen worden. De volkstaal werd in den politieken ban gedaan: nationale instellingen, met het geheele verleden nauw verbonden, werden aangetast.

Het is een wanhopige poging, aan een enkel persoon een anderen woordenschat op te leggen, waarin hij zijn gedachten vertolken moet, hem tot eene andere woordenkeus of een andere spreekwijze te willen dwingen, dan eigen ontwikkeling en opvoeding hem aan de hand geven. Maar nog wanhopiger is het, een geheel volk te willen noodzaken, zich thuis te gevoelen in andere taalvormen, dan zijn geschiedenis en zijn karakter hem aan de hand geven. Had Napoleon zich er toe bepaald, het onderricht in de Fransche taal ook in de lagere school te gelasten, na verloop van jaren zouden gewoonte en belang de klove van taal, die het overheerschend ras van het beheerschte scheidde, misschien aangevuld hebben. Maar de Nederlandsche taal werd als volkstaal eenvoudig uitgeschrapt. Elk officiëel stuk, elke acte moest vertaald worden, om rechtsgeldigheid te hebben. Alle nieuwspapieren, waarvan er slechts één in ieder departement mocht zijn, en zelfs alle advertentiebladen moesten in het Fransch zoowel als in de volkstaal verschijnen. Zoo ver ging dit streven, om de taal der natie te verdringen, dat in sommige plaatsen zelfs de lijstjes der predikbeurten in de kerken moesten vertaald worden. De tijdgenooten vermaakten zich intusschen met de, volkomen natuurlijke, onwetendheid der hoogere Fransche ambtenaren ten opzichte der volkstaal. Het gevolg was gemakkelijk te voorzien. Men klemde zich vast aan de laatste als aan het palladium der vrijheid, en in tal van gezinnen, vooral der Oranjegezinden, waar het Fransch reeds in het dagelijksch leven zijne intrede had gedaan, werd het verbannen, omdat het de taal der overheerschers was.

Men heeft Napoleon dikwerf den parvenu genoemd. Door niets is die schimpnaam meer gerechtvaardigd, dan door de

onstuimige drift, waarmede hij den natuurlijken loop der ontwikkeling heeft willen dwingen. Juist daardoor heeft hij zijn wantrouwen in eigen kracht en in de duurzaamheid van zijn werk verraden. Hij kon niet wachten tot het zaad gerijpt was. Wanneer men bedenkt, dat dit régime nauwelijks 2½ jaar deze landen heeft beheerscht, dan kan men een gevoel van verbazing niet bedwingen over die gejaagde onrust, die alles gelijktijdig ten onderste boven keert. Er is nooit een hervorming geslaagd, nooit iets blijvends tot stand gekomen, dat niet den tijd tot bondgenoot had. Maar deze man gunde zich geen tijd en verstoorde daarom met overhaaste hand, wat ongestoord tot bevrediging der bevolking had moeten voortbestaan en thans, door de aanranding, de gemoederen nog meer van hem vervreemdde. In den worstelstrijd met Europa was het een volstrekt onverschillige zaak, of het hooger onderwijs in Nederland nog jaren lang op denzelfden voet geregeld bleef. Geen enkele overwinning op welken vijand ook werd verzekerd of verhaast door de roode toga's, die de Leidsche professoren in plaats van de zwarte moesten dragen, of door de verlaging der Utrechtsche hoogeschool tot eene école secondaire, welker wezen niemand scheen te kennen of te willen kennen. Maar de onderwerping van het Hooger Onderwijs hier te lande aan de bepalingen der Fransche Universiteit kwetste de gevoeligheid van zeer velen, wier invloed op hunne leerlingen eenvoudig niet na te gaan was, en de belangen van nog meerderen, die door deze of gene banden aan het Hooger Onderwijs waren verbonden. Er zijn in die jaren in menige collegekamer — men denke slechts aan Kemper, Van der Palm en anderen — woorden gesproken, die, zoo zij den geest van verbittering al niet wekten, het nationaal gevoel wakker hielden in een

jeugdig geslacht, dat door leeftijd en eerzucht meer nog dan ouderen gevaar loopt, door de uiterlijke schittering van een heerschende macht te worden weggesleept.

In 1806 was een regeling van het lager onderwijs tot stand gekomen, die door Cuvier en Noel aan den keizer gunstig was aanbevolen. Daaraan was het te danken, dat de wet behouden bleef voor het uiterlijke, maar de handhaving bleef achterwege. De grootste willekeur greep op dit gebied plaats: de. prefecten of de plaatselijke besturen stelden eenvoudig onderwijzers aan, zonder op eenige vereischten te letten. De tractementen der onderwijzers werden slecht of niet betaald. Het onderwijs des volks werd een voorwerp van verwaarloozing der regeering. Dit deed de regeering veel schade in de waardeering des volks.

In het Bonapartistisch régime had de godsdienst slechts politieke beteekenis. Het streven, om de Roomsch-Katholieken tot vereeniging met de Jansenisten, de verschillende afdeelingen van het Protestantisme tot één te brengen, moest uit den aard der zaak tegenstand vinden en verbittering wekken, omdat deze hervormingen niet door de ontwikkeling des volks werden geëischt en slechts de rust van het gewone leven verstoorden. De hand van den overheerscher dreef den ploeg door elk deel van den nationalen akker, en wekte onrust op over het behoud van alles, waaraan men door routine en overtuiging, zeden en gewoonten gehecht was. Naarmate de noodzakelijkheid minder kon worden ingezien, om al het historisch gewordene zoo heftig aan te tasten, werd de wrok grooter, die de eischen van willekeur tot eischen van staatsbelang zag verheffen. Terwijl de belangen van het dijkwezen en van den waterstaat werden veronachtzaamd, moest de vrome gemeente zich in hare godsdienstoefeningen vereenigen met een voor-

geschreven gebed voor den keizer, wiens bestuur uitsluitend gericht was op de instandhouding van zijne macht hier te lande en in Europa, maar die alles naliet en onderdrukte wat den materieelen bloei en de intellectueele ontwikkeling van ons volk kon bevorderen. Indien Napoleon de krachten van dit land tot bereiking van zijn doel had gebruikt, maar tevens alles had aangewend om het te ontwikkelen en, ook in de ongunstige positie waarin hij zich bevond, de nationale eigenaardigheden omzichtig had verschoond, men zou zijn bestuur wel niet liefgehad, maar het toch zonder dien wrokkenden haat hebben verdragen. Hij putte zoowel het publiek als het privaat geduld en vertrouwen uit. Zijn bestuur kwetste volkomen onnoodig duizende belangen, die hadden kunnen ontzien worden. Hij vereenigde deze landen met zijn rijk, maar onthield hun de voordeelen der vereeniging. Steeds wees de Fransche regeering op de naderenden vrede, maar zij deed niets, om de opofferingen, waartoe zij inmiddels verplichtte, draaglijk te maken. De nieuwe onderdanen werden niet gewonnen, niet verzoend met de inlijving, omdat zij de vereeniging als de oorzaak van veel publiek en nog meer privaat lijden leerden beschouwen.

Deelneming aan het publieke leven, belangstelling in publieke zaken is bij ons volk te allen tijde een zeldzaamheid geweest. „De heeren moeten het weten", was de gewone leer der brave vaderen, voor wie politiek een zaak was, waarvan men een huivering had. Maar onder Napoleon leerde ieder, tot den polderjongen toe, zich met de publieke zaak bemoeien en er belang in te stellen.

Nooit is ons volk in een school geweest — en in dit opzicht ware het te wenschen, dat die schooltijd nog iets langer geduurd en nog dieper indrukken nagelaten had —

nooit is ons volk in een school geweest, waarin groot en klein zoo diep hebben gevoeld, hoe afhankelijk het persoonlijk wel en wee van algemeene landswetten, van een algemeene landsregeering zijn. Het bewustzijn is in die jaren in ons volk ingegrift, dat het individueel welzijn, de persoonlijke welvaart middellijk of onmiddellijk getroffen wordt door de beginselen, die in de wetten van een land heerschen, dóór de maatregelen, die daarin en vooral door den geest van de hoofden van staat worden voorgeschreven. De Geldersman zag niet meer naar Arnhem of naar Zutfen, om het welbehagen der Edelmogenden op te vangen; aller oogen waren op den éénen gericht, die over ieders lot individueel als over dat van volken beschikte. Zijn wil was het, dat men zijn pijp niet meer kon rooken, dan van slechte regie, of dat men zijn kop thee niet meer zou drinken in het land van Jan Compagnie. Zijn wil was het, die den mond sloot van mannen en vrouwen, vroeger gewoon naar hartelust zich uit te laten over de heeren in den Haag, maar nu bang om een enkele klacht te uiten over den man te Parijs.

Het is die druk op het private leven, op de individueele vrijheid en onafhankelijkheid, die den tegenstand onderhield, welken het Napoleontische régime zocht te vernietigen. Had men zich bepaald bij de invoering der Fransche wetgeving en eenvoudig de schouders over de denkbeelden des volks opgehaald, zonder het te verbitteren door de dagelijksche kwelling van opgelegde ontberingen en noodelooze veranderingen, het zou hier gegaan zijn, zooals het steeds gaat. Zij, die niet getroffen werden, hadden met beroep op het goede, dat aangebracht werd, een regeeringspartij kunnen vormen. Maar zelfs de geheime voorstanders voelden zich machteloos om dit régime van verdrukking te

verdedigen. Men kon niet beweren, dat hier het heil des volks de hoogste wet was, waarvoor alles bukte. Van Maanen en wie met hem tot de vrienden der Franschen werden gerekend, waren te voorzichtig en te eerlijk om te willen ontkennen, dat alles aan het belang van een enkel man werd opgeofferd en dat de tijd lang voorbij was, waarin Napoleon met recht als de redder der maatschappij werd geroemd. En beter dan de groote massa kenden zij de stemming der gemoederen, die niet alleen in Nederland en Europa, maar ook in Frankrijk zich tegen den druk van aller dwingeland verhief.

In October 1812 had Napoleon zijn stouten tocht naar Rusland aangevangen. In December kwam hij als een vluchteling terug. In de sneeuwvelden van Rusland waren zijne legioenen bezweken.

Het geslacht, dat die dagen heeft beleefd, toen de eerste berichten zich verspreidden, is meerendeels ten grave gedaald. Maar wij hebben het uit hun mond vernomen, hoe diep de indruk was, toen het eerste ongunstige bulletin de waarheid deed gissen. Het was de schemering van den morgen der vrijheid!

Maar daarom zou het nog niet spoedig dagen. Dat wisten allen, die op het vindingrijk genie des keizers hoopten en zij, die het duchtten. Hier te lande waren de rijen der laatsten grooter dan die der eersten. Het is een stellig, schoon weinig bekend feit, dat onder de Franschen, die hoofdbetrekkingen bekleedden, zeer velen waren, voor wie de noodlottige berichten uit Rusland geen redenen van droefheid waren. De admiraal Truquet werd in die dagen waargenomen met den glimlach van zelfvoldoening op 't gelaat. Het republikeinsche bloed kwam in beweging bij de nederlaag van den meester, die hen tot hovelingen, tot

zijn ambtenaren had verlaagd. Niet de Hollanders alleen, ook de dienaren des keizers smachtten naar zijn val.

Al was het Fransche bestuur in de eerste maanden van 1813 niet dikwerf door velen der Hollandsche ambtenaren met traagheid gediend, het zou in zedelijk vertrouwen op eigen zaak niet de kracht tot verzet hebben gevonden. Het was de wil alleen van Napoleon, die hen voortdreef, om ook in die laatste maanden hunne heerschappij staande te houden. Met dezelfde spanning, die het volk, dat zij beheerschen moesten, vervulde, staarden zij de worsteling aan, die over het lot, niet van een enkel land, maar ook over het hunne moest beslissen.

De Nederlandsche departementen zouden op den afloop geen invloed hebben. In het voorjaar van 1813 ontstonden op enkele plaatsen eenige onlusten, die zelfs den naam van opstanden niet verdienen. De onvoorzichtigen, die zich hadden laten medesleepen, boetten het vertrouwen op geheime aanstokers zwaar. Er hadden eenige militaire terechtstellingen plaats. Is de hand der Oranjepartij rein geweest van dat noodeloos gestorte bloed? Ik zou het niet durven verzekeren. Niet door een localen opstand, maar door de verheffing van de volken, onder de leiding van hun vorsten, werd het dwangjuk van Napoleon afgeworpen. Toen op het slagveld van Leipzig zijne legers waren vernield, ontruimden de garnizoenen van Frankrijk deze landen of trokken hun zwakke krachten in enkele plaatsen terug.

Het was in die oogenblikken, dat de zoogenaamde Novemberopstand uitbrak. De graaf Van Limburg Stirum, die het sein gaf, en Van Hogendorp en Van der Duyn, die zich eenige dagen later aan hem aansloten, verrichtten eene daad van moed. Al was de Fransche macht niet groot, zij was toch sterker dan die van den opstand. En het

zedelijk overwicht, dat, zoo niet beginsel, dan routine geeft, was in de eerste dagen nog geheel aan de zijde des vijands. Hij was gewoon te heerschen en te overwinnen, de Hollanders waren slechts gewoon beheerscht te worden en overwonnen te zijn. De oude regenten, opgeroepen door Van Hogendorp, waagden het dan ook niet hem te steunen; zij zouden bereid zijn te oogsten, als anderen hadden gezaaid.

Maar het drietal, dat zich aan het hoofd van de natie plaatste, rekende op den steun der groote mogendheden, die sedert jaren de onafhankelijkheid dezer landen als een hoofdvoorwaarde tot vrede hadden gesteld. Zij zouden thans ons volk niet aan zijn lot, aan de wraak van Frankrijk overlaten.

Het vertrouwen op Europa's hulp werd ten volle verwezenlijkt. Russen en Pruisen trokken eerlang deze gewesten binnen en dreven de willig aftrekkende Franschen voor zich heen. Maar meer dan dit deed de Engelsche hulp en de Engelsche zorg. Zij verschafte aan den opstand haar leider, aan het volk een hoofd, dat zijne onafhankelijkheid en zelfstandigheid tegenover Europa van den eersten dag af vertegenwoordigde. Op den 30sten November 1813 landde te Scheveningen de Prins van Oranje, de zoon van den verdrevene in 1795. Met een Oranje aan de spits was de natie als vanzelf in de rij der volken hersteld. Haar oude plaats scheen zij opnieuw te zullen innemen.

Indien het geschied ware, het zou de scherpste veroordeeling van het Fransch bestuur in deze landen zijn geweest. Want het ware dan gebleken, hoe weinig het had uitgewerkt.

Maar het einde der overheersching was tevens het einde der revolutieperiode. De vrucht werd geoogst, die met zooveel vernedering en zooveel lijden was gezaaid. De Republiek der Vereenigde Nederlanden herleefde niet meer, zij behoorde voorgoed tot de geschiedenis. In haar plaats

trad het Koninkrijk op. Dit is de groote dienst, dien de vreemde overheersching ons heeft bewezen.

Wanneer wij naar de vaders dezer nieuwe stichting vragen, dan worden wij gewoonlijk verwezen naar de Europeesche diplomatie, wier wil eigenmachtig ook over deze landen beschikte en ons volk zijn nieuwen staatsvorm aanwees. Bij de herziening van de kaart van Europa werd de vestiging van den monarchalen staatsvorm de voorwaarde voor de erkenning van 's lands onafhankelijkheid.

Dit is de heerschende voorstelling, die tot op dezen dag vooral door buitenlandsche schrijvers wordt gehuldigd en als de eenig juiste aangeprezen.

Toch is zij volkomen onjuist. Zij miskent geheel den invloed van de Fransche overheersching der drie laatste jaren en het karakter der Novemberbeweging.

In 1795 hadden de voorstanders van het oude stadhouderlijk bestuur zich morrende teruggetrokken. Hoe gering hun persoonlijke sympathie voor Willem V en de zijnen ook was, de gehechtheid aan den vorm der staatsinrichting, die hun in stad en gewest het bestuur van 's lands zaken verzekerde, was er niet door geschokt. Aan deze voorliefde bleven zij getrouw, wat er ook in de volgende jaren geschiedde. Toen in 1799 de inval der Engelschen hoop gaf op herstel van het Oranjehuis, schreef de laatste raadpensionaris eene ontwerp-constitutie, die in zeer weinig punten afweek van het vroeger bestaande en zelfs de erkende fouten en leemten dreigde te bestendigen. Hun haat tegen de revolutie en het onvermogen der omwenteling om iets blijvends tot stand te brengen, sloten de oogen der gevallen partij voor de noodzakelijkheid, om den staat op nieuwe grondslagen te vestigen. Herstelling van het oude was en bleef de leus, de vereenigingsband van den nieuwen

staat van zaken. De jammerlijke afhankelijkheid, waarin men bij toeneming van Frankrijk geraakte, deed met een soort van heimwee naar het verloren geluk terugzien, en zelfs in gelijkheid van namen een waarborg, hoe schamel ook, voor een betere toekomst vinden. Dat Schimmelpenninck den titel van Raadpensionaris koos, al had zijne macht niets gemeen met die van den vroegeren ambtenaar der Staten, is een merkwaardig bewijs van de gunst, waarin oude instellingen nog altijd bij velen stonden.

De mannen, die in November 1813 den moed hadden hun hoofd op het spel te zetten, waren allen leden der oude Oranjepartij. Van het beroemde drietal was Hogendorp de eenige, die een staatkundige richting vertegenwoordigde. Hij dacht slechts aan een Stadhouder en aan eene herstelling der oude aristocratie. Er werd in die dagen een proclamatie verspreid, die spoedig daarna is verduisterd. Daarin wordt van Willem VI, den Stadhouder, gesproken. Om de geestdrift van het volk wakker te roepen, werd in Amsterdam en den Haag een geschrift aangeplakt, dat voor zijne denkbeelden en die zijner medestanders bij uitstek kenmerkend is. Daarin werden twee beloften gegeven: al de aanzienlijken komen in de regeering en het volk krijgt een vroolijken dag op gemeene kosten. Dat stuk was door Hogendorp zelven gesteld, en werd door hem eigenhandig aan zijne vertrouwden te Amsterdam overgegeven, om allerwege te worden aangeplakt. Toen de Prins van Oranje in het land kwam, bood de staatsman hem een project-grondwet aan, waarin tal van instellingen van vroeger tijd, tot zelfs de ridderschappen toe, werden hersteld. De oude Oranjepartij, bij monde van haar eminent hoofd, stond terugkeer tot den ouden, gevallen staat van zaken voor.

Indien die inzichten niet hebben gezegevierd, wij hebben het hoofdzakelijk aan de drukkende Fransche overheersching te danken. Zij had den nationalen bodem zoo volledig omgewoeld, dat de wortels der oude instellingen losgescheurd waren. Gelijkheid voor de wet en toegankelijkheid van alle betrekkingen voor allen, was een eisch der revolutie geweest. Napoleon had aan dien eisch voldaan, hoeveel hij ook schond. Hard en willekeurig was zijn bestuur geweest, maar de traditie der oude staten was voorgoed verstoord. Tot trouw, tot stipte gehoorzaamheid had hij de ambtenaren gedwongen. Van bevoorrechting op grond van titels, was geen sprake geweest. Onkundigen of oneerlijken waren verjaagd, ieder ondergeschikte had aan de bevelen van hooger hand leeren gehoorzamen. Het gezond verstand der ontwikkelden erkende die voordeelen; zij waren niet genegen ze prijs te geven, om in het oude warnet van geprivilegiëerde standen terug te keeren. En er was een partij, die, al had zij in de geestdrift van het oogenblik de meerderheid niet, de noodzakelijkheid van een monarchaal gezag te diep gevoelde, om met een machteloozen stadhouder tevreden te zijn en onder het juk van een willekeurige regenten-oligarchie terug te keeren.

Het is de onsterfelijke verdienste van Johan Melchior Kemper, dat hij den moed gehad heeft, eigenmachtig in de eerste oogenblikken in te grijpen. Nog vóór de optreding van het driemanschap in den Haag had hij Hogendorp pogen te overtuigen, dat eene restauratie, eene herstelling van de staatsregeling van vóór 1795 eene onmogelijkheid was. Slechts ten deele was hij geslaagd. Toen hij als Commissaris-Generaal van het Algemeen Bestuur was opgetreden, tastte hij door en kondigde, met Fannius Scholten en Van der Duyn, den eersten December eene proclamatie

te Amsterdam af, waarin hij *Willem den Eersten* als *Souverein Vorst van het vrije Nederland* uitriep. Het was een zeldzaam stoutmoedige daad, waarvan de beteekenis niet te hoog kan worden geschat. De Erfstadhouder van de zeven souvereine gewesten ging in het late avonduur van den eersten dag der Wintermaand, toen Kemper aan enkele hoorders van de trappen van het Amsterdamsch Stadhuis zijne proclamatie voorlas, voor altijd onder. Willem VI werd Willem I.

De Prins van Oranje was uit Engeland gekomen in de stellige verwachting, dat hij geen hooger macht dan zijne voorvaderen zou verkrijgen. Hij schrikte aanvankelijk voor de souvereiniteit terug; er waren in zijne omgeving die hem tot weigering zochten over te halen. Maar aan Kemper mocht het gelukken, hem te overtuigen, dat aanneming de eenige weg was om de herleving en den strijd der oude partijen te voorkomen.

Volkomen te recht; want slechts onder een monarchaal bestuur, dat herleving der oude misbruiken onmogelijk maakte, konden de vijanden der oude constitutie zich verzoenen met het Oranjehuis. Het was de verwezenlijking van hun eigen ideaal, dat zij herhaaldelijk, in 1786, en nog in 1791, hadden voorgestaan. Vergeten en verzoenen — was de belofte der restauratie, die zij slechts vervullen kon door allen om zich te vereenigen. De vorst uit het huis van Oranje hield op het hoofd van een partij te zijn, om het hoofd van den staat te worden. Eenheid van wetgeving, eenheid van bestuur was slechts mogelijk onder een monarch, den vertegenwoordiger der staatseenheid. De revolutie heeft haar vrucht gedragen door de vestiging van een koninkrijk.

Met het optreden van Willem I vangt de nieuwe ge-

schiedenis van ons volk aan. Zijn regeering behoort nog niet tot den verleden tijd, waarover het mogelijk is een juist en billijk oordeel te vellen. Wij leven nog onder de naweeën ervan, ook onder de indrukken, die het wisselend oordeel der tijdgenooten heeft nagelaten. Zelden is een vorst hooger verheven en dieper beschimpt dan hij. De Salomo van Europa, zooals hij in de eerste jaren werd genoemd, is in het graf gezonken met smaad overladen. De schuld ligt niet alleen bij hem, maar bij de natie zelve. Met de herstelling der onafhankelijkheid had zij hare belangstelling aan het publieke leven onttrokken en was in zorg voor het dagelijksch bestaan ondergegaan. Geen krachtige publieke geest had de regeering ter zijde gestaan als een waarschuwende gids. In dit opzicht had de bange periode der afhankelijkheid van Frankrijk haar blijvende werking gemist.

In de revolutieperiode en onder het keizerrijk was het staatsleven van ons volk aan zijn eigen bekrompenheid ontrukt en de band met de algemeene Europeesche ontwikkeling door dwang en met geweld tot bewustzijn gebracht. Met het herstel der onafhankelijkheid sloot men de oogen voor dien invloed der samenleving met andere volken en keerde men terug tot het stille, provincialistisch leven der oude Republiek, die niets gemeen wilde hebben met de algemeene ontwikkeling van Europa. Welke de vruchten zijn geweest en hoe bang het ontwaken was uit den zoeten droom der nationale zelfgenoegzaamheid, zal de geschiedschrijver der 19de eeuw, zoo niet ons, dan onzen kinderen verhalen.

———×———

